UNIVERSAL
CONFERENCE
CONFERENCE ON THE ROLE AND
IMPORTANCE OF SCIENCE
IN THE MODERN WORLD
UNIVERSALCONFERENCE.US

CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD

VOLUME-02, ISSUE-02

Editor in Chief

Dr. Rajeet Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi -110025, India

Editorial Team

Sunita Sarawagi - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

Dr Manjunatha LH - Professor,REVA University, INDIA

Asish Bera - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

Dr Sunildro LS Akoijam - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

Madan Mohan Singh - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

Dr. Anupam Singh - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

Dr. Sargam Bahl Walia - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

Narayan Pradhan - Indian Association for the Cultivation of Science

Ashok Kumar - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology. Hamirpur, India.

Anjali Pal - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

Rajnish Joshi - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

Mukul Kumar - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd. (India)

Prof.Kuruvilla Joseph - Indian Institute of Space Science and Technology(IIST)

Prof. Yogesh C. Sharma - D.Sc., FRSC, FBRS, FIAPS; FISEES, Department of Chemistry, Indian Institute of Technology

Professor Indra Mani Mishra -Indian Institute of Technology (Indian School of Mines), Dhanbad; Formerly at India

Fiscal significance of taxes and fees levied on export-import transactions

ISLAMOV ERKIN GAYRATOVICH
Doctor of Philosophy in Economics(PhD)

The reforms being implemented today are primarily based on human interests, which can be seen in the effective tax policy being implemented in the development of foreign economic activity, as well as in other sectors. The reforms being implemented in accordance with the principle of "the state is the main reformer" have led to fundamental changes in the sector based on the logic of "not for the sake of reform, but for the sake of the person."

Some legislative documents state that the following requirements are mandatory when conducting foreign trade operations:

a) the period of receipt or re-importation of proceeds from export transactions:

–Foreign enterprises of the Republic of Uzbekistan, such as "Uzmarkazimpeks", "Uzsanoatmashimpeks", "Markazsanoateksport", "Uzinterimpeks", "Uztashqitrans", "Orta Azio Trans" (for example, trading houses, sales representatives, branches, company stores, dealerships and consignment warehouses), as well as members of the Chamber of Commerce and Industry of the Republic of Uzbekistan, are granted a period of 180 days from the date of actual export for goods exported by business entities operating on behalf of the Chamber's trading and investment houses;

–may export goods, works, services in foreign currency without advance payment, opening of a letter of credit or bank guarantee, but they must have an export contract insurance policy drawn up in the prescribed manner. Payment terms allow a maximum period of 180 days from the date of actual export of services;

–Exported goods, works and services must be paid for within 60 days from the date of actual export.

These guidelines aim to facilitate trade and, in particular, mitigate the risks associated with exports for small and private businesses. The requirement for export contract insurance helps protect exporters from non-payment or other risks.

In recent years, the republic's export structure has seen growth in almost all groups of goods and services.

The distinction between the two categories of exporters may be based on their size, level of experience, or other factors related to their ability to manage the risks associated with international trade;

b) The following penalties shall be applied to legal entities that are residents and allow a delay in receiving income in foreign currency for more than 30 banking days (for small and private business entities this period is up to 60 banking days):

–if the receipt of foreign exchange earnings is delayed by up to 180 days beyond the established deadlines, a penalty of 10 percent of the unpaid foreign exchange funds will be applied;

–In case of delay in receiving foreign exchange earnings from 180 to 365 days beyond the established deadlines, a fine of 20 percent of the unreceived foreign currency funds will be imposed;

–In case of delay in receiving foreign exchange earnings for more than 365 days from the established deadline, an additional fine in the amount of 70 percent of the foreign exchange funds not received will be paid to the republican budget revenues.

Imported goods are goods brought into the customs border area without the obligation to re-export them.

When goods and vehicles are imported, the importer pays in full customs duties for them, excise tax on excisable goods, VAT and other customs payments on imported goods and services and works provided by non-residents to residents in the territory of the Republic of Uzbekistan.

Import operations are carried out in foreign currency and are formed in accounting based on the following regulatory legal acts:

–IAS 22 – “Accounting for Assets and Liabilities Denominated in Foreign Currency”;

–Based on the Regulation on the "Procedure for Accounting for Foreign Currency Transactions".

Goods and tangible assets are calculated based on the following formula:

Q= Kq + Bt + Bx

Kq– The contract price of imported goods based on the exchange rate of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan at the time the customs declaration was filled out;

BT–customs duty;

Bx–other expenses.

To account for the VAT amount, the taxpayer must meet the following conditions:

–the recipient of the goods must be a VAT payer;

–value added tax paid to the budget;

–Have an invoice with VAT included.

According to Article 218 of the Tax Code, when calculating value added tax on imported goods, the VAT actually paid to the budget is reflected, along with the presence of a benefit.

For imported goods subject to excise duty, the duty value determined in accordance with customs legislation is the object of taxation.

The object of taxation for excisable goods is the value of the goods at contract (free) prices (including excise tax) excluding value added tax. This includes goods produced using raw materials from the supplier.

The provision of excisable goods as a gift or free of charge is also subject to taxation.turnover is considered.

Here, the object of taxation is the value at the price formed when the taxpayer supplies the goods, but the value of which must not be less than the actual production cost of the goods subject to this excise tax.

The object of taxation for imported goods is the customs value established in customs legislation.

Despite the protectionist policy pursued by our government to reduce imports and support domestic producers in order to stimulate the growth of import-substituting national production in our country, the volume of imported products entering the country is increasing year by year, this increase doubled between 2018 and 2022. The main reason for this is the increase in the number of privileges and freedoms provided.

References:

1. Alcalá, F. Trade and Productivitu [Text]. / F.Alcalá, A.Ciccone. // The Quarterlu Journal of Economics. 2021. T. 119. № 2. P. 613-646.

2. Spartak A.N. Aktualnыe problemы razvitiya vneshney torgovli i upravleniya vneshneekonomicheskim kompleksom Rossiyskoy Federasii [Elektronnыy resurs]. // VNIKI. 2020, noyabr. № 128. S. 1-7.

3. Pattnauak, S.S. Productivitu and Learning-bu-exporting: A Firm-level Analusis of Indian Manufacturing [Text]. / S.S.Pattnauak, S.M.Thangavelu. // The World Economu. 2019. T. 37. № 7. P. 1016-1026.

4. Javorcik B.S. Does foreign direct investment increase the produstivity of domestic firms? In search of spillovers through backward linkages. // The American Economic Review. 2021. Vol. 94. №3. P. 605-627.

ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАРНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ХАРАЖАТЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Умурзоқов Элёр Худайқулович
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Замонавий бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик юритувчи субъектларнинг барқарор ривожланиши ва рақобатбардошлигини таъминлаш учун самарали инвестиция сиёсати муҳим аҳамият касб этади. Инвестицион харажатларнинг мақбул молиялаштирилиши корхоналарнинг технологик янгиланиши, ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва янги бозорларга кириш имкониятларини кенгайтиради.

Ўзбекистон Республикасида инвестиция муҳитини яхшилаш ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга қаратилган бир қатор ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Бироқ, хўжалик юритувчи субъектлар инвестицион харажатларини молиялаштириш жараёнида турли муаммолар сақланиб қолмоқда. Хусусан, узоқ муддатли ва имтиёзли кредит манбаларининг чекланганлиги, капитал бозорининг етарлича ривожланмаганлиги, инвестиция лойиҳаларининг молиявий хавфларини бошқаришдаги қийинчиликлар мавжуд.

Шу сабабли, хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестицион харажатларини молиялаштириш тизимини такомиллаштириш, молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш механизмларини жорий этиш ҳамда янги молиялаштириш инструментларини ишлаб чиқиш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади. Ушбу тадқиқотда инвестиция жараёнини молиялаштириш амалиёти таҳлил қилиниб, уни такомиллаштириш йўллари бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилади.

Фикримизча, корхоналарнинг инвестицион харажатларини молиялаштириш амалиётини такомиллаштириш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарур:

Корхоналарнинг қимматли қоғозларини муомалага чиқариш йўли билан узоқ муддатли молиявий ресурслар жалб этиш амалиётини такомиллаштириш мақсадида, биринчидан, инфляциянинг мўътадил даражасига эришиш (йиллик 3%) ва миллий валютанинг девальвациясига барҳам бериш йўли билан корхоналар томонидан чиқариладиган қимматли қоғозларнинг инвестицион жозибадорлигини таъминлашга кўмаклашиш лозим; иккинчидан, инвесторларнинг корхоналарнинг узоқ муддатли қимматли қоғозларидан олинадиган даромадлари солиққа тортилмаслиги керак.

Инфляция ва девальвация суръатининг юқори эканлиги миллий валютада ёзилган қимматли қоғозларнинг инвестицион жозибадорлигини таъминлаш имконини бермайди. Чунки, мазкур иккала омил таъсирида ушбу қимматли қоғозларга қилинган инвестицияларнинг реал қиймати кескин пасайиб кетади.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг узоқ муддатли қимматли қоғозларидан инвесторлар оладиган даромадларни солиқдан озод қилиниши ушбу қимматли қоғозларнинг инвестицион жозибадорлигини оширишда муҳим ўрин тутади.

Хўжалик юритувчи субъектлар молия бозорининг муҳим таркибий қисми бўлган қимматли қоғозлар бозори орқали молиявий маблағлар жалб қилиш имкониятидан ҳозирча фойдаланишмаяпти. Ҳолбуки, ушбу бозор уларга қимматли қоғозларни муомалага чиқариш йўли билан молиявий ресурслар жалб этиш имконини беради. Бунинг учун, биринчи навбатда, товар айланмаси кичик бўлган хўжалик юритувчи субъектлар учун қимматли қоғозлар бозорининг листинг талабларини енгиллаштириш зарур. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, ушбу субъектларнинг товар айланмаси ҳажми кичик; иккинчидан, уларнинг рейтинг баҳолари мавжуд эмас.

Тараққий этган мамлакатларда банк тизимининг ривожланганлиги иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарининг молиялаштириш манбаларига бўлган талабларини қондириш имконини беради. Хусусан, банк тизимининг ривожланганлиги хўжалик юритувчи субъектларнинг кредитларга, шу жумладан инвестицион кредитларга бўлган эҳтиёжларини қондириш имконини беради.

Инфляция даражасининг ва тижорат банклари кредитларининг фоиз ставкаларини нисбатан юқори эканлиги ва 2017 йилда миллий валютанинг кескин қадрсизланганлиги, фикримизча, корхоналарнинг тижорат банклари кредитларидан фойдаланиш даражасини оширишга тўсқинлик қилмоқда.

Миллий ссуда капиталлари бозорида қисқа, ўрта ва узоқ муддатли кредитларнинг фоиз ставкаси шаклланади. Марказий банк эса, кредит ресурсларига бўлган талаб ва уларнинг таклифига таъсир этиш йўли билан кредитларнинг фоиз ставкаларига таъсир этиши мумкин. Шу сабабли, фикримизча, миллий ссуда капиталлари бозорини шакллантириш кичик бизнес субъектларининг тижорат банклари кредитларидан фойдаланиш даражасини ошириш имконини беради.

Мавзу юзасидан олиб борилган тақдиқот натижаларидан келиб чиқиб, хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестицион харажатларини молиялаштиришнинг самарадорлигини ошириш учун қуйидаги **амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:**

1. Давлат-хусусий шериклик (ДХШ) моделини кенгайтириш. Давлат ва хусусий секторнинг ҳамкорлигини янада кучайтириш, хусусан, инфратузилма ва инновацион лойиҳаларни амалга оширишда. Давлат тарафидан субсидиялар ва имтиёзлар кўрсатиладиган ДХШ лойиҳаларини жорий этиш, шунингдек, хусусий инвесторлар учун жозибадор шарт-шароитлар яратиш. Давлат-хусусий шериклик асосида хусусий секторни кенгроқ инвестиция лойиҳаларига жалб қилиш ва хавфларни тақсимлаш.

2. Капитал бозорини ривожлантириш. Корхоналар учун акциялар ва корпоратив облигациялар чиқариш жараёнини соддалаштириш. Бу тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб қилишга имкон яратади. Вақтинчалик молиявий ресурсларни мобилизация қилиш учун вексельлар, лизинг ва факторинг операцияларидан фойдаланиш. Бозордаги рақобатни ошириш ва капитални жалб қилиш учун молия бозорини регуляциялаш ва транпарентликни таъминлаш.

3. Венчур молиялаштиришни кенгайтириш. Кичик ва ўрта бизнесга нисбатан венчур капиталининг ёрдамларини кенгайтириш, ушбу лойиҳаларга инвестиция киритиш учун махсус фондлар ташкил этиш. Инновацион лойиҳалар ва start-upларга молиявий кўмак кўрсатиш учун венчур капитал дастурларини яратиш. Инвестициявий секторида хусусий ва давлат фондларининг ижтимоий аҳамияти бор лойиҳаларга йўналтирилишини таъминлаш.

4. Инвестицион хатарларни бошқариш ва суғурта механизмларини такомиллаштириш. Инвестицион хатарларни бошқаришнинг самарали

механизмларини жорий этиш, молиявий кўприклар ва резерв фондларини ташкил этиш. Суғурта ва хатарлардан ҳимоя қилиш учун бозор шартномаларини жорий этиш. Кредит суғуртаси ва лойиҳа суғуртаси каби новатор молиялаштириш воситаларини кенгайтириш.

Бу таклифлар хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестицион харажатларини молиялаштириш амалиётини такомиллаштиришга, инвестиция муҳитини яхшилашга ва иқтисодий ўсишни рағбатлантиришга қаратилган аниқ қадамлардир.

Фойдаланитган адабиётлар

1. Бауетдинов М.Ж. Хўжалик юритувчи субъектларнинг ташқи иқтисодий фаолиятини молиялаштиришнинг долзарб масалалари. Молия. Илмий журнал. Тошкент молия институти, 5/2017, Б. 65-68. (08.00.00; №12).

2. Ўзбекистон Республикасининг «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги» Қонуни.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон 2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги 158-сон Фармони.

4. Бауетдинов М.Ж. Хўжалик юритувчи субъектларнинг ташқи иқтисодий фаолиятини молиялаштиришнинг долзарб масалалари.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МАВЖУД МУАММОЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Муминов Бобур Эргашалиевич
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Ҳозирги кун талабларига жавоб берувчи замонавий таълим талабларини белгилайдиган энг муҳим омиллар нималардан иборат деган савол туғилиши табиийдир. Бундай омилларнинг асосийси таълим тизимида янги олтинчи технологик йўналишга ўтиш. Шу кунгача дунёда бешинчи технологик йўналишлар, яъни телекоммуникация, интернет ва электроника ҳукмронлик қилган. Янги технологик йўналишлар эса биотехнология, нанотехнология, сунъий интеллектга ўтишни, шунингдек, инсонларнинг билим олишига инвестиция киритишнинг алоҳида ролини ўз ичига қамраб олади. Бу цивилизация ривожланишининг янги босқичи - ахборот цивилизацияси босқичидир.

Илғор хорижий мамлакатларда таълим тизимида янги олтинчи технологик йўналишга ўтган бир даврда, мамлакатимизда битирувчиларнинг олий таълим билан қамраб олиш даражасининг пастлиги ачинарли ҳолат албатта. Юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев ҳам мамлакатмизда олий таълим муассасаларига қабул квоталарини белгилашда йўл қўйилаётган камчиликлар тўғрисида тўхталиб ўтар экан, қуйидагиларни таъкидлаб ўтганлар: “Тармоқлар раҳбарлари кадрларга эҳтиёж тўғрисидаги маълумотни Олий таълим вазирлиги ва Иқтисодиёт вазирлигига тақдим этишади. Кейин мутахассисларни тайёрлаш квоталари бўйича чуқур ўйланмаган таклифлар ишлаб чиқилади. Бунинг натижасида кадрлар сифати ва уларни ишга жойлаштириш муаммоси йилдан-йилга кучайиб бормокда”.

Мамлакатимизда олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш мақсадида ишлаб чиқилган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш” концепциясида бу кўрсаткични 2030 йилга келиб 50 фоизга етказиш белгиланди (1-расм).

Қуйидаги расм маълумотларидан шуни гувоҳи бўлишимиз мумкинки, мамлакатимизда битирувчиларни олий таълим билан қамраб олиш даражасини 10 йил ичида 2,5 баробарга ошириш режалаштирилган. Бундай кўрсаткичга нафақат мавжуд олий таълим муассасаларининг қабул квоталарини ошириш орқали, балки янги олий таълим муассасаларини очиш орқали ҳам эришиш режалаштирилган. Ўтган 2023 йилда 7 та янги олий таълим муассасаси фаолияти йўлга қўйилиб, уларнинг сони жами 213 тага етказилди. Шундан 116 таси давлат, 67 таси нодавлат, 30 таси эса хорижий

олий таълим муассасасидир. Ҳозирда 213 та олийгоҳда 1 миллион 300 минг нафардан зиёд талаба таҳсил олиб, бу кўрсаткич ёшларни олий таълим билан қамраб олиш даражаси 42 фоизга ошганлигини кўрсатади.

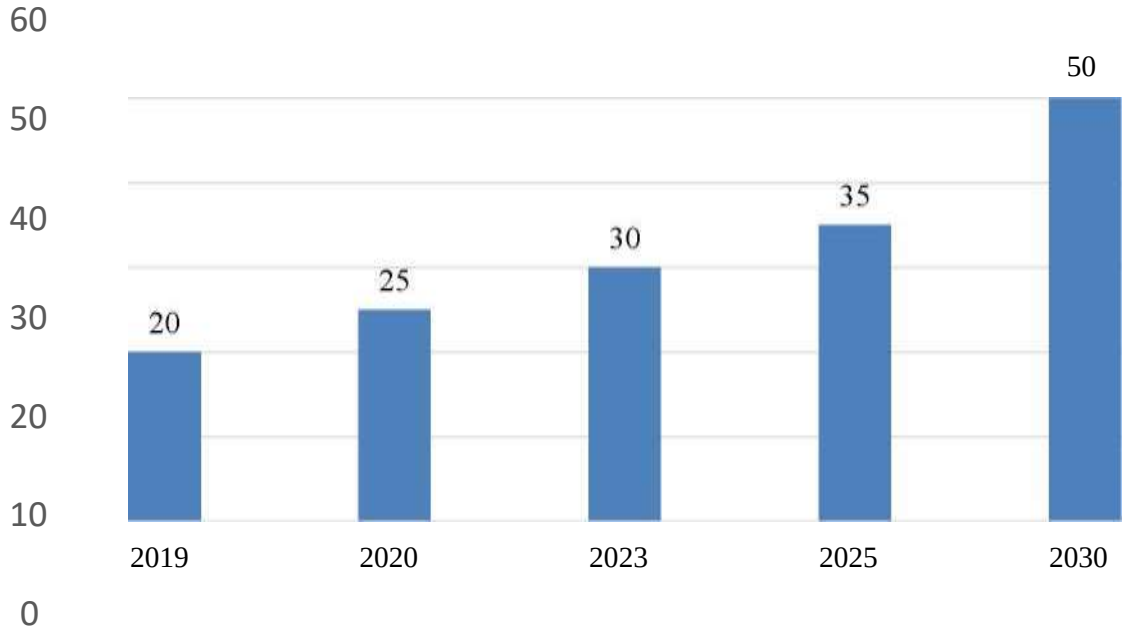

1-расм. Битирувчиларнинг олий таълим билан қамраб олиш даражаси

Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг маълумотига асосан 2023/2024 ўқув йили учун 48 та давлат олий таълим муассасасининг 20 та хорижий мамлакат билан ҳамкорликдаги қўшма таълим дастури экспертизадан ўтказилган. Ижобий хулоса берилган 289 та қўшма таълим дастури учун 6 минг 818 та квота ажратилган.

QS “Фан соҳалари рейтинги”да 2 та олийгоҳ 4 та фан соҳаси бўйича “ТОП-500”, “QS Осиё университетлари рейтинги 2024” рўйхатида 14 та олийгоҳ “ТОП-1 000”, “QS Sustainability Rankings – 2024” рейтингида 3 та олийгоҳ “ТОП-1 000” университетлар рўйхатига киритилди.

“Scopus” ва “Web of Science” базалар журналларида мақолалар сони 3 минг 574 та, “Хирш” индекси беш ва ундан юқори бўлган профессор-ўқитувчилар сони 417 нафарга етказилди.

Қайд этилишича, илмий фаолиятга оид давлат дастурлари доирасида умумий қиймати 242,3 миллиард сўм бўлган 157 та илмий лойиҳа молиялаштирилди. Илмий фаолиятга оид умумий молиялаштириш ҳажми 970,06 миллиард сўм бўлган 558 та лойиҳа амалга оширилган.

Олийгоҳлар ва илмий ташкилотлар томонидан 275,1 миллиард сўмлик жами 486 та ишланма тижоратлаштирилган. Докторантура учун квоталар сони 4 бараварга оширилиб, 4 минг 307 тага етказилган.

Соҳани рақамлаштиришга қаратилган 9 та ахборот тизими ишлаб чиқилиб, ягона интерактив давлат хизматлари порталида 11 та давлат хизмати ишга туширилди. “Олий таълим жараёнларини бошқариш – ҲЕМИС” ахборот тизимининг мобил иловаси ишлаб чиқилди.

Шунингдек, 2023 йилдан бошлаб С1 даражадаги сертификати бор профессионал таълим муассасалари ўқитувчилари иш ҳақларига ҳам 50 фоиз миқдорда устама ҳақ тўлаш йўлга қўйилди.

Техникумларда грант ўринлар сони 22 минг 368 тага етказилиб, 2022/2023-ўқув йилига нисбатан 1,5 баробарга оширилди.Академик лицей битирувчиларининг олийгоҳларга ўқишга кириш кўрсаткичи 90 фоизга етди.

Мавзу юзасидан олиб борилган тадқиқот натижасида ҳозирда Олий таълим тизимини молиялаштириш билан боғлиқ қуйидаги мавжуд муаммолар аниқланди:

1. Давлат молиялаштиришининг етарли эмаслиги. Давлат бюджети ҳисобига молиялаштириладиган олий таълим муассасалари сони кўпайгани билан, уларга ажратилаётган маблағлар талаб даражасида эмас. Таълим ва тадқиқотлар учун ажратиладиган маблағларнинг камлиги илмий фаолиятнинг пасайишига олиб келмоқда.

2. Хусусий сектор иштирокининг камлиги. Хусусий сектор олий таълимни молиялаштиришда етарли даражада иштирок этмаяпти. Давлат-хусусий шериклик (PPP) механизми етарлича ривожланмаган.

3. Университетларнинг ўз даромад манбалари чекланган. Университетларнинг тадбиркорлик фаолияти ва ташқи маблағ манбаларидан фойдаланиш имкониятлари чекланган. Олий таълим муассасалари илмий тадқиқотлар ва инновацион фаолиятдан даромад олиш механизмларини ишлаб чиқмаган.

4. Талабалар учун молиявий юкламаларнинг юқорилиги. Контракт асосида ўқийдиган талабалар учун таълим тўловлари юқори бўлиб, кам таъминланган талабалар учун таълимга кириш имкониятлари чекланмоқда. Ўзбекистонда талабалар кредит тизими мавжуд бўлса-да, унинг қўлланилиши чекланган ва фоиз ставкалари нисбатан юқори.

5. Молиялаштириш самарадорлиги ва шаффофлик муаммолари. Университетлар бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш механизмларини етарли даражада ишлаб чиқмаган. Олий таълим тизимида молиявий шаффофликни таъминлаш учун рақамли молиявий бошқарув тизимлари ривожланмаган.

Олий таълим тизимини молиялаштириш билан боғлиқ мавжуд муаммолар ўрганилиб, уларни бартараф этиш йўллари бўйича қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Давлат молиялаштиришини ошириш ва унинг самарадорлигини таъминлаш. Давлат бюджети ҳисобига молиялаштиришни олий таълим муассасаларининг самарадорлиги, илмий фаолияти ва халқаро рейтингдаги

ўрнига боғлаш. Олий таълим учун ажратиладиган маблағларнинг улушини ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ҳажмига нисбатан ошириш.

2. Хусусий сектор ва халқаро маблағларни жалб қилиш. Давлат-хусусий шериклик (PPP) асосида университетларни молиялаштириш моделини жорий этиш. Олий таълим муассасалари учун корпоратив ҳомийлик ва грант дастурларини кенгайтириш. Жаҳон банки, ОТМлараро халқаро фондлар ва хорижий таълим институтлари билан ҳамкорликни кучайтириш.

3. Университетларнинг ўз маблағларини кўпайтириш механизмини ривожлантириш. Университетларда стартап-инкубаторлар, илмий тадқиқотлар ва технологик трансфер орқали даромад манбаларини диверсификация қилиш. Таълим ва консалтинг хизматлари орқали даромад олишни рағбатлантириш.

4. Талабалар учун молиявий юкламаларни камайтириш. Талабалар учун имтиёзли таълим кредитлари дастурини такомиллаштириш ва фоиз ставкаларини пасайтириш. Кам таъминланган талабалар учун грант ва стипендия дастурларини кенгайтириш. "Work & Study" тизимини жорий этиш, яъни талабаларга университетда ёки шерик ташкилотларда ишлаш орқали таълим харажатларини қоплаш имкониятини яратиш.

5. Молиявий шаффофлик ва рақамлаштиришни кучайтириш. Университетларнинг молиявий бошқарувини рақамли трансформация қилиш ва бюджет сарф-харажатларини шаффоф тарзда олиб бориш. Электрон молиявий мониторинг тизимини ишлаб чиқиш ва самарадорлик кўрсаткичларини жорий этиш.

Хулоса қилиб айтганда фикримизча олий таълим муассасаларини молиялаштириш тизимини такомиллаштириш учун давлат бюджети имкониятларини кенгайтириш, хусусий сектор ва халқаро грантлар иштирокини ошириш, университетларнинг мустақил даромад манбаларини ривожлантириш, талабалар учун имтиёзли кредитлар ва грантлар тизимини такомиллаштириш, шунингдек, молиявий шаффофликни таъминлаш зарур. Бу чоралар олий таълим тизимининг барқарор ривожланишига ва таълим сифатининг ошишига хизмат қилади.

Мазкур муаммоларнинг бартараф этилиши нафақат олий таълим муассасаларининг рейтингини ва таълим сифатини ошишига олиб келади, балки уларнинг молиялаштириш механизмига ҳам таъсир кўрсатади. Жумладан, республика олий таълим муассасаларига бюджетдан ташқари маблағларнинг жалб қилинишини ҳамда хорижий талабалар улушини ошишига, шунингдек халқаро юқори рейтинг кўрсаткичларга эришишга ҳам сабаб бўлади. Албатта мавжуд муаммоларни бартараф этиш бевосита молиявий маблағлар билан ҳам боғлиқдир. Бу борада илғор хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш натижасида уларнинг айримларидан мамлакатимиз олий таълим муассасаларини молиялаштириш тизимида ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги қонуни

2. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 24 декабрдаги “2025 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида”ги қонуни.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сонли қарори.

4. Гулямов С.С., Жумаев Н.Х., Рахмонов Д.А., Ташходжаев М.М. Ижтимоий соҳада инвестицияларнинг самарадорлиги. Монография. 2019.

ДАВЛАТ АКТИВЛАРИНИ БОШҚАРИШГА РАҚАМЛИ ТЕНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИЛИШ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Хакимов Шерзодбек Набиджонович
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Давлат активларини бошқариш ва хусусийлаштириш бўйича ваколатли давлат органи сифатида ягона давлат сиёсатини юритиш ҳамда давлат активларини очиқ ва шаффоф хусусийлаштириш орқали уларнинг иқтисодиётдаги улушини муттасил қисқартириб бориш, хусусийлаштириш тартиб-таомилларини соддалаштириш вазифалари Давлат активларини бошқариш агентлигига юклатилган.

Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 15 июнда қабул қилинган "рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматнинг ривожланиш ҳолатини рейтинг баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 373-сон қарорига асосан, махсус NIS.UZ тизими орқали давлат ва хўжалик бошқаруви органларида ҳар уч ой якунлари бўйича рақамли трансформасия ҳолатини рейтинг баҳолаш амалга оширилади ва унинг натижалари "рақамли Ўзбекистон-2030" стратегиясини амалга ошириш бўйича мувофиқлаштирувчи комиссия йиғилишларида танқидий муҳокама қилинади.

Юқоридаги тартибга кўра, 2023 йил И ярим йиллик якуни бўйича рақамли трансформасия ҳолатини рейтинг баҳолаш жараёнида 43 та давлат органи, 38 та хўжалик органи ва 14 та маҳаллий ҳокимликлар: жами 95 та давлат ташкилотлари қамраб олинди.

Рейтинг баҳолаш ишлари 5 та йўналишда амалга оширилган:

чиқлик ва електрон иштирок;
лектрон давлат хизматлари;
хборот хавфсизлиги;
аолиятнинг рақамлаштирилганлиги;
ашкилий масалалар.

Баҳолаш натижаларига кўра, Давактив агентлиги очиқлик ва електрон иштирок индексида 86,5 фоиз, ахборот хавфсизлиги индексида 94,6 фоиз, фаолиятни рақамлаштирилганлик индексида 100 фоиз ҳамда ташкилий масалаларда 96,7 фоиз, жами ўртача 92,17 фоиз натижа билан давлат органлари ўртасида иккинчи ўринни егаллади.

Хусусан, 2024 йил Давлат активларини бошқариш агентлиги томонидан тизим фаолиятида давлат хизматларини рақамлаштириш, рақамлаштириш, очиқлик, ахборот хавфсизлигини таъминлаш соҳасида қуйидаги ишлар амалга оширилди(1-расм):

-расм. Давлат активларини бошқариш агентлиги фаолиятида давлат хизматларини кўрсатиладиган анъанавий 5 та давлат ва ягона интерактив давлат хизматлари марказлари орқали хизматларни

1. Давактив агентлиги томонидан хизматлари тўлиқ рақамлаштирилди ва портали (my.gov.uz) ва Давлат хизматлари кўрсатиш йўлга қўйилди.

2.Давактив агентлиги томонидан "Erxususiylashtirish" автоматлаштирилган ахборот тизимининг янги талқини ишлаб чиқилди ва амалиётга жорий қилинди. Жисмоний ва юридик шахслар ўзларига тегишли бўлган қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини масофадан туриб хусусийлаштириш имкониятига ега бўлди. Мазкур хизматдан масофадан туриб ягона интерактив давлат хизматлари портали (my.gov.uz) ёки исталган Давлат хизматлари марказлари орқали ариза бериш ва хусусийлаштирилганлиги тўғрисида order ва кўчирмани электрон рақамли имзо (QR kod) билан тасдиқланган ҳолда олиш имконияти яратилди. Ушбу жараёнларни барчаси тўлиқ рақамлаштирилган ва инсон омили чекланган.

3. Ўзбекистон Республикаси ҳукумат топшириқларига мувофиқ, 4 та ахборот тизимлари ишлаб чиқилиб амалиётга жорий етилди. Шунингдек, Давактив агентлиги тизимида "Edo.ijro.uz" - ягона электрон ҳужжат алмашинуви тизими, шунингдек "ҲУМО" миллий мессенжери амалиётга жорий етилди.

4. Давактив агентлигининг "Давлат мулки" ахборот тизими 9 та вазирлик ва идораларнинг ахборот тизимлари билан интеграсия қилинди.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021-йил 16-июндаги ПФ-6247-сон Фармони ижросини таъминлаш мақсадида, масъул таркибий бўлинмаларидан очиқ маълумотлар умумлаштирилиб, Давактив

[1] Давлат активларини бошқариш агентлигининг расмий вебсайти маълумотидан фойдаланилди.

агентлигининг расмий веб-сайти (davaktiv.uz) ва очиқ маълумотлар порталида маълумотлар ўз муддатларида янгиланиб борилди.

6. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш бўйича Давактив агентлигининг ахборотлаштириш объектлари, расмий веб-сайти (davaktiv.uz) ва мавжуд барча ахборот тизимлари ахборот ва киберхавфсизлик талабларига мувофиқлиги бўйича експертизадан ўтказилди ҳамда лисензияланган дастурий маҳсулотлар жорий қилинди.

7. Давактив агентлиги директори ўринбосарларидан бирига рақамлаштириш бўйича ўринбосар (Chief Digital Officer) ваколатлари юклатилди. Давактив агентлигининг ташкилий тузилмасида алоҳида ахборот-коммуникасия технологияларини жорий етиш ва рақамлаштириш бошқармаси ташкил етилди. Бошқарма бошлиғи рақамли технологиялар вазирлиги билан келишилди. Бошқарманинг барча ходимларини ахборот технологиялари ва киберхавфсизлик бўйича малакалари оширилиб, тегишли сертификатларга ҳамда халқаро ИТ сертификатларига ега бўлди.

Шунингдек, ахборот хавфсизлигини тъминлаш бўйича Давактив агентлигининг ахборотлаштириш объектлари, расмий веб-сайти (давактив.уз) ва мавжуд барча ахборот тизимлари ахборот ва киберхавфсизлик талабларига мувофиқлиги бўйича экспертизадан ўтказилди ҳамда лисензияланган дастурий маҳсулотлар жорий қилинди.

”2024-йилда Давактив агентлигининг фаолиятини рақамлаштириш, электрон хизматлар улушини ошириш ва ахборот хавфсизлигини тъминлаш бўйича” Ўзбекистон Республикаси Рақамли технологиялар вазирлиги ҳамда Давлат активларини бошқариш агентлиги ўртасида тасдиқланган йўл харитасининг 6-бандига асосан, Давактив агентлиги тизимида 2024-йилнинг 1-июнидан бошлаб, “Edo.ijro.uz” тизими амалиётга жорий этилди.

Давактив агентлигининг 2024 йилга мўлжалланган ахборот ва киберхавфсизликни тъминлаш бўйича чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилиб, “Киберхавфсизлик маркази” ДУК билан келишилиб тасдиқланди ва унда белгиланган топшириқларни бажариш ишлари олиб борилди.

Давлат активларини бошқариш агентлиги 2025 йилда рақамлаштиришни жорий этиш бўйича қуйидаги асосий йўналишларда ишлар олиб боришни режалаштирмоқда.

Давлат мулкининг рақамли реестрини такомиллаштириш: давлат активлари тўғрисидаги маълумотларнинг тўлиқлиги ва аниқлигини таъминлаш мақсадида мавжуд рақамли реестр янгиланади ва такомиллаштирилади.

Ахборот тизимларини интеграция қилиш: турли давлат идоралари ўртасида маълумот алмашинувини яхшилаш учун ахборот тизимларини ўзаро боғлаш ва интеграция қилиш ишлари амалга оширилади.

Рақамли хизматларни кенгайтириш: аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига қулайлик яратиш мақсадида янги рақамли хизматлар ишлаб чиқилади ва жорий этилади.

Киберхавфсизликни кучайтириш: давлат активларини бошқаришда ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун замонавий киберхавфсизлик чоралари кўрилади.

Кадрлар салоҳиятини ошириш: рақамли технологиялар бўйича мутахассисларни тайёрлаш ва мавжуд ходимларнинг малакасини оширишга қаратилган ўқув дастурлари амалга оширилади.

Ушбу чора-тадбирлар давлат активларини бошқаришда шаффофлик ва самарадорликни оширишга қаратилган бўлиб, рақамли трансформация жараёнини жадаллаштиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекисон-2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158 сон Фармони.

2. Ўзбекистон Республикасининг 2023-йил 9-мартдаги “Давлат мулкини бошқариш тўғрисида”ги Қонуни.

3. https://davaktiv.uz/.

Iqlimlashtirilgan suv o‘simliklari va ularning bioekologik xususiyatlari. (Xorazm viloyati sharoitida)

Sh.R.Bekchanov-UrDU Axborot-resurs markazi 1-toifali kutubxonachisi,
M.O.Abdullayeva -UrDU biologiya yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Pistiya (Pistia stratiotes), Azolla (A. caroliniana WILLD), Eyxorniya (Eichhornia crassipes Solms) tropik suv o‘simliklarning Xorazm viloyati suv iqlim sharoitiga moslanish xususiyatlari va ularning bioekologik xususiyarlari hamda ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Pistiya, eyxorniya, azolla, qirqquloq, ozuqa muhiti, bargpoya, qishlovchi kurtak, Nyasa ko‘li.

Абстрактный. В статье представлены сведения об особенностях адаптации тропических водных растений пистия (Pistia stratiotes), азолла (A. caroliniana WILLD) и эйхорния (Eichhornia crassipes Solms) к водно-климатическим условиям Хорезмской области, а также их биоэкологические особенности и значение.

Ключевые слова: пистия, эйхорния, азолла, осока, питательная среда, черешок, зимующая почка, озеро Ньяса.

Abstract. This article provides information on the characteristics of adaptation of Pistia (Pistia stratiotes), Azolla (A. caroliniana WILLD), and Eichhornia (Eichhornia crassipes Solms) tropical aquatic plants to the water climate conditions of Khorezm region, as well as their bioecological features and importance.

Key words: pistia, eichhornia, azolla, sedge, nutrient environment, petiole, wintering bud, Lake Nyasa.

Kirish. Suvdagi boylik quyosh nuri – suv o‘simliklari – bu o‘simliklarni o‘zlashtiruvchi hayvonlar sistemasi bilan aniqlanadi. Demak, suv havzalarida quyosh nurini o‘zlashtiruvchi va uni organik moddaga aylantiruvchi omil asosan suv o‘simliklari hisoblanadi. Suv yuzasida yorug‘lik va haroratning boshqa qavatlariga nisbatan ancha yuqori bo‘lishi, qor va yomg‘ir suvlari ta‘siri bilan tuproqdan organik va mineral moddalarning, tog‘ jinslaridan makro hamda mikroelementlarning yuvilib tushishi suv o‘simliklarining yaxshi o‘sishiga qulay sharoit yaratadi. Suv o‘simliklari o‘sishi jarayonida suvdagi mineral va organik moddalarni o‘zlashtirib, undagi tuzlar miqdorini normallashtiradi. Suvdagi quyqa va loyqalar suv o‘simliklari orasidan o‘tganda cho‘kib, uning tiniqlashuviga sabab bo‘ladi yoki boshqacha aytganda, suv o‘simliklari biofiltr vazifasini bajaradi.

Suv o‘simliklari juda serhosil bo‘ladi. Bir gektar suv yuzasidan vegetatsiya davrida 220-230 tonna qamish; 140-150-tonna qog‘a; 20-30 tonna qunduzquloq; kuniga 2-3 tonna, oyiga 60-70 tonna sprodela, kuniga 1,5-2,1 tonna, oyiga 40-45 tonna kichik ryaska yashil biomassasi olish mumkin. Shundan kelib chiqib tabiiy va sun’iy suv havzalarida yuksak o‘simliklarni ko‘paytirish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Tropik mintaqalarda o‘sadigan pistiya, azolla, eyxorniya kabi suv o‘simliklarini respublikamiz sharoitiga iqlimlashtirish orqali o‘simliklar tur tarkibini ko‘paytirish va ulardan turli maqsadlarda foydalanish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Suv o‘simliklarini o‘rganish borasida O‘zbekiston algolog olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari alohida diqqatga sazovordir. Bu borada yirik ishlar qilgan olimlar qatoriga akademik A.M.Muzaffarov va uning shogirdlarining ilmiy ishlarini ko‘rsatish mumkin. Ular O‘zbekiston suv manbalarida 2800 dan ortiq suvda o‘suvchi yuqori o‘simliklar turlarining o‘sishini aniqlaganlar. Shu bilan birga A.M. Muzaffarov (1972); R.Sh.Shoyakubov (1975); R.M.Alieva (1987); A. Abdukadirov (1990); E.E.Yunusov (1991); M.A.Qo‘chqorova (1991); S.B.Bo‘riev (1993); K.I. Aytmetova (1998); Yo.Q.Hayitov (2001); N.E.Rashidov (2001); M.I. Mustafoeva (2003); J. Qutliev (2004); A.T.Dosmetov (2004); S.O. Xo‘jjiev (2010); T.N. Xolmurodova (2018); L.T.Yuldoshov (2021) kabi olimlar tropik mintaqlarda uchraydigan suv o‘simliklarni respublikamiz sharoitiga iqlimlashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borganlar va samarali natijalarga erishganlar.

Natija va munozara. Xorazm viloyatining o‘ziga xos iqlim sharoiti hududda joylashgan suv sharoitiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazgan. Viloyatning ko‘llari, zovurlari va boshqa suv havzalarida o‘sadigan suv o‘simliklari o‘ziga xos moslanishlarni hosil qilgan. Xozirgi kunda biofiltr va ozuqaviy xususiyati yuqori bo‘lgan pistiya,eyxorniya,azolla o‘simliklarini viloyat suv iqlim sharoitiga iqlimlashtirish boyicha ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlar olib borilmoqda.

Pistiya (Pistia stratiotes) kuchalagullilar oilasiga mansub o‘simlikdir. U ko‘p yillik bo‘lib, chuchuk suvlar qisman minerallashgan va organik moddalarga boy suvlar yuzasida qalqib o‘sadi. Pistiya Yer sharining ko‘pgina tropik va subtropik mintaqalaridagi suv havzalarida daryo qirg‘oqlarida va ko‘llarda, suv omborlarida katta-katta suv o‘tloqzorlarini hosil qiladi. O‘zbekistonda pistiyani laboratoriya sharoitida qishda issiqxonalarda shishaplastik idishlarda va akvariumlarda, beton hovuzlarda yozda esa temir beton lotoklarda va sementlangan hovuzlarda ochiq havoda o‘stirish mumkin. Pistiyani o‘stirish uchun ozuqa muhiti sifatida turli xil hayvonlar qo‘y, qoramol, cho‘chqa, ot go‘ngidan, parranda go‘ngi, chorvachilik majmualari, qoramollarni bo‘rdoqiga boqish xo‘jaliklari, kanopni qayta ishlash

zavodlari, mineral o‘g‘it ishlab chiqarish korxonalari, bio-kimyo zavodlari, pillakashlik fabrikalari, go‘sht kombinatlari, shahar maishiy xizmat korxonalaridan chiqadigan oqova suvlar va kanop mineral ozuqa muhitidan foydalanish mumkin. Pistiyani laborotoriya sharoitida va ochiq suv havzalarida ko‘paytirganda, uning voyaga yetgan ayrim vakillari balandligi 20-40 sm ni tashkil qiladi. Ildiz tizimi popuksimon, uzun kipriksimon ildizlarga ega. Ildizi och, tiniq rangli bo‘lib, 0,5-0,6 m va undan ham uzun bo‘lishi mumkin. Tanasi qisqa, bargalari ponasimon ko‘rinishga ega. Bargning ustki qismi baxmalsimon yashil rangli, pastki qismi esa kumushsimon-yashil, 9-12 tagacha bo‘rtgan tomirlardan iborat. Bargining tuzilishi ro‘vak bo‘lganligi uchun, barg hujayrasi havo bilan to‘lgan bo‘ladi, shu sababli pistiya suv yuzasida qalqib o‘sadi. Pistiya ochiq havoda aprel oyining ikkinchi yarmidan to noyabrgacha, issiqqxona sharoitida esa yil davomida gullab turishi mumkin. Pistiya vegetativ yo‘l bilan hamda urug‘idan tez ko‘payish xususiyatiga ega. Lekin unda vegetativ yo‘l bilan ko‘payish ustunlik qiladi. Vegetativ ko‘payish asosan barg qo‘ltig‘idan o‘sib chiquvchi novdalar orqali kechadi. Novdalar ichida yangi pistiyalar rivojlanadi. Bu hol yoz bo‘yi davom etadi va kech kuzgacha bir necha bor takrorlanishi mumkin.

Azolla (A. caroliniana WILLD). Azolla turkumi o‘simliklari tabiiy sharoitda Shimoliy Amerika, G‘arbiy va Markaziy Yevropa, Janubiy Amerika va Galapagos orollari suvlarida yaxshi o‘sadi. Faqat bitta turi- Nil azollasi Nil daryosida uchrashi mumkin. Qolgan turlari yer sharini tropik va mo‘tadil iqlimli mintaqalarda keng tarqalgan. Hozircha olimlar azolla urugning 7 ta tabiiy turini aniqlab o‘rganganlar. Azollaning tabiiy turlari bir-biridan barglarining rangi, shakli, hajmi va ildizining uzunligi bilan bir–biridan farq qiladi. Hozirda dunyoning juda ko‘p tabiiy va su’niy suv havzalariga iqlimlashtirilgan. Azolladoshlar tashqi ko‘rinishidan juda kichkina o‘simliklardir, o‘lchami 2,5 sm gacha etadi, barg plastinkalari o‘lchami 1 mm gacha. Tabiiy turlarida shakli, tuzilishi va o‘lchamlarida farqlar mavjud

Bu o‘simlik suvdan har xil organik va mineral moddalarni o‘zlashtirib, o’zida kechadigan fotosintez jarayoni natijasida suvga ko‘p miqdorda O_2 ajratib chiqaradi, suvning sanitar holatini yaxshilaydi. Bundan tashqari, qirqquloq o‘sgan suvda bezgak kasalini tarqatuvchi chivin lichinkasining rivojlanmasligi aniqlangan. Bu o‘simlikni uy va laborotoriya sharoitlarida, akvariumlarda osonlik bilan ko‘paytirish mumkin.

Eyxorniya (Eichhornia crassipes (Mart) Solms.). Eyxorniya avlodi Vatani Janubiy Amerikaning tropik mintaqalari bo‘lib, suvga yarim botib o‘suvchi suvda qalqib yuruvchi o‘simliklardir. Bu suv o‘simligi birinchi bo‘lib 1960-yillarda Janubiy Amerikadagi Nyasa ko‘lida topilgan bo‘lib, bugungi kunda dunyoning

ko‘pchilik tropik, subtropik mintaqalari suv havzalarida tabiiy holda o‘sadi. Ayrim manbalarda bu o‘simlikning kelib chiqishi Amazonka daryosiga borib taqalishi aytilgan. U 19-asr oxirida AQSh, Janubi-Sharqiy Osiyo va Janubiy Afrikaga manzarali tur sifatida kiritilgan va hozirda ko‘pchilik tropik va subtropik mintaqalarida madaniylashtirilgan.

Hozirda uning olimlar tomonidan turli tabiiy suv havzalarida tabiiy holda o‘sadigan 11 turi borligi aniqlangan. Hozirda bu o‘simlikning dunyoda juda ko‘p akvarium navlari yaratilgan. Eyxorniya avlodi o‘simliklarining tanasi 10-20 santimetr balandlikda o‘sadi, ba’zan qulay sharoitda 1 metrga yetishi mumkin. Suvga yarim botib, tik suzuvchi ko‘p yillik suv o‘simligidir. Qalin yaltiroq barglari kengligi 12-15 santimetr, uzunligi 30-50 sm gacha yetishi mumkin. Ildizlarining uzunligi 50-60 sm va undan ham ortishi mumkin. Eng ko‘p tarqalgan turi qalin poyali eyxorniya (E.crassipes Solms) dir.

Xulosa. Tajribalarda viloyatning Urganch,Yangibozor va Xonqa tumanlarida bu suv o‘simliklarning aprel oyinig ikkinchi o‘n kunligidan to noyabr oyining birinchi o‘n kunligida yaxshi o‘sib rivojlanganligi kuzatildi.

Bu suv yuzasida qalqib o‘suvchi o‘simliklar guruhiga kirib ildizi, poyasi, mevasi va boshqa qismlaridan xalq xo‘jaligining turli sohalarida chorvachilik, parrandachilik va baliqchilikda ozuqa manbai sifatida, suvni turli xil iflosliklardan tozalovchi biofiltr sifatida, ayrimlaridan dorivor vosita sifatida va boshqa maqsadlarda foydalanish mumkin. Eng muhimi ularning poya va barglari fotosintez orqali kislorod ajratib atmosferaning ekologik muvzoanatini saqlashda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Rahimov, S. Rahimova ”Suv o‘simliklari- ozuqa manbai”. Toshkent O‘zbekiston «Fan» 1987.

2.Xolmurodova T.N. Yuksak suv o‘simliklari va ulardan foydalanish istiqbollari.

// Mikroskopik suvo‘tlari va yuksak suv o‘simliklarni ko‘paytirish, ularni xalq xo‘jaligida qo‘llash // Res. konf. –Buxoro, 2018. –B. 111-116.

3.Шоякубов Р.Ш., Муминова Р.Н., Хасанов О.Х., Абдуллаев А.А. Доочистка сточных вод гидролизных производств путем культивирования азоллы каролинской (AZOLLA CAROLINIANA WILLD.,CEM. AZOLLACEAE). Развитие ботанической науки в централъной Азии и её интеграция в производство. –Ташкент, 2004.-Б. 305-307.

4.Shoyaqubov R.Sh., Xo‘jjiev S.O., Raximov J.A. Oqova suvlarni tozalashda yuksak suv o‘simligi – eyxorniya (Eichhornia crassipes Solms.) dan foydalanish // O‘simliklar molekulyar biologiyasining dolzarb muammolari: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2008. –B. 56-59.

УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕНТНЫМ РИСКОМ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ УЗБЕКИСТАНА: РЕГУЛИРОВАНИЕ И СПОСОБЫ ЕГО АВТОМАТИЗАЦИИ

О.Ф.Аликориев [1], Д.А.Джалилов [2]

1) к.э.н., доц., «Управление бизнесом и предпринимательством (MBA)» Высшей школы бизнеса и предпринимательства при Кабинете Министров Республики Узбекистан
2) Руководитель Службы управления рисками АО «YANGI BANK»; MA in Economics “Program on economic development” Ritsumeikan university; магистр “Международные экономические отношения” Университет мировой экономики и дипломатии)

Аннотация

Процентный риск является одним из ключевых факторов, влияющих на финансовую стабильность коммерческих банков. Его источником являются колебания процентных ставок, оказывающие влияние на стоимость активов, пассивов и чистую процентную маржу. В данной статье рассматриваются основные методы управления процентным риском, нормативное регулирование в Узбекистане, а также современные подходы к автоматизации этого процесса. Особое внимание уделяется применению моделей GAP-анализа, дюрации, сценарного анализа, а также внедрению автоматизированных систем управления процентным риском.

Введение

Процентный риск представляет собой потенциальную угрозу для коммерческих банков, связанную с изменением рыночных процентных ставок. Основными источниками данного риска являются:

- Несоответствие сроков погашения активов и пассивов (разрыв ликвидности);
- Изменение стоимости финансовых инструментов вследствие колебаний ставок;
- Изменение рыночных условий и денежно-кредитной политики [1].

В условиях либерализации банковского сектора Узбекистана управление процентным риском приобретает особую значимость. Центральный банк Республики Узбекистан (ЦБУ) внедряет стандарты по управлению рисками в соответствии с рекомендациями Базельского комитета. Однако внедрение эффективных стратегий требует как ручного анализа, так и использования автоматизированных систем управления рисками [2].

Методы управления процентным риском

GAP-анализ

GAP-анализ позволяет определить, насколько чувствителен баланс банка к изменению процентных ставок. Он измеряется как разница между активами и пассивами, чувствительными к процентным ставкам, за определенный период:

$$GAP = RSA - RSL$$

где:

- RSA (Rate Sensitive Assets) —активы, чувствительные к изменению процентных ставок;
- RSL (Rate Sensitive Liabilities) —обязательства, чувствительные к изменению процентных ставок.

Если GAP > 0, то банк выиграет при повышении ставок, если GAP < 0 — понесёт убытки. Банки Узбекистана используют GAP-анализ для прогнозирования влияния изменения ставок на процентный доход и принимают меры по выравниванию структуры активов и пассивов [3].

Анализ дюрации

Дюрация измеряет средневзвешенное время возврата денежных потоков, что позволяет оценить чувствительность стоимости активов и пассивов к изменениям ставок. Она рассчитывается по формуле:

$$D = \sum \frac{PV_t * t}{PV_{total}}$$

где:

- PV_t — приведённая стоимость платежа в момент времени t;
- PV_{total} — общая приведённая стоимость актива или обязательства.

Если дюрация активов превышает дюрацию пассивов, то банк становится уязвимым к росту процентных ставок. В Узбекистане банки применяют методы управления дюрацией, включая структурирование портфеля облигаций и стратегию дюрационного хеджирования [4].

Сценарный анализ и стресс-тестирование

Сценарный анализ позволяет оценить влияние гипотетических изменений процентных ставок на чистый процентный доход банка. В рамках данного метода применяются следующие подходы:

- Детерминированный анализ – предполагает моделирование фиксированных изменений процентных ставок на определённое количество

базисных пунктов. Например, банк может рассмотреть сценарий повышения ставок на 100 б.п. и оценить влияние на доходность портфеля.

- Стохастическое моделирование – использует вероятностные методы, такие как моделирование Монте-Карло, для прогнозирования возможных изменений ставок на основе исторических данных.
- Анализ чувствительности – оценивает, как небольшие изменения ключевых параметров (например, изменение кривой доходности) влияют на чистый процентный доход и стоимость активов.
- Макроэкономическое моделирование – включает анализ влияния изменения процентных ставок в сочетании с макроэкономическими факторами, такими как инфляция, уровень безработицы и темпы экономического роста.

Стресс-тестирование проводится с целью анализа устойчивости банка при экстремальных изменениях процентных ставок, что особенно важно в условиях высокой волатильности рынка [5].

Регулирование процентного риска в Узбекистане

Центральный банк Узбекистана устанавливает требования к управлению процентным риском в соответствии с международными стандартами. Согласно Положению «О требованиях к системе управления рисками банков и банковских групп» (МЮ№3427) [6], банки обязаны:

- Вести учёт активов и пассивов с учётом их чувствительности к процентным ставкам. Банки должны регулярно анализировать структуру своих балансовых позиций и классифицировать их по степени влияния процентных изменений.
- Разрабатывать стратегии хеджирования процентного риска. Включает использование производных финансовых инструментов, таких как свопы и фьючерсы, для минимизации неблагоприятных эффектов от изменения ставок.
- Проводить стресс-тестирование не реже одного раза в квартал. Данный процесс должен включать моделирование как стандартных, так и экстремальных сценариев для выявления потенциальных угроз финансовой устойчивости банка.
- Представлять отчёты в ЦБУ о процентном риске и мерах его снижения. Банки обязаны документировать свои методы управления рисками и предоставлять их регулятору для оценки соответствия нормативным требованиям.

Автоматизация управления процентным риском

Внедрение систем ALM (Asset and Liability Management)

Системы ALM автоматизируют процесс управления активами и пассивами, позволяя:

- Вычислять GAP-анализ и дюрацию в реальном времени;
- Оптимизировать структуру баланса;
- Генерировать сценарные прогнозы по процентному риску [7].

Использование алгоритмических моделей прогнозирования

Машинное обучение и алгоритмические модели позволяют анализировать исторические данные процентных ставок и предсказывать их изменения. Например, регрессионные модели и нейронные сети помогают выявлять корреляции между макроэкономическими факторами и ставками [8].

Блокчейн и большие данные в управлении процентным риском

Блокчейн-технологии обеспечивают прозрачность учёта процентных ставок, а большие данные позволяют анализировать огромные объёмы рыночной информации. В результате банки получают возможность более точного прогнозирования динамики ставок и эффективного управления рисками [9].

Список источников

1. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management and Supervision of Interest Rate Risk. BIS, 2016.
2. Central Bank of Uzbekistan. Regulatory Framework for Interest Rate Risk Management. 2023.
3. Fabozzi, F. J. Fixed Income Analysis. Wiley, 2018.
4. Jorion, P. Value at Risk: The New Benchmark for Managing Financial Risk. McGraw-Hill, 2011.
5. Hull, J. Options, Futures, and Other Derivatives. Pearson, 2019.
6. Положение «О требованиях к системе управления рисками банков и банковских групп» (МЮ№3427), lex.uz.
7. Saunders, A., Cornett, M. M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. McGraw-Hill, 2020.
8. AI in Risk Management. Journal of Financial Technology, 2022.
9. Blockchain and Big Data in Banking. FinTech Review, 2021.
10. Aliqoriev O.F. Conceptual foundations of Islamic banking. International Journal of Economic Perspectives, 16 (12), December 2022. 20-31 Retrieved from https://ijeponline.org/index.php/journal/article/view/449.
11. Aliqoriev O.F. Prospects for the Introduction of Islamic Finance in Uzbekistan. American Journal of Business Management, Economics and

Banking. 2023 Mar. 6 [cited 2023 Apr. 8]; 10:23-7. Available from: https://americanjournal.org/index.php/ajbmeb/article/view/472.
12. Aliqoriev O.F. Conceptual & Legal Framework of Islamic Finance. Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research. Volume 01, Issue 01, April 2023. IFSIJ JIF 7.995. https://webofjournals.com.
13. Aliqoriev O.F. Role of Islamic Development Bank Group in the Development of Islamic Banking in Uzbekistan. Volume 4, Issue 4 of ResearchJet Journal of Analysis and Inventions (RJAI) April, 2023. https://reserchjet.academiascience.org.
14. Aliqoriev O.F. Experience of Introducing Islamic Banking of Foreign Countries. American Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume 19, August, 2023. www.ajird.journalspark.org.
15. Aliqoriev O.F. Problems and Prospects For The Development Of The Introduction of Islamic Banking In Uzbekistan. Procedia of Theoretical and Applied Sciences. Volume 11 | Sep 2023. ISSN: 2795-5621 Available: http://procedia.online/index.php/applied/index.
16. Aliqoriev O.F. The Importance of Basic Financial Instruments Used in Islamic Banking. Texas Journal of Multidisciplinary Studies Peer Reviewed International Journal. Volume 23 (2023). ISSN: 2770-0003. https://zienjournals.com/index.php/tjm/article/view/4351.
17. Джалилов Д.А., Аликориев О.Ф. Управление валютными рисками с использованием VAR анализа в коммерческих банках Узбекистана // Journal of Uzbekistan's Development and Research (JUDR). Vol. 1 No. 1 (2025): https://ijournal.uz/index.php/judr.
18. Аликориев О.Ф., Абдурахманов Р.А. Иқтисодиёт тармоқлари кесимида муаммоли кредитларни қайтмаслик даражаларини таҳлили // Journal of Uzbekistan's Development and Research (JUDR). Vol. 1 No. 1 (2025): https://ijournal.uz/index.php/judr.
19. Аликориев О.Ф., Абдурахманов Р.А. Иқтисодиёт тармоқлари кесимида муаммоли кредитларни қайтмаслик даражаларини таҳлили // The Multidisciplinary Journal of Science and Technology. Volume-5, Issue-1 http://mjstjournal.com/index.php/m

Saudiya Arabistoni va Markaziy Osiyo: yangi strategik hamkorlik yo‘nalishlari

Shahlo Egambergan qizi Rajabova
O‘zbek va xorijiy filologiya kafedrasi stajyor- o‘qituvchi
“Urganch innovatsion university” nodavlat ta’lim muassasasi, O‘zbekiston

Shahlo Egambergan qizi Rajabova
Junior Lecturer, Department of Uzbek and Foreign Philology
"Urgench Innovative University" Non-Governmental Educational Institution, Uzbekistan

Шахло Эгамберган кизи Раджабова
преподаватель, Кафедра узбекской и зарубежной филологии
Негосударственное образовательное учреждение «Ургенчский инновационный университет», Узбекистан

Abstract: Saudi Arabia's foreign policy is shaped by its geopolitical, economic, and religious priorities, making it a key actor in Middle Eastern and global affairs. This article examines Saudi Arabia’s diplomatic strategies, including its regional alliances, relations with global powers, and economic diplomacy under the Vision 2030 framework. Special attention is given to Saudi Arabia's interactions with its neighbors, its role in Islamic diplomacy, and its evolving relationship with Western countries. The study also explores the impact of energy policies and security concerns on the kingdom’s foreign policy direction.

Keywords: Saudi Arabia, foreign policy, regional alliances, Vision 2030, economic diplomacy, Islamic diplomacy, energy security, global affairs.

Аннотация: Внешняя политика Саудовской Аравии формируется под влиянием геополитических, экономических и религиозных приоритетов, что делает ее ключевым актором на Ближнем Востоке и в мировой политике. В данной статье анализируются дипломатические стратегии Саудовской Аравии, включая ее региональные альянсы, отношения с мировыми державами и экономическую дипломатию в рамках программы Vision 2030. Особое внимание уделяется взаимодействию королевства с соседними странами, его роли в исламской дипломатии и развитию отношений с Западом. Исследование также рассматривает влияние энергетической политики и вопросов безопасности на направление внешней политики Саудовской Аравии.

Ключевые слова: Саудовская Аравия, внешняя политика, региональные альянсы, Vision 2030, экономическая дипломатия, исламская дипломатия, энергетическая безопасность, международные отношения.

Annotatsiya: Saudiya Arabistonining tashqi siyosati uning geosiyosiy, iqtisodiy va diniy ustuvorliklari asosida shakllanib, uni Yaqin Sharq va xalqaro maydonda muhim o‘yinchiga aylantiradi. Ushbu maqolada Saudiya Arabistonining diplomatik strategiyalari, jumladan, mintaqaviy ittifoqlari, global davlatlar bilan aloqalari va Vision 2030 doirasidagi iqtisodiy diplomatiyasi tahlil qilinadi. Xususan, qirollikning qo‘shni davlatlar bilan munosabatlari, islom diplomatiyasidagi o‘rni va G‘arb mamlakatlari bilan rivojlanayotgan hamkorligi o‘rganiladi. Shuningdek, tadqiqotda energetika siyosati va xavfsizlik masalalarining Saudiya Arabistoni tashqi siyosat yo‘nalishiga ta’siri ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Saudiya Arabistoni, tashqi siyosat, mintaqaviy ittifoqlar, Vision 2030, iqtisodiy diplomatiya, islom diplomatiyasi, energetika xavfsizligi, xalqaro munosabatlar.

Davlatning tashqi siyosati uning boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan strategik maqsadlar, tamoyillar va usullar tizimidir. Globallashuv va shiddatli geosiyosiy o‘zgarishlar sharoitida zamonaviy davlatlar xalqaro xavfsizlik, iqtisodiy inqirozlar va texnologik o‘zgarishlarga javoban o‘z tashqi siyosat strategiyasini moslashtirishga majbur. Hozirgi davrda tashqi siyosat an’anaviy diplomatiya doirasidan chiqib, iqtisodiy diplomatiya, raqamli diplomatiya, ekologik siyosat va gumanitar hamkorlik kabi sohalarni qamrab oladi. Xalqaro munosabatlar ko‘p qutblilik bilan ajralib turadi, bu erda an’anaviy kuch markazlari bilan bir qatorda mintaqaviy kuchlar, transmilliy korporatsiyalar va xalqaro tashkilotlarning ta’siri kuchaymoqda.

Shu jumladan, yaqin sharq mintaqasi va butun dunyoda o‘z o‘rniga ega hisoblanadigan Saudiya Arabistonining tashqi siyosatini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. strategik geografik joylashuvi, muhim neft zaxiralari va islom olamidagi nufuzi bilan xalqaro maydondagi yirik aktorlardan hisoblanadi. Qirollikning tashqi siyosati uning iqtisodiy, diniy va geosiyosiy manfaatlariga asoslanadi. Ushbu maqolada Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining asosiy jihatlari, jumladan, uning strategik maqsadlari, ikki va ko‘p tomonlama munosabatlari hamda hozirgi geosiyosiy muammolarning mamlakat diplomatik yo‘nalishini shakllantirishga ta’siri ko‘rib chiqiladi.[1]

[1] Long D.E. and Maisal S. “The Kingdom of Saudi Arabia”. University Press of Florida”. 2nd edition, Gainesville, 2010;

Qirollikning tashqi siyosati uning mintaqaviy ta’sirini kuchaytirish va arab dunyosida barqarorlikni saqlashga qaratilgan. Saudiya Arabistoni tashqi siyosati faoliyatining muhim qismi qo‘shni davlatlar bilan aloqalar bo‘lib, ular ham hamkorlikni, ham ayrim hollarda keskinlikni o‘z ichiga oladi. Qo‘shni davlatlar bilan munosabatlarni alohida davlatlar misolida ko‘rib chiqishimiz mumkin. Masalan, Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) va Bahrayn Saudiya Arabistonining muhim ittifoqchilaridir. Bu davlatlar Fors ko‘rfazi hamkorlik kengashi (GCC) doirasida faol hamkorlik qiladi, umumiy xavfsizlik manfaatlarini qo‘llab-quvvatlaydi va mintaqaviy tahdidlarga qarshi kurashadi. Energetika, savdo va mudofaa sohasidagi hamkorlik ularning strategik ittifoqini mustahkamlaydi. Bahrayn ham Saudiya Arabistonini Yaman va boshqa mintaqaviy mojarolardagi harakatlarida qo‘llab-quvvatlaydi.[2]

Quvayt Saudiya Arabistonining muhim xavfsizlik va iqtisodiy hamkoridir. Har ikki davlat Fors ko‘rfazi hamkorlik kengashiga a’zo. Quvayt Saudiya Arabistoni uchun strategik ahamiyatga ega va ikki davlat o‘rtasidagi hamkorlik savdo, energetika va mudofaa kabi keng ko‘lamli masalalarni qamrab oladi. Chegara hududlaridagi neft konlaridan birgalikda foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bundan tashqari, Saudiya Arabistoni va Quvayt terrorizmga qarshi kurashda faol hamkorlik qilmoqda.

Qatar, ayniqsa, 2017-yilda Saudiya Arabistoni va uning ittifoqchilari Qatarni terrorchi guruhlarni qo‘llab-quvvatlash va Eron bilan aloqalarni mustahkamlashda ayblab, bu bilan diplomatik aloqalarni uzganidan keyin Saudiya Arabistoni bilan munosabatlarda keskinlik manbaiga aylandi. Mojaro 2021-yilda qisman hal qilingan bo‘lsa-da, arab dunyosida og‘riqli nuqta bo‘lib qolmoqda.

Eron Saudiya Arabistonining mintaqadagi asosiy raqibi hisoblanadi. Ikki davlat o‘rtasidagi Fors ko‘rfazi va Yaqin Sharqdagi ta’sir uchun kurashga asoslangan qarama-qarshilik sunniylar (Saudiya Arabistonidagi asosiy e’tiqod) va shialar (Erondagi asosiy e’tiqod) o‘rtasidagi diniy tafovutlar tufayli yanada kuchaymoqda. Bu raqobat Suriya, Yaman va Iroq kabi davlatlarda qarama-qarshi tomonlarni qo‘llab-quvvatlashda, har ikki davlatning siyosiy va harbiy faolligida namoyon bo‘ladi.[3]

Shunday qilib, Saudiya Arabistonining qo‘shni davlatlar bilan munosabatlari ham geosiyosiy, ham diniy omillar tufayli yuzaga kelgan strategik ittifoqlar va mojarolar o‘rtasidagi muvozanat bilan tavsiflanadi. Umuman olganda, Saudiya

[2] Russel, J. A. Saudi Arabia in the 21st Century: A New Security Dilemma / J. A. Russel // Middle East Policy. – 2005. – Vol. 12, № 3. – P. 64–78.
[3] М.М. Глобальные и локальные конфликты / М.М. Лебедева // Современные глобальные проблемы мировой политики / Под ред. М.М. Лебедевой. – М.: Аспект-Пресс, 2009. – С. 162-175.

Arabistonining qo‘shni davlatlar bilan tashqi siyosati mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash, barqarorlikni qo‘llab-quvvatlash va Eron ta’siriga qarshi turish, shuningdek, kengroq arab va global kontekstda iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan.

Saudiya Arabistoni G‘arb davlatlari, birinchi navbatda, AQSh, Buyuk Britaniya va Yevropa Ittifoqining boshqa davlatlari bilan yaqin va ko‘p qirrali aloqalarni davom ettiradi. Bu aloqalar xavfsizlik, iqtisod, energetika, diplomatiya va terrorizmga qarshi kurash kabi keng ko‘lamli jihatlarni qamrab oladi. Shu bilan birga, hamkorlik inson huquqlari, mintaqaviy mojarolar va Saudiya Arabistonining Yaqin Sharqdagi roli kabi munozarali va murakkab masalalardan xoli emas.[4]

Saudiya Arabistoni va AQSh o‘rtasidagi munosabatlar, birinchi navbatda, xavfsizlik va energetika sohalarida strategik ahamiyatga ega. AQSh Saudiya Arabistonining terrorizmga qarshi kurashdagi asosiy ittifoqchisi bo‘lib, ikki davlat razvedka, harbiy texnologiya va mudofaa sohalarida keng hamkorlik qiladi. Saudiya Arabistonidagi AQSh harbiy bazalari Fors ko‘rfazida barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Saudiya Arabistoni, o‘z navbatida, eng yirik neft eksportchisi bo‘lib, uning energetika siyosati Amerika iqtisodiyoti va energiya xavfsizligiga global ta’sir ko‘rsatadi. Keyingi yillarda hamkorlik boshqa yo‘nalishlar, jumladan, yuqori texnologiyalar, sarmoyaviy va ilmiy tadqiqotlar bo‘yicha ham kengaydi. Biroq ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlar qator inqirozlar, jumladan, 2018-yilda jurnalist Jamol Qoshiqchining o‘ldirilishi G‘arb davlatlari, jumladan, AQSh tomonidan Saudiya hukumati tanqidiga sabab bo‘lganidan so‘ng qiyinlashdi. Bu va boshqa inson huquqlari masalalari strategik ahamiyatga ega bo‘lishiga qaramay, ikki tomonlama munosabatlarda keskinlik manbaiga aylandi.

Saudiya Arabistoni va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, ayniqsa, iqtisodiy va savdo sohasida keng ko‘lamli hamkorlikni davom ettirmoqda. Yevropa kompaniyalari Saudiya Arabistoni iqtisodiyotiga faol sarmoya kiritmoqda va mamlakatning o‘zi neft yetkazib berish sohasida muhim hamkor hisoblanadi. Shu bilan birga, YeI Saudiya Arabistonining Suriya va Yamandagi kabi mintaqadagi tinchlik jarayonlaridagi ishtirokini qo‘llab-quvvatlab, diplomatik aloqalarni yaxshilashga qiziqish bildirgan. Umuman olganda, G‘arb bilan hamkorlik Saudiya Arabistonining mintaqada barqarorlikni ta’minlash va xalqaro maydonda iqtisodiy mavqeini mustahkamlashga qaratilgan tashqi siyosatining muhim elementi hisoblanadi. Saudiya Arabistoni strategik ittifoqlar tuzish va jahon energetika

[4] Blanchard, C. M. Saudi Arabia: Background and US. Relations / C. M. Blanchard // Congressional Research Service. – 2016. – 20 Sept. – P. 1–34.

bozorlarida o‘z mavqeini saqlab qolish uchun yetakchi neft eksportchisi sifatidagi rolidan faol foydalandi.

Biroq, iqtisodiy va harbiy hamkorlikka qaramasdan, G‘arb bilan munosabatlar ko‘pincha inson huquqlari, ichki siyosiy islohotlar va mintaqadagi gumanitar inqirozlar bilan boG‘liq murakkab muammolar bilan birga keladi, bu esa ikki tomonlama munosabatlar uchun muayyan qiyinchiliklar tuG‘diradi.

Saudiya Arabistoni sunniy islomning markazi va yirik diniy ziyoratgohlarga ega davlat sifatida islom olamida muhim rol o‘ynaydi. Musulmon davlatlarining diniy, siyosiy va iqtisodiy hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Saudiya Arabistonining roli nafaqat geosiyosiy mavqei, balki ma’naviy yetakchiligi, islom iqtisodiyoti uchun ahamiyati va faol tashqi siyosati bilan ham belgilanadi.[5]

Saudiya Arabistoni musulmonlar uchun eng muqaddas ikki shahar Makka va Madinaga ega bo‘lgan holda jahon islomida alohida o‘rin tutadi. Har yili dunyoning turli burchaklaridan millionlab musulmonlar Islomning besh arkonidan biri bo‘lgan Haj ziyoratini ado etish uchun Saudiya Arabistoniga boradilar. Bu saltanatni islom dinining ma’naviy markaziga aylantiradi va uning diniy yetakchi maqomini mustahkamlaydi.Saudiya Arabistoni qiroli musulmon ummatidagi (musulmon jamoasi) o‘zining beqiyos o‘rni ramzi bo‘lgan “Ikki muqaddas masjid qo‘riqchisi” unvoniga ega. Saudiya Arabistoni an’anaviy sunniy islomni faol targ‘ib qiladi va diniy ta’lim muassasalarini moliyalashtirish, islomiy kitoblarni tarqatish va islomiy tadqiqot markazlarini tashkil etish orqali butun dunyo bo‘ylab diniy jamoalarga ta’sir ko‘rsatadi.

Saudiya Arabistoni 57 musulmon davlatini birlashtirgan Islom hamkorlik tashkiloti (IHT) kabi islomiy tashkilotlarda faol ishtirok etadi. Bu tashkilot doirasida Saudiya Arabistoni siyosiy kun tartibini shakllantirish va Suriya, Yaman va Liviyadagi mojarolar kabi xalqaro inqirozlarni hal qilishda muhim rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, Saudiya Arabistoni arab dunyosidagi sunniy rejimlarni faol qo‘llab-quvvatlaydi, ularga moliyaviy va harbiy yordam ko‘rsatadi. Tashqi siyosatning muhim jihati shia davlati bo‘lgan Eron bilan islom olamiga ta’sir o‘tkazish uchun qarama-qarshilik bo‘lib, Saudiya Arabistonining Yaman va Suriya kabi mojaro mamlakatlaridagi qarama-qarshi tomonlarni qo‘llab-quvvatlashida namoyon bo‘ladi.

Saudiya Arabistoni islom olamidagi diniy va siyosiy mojarolarni hal etishda faol ishtirok etmoqda. Eng diqqatga sazovor misollardan biri Saudiya Arabistoni hukumatni, Eron esa hutiylarni qo‘llab-quvvatlagan Yamandagi mojaroda ishtirok

[5] Активная внешняя политика Саудовской Аравии и расширенная концепция безопасности на Ближнем Востоке. https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/aktivnaya-vneshnyaya-politika-saudovskoy-aravii/

etishidir. Sunniy Saudiya qirolligi va shia Eron o‘rtasidagi bu qarama-qarshilik mintaqadagi siyosiy va diniy mojarolarni belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Saudiya Arabistoni ham Suriya va Liviya kabi mamlakatlardagi turli sunniy islomiy harakatlar va muxolif kuchlarni qo‘llab-quvvatlab, o‘z ta’sirini kuchaytirishga va Eron tomonidan qo‘llab-quvvatlangan shia guruhlariga qarshi turishga intiladi.

Saudiya Arabistoni islom olamida muhim kuch markazi bo‘lib qolmoqda. Uning ma’naviy yetakchi, siyosiy va iqtisodiy hamkor, xalqaro diplomatiyadagi faol ishtirokchisi sifatidagi roli uning musulmon ummatidagi muhim mavqeini ta’kidlaydi. Qiyinchiliklar va qarama-qarshiliklarga qaramay, Saudiya Arabistoni o‘z ta’sirini saqlab qoladi va iqtisodiy hamkorlik, diniy yetakchilik va faol tashqi siyosat orqali islom olamida barqarorlik va farovonlikni saqlashga intiladi. 2003-yilda AQShning Iroqqa bostirib kirishi va Saddam Husayn rejimining qulashi ortidan Saudiya Arabistoni Iroqdagi siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etdi, bu yerda shia hukumati Erondan yordam oldi. Saudiya Arabistoni Eronning mamlakatdagi ta’sirini cheklash maqsadida Iroqdagi sunniy siyosiy kuchlar va guruhlarni qo‘llab-quvvatlaydi. So‘nggi yillarda Saudiya Arabistoni “Islomiy davlat” (ID) kabi terroristik guruhlarga qarshi kurashda faol ishtirok etib, Iroqdagi barqarorlikni ta’minlash va sunniylarning siyosiy hokimiyatini mustahkamlashni qo‘llab-quvvatlamoqda.[6]

Saudiya Arabistoni bir qator mintaqaviy mojarolarda faol rol o‘ynaydi, bu uning arab dunyosida o‘z ta’sirini saqlab qolish va Eronning kuchayib borayotgan ta’siriga qarshi kurashish istagini aks ettiradi. Yaman, Suriya, Liviya, Bahrayn va Iroqdagi mojarolar Saudiya Arabistonining mintaqadagi siyosiy va harbiy o‘yinchi sifatidagi muhimligini, shuningdek, Yaqin Sharqdagi diniy va siyosiy vaziyatni nazorat qilish strategik istagini ko‘rsatadi. Saudiya Arabistonining bu mojarolarga aralashuvi ham jiddiy gumanitar oqibatlarga olib keldi va xalqaro hamjamiyat va inson huquqlari tashkilotlarining tanqidiga sabab bo‘ldi.

Keyingi o‘rinda Saudiya Arabistonining tashqi siyosatida muhim o‘rin tutadigan va milliy rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi sanaladigan iqtisodiy diplomatiyasini tahlil qilamiz. Dunyoning eng yirik neft eksportchisi sifatida Saudiya Arabistoni xalqaro aloqalarni mustahkamlash, iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash va siyosiy barqarorlikni ta’minlash uchun iqtisodiy resurslaridan faol foydalanmoqda.

Neft Saudiya Arabistonining asosiy iqtisodiy resursi bo‘lib, undan xalqaro bozorlarda strategik foydalanish iqtisodiy diplomatiyaning muhim qismidir. Saudiya

[6] Габор, А. В чем причина противостояния Ирана и Саудовской Аравии / А. Габор // NRG. – 2016. – 12 янв. – Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: http://inosmi.ru/politic/20160112/235027120

Arabistoni OPEKning (Neft eksport qiluvchi mamlakatlar tashkiloti) yetakchi a’zosi bo‘lib, jahon neft narxiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Saudiya Arabistoni neft ishlab chiqarish va yetkazib berishni tartibga solib, jahon iqtisodiyotiga ta’sir qiladi va neft bozorini barqarorlashtiradi. Bundan tashqari, Saudiya Arabistoni OPEK+ doirasida siyosatni muvofiqlashtirish uchun boshqa neft qazib oluvchi davlatlar, jumladan, Rossiya bilan faol muzokaralar olib bormoqda. Bu ittifoq qirollikka global energetika xavfsizligida asosiy rol o‘ynash va uning iqtisodiy manfaatlari uchun qulay shart-sharoitlarni saqlab qolish imkonini beradi.[7]

Iqlim o‘zgarishi tahdidi va neftga global qaramlikka javoban Saudiya Arabistoni iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga qaratilgan ulkan Vision 2030 loyihasini amalga oshirmoqda. Bu strategiya neft va gaz texnologiyalarini rivojlantirish, shuningdek, turizm, soG‘liqni saqlash, ta’lim va yuqori texnologiyalar kabi tarmoqlarni kengaytirishni o‘z ichiga oladi. Saudiya Arabistoni ushbu yangi tarmoqlarga xorijiy sarmoyalarni jalb qilish uchun iqtisodiy diplomatiyadan faol foydalanmoqda. Qirollik “Vision 2030” loyihasida ishtirok etishdan manfaatdor bo‘lgan xalqaro kompaniyalarga soliq imtiyozlari va boshqa iqtisodiy imtiyozlarni taqdim etadi. Saudiya Arabistoni ham infratuzilmani rivojlantirmoqda, biznes va savdo uchun qulay sharoitlar yaratmoqda.

Saudiya Arabistoni Jahon Savdo Tashkiloti (JST), Yigirmalik Guruhi (G20), Jahon Banki va Xalqaro Valyuta JamG‘armasi (XVJ) kabi xalqaro iqtisodiy tashkilotlarda faol ishtirok etadi. Saudiya Arabistoni G20 a’zosi sifatida jahon iqtisodiyotini mustahkamlash, barqaror o‘sishni qo‘llab-quvvatlash va qashshoqlikni kamaytirish bo‘yicha global tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash orqali xalqaro maydonda o‘zining iqtisodiy manfaatlarini ilgari suradi. Bundan tashqari, Saudiya Arabistoni boshqa arab davlatlari bilan mintaqada iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish hamda savdo va sarmoyaviy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiluvchi Fors ko‘rfazi hamkorlik kengashi (GCC) doirasida faol hamkorlik qiladi.

Saudiya Arabistoni iqtisodiy diversifikatsiya strategiyasining bir qismi sifatida turizm industriyasini rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. Qirollik xalqaro sayyohlar uchun jozibador sharoitlar yaratish, jumladan, turistik vizalarni joriy etish va infratuzilmani rivojlantirish choralarini ko‘rmoqda. Saudiya Arabistoni turistlarni turli madaniy, sport va diniy tadbirlarda ishtirok etishga jalb qiluvchi xalqaro turizm markaziga aylanishni maqsad qilgan. Arxeologik yodgorliklari bilan mashhur Al-Ula shahri atrofida sayyohlik zonasini rivojlantirish, Qizil dengiz kabi eksklyuziv

[7] Амбиции и дешевая нефть: новая международная роль Саудовской Аравии // Московский центр Карнеги. – 2016. – 22 мая. – Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: http://inosmi.ru/politic/20160522/236611784

dam olish maskanlari yaratilayotgan joylarda yangi turizmni rivojlantirish muhim loyihalardan biridir.

Saudiya Arabistoni iqtisodiy diplomatiyasi diversifikatsiya qilish, xalqaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va xorijiy sarmoyalarni jalb qilish strategiyasini faol ishlab chiqmoqda. Neft sanoati uning iqtisodiy diplomatiyasining asosiy elementi bo‘lib qolmoqda, biroq “Vision 2030” va turizm va texnologiyalarni rivojlantirish kabi yangi tashabbuslar Saudiya Arabistoni neftga qaramligini kamaytirish va global sahnada iqtisodiy ta’sirini kengaytirishga intilayotganini ko‘rsatmoqda. Saudiya Arabistoni tashqi siyosati milliy manfaatlarni himoya qilish, mintaqaviy yetakchilik va ko‘p vektorli hamkorlikni rivojlantirishga asoslangan. U global va mintaqaviy muhitdagi o‘zgarishlarga javoban doimiy o‘zgarishlarda bo‘lib, tez o‘zgaruvchan dunyoda o‘z ta’sirini va barqarorligini saqlab qolishga intiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Long D.E. and Maisal S. “The Kingdom of Saudi Arabia”. University Press of Florida”. 2nd edition, Gainesville, 2010;
2. Russel, J. A. Saudi Arabia in the 21st Century: A New Security Dilemma / J. A. Russel // Middle East Policy. – 2005. – Vol. 12, № 3. – P. 64–78.
3. M.M. Глобальные и локальные конфликты / М.М. Лебедева // Современные глобальные проблемы мировой политики / Под ред. М.М. Лебедевой. – М.: Аспект-Пресс, 2009. – С. 162-175.
4. Blanchard, C. M. Saudi Arabia: Background and US. Relations / C. M. Blanchard // Congressional Research Service. – 2016. – 20 Sept. – P. 1–34.
5. Габор, А. В чем причина противостояния Ирана и Саудовской Аравии / А. Габор // NRG. – 2016. – 12 янв. – Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: http://inosmi.ru/politic/20160112/235027120
6. Активная внешняя политика Саудовской Аравии и расширенная концепция безопасности на Ближнем Востоке. https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/aktivnaya-vneshnyaya-politika-saudovskoy-aravii/
7. Амбиции и дешевая нефть: новая международная роль Саудовской Аравии // Московский центр Карнеги. – 2016. – 22 мая. – Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: http://inosmi.ru/politic/20160522/236611784

NATIONAL IN GLOBAL TRADE PROCESSES ECONOMIC DEVELOPMENT

Almuradov Nemat Abdullaevich
independent researcher

Within the framework of foreign trade policy, there are two main approaches - liberalization and protectionism, both of which affect different aspects of the national economy. Liberalization policy is mainly aimed at increasing economic activity by reducing customs barriers and creating a free trade environment. This approach stimulates globalization processes, facilitating the exchange of goods and services between countries, strengthening competitiveness and increasing economic efficiency. At the same time, liberalization creates new opportunities for national producers, as they gain access to international markets.

On the other hand, protectionist measures are aimed at protecting domestic producers and developing the domestic market. These measures include restricting imports, imposing high tariffs, and creating incentives for domestic producers. Protectionism helps to protect the national economy from foreign competition and support domestic industry. However, in the long run, this approach can reduce the competitive environment and slow down innovation.

International trade agreements and regional economic integration processes are an important factor in strengthening trade relations between countries. Through such agreements, countries will be able to increase the volume of exchange of goods and services using customs privileges. Through the creation of regional economic unions and free trade areas, opportunities for effective use of economic resources will be expanded, transport and logistics costs will be reduced, and general economic stability will be ensured.

Foreign trade plays an important role in the development of the national economy. It accelerates economic growth, increases employment levels by creating new jobs, and expands the revenue side of the state budget. Also, through foreign trade, new technologies and innovations are attracted to the country's economy, which increases production efficiency and leads to improved product quality. As the example of Uzbekistan shows, through the implementation of an effective trade and economic policy, the country is strengthening its position in international economic relations. In particular, new sources of economic growth are being created through the conclusion of new trade agreements and the development of international cooperation.

The growth of total foreign trade turnover by 10-12% in 2023 has triggered significant macroeconomic changes in the economy of Uzbekistan. This growth has ensured an increase in the country's GDP by 5.5%, of which 2% was accounted for by net income from foreign trade. These results confirm that external economic factors have emerged as one of the main drivers of economic growth. This was achieved, in particular, through an increase in the volume of exports and imports, access to new markets, and expansion of international cooperation.

The increase in export volumes to 20 billion US dollars led to a significant increase in the revenue side of the state budget. This, in turn, expanded the opportunities for additional investments in social projects and improving social infrastructure. This effect of exports indicates that economic growth is associated with socio-economic stability. At the same time, export revenues served as an important source for diversifying the country's economy and developing new production sectors.

As a result of the expansion of export-oriented manufacturing enterprises, approximately 50 thousand new jobs were created in 2023. This process led to the activation of the local labor market, a decrease in the unemployment rate, and an increase in real incomes of the population. At the same time, an increase in labor efficiency has emerged as an important component of economic growth. The creation of new jobs has increased the well-being of the population, which has further strengthened the activity of the domestic market.

International cooperation and the growth of foreign direct investment have given impetus to the integration of modern technologies into the country's economy. In particular, technological modernization in the energy and chemical industries has increased production efficiency, improved product quality, and expanded the range of exportable products. This fact confirms the impact of technology on economic growth, as innovative solutions and new production methods increase competitiveness and help strengthen positions in international markets.

Based on the results of the research, the following practical suggestions and recommendations can be made:

1. **Strategy for expansion of export potential.**In order to diversify exports of textiles, agricultural products and mineral resources, it is necessary to develop strategies for entering new international markets. These strategies should include increasing competitiveness in existing markets and identifying new export opportunities. It is important to improve the foreign trade environment and create favorable conditions for exporting enterprises by improving international trade agreements. Export potential can also be increased by bringing product quality into

line with international standards, improving logistics infrastructure and developing marketing strategies.

2. **Optimizing import content and promoting local production.**To develop the local production of imported machines, vehicles and construction materials, it is necessary to improve the investment environment and activate technology transfer. It helps to reduce foreign economic dependence and strengthen economic stability. It is important to introduce tax breaks and subsidies to support local manufacturers, as well as to finance research and development for the adoption of innovative technologies. In addition, it is possible to increase production capacity by creating favorable credit conditions for local producers.

3. **Institutional support for job creation.** It is necessary to improve mechanisms for supporting the creation of new jobs by introducing tax incentives, subsidies and other financial incentives for export-oriented enterprises. In this process, it is important to create favorable conditions for local and foreign investors, develop skills and qualifications required in the labor market. It is also necessary to develop special programs to ensure gender equality in the labor market and increase youth employment.

4. **Support the expansion and transfer of technological innovation.** It is necessary to expand the production of high-value-added products by attracting foreign investment and introducing innovations at local enterprises. It is necessary to develop special programs to simplify technological transfer processes and provide local enterprises with new technologies. It is also important to increase the volume of financing for research and development and integrate them into practical production processes. It is advisable to introduce special grants and incentive programs to stimulate innovations.

5. **Ensuring economic diversification and stability.**It is necessary to implement a strategy to achieve economic stability and reduce dependence on external factors through the development of various sectors of the economy. For this purpose, it is recommended to take measures to create clusters, stimulate local business, and form new production potential. In particular, it is necessary to improve the investment climate and improve infrastructure to ensure diversification in the agricultural, industrial, and service sectors. In addition, it is important to introduce eco-technologies and the principles of a green economy in accordance with the goals of sustainable development.

6. **Improving the legal and regulatory framework of foreign trade.**It is necessary to review and improve the legal framework and regulatory documents to simplify foreign trade operations and bring them into line with international

standards. This will serve to increase the transparency and competitiveness of the international trading environment. In particular, the efficiency of foreign trade can be increased by digitizing customs processes, automating trade procedures, and eliminating bureaucratic barriers. It is also necessary to expand access to foreign markets by harmonizing international trade agreements and introducing new trade standards.

O‘zbekistonda plastik chiqindilarni inventarizatsiya qilish: natijalar, muammolar va tavsiyalar

Shahina Narzullayevna Jo’rayeva
O‘zDJTU siyosiy fanlar kafedrasi o’qituvchisi
Shahrus8689@gmail.com

Annotatsiya: O‘zbekistonda plastik chiqindilarni inventarizatsiya qilish borasida bir qator dasturlar va loyihalar amalga oshirilgan. Shunga qaramay hali ham plastik chiqindilar bilan bog‘liq muammollar globalligicha qolmoqda. Plastik chiqindilardan butunlay qutilib bo‘lmaydi, ammo ularning ma’lumo bir qismini qayta ishlash mumkin. Bu uchun esa plastik chiqindilarni ishlab chiqarish, iste’mol qilinish, yig‘ish va qayta ishlash jarayonini nazorat qilib boruvchi mexanizmlashtirilgan tizim bo‘lishi kerak. Ushbu tezisda O‘zbekistonda plastik chiqindilarni inventarizatsiya qilish: natijalar, muammolar va tavsiyalar bo‘yicha ma’lumotlar tahlil qilinadi va xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: plastik chiqindilar, qayta ishlash jarayoni, xorij tajribasi (Germaniya misolida), inventizatsiya, zamonaviy texnologiya, loyihalar.

Bugungi kunda plastik chiqindilar ekologik inqirozning eng dolzarb masalalaridan biriga aylanib, atrof-muhitni jiddiy ravishda ifloslantirmoqda. Plastik o‘zining arzonligi, uzoq xizmat muddati va ko‘p funktsional xususiyatlari bilan bir qator sanoat tarmoqlarida keng qo‘llaniladi, ammo uning tabiatda uzoq vaqt parchalanmasligi ekologik xavflarni kuchaytirmoqda. Biroq, ko‘plab mamlakatlar, shu jumladan O‘zbekiston ham, plastik ifloslanishni kamaytirish va chiqindilarni boshqarish uchun turli choralar ko‘rmoqda.

O‘zbekiston ekologik muammolarni hal qilishda xalqaro tajribalarni hisobga olib, plastik chiqindilarni inventarizatsiya qilish jarayonini amalga oshirdi. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi, Barqaror rivojlanishga ko‘maklashish markazi bilan hamkorlikda plastik chiqindilarni inventarizatsiya qilishni boshladi. Mazkur loyiha "Olis va tog‘li hududlardagi plastik chiqindilar" nomi bilan amalga oshirilmoqda va BRS konvensiyalari kotibiyati tomonidan qo‘llab-quvvatlanmoqda. Inventarizatsiya jarayoni O‘zbekistonning plastik ishlab chiqarish hajmi, uning iste'mol qilish va qayta ishlash ko‘lamini tahlil qilishga yordam berdi.

Taqdiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, plastik chiqindilar hajmi ortib bormoqda, 2022-yilda umumiy hajm 249,241 tonnaga yetgan, bu esa 2013-yildan 147% ko‘p. Chiqindilarning asosiy manbai sifatida qadoqlash materiallari ko‘rsatilgan, chunki ular tezda foydalanib bo‘lingandan keyin tashlanadi. Transport va qurilish sohalaridagi chiqindilar ko‘proq uzoq muddat xizmat qiladigan materiallar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning o‘sishi sekinroq kuzatilmoqda. Bundan tashqari, hozirgi kunda O‘zbekistonda yiliga 10,2 million tonna qattiq maishiy chiqindilar hosil bo‘ladi, ulardan 10,3% (1,05 million tonna) plastik chiqindilarni tashkil etadi. Plastik mahsulotlar, ayniqsa, polietilen paketlar keng tarqalgan va mamlakatga plastik mahsulotlarning importi eksportdan ancha oshib ketgan.

Germaniyada aholiga plastik chiqindilarni alohida yig‘ish va saralash uchun qulay tizimlar mavjud. Eng mashhur va keng qo‘llaniladigan tizim “Gelber Sack” bo‘lib, aholiga plastmassa chiqindilarini ajratib yig‘ish va tashlab ketish imkonini beradi. Bu tizim mamlakat bo‘ylab keng tarqalgan va u orqali plastik, shisha va metall chiqindilari ajratiladi. Ajratilgan chiqindilar esa keyinchalik qayta ishlash zavodlariga yuboriladi. Shuningdek, Germaniyada “Pfand” tizimi mavjud bo‘lib, bunda ichimliklar uchun plastik va shisha idishlarni qaytarish orqali foydalanuvchilarni rag‘batlantiradi. Ushbu tizim orqali plastik idishlarni qaytarish eng yuqori darajada amalga oshiriladi.

Plastik chiqindilarni samarali boshqarish va ulardan kelib chiqadigan muammolarni hal qilish uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Misol tariqasida ushbu vaziyatni yaxshilash uchun:

- Plastikni qayta ishlash korxonalari sonini oshirish, alohida yig‘ish punktlarini yaratish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish lozim. Bu chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash samaradorligini oshirishga yordam beradi.
- Aholi orasida ekologik xabardorlikni oshirish uchun axborot dasturlarini joriy etish, maktablarda va korxonalarda chiqindilarni saralash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar tashkil qilish muhimdir.
- plastik mahsulotlar ishlab chiqarish va iste'mol qilishni cheklash bo‘yicha davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish muhimdir. Bu, bir martalik plastik mahsulotlar uchun to‘lov tizimi yoki plastiksiz mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirishni o‘z ichiga olishi mumkin.
- plastikni qayta ishlashda yangi texnologiyalar va metodlarni joriy etish, xususan, bioplastiklar va ekologik toza materiallarga o‘tish uchun tadbirkorlarni rag‘batlantirish lozim. Shuningdek, plastikni qayta ishlashda

yangi texnologiyalarni mamlakatda ishlab chiqarishga oid loyihalarni qo‘llab-quvvatlash zarur.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda plastik chiqindilarni inventarizatsiya qilishning natijalari mamlakatning ekologik holatini tahlil qilish va chiqindilarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim vosita bo‘ldi. Taklif etilgan chora-tadbirlar, nafaqat plastik chiqindilarni kamaytirish, balki qayta ishlashning iqtisodiy samaradorligini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va aholi turmush sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Bu O‘zbekistonning chiqindilarni barqaror boshqarish sohasida Markaziy Osiyoda yetakchi bo‘lishiga yordam beradi.

ДОЛГОЖИТЕЛИ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ОРГАНА ЗРЕНИЯ

Камилов Х.М.,[1] Хакимова З.К.,[2] А.А.Шерматов.,[3] И. Ж. Жахонгиров.,[4] И.И.Исомов [5]

[1] Доктор медицинских наук, профессор, заведующий кафедрой офтальмологии, Центр развития профессиональной квалификации медицинских работников Министерства здравоохранения Республики Узбекистан

[2] Кандидат медицинских наук, доцент кафедры офтальмологии, Центр развития профессиональной квалификации медицинских работников Министерства здравоохранения Республики Узбекистан

[3] Директор Ферганского филиала РНПЦМГ

[4] Врач ординатор глазного отделения клиники АГМИ

[5] Заведующий отделением амбулаторной хирургии Ферганского филиала РНПЦМГ

АННОТАЦИЯ

Согласно статистике ООН в 1950 году в мире насчитывалось около 200 млн. человек старше 60 лет, в 1975 году- 350 млн., а к 2025 году эта группа по расчетам специалистов достигнет 1 млрд. Это связано с увеличением средней продолжительности жизни (Бажанов Н.Н., 1985) человека, что стало выдающимся достижением человечества. (The Lancet Global Health,2020). По данным Г. Семак (2024) больше 60% людей в мире имеют в анамнезе офтальмологические заболевания. Специалисты считают, что системная профилактика поможет сохранить 100% зрение и предотвратить различные глазные заболевания (World Conservation Strategy, 2018). В Ферганской долине население в возрасте 90 лет и старше, на сегодняшний день составляет 4 118 тысяч. Для долгожителей характерно наличие нескольких хронических заболеваний, что увеличивает потребность в квалифицированной медицинской помощи и требует дальнейшего совершенствования мониторинга данной категории граждан. Цифровые решения в сфере электронного мониторинга, могут быть использованы для решения данной актуальной проблемы.

Ключевые слова: долгожители, мониторинг, электронная карта, заболевания органа зрения.

CENENALISTS OF THE FERGHANA VALLEY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND FEATURES OF RESEARCH OF THE VISUAL ORGAN

Kamilov Kh.M.,[1] Khakimova Z.K.,[2] A.A. Shermatov., [3]
I. Zh. Zhakhongirov.,[4] I.I. Isomov [5].

1 Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Ophthalmology, Center for the Development of Professional Qualifications of Medical Workers of the Ministry of Health of the Republic of Uzbekistan

2 Doctor of Medical Sciences, (DSc) Associate Professor of the Department of Ophthalmology, Center for the Development of Professional Qualifications of Medical Workers of the Ministry of Health of the Republic of Uzbekistan

3 Director of the Fergana branch of the Republican Scientific and Practical Center for Medical Centers

4 Resident doctor at the eye department of the ASMI clinic

5 Head of the Department of Outpatient Surgery of the Fergana Branch of the Republican Scientific Center for Medical Centers and Hospitals

Annotation

According to UN statistics, in 1950 there were about 200 million people over 60 years old in the world, in 1975 - 350 million, and by 2025 this group, according to experts, will reach 1 billion. This is due to an increase in average life expectancy (Bazhanov N.N., 1985) of man, which became an outstanding achievement of mankind. (The Lancet Global Health,2020). According to G. Semak (2024), more than 60% of people in the world have a history of ophthalmological diseases. Experts believe that systemic prevention will help preserve 100% vision and prevent various eye diseases (World Conservation Strategy, 2018). In the Fergana Valley, the population aged 90 years and older is currently 4,118 thousand. Centenarians are characterized by the presence of several chronic diseases, which increases the need for qualified medical care and requires monitoring of this category of citizens. Digital solutions in the field of electronic monitoring can be used to solve this pressing problem.

Key words: centenarians, monitoring, electronic card, diseases of the organ of vision.

Цель исследования. Усовершенствование системы мониторирования и исследования органа зрения долгожителей Республики Узбекистан на примере Ферганской долины и оценка её эффективности.

Материалы и методы. Для усовершенствования системы мониторинга и исследования органа зрения долгожителей нами разработана электронная

программа «Карта медицинского мониторинга долгожителя» и внедрена у 413 долгожителей, проживающих в областях Ферганской долины Узбекистана (105 - Андижанской области, 222 – Ферганской области и 86 – Наманганской области).В программе имеются разделы: первый раздел карты – паспортный, где заполняются все основные данные о пациенте, эта часть карты заполняется семейным врачом или медицинской сестрой. Во втором разделе, семейный врач отражает данные анамнеза жизни и состояния пациента, жалобы, факторы риска, имеющиеся у пациента (в отдельной вкладке имеется список факторов риска и основных факторов появления и прогресса), сопутствующие заболевания организма и органа зрения. Имеется вкладка, где выставляется предварительный диагноз (с датой). А также раздел, где семейный врач указывает дату и объем беседы по здоровому образу жизни, факторам риска заболевания и профилактических мерах и т.д. Далее семейный врач отправляет пациента к специалистам (в том числе офтальмологу) первичного звена здравоохранения (ПЗЗ), который проводит обследование пациента, не дублируя имеющиеся данные в карте, однако учитывает их. Им заполняется вкладка карты с установленным диагнозом: форма, стадия, компенсация, чем компенсировано, сопутствующая патология, осложнения и т.д. Все данные представлены в удобном для заполнения табличном виде, где отражается история смены диагноза, это позволяет проследить клиническое течение заболевания и адекватность действий врача. Для отражения полного диагноза, его формирования разработана отдельная экранная форма-закладка.В карте имеется вкладка для указания какой, недостающий метод исследования необходимо провести (например, ОКТ, ангиография и т.д.). Не дублируя имеющиеся данные, проводятся дополнительные методы исследования, которые также (с указанием даты и интерпретации данных) прикрепляются в раздел карты, отведенный для исследований или лабораторных данных. Проведя все необходимые манипуляции, врач специализированного звена здравоохранения (СЗЗ) указывает в карте всю необходимую информацию для семейного врача ПЗЗ (что было сделано, какая дальнейшая тактика, сроки повторных осмотров, виды и методы контроля функций и т.д.). И так непрерывно, между врачами происходит мониторинг долгожителя и оказание медицинской помощи. Тем самым, в одной карте обобщается вся информация о долгожителе, что позволяет избежать проведение дублирующих методов исследования и действий. По карте четко видна динамика процесса ведения долгожителя: когда поставлен диагноз, какое лечение проводилось, переход из стадии в стадию, в какие сроки он наблюдался, результаты исследований,

когда он обращался в ПЗЗ, а когда в СЗЗ и т.д. По карте имеется возможность провести экспертную оценку сроков выявления заболевания, адекватности и своевременности лечебно-диагностического процесса и диспансеризации, компетентности врачей. Для удобства пользователя все данные расположены на соответствующих разделах-вкладках, которые объединены в единую программу. Тем самым, в одной карте обобщается вся информация о пациенте, что позволяет избежать проведение дублирующих методов исследования и действий. По карте четко видна динамика процесса ведения долгожителя: когда поставлен диагноз, какое лечение проводилось, переход из стадии в стадию, в какие сроки он наблюдался, результаты исследований, когда он обращался в ПЗЗ, а когда в СЗЗ и т.д. По карте имеется возможность провести экспертную оценку сроков выявления заболевания, адекватности и своевременности лечебно-диагностического процесса и диспансеризации, компетентности врачей. Все данные представлены в удобном для заполнения табличном виде и объединены в единую программу.

Результаты и обсуждение. Анализ внедрения карты в течении 1 года и оценка качества мониторинга показала, что мониторинг за долгожителями и преемственные действия между специалистами различных звеньев здравоохранения привели к тому, конкретизировалась работа семейного врача и медицинской сестры (патронажа), упорядочились и скоординировались действия семейного врача и офтальмолога и других узких специалистов, на 30% сократились дублирующие методы исследования, в 3,5 раза улучшилось состояние долгожителей по компенсации имеющихся заболеваний, в 89% удалось остановить прогрессирование заболеваний.

Заключение и выводы. Электронная программа для усовершенствования мониторинга и исследования органа зрения долгожителей позволяет повысить качество мониторинга долгожителей, так как обобщает всю информацию о долгожителях Ферганской долины Узбекистана, позволяет избежать проведения дублирующих методов исследования и действий. Карта даёт возможность провести экспертную оценку сроков выявления заболевания, адекватности и своевременности лечебно-диагностического процесса и диспансеризации, компетентности врачей.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES/АДАБИЁТЛАР

1. Абдусатторов С.Ш., Ахмедова М.А., Алимова М.М. Социальная защита пожилых людей в Узбекистане //Научный аспект. – 2016. – №. 1. – С. 62-67.
2. Бабамурадова К. и др. Региональные различия в кадровых ресурсах и инфраструктуре государственных офтальмологических услуг в Узбекистане

//Панорама общественного здравоохранения. – 2017. – Т. 3. – №. 03. – С. 408-418.
3. Бахритдинова Ф. А., Максудова З. Р., Маткаримов А. К. Анализ общей и первичной заболеваемости глаз в Южном Приаралье //ВВК 79. – 2020. – С. 289.
4. Горшунова Н. К., Киндрас М. Н. Оказание первичной медико-санитарной помощи населению пожилого и старческого возраста в сельских и городских условиях //Клиническая геронтология. – 2020. – Т. 26. – №. 3-4.
5. Ильницкий А.Н., Горелик С.Г., Прощаев К.И. и др. Экономический анализ внедрения антивозрастных программ (пилотный проект) //Вестник восстановительной медицины. – 2016. – № 1 (71). – С. 43-47.
6. Курьязова З.Х., Янгиева Н.Р. Электронная программа обследования пациента для диспансеризации миопии //Отражение. - 2022. -№1.
7. Разумовская А.М., Разумовский М.И., Трофимова С.В., Медико-социальные особенности профессиональной реабилитации лиц пожилого возраста с сосудистой офтальмопатологией. 2015; Альманах клинической медицины. 2015.; 36: 93–96. Раздел: Воспалительные заболевания глаз. Том2-2022
8. Джамалова Ш. А., Бабаджанов А. С., Искандарова Ш. Т. Оценка эффективности работы по профилактике офтальмодиабета в первичном звене здравоохранения Республики Узбекистан //Современные технологии в офтальмологии. – 2018. – №. 3. – С. 105-108.
9. Туйчибаева Д.М., Ризаев Ж.А. Пути совершенствования системы диспансеризации больных с первичной глаукомой //Журнал стоматологии и краниофациальных исследований. – 2011. - СВ. - Междисциплинарный подход по заболеваниям органов головы и шеи. – С. 141-145.
10. О мерах по внедрению принципиально новых механизмов в деятельность учреждений первичной медико-санитарной помощи и дальнейшему повышению эффективности проводимых в системе здравоохранения реформ. Указ Президента Республики Узбекистан №УП-6110. – 12.11.2020. https://lex.uz/ru/docs/5100679
11. WHO [webpage on the Internet] Prevention of Blindness and Visual Impairment. Priority Eye Diseases. 2017. https://www.who.int/blindness/causes/priority/en/index7.html.

ЗНАЧЕНИЕ УСВОЕНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОК

Курбанова Гузал Маматкаримовна, доцент Ташкентского педагогического университета имени Низами

Annotastiya. Oliy ta’lim tizimida talaba-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish muhim omil sifatida jamiyatdagi ma’naviy-axloqiy sifatlarni o’zlashtirish va ularga erishish yo’llarini belgilaydi. Ushbu maqolada talaba-qizlarning ijtimoiy faolligi va tashabbuskorligini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan ijodiy faoliyatni yaratishning nazariy jihatlari yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: tashabbuskorlik, o‘qitish sifati, faoliyat, ijtimoiy faollik, innovatsion shakl, madaniy qadriyatlar, shaxsiy yetuk.

Аннотация. Развитие социальной активности студентов в системе высшего образования как важный фактор определяет способы приобретения и достижения духовно-нравственных качеств в обществе. В данной статье описаны теоретические аспекты создания творческой деятельности, направленной на поддержку социальной активности и инициативы студенток.

Ключевые слова: инициативность, качество преподавания, деятельность, социальная активность, инновационная форма, культурные ценности, личностная зрелость.

Abstract. The development of social activity of students in the higher education system as an important factor determines the ways of acquiring and achieving spiritual and moral qualities in society. This article describes the theoretical aspects of creating creative activities aimed at supporting the social activity and initiative of female students.

Key words: initiative, quality of teaching, activity, social activity, innovative form, cultural values, personal maturity.

Кардинально реформирована система подготовки кадров путем повышения качества и эффективности обучения в системе высшего образования, развития профессиональной, духовно-нравственной подготовки, социальной активности. Создано усовершенствованное программно-методическое обеспечение организации учебно-воспитательных процессов в высших учебных заведениях. В результате были разработаны эффективные организационно-педагогические механизмы подготовки обучающихся, основанные на взаимосвязи культурных ценностей с профессионально-

педагогическими ценностями, взаимодействии культурно-творческой деятельности с творчеством и рефлексией в педагогической деятельности, профессиональной, культурно-коммуникативной деятельности, обеспечен приоритет гуманизации образования.

Совершенствование технологии развития социальной активности на основе культурных ценностей в профессиональной деятельности студенток в системе высшего образования в мире; создание инструментов, направленных на поддержку социальной активности и инициативы студенток на основе гендерной ориентации; совершенствование системы развития социальной активности студенток; совершенствование технологий развития социальной активности студенток; актуальное значение приобретает совершенствование у учащихся эффективных педагогических механизмов, основанных на профессиональной, культурной и коммуникативной деятельности.

Философские, социально-антропологические вопросы развития социальной активности учащихся исследованы в научных работах А.Бегматова, М.Каххаровой, А.Маврулова, Дж.Туленова, Г.Туленовой, Е.Юсупова.

Социальная активность-высшая форма активности. Он присущ только как социальному существу, группе людей, обществу. Обычно термин “социальная активность” употребляется также, как и для обозначения интенсивной деятельности людей в той или иной системе общественных отношений, для обозначения способности к ее осуществлению.

При наличии такой способности социальная активность существует в качестве сложного, целостного качества. Она представляет собой не какую - то отдельную черту, а целый комплекс особенностей жизнедеятельности, главным качеством которых является выражение общественно-деятельностной сущности. Американский социолог Ф.Г.Кеддинс в своей книге “Теория социализации” высказал идею о том, что социальная природа, или развитие характера индивида, – это приобщение человека к социальной жизни.

Педагогическая наука рассматривает деятельность как систему, организующий фактор, оправдывающий особенности развития личности. Активность реализуется в таких качествах, как готовность к переменам, приспособляемость, стремление действовать самостоятельно, усваивая при этом способы деятельности с помощью социального опыта, знаний, накопленных человечеством, и выбора более благоприятных путей достижения цели. Исследователи понимают активность личности как особую

(отдельную) деятельность, которая объединяет и усиливает такие характеристики, как мотивация, целенаправленность, осознанность, эмоциональность, овладение способами и путями действий, подчеркивая необходимость таких характеристик, как ситуативность. На основе исследовательских наблюдений и произвольного отбора мы отдельно изучили социальные мотивы студенток-первокурсниц в первый месяц обучения. Этот процесс нашел свое выражение в двух направлениях. Первая состоит в постепенном взаимном знакомстве нового коллектива с тем, чтобы среди коллектива выделялись активисты, особенно если по возрасту на одну-две старших девочки отличались собственным жизненным опытом, а вторая – с активностью в образовательном процессе тех, кто получил наивысший балл по тесту, в котором социальные мотивы напрямую связаны с заметно, что личность находит свое отражение в проявлении активности. Мы условно приняли этот процесс как “воспитание социальных мотивов”. Потому что для каждой школьницы-девочки, проходящей процесс социальной адаптации, должны быть созданы соответствующие условия.

Тренер группы, назначенной для первокурсниц, должен хорошо знать психологию студентки, быстро ознакомиться с социальным положением каждой студентки и, исходя из этого, определить соответствующие меры с руководством факультета. Точная информация о том, сколько студенток посещает дом, сколько стоит аренда (в том числе у родственников) и сколько может оставаться дома, должна быть подготовлена тренером группы и представлена декану факультета уже в первую неделю сентября. Социальный кругозор нынешних первокурсниц гораздо шире, о чем можно судить и по их социально-профессиональным мотивам. Особенно, детство, любовь к личности ребенка, умение ставить его на место, слышать ребенка, видеть себя на месте личности ребенка, мечтать о гражданине, формирующемся у него на глазах, своевременно узнавать о его проблеме и помогать ее преодолевать, оказывать соответствующую помощь и условия на пути к осуществлению мечты-это главное профессиональное качество педагога, как видно из ответов. Еще одно качество, присущее педагогической профессии, заключается в том, чтобы постоянно жить в коллективе, в кругу кипящей жизни, в гармонии с благородными целями детей.

Социально слабый учитель не может найти достойного места в жизни не только ученика, родителя, школьного коллектива. Таковыми считаются лица, случайно попавшие в профессию учителя. Человек, осознавший почетное, ответственное и значимое место профессии учителя в развитии общества, не

ошибется в этой профессии. Потому что учитель может анализировать с точки зрения профессионального долга, что экономическое, социальное, политическое, культурное и образовательное развитие общества находится в руках подрастающего поколения. Поскольку у первокурсниц есть благородные мотивы, заключающиеся в том, чтобы внести свой вклад в такое благородное дело, как воспитание человека, преподаватели, заместитель декана по духовно-просветительской работе несут ответственность за воспитание, стабилизацию таких мотивов, превращение их в динамичный стереотип.

Мотивов такого позитивного характера можно привести множество, основываясь на анализе исследований. Но все дело в том, что в условиях, когда учащиеся-девочки проходят процесс социальной адаптации, при своевременном осознании таких мотивов, профессионально ответственный подход педагога может дать ожидаемый результат.

Результаты исследования показали, что в развитии социальной активности у студенток высшего учебного заведения необходимо руководствоваться следующими принципами: целостный подход; эрудиция студенток, усиление у студенток стремления к повышению уровня знаний по специальным дисциплинам; ответственность; душевное здоровье, духовное освежение и выдержка студенток; различные проявления патриотизма все чаще проявляются в повседневной жизни. становление; растущий спрос и предложение газетно-журнальных, периодических изданий; снижение среди молодежи наркомании и различных вредных привычек, активное участие в этом широкой общественности; стремление к духовным знаниям, сохранение потребности в литературе по этим направлениям; формирование экологической среды в деятельности студенток-девушек.

Требование-развитие социальной активности девочек как важнейший фактор служит источником уверенности в учебном процессе, в обществе. У девушек развиваются способности самостоятельно определять и определять пути достижения своих целей на основе усвоения в обществе духовно-нравственных качеств и достижения социальной и личностной зрелости.

Литература

1. Qurbonboev M. Talabalar ma’naviy-ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning pedagogik asoslari (jamoalar asosida): Dis. ... ped. fanl. nomz. – T., 1998. – 155 b.

2. Arziqulova D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o‘ziga xos xususiyatlari: Psixol. fanl. nomz. … dis. Avtoref. – T., 2002. – 22 b.

3. Мартишина Н.В. Ценностный компонент творческого потенциала личности педагогика // Педагогика. – М., 2006. – № 3. – С. 48-57.

4. Поляков С.Щ. Технологии воспитания. – М.: ВЛАДОС, 2002. – 144 с.

5. Психология и педагогика / Под ред. А.А.Радугина. – М.: Центр, 2002. – 256 с.

6. Педагогические технологии / Под ред. В.С.Кукушина. – М.-Ростов на-Дону: Март, 2006. – 33б с.

O‘ZBEKISTONDA FAOLIYAT OLIB BORAYOTGAN OILAVIY KORXONALAR TAHLILI

Mo‘ydinjon Abduraxmonovich Arziyev
mustaqil tadqiqotchi
arziyev1970@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda oilaviy korxonalar faoliyatining ko‘rsatkichlari asosida tahlillar, ular natijasida nazariy-amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: oilaviy korxonalar, korxonani boshqarish, oilaviy model, korxonani boshqarish tuzilmasi, oilaviy korxonalar faoliyati samaradorligi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda oilaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, hududlarda oilalarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilishga hamda shu asosda aholining bandligi ta’minlanishiga qaratilgan qator choralar ko‘rilmoqda. Shu bilan birga, mahalliy oilaviy korxonalar tadbirkorlik faoliyati subyekti sifatida xususiy sektorni rivojlantirishi, jamiyatning ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va ijtimoiy ehtiyojlarini ta’minlash uchun o‘z salohiyatini to‘la-to‘kis hali ochib bergani yo‘q. Shunga ko‘ra, O‘zbekiston – 2030 Strategiyasida oilaviy tadbirkorlik asosida bandlikni ta’minlashda oddiy “qo‘l mehnati”dan – sanoatlashgan ishlab chiqarish bosqichiga o‘tish bo‘yicha maqsad belgilangan. Ushbu maqsadga samarali erishish bu borada muhim izlanishlarni olib borish, oilaviy korxonalar faoliyatini boshqarish samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi hamda mazkur sohaning respublikamiz olimlari tomonidan alohida ilmiy tadqiqot obyekti sifatida deyarli o‘rganilmaganligi tanlangan tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilab beradi .

Mamlakatimiz milliy iqtisodiyotida oilaviy korxona singari tadbirkorlik subyektlari o‘ziga xos o‘rin egallab, ular makroiqtosodiy ko‘rsatkichlarda ham yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Shuday bo‘lsada respublikamizda oilaviy korxonalar tahlil qilinganda son jihatidan birmuncha kamayganligini quydagi jadvalda ko‘rish mumkin.

1-jadval

O‘zbekistonda faoliyat ko ‘rsatayotgan oilaviy korxonalarning umumiy soni, viloyatlar bo‘yicha taqsimoti (2023.01.01-2024.01.01-yil holatiga ko‘ra)[1]

№	Viloyatlar kesimida va respublika bo‘yicha	2023.01.01-2024.01.01 yil holaiga		2023.01.01 -2024.01.01 yil holatiga ko‘ra farqi	
		2023 yil	2024 yil	-	+
1	Qoraqalpog‘iston Resp.	2172	2173		+1
	Viloyatlar :				
2	Andijon	2962	1483	-1479	
3	Buxoro	3450	3052	-398	
4	Jizzax	2140	1512	-628	
5	Qashqadaryo	5226	3614	-1612	
6	Navoiy	4157	3418	-739	
7	Namangan	1337	960	-377	
8	Samarqand	10499	7964	-2535	
9	Surxondaryo	5847	3742	-2105	
10	Sirdaryo	356	279	-77	
11	Toshkent	5073	3848	-1225	
12	Farg‘ona	6608	5009	-1599	
13	Xorazm	5488	4889	-599	

[1] O”zbekiston Respublikasi statistika boshqarmasi rasmiy sayti https/stat.uz/uz/ ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

14	Toshkent sh,	3795	2992	-803	
	Respublika bo‘yicha	**59110**	**44935**	**-14176**	**+1**

Ushbu jadvalga e’tibor beradigan bo‘lsak, respublikamizda 2022 yil yakunida faoliyat ko‘satayotgan oilaviy korxonalar soni 59110 tani tashkil qilgan bo‘lsa 2023 yilning mos davriga nisbatan 44935 tani tashkil etib, -14176 taga kamayganligini ko‘rishimiz mumkin. 2023 yil yakuni bo‘yicha respublikamizda jami 44935 ta oilaviy korxonalar faoliyat ko‘rsatgan. Bu korxonalarni hududlar kesimida tahlil etadigan bo‘lsak, eng ko‘p kamayish ko‘rsatkichi Samarqand viloyatiga (-2535 ta) to‘g‘ri kelgan. Ikkinchisi Surxondaryo viloyati (-2105 ta) hissasiga va uchunchisi Farg‘ona viloyati (-1599 ta) ga to‘g‘ri kelgan.

Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida katta salohiyati bo‘la turib, Andijon viloyatida 2022 yil yakunida faoliyat ko‘satayotgan oilaviy korxonalar soni 2962 tani tashkil qilgan bo‘lsa, 2023 yilning mos davriga nisbatan 1483 tani tashkil etib, -1479 taga kamayganligini, yani oilaviy korxonalar soni 50 % ga qisqarganligini ko‘rishimiz mumkin. Sirdaryo viloyati 2022 yil yakunida faoliyat ko‘satayotgan oilaviy korxonalar soni 356 tani tashkil qilgan bo‘lsa 2023 yilning mos davriga nisbatan 279 tani tashkil etib, -77 taga (21,6 %) kamayganligini, ko‘rishimiz mumkin. Namangan viloyatida esa 2022 yil yakunida faoliyat ko‘satayotgan oilaviy korxonalar soni 1337 tani tashkil qilgan bo‘lsa 2023 yilning mos davriga nisbatan 960 tani tashkil etib, -377 taga (28,2 %) kamayganligini, ko‘rishimiz mumkin.

Faqatgina, Qoraqalpog‘iston Respublikasida 2022 yil yakunida faoliyat ko‘satayotgan oilaviy korxonalar soni 2172 tani tashkil qilgan bo‘lsa 2023 yilning mos davriga nisbatan 2173 tani tashkil etib, +1 taga ko‘payganligini ko‘rishimiz mumkin.

Respublikamiz viloyatlarda oilaviy korxonalar soni statistik raqamlardagiga nisbatan ko‘p bo‘lishi mumkin. Ayrim oilaviy biznes subyektlari rasmiy bo‘lmasada

tadbirkorlik faoliyat bilan shug‘ullanayotgan bo‘lishlari e’tibordan holi emas. Shuning uchun hokim yordamchilari instituti hamda mahallada tashkil etilgan soliq inspektori xodimiga o‘ziga teshishli hududda norasmiy faoliyat ko‘rsatayotgan tadbirkorlar va norasmiy mehnat bilan shug‘ullanayotganlarni rasmiy sektorga o‘tkazish bo‘yicha tushuntirishlar bergani maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

O‘zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning yana muhim bir jihati tadbirkorlikni rivojlantirish, uni qo‘llab-quvvatlash, biznes muhitni yaxshilash orqali hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash hisoblanadi. Albatta mazkur vazifani amalga oshirishda hududlarda oilaviy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish hozirgi kunning ustuvor vazifalardan biridir. Hududlarda oilaviy tadbirkorlikni rivojlanish tendensiyalarini doimiy o‘rganish, tahlil qilish va baholash o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi

Fikrimizcha, hozirgi vaqtda dunyo mamlakatlarida kichik biznesning aksariyat qismi oilaviy korxona shaklida ish yuritmoqda. Iqtisodi rivojlangan ko‘plab mamlakatlarda oilaviy tadbirkorlik sohasidagi tadqiqotlarni olib boruvchi, uning manfaatlarini himoyalovchi va oilaviy korxonalarning faoliyat ko‘rsatishi borasida tajriba almashish uchun munozara maydonlarini tashkil etuvchi maxsus birlashmalar mavjud. Bunday yondashuv aholini tadbirkorlik faoliyatiga faol jalb qilishni kengaytirish, oilaviy an’analarni, oilaviy tadbirkorlar sulolasini shakllantirish va rivojlantirish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan O‘zbekistonda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun birinchi navbatda hududlarning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, ikkinchidan, biznes qilish uchun qulay muhitni yaratish hamda uchinchidan, joylarda infratuzilma holatini yaxshilash zarur hisoblanadi.

Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘ladi:
- hududlarda foydalanilmay turgan noturar joylarni aniqlash va ulardan unumli foydalanish bo‘yicha takliflar tayyorlash;

- tadbirkorlik subyektlari nisbatan kam bo‘lgan viloyatlarda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan muammolarni aniqlash va tizimlashtirish zarur; - har bir mahallada bittadan kasanachilikni rivojlantirishga salohiyati bo‘lgan tadbirkorlarni aniqlash va unga kamida 20-30 ta fuqaroni biriktirgan holda kasanachilik faoliyatini rivojlantirish;

- qishloq joylarida ekin maydonlaridan unumli foydalanish, mavsumiy ish o‘rinlarini yaratgan tadbirkorlarni rag‘batlantirish mexanizmini joriy qilishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. https://lex.uz/acts/2004956. (O‘zbekiston Respublikasining Oilaviy tadbirkorlik to‘g‘risidagi qonuni).
2. https://lex.uz/docs/5785317?ONDATE2=31.01.2023&action=compare (“Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholining daromad manbaini kengaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori).
3. https://lex.uz/acts/3772869 (“”Har bir oila-tadbirkor” dasturini amalga oshirish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori).
4. https://lex.uz/docs/6374137 (“Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida aholining biznes tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashni yangi bosqichga olib chiqishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori).
5.Arziyev M.A.Raqamli iqtisodiyotda inson kapitalining yangi belgilfri va xususiyatlarining shaklanishi hamda rivojlanishi. Maqola. - Farg‘ona. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami.23.02.2024 y.143-146 betlar.
6. Арзиев М.А.Большие данные как главный ресурс цифровой экономике.Статья. -Тошкент-2023 г.Международная научно-практическая конференция.Сборник научных трудов.105-110 ст.
7. Arziyev M.A. Raqamli iqtisodiyot - yuksalishning eng qisqa yo‘li. Maqola.- Urganch-2023 y. Ilm sarchashmalari.6.2023. 53-56 betlar.

THE MAIN TASKS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS AT THE UNIVERSITIES

Salokhiddinova Nigora Inomjonovna
Doctor of Phi losophy (PhD) in philology sciences,
Senior Lecturer of the Department of philology
"University of Economics and Pedagogy" NOTM,
Uzbekistan

Abstract: Research work of students is one of the most important forms of the educational process. Being engaged in research activities, the student develops independence of judgment, the ability to defend his point of view, as well as creative thinking.

Keywords: Research work, motivation, educational process, professional training, independence, students.

Science is only a science when it does not regulate and does not bind itself with the question of immediate benefit. The research activity that complements the educational process includes the scientific work of students, which implies their independent activity outside the framework of curricula and training plans.

Science laboratories, circles and seminars allow the student to start their research work. The research work of students is an important factor in the preparation of a young specialist and scientist, because the student himself acquires skills that will be useful to him throughout his life, and in particular in his professional activity.

In my opinion, the participation of teachers is important in research work. The necessary assistance and attention to the work of students should be provided.
It is important to show students' interest in scientific activities. It is also important to encourage students for research work. Students should feel motivated and useful in scientific work.

Scientific (research) activity - activities aimed at obtaining and applying new knowledge.

Research activities, complementing the educational process, include the scientific work of students, implying their independent activity outside the framework of curricula and training plans. Scientific (Research) activity - activities aimed at obtaining and applying new knowledge

In modern conditions, the role of scientific knowledge in all spheres of social life is significantly increasing, attention is increasing to the problems of the

development of the Academy of Sciences, its modernization. New scientific knowledge in institutions of higher education, act as an important sector of science and progress in the country.

Speaking about the peculiarities of scientific activity, it is necessary to distinguish between individual scientific activity - as a process of scientific work of an individual researcher - and collective scientific activity - as the activity of the entire community of scientists working in a given branch of science, or as the work of the research team of a research institute, scientific groups, scientific schools and etc.

The main goal of students' research activities is to obtain in-depth knowledge in certain areas of science and technology, as well as to acquire practical skills in their future profession.

The main tasks of organizing and developing the system of research activities of students in universities at the present stage are:

- ensuring the dialectical connection of the educational process and preparing students for creative scientific and pedagogical activities;
- the formation of an environment beneficial for the manifestation and implementation of the personal creative potential of representatives of student youth;
- the transformation of students' research work into a massive and highly productive activity;
- search for talented youth with abilities and interest in scientific and pedagogical activities;
- education and development of students' personal and professional qualities necessary for the successful implementation of scientific and scientific - pedagogical activities;
- rationalizing the free time of student youth, distracting them from acquiring bad habits and antisocial aspirations.

Scientific (research) activity - activities aimed at obtaining and applying new knowledge. Factors conditioning the actualization of students' research activities at the university. The reasons why students are engaged in research activities are:

The reasons why students are engaged in research activities can be represented. In the case of scientific activity, the inner motivation for it is pleasure, satisfaction obtained from the process of work itself, the desire for intellectual success, the desire to solve and find problems, to give work to the mind. The basis of a person's scientific activity is his motivational sphere as a set of personality motives and the most important characteristic of his suitability for scientific work.

The types of rewarding students for success in their studies and research activities include:

- Set-off of the results of research work of students;
- Providing recommendations for further training and internships;
- Providing the opportunity to graduate in a shorter period of time;
- Early passing of exams and tests;
- Participation in special classes for the most capable and talented students.

Only one third of the students are engaged in research work at the university. Scientific research is optional, which is carried out in free time from the main work. This attitude is shaped by several circumstances.

Participation of students in scientific research for enterprises and organizations, in all-Russian student scientific events, in competitions for grants is rather an exception to the rule.

The most significant problems for students in research work at the university are:

- Lack of funding for scientific research;
- Material incentives for subjects of research activities;
- The problem of postgraduate employment;
- Lack of social benefits as a reward for scientific activity;
- Lack of opportunity to introduce student scientific developments into production;
- Lack of regular scientific contacts with Russian and foreign universities, internships in Russian and foreign universities;
- Inability to publish student papers.
- Intrinsic motivation prevails, i.e. a person includes activity for its own sake, and not for the sake of other goals, in relation to which it is a means of achieving them.

In order to activate and improve the effectiveness of the system of research activities of students, it is necessary to expand the use of the most effective types of educational, material and moral stimulation of students, scientific and pedagogical, scientific and other personnel of the university.

A small percentage of students are engaged in research activities in universities. It is necessary to pay attention to the majority and attract as many students as possible to scientific work, because talented and capable students who have not had time to become interested in research work can go to the ranks of the majority.

In my opinion, the problem of non-participation of students in scientific activities is conditioned by many factors. For example, lack of information, lack of time, besides, there is no clear goal for doing scientific work, except for its own sake, but the leading factor of non-participation in scientific activity, I believe, is the laziness of students, because many of them are talented in their own way.

Therefore, after analyzing the problem, I concluded that in the universities of our country students are engaged in research activities at will, for the sake of the idea itself. Perhaps science cannot be dealt with in another way and no incentives, such as money, credits, etc. will not help students become perhaps more inventive and creative.

Consequently, students who strive for self-improvement are engaged in scientific activities.

List of references

1. Anderson N. J., Exploring Second Language Reading: Issues and Strategies. – Boston, 1999 - 129 p.
2. Almatova N.A. Development Of Design Skills And Abilities At Foreign Language Lessons. Economy and society. № 11(78) -s.: 2020.
3. Mamajonov I, Alijonova M, Qambarov A, Mamatov R «Opportunities of eastern thinkers on improving the preparation of the future economist for innovative activity» Journal of critical reviews. 2020.
4. Egamberdiyeva D.U. Methods of using computer technology in the process of teaching English. International scientific journal. Economy and society. № 6(73) -s.: 2020.
5. G.T. Qodirova. Linguistic and communicative competence in learning language. International conference., 2016, p.441.
6. N.A. Odilova., M.U. Irgashev. Information and communication technology in language learning. International conference., 2016, p.439.
7. Usmonova Sh. Study of scientific technical transfusion in non-linguistic educational university. International journal. Moscow.2019.
8. Mukhitdinova F.R. Creative qualities of the students in the system of higher education. //Economy And Society. № 11(78) -S.: 2020

Keksalarning ruhiy va emotsional salomatligini yaxshilashga qaratilgan takliflar

Ma’mun universiteti
“Psixologiya va tibbiyot” kafedrasi
v.b.professori, mustaqil izlanuvchi-
Razakova Rayxan Saylaubekovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada keksalarning ruhiy va emotsional salomatligini yaxshilashga qaratilgan takliflar ichlab chiqilgan. Keksalik — inson hayotining muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, u nafaqat jismoniy, balki ruhiy va ijtimoiy o‘zgarishlarni ham o‘zida mujassam etgan.

Kalit so‘zlar: Yolg‘izlik, tajriba, yosh, moslashish, yolg‘izlik fenomeni, individuallik**,** “Keksalik” tushunchasi, keksalik hodisasi, gerontologiya, ota-ona, ma’naviy meros, yolg‘izlik sabablari, ruhiy salomatlik, hissiy qo‘llab-quvvatlash.

Kirish. Rivojlangan mamlakatlarda bir asr davomida pedagogika, psixologiya, tibbiyot va boshqa shu kabi aholi turmush darajasining oshishiga ijobiy turtki beradigan fanlar qatorida gerontopsixologiya sohasida ham izlanishlar olib borilib, bir qator yutuqlar qo‘lga kiritildi. Bu tajriba va yutuqlar oilalar ma‘naviy-axloqiy muhitini barqarorlashtirish, jamiyatda keksa avlod vakillarini faollashtirish yo‘lida pedagogika, psixologiya, dinshunoslik, huquq, tibbiyot va ma‘naviyat asoslari kabi fanlar integratsiyasida har bir xalq, millat o‘tmish tarixini saqlab qolish hamda kelajak avlodga etkazish chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda.

Sharqda keksa avlod vakillariga cheksiz hurmat va izzat-ikrom ko‘rsatilgan. Ular ham o‘z o‘rnida hayoti, turmush jarayonida o‘z ajdodlaridan meros qilib olgan ta‘lim-tarbiya borasidagi bilimlarini o‘z xalqi, millati ravnaqi yo‘lida sarf etgan.

Rivojlangan mamlakatlarda keksalik davri, keksa avlod vakillarining maqomi to‘g‘risida tadqiqotlar olib borgan olimlarning fikrlariga ko‘ra bugungi kunda jamiyatda yangi «Yoshni kamsitish»atamasi paydo bo‘lib, bu atama keksalar haqidagi salbiy fikrlarni o‘z ichiga oladigan, ya‘ni yoshlar o‘rtasida keksalar iqtisodiy yuk, jamiyatning rivojlanishi uchun hissa qo‘sha olmaydi, keksalik bu kasallikdir deb tushunilishiga sabab bo‘lmoqda. Sotsiologik so‘rovlarga ko‘ra zamonaviy yoshlar jamiyatda moddiy qadriyatlar ma‘naviy qadriyatlardan yuqori turadi deb hisoblashadi.

Ammo keksa avlod vakillarini barchasini ijtimoiy himoyaga muhtoj insonlar deb xulosa qilish to‘g‘ri emas albatta, qadimgi an‘analarga ko‘ra 60 va undan yuqori

yoshni shoirlar yorqin kuz fasli deb atashsa, ba‘zilar hayotning pasdubalandini ko‘rgan donishmandlik, donolik davri deb ham atashadi. Sababi, jamiyatimizda keksalik davrida o‘zining jismoniy, aqliy va ijtimoiy faolligini saqlab qolgan faol keksalar ko‘plab topiladi. Umr sahifasining quyi bosqichiga etib kelgan avlod hayotiy munosabatlarning turfa olami guvohi va ishtirokchisiga aylanmoqda. Ba‘zilari yaxshi dam olishga umid qilsa, ikkinchi birlari tirikchilik tashvishlaridan qutulgach, o‘zlarining sevimli mashg‘ulotlari bilan shug‘ullanish uchun vaqt ajratishni orzu qiladi. Uchinchi guruh vakillari ish faoliyatini davom ettirish uchun jismonan ojizlik qilsa, yana biri uni davom ettirishga majbur bo‘ladi.

Aksariyat hollarda keksa avlod nafaqa yoshida ayni hayotiy tajriba bilan quvvatlangan jismonan baquvvat holatda bo‘ladi. Ular bir qatorda, jismoniy imkoniyatlari cheklangan, intellektual salohiyati bir muncha zaif bo‘lgan yoshi ulug‘larning o‘zaro jamiyat bilan integratsiyasini ta‘minlash bugungi kun gerontopsixologiyaning eng asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Garchi, keksalarning munosib hayotini ta‘minlash, ularning jamiyatdagi obro‘-e‘tiborini oshirish, ularni qadrlash bag‘ishlangan masalalarda salmoqli tadqiqotlar bo‘lishiga qaramasdan, aynan gerontopsixologiya sohasi bo‘yicha tadqiqotlar dunyo miqyosida kamligicha qolmoqda.

Fikrimizcha, qarilik — bu inson hayoti davomida uzluksiz davom etuvchi jarayon bo‘lib, hayotga qayta nazar tashlash, yutuqlarni baholash va hayotning yangi bosqichlariga moslashish davri hisoblanadi. Ushbu jarayonlarda yolg‘izlik, izolyatsiya va umidsizlik hissiyotlari insonning psixologik va ijtimoiy farovonligiga tahdid solishi mumkin. Shu sababli, qarilik davrida ijtimoiy bog‘lanishni qo‘llab-quvvatlash, yolg‘izlikni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish va individual ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan psixologik yordam ko‘rsatish nihoyatda muhimdir.

Keksa odamning normal ishlashi jismoniy, aqliy va ijtimoiy muvozanatni o‘z ichiga oladi. Keksa odamlar, ayniqsa, qarish bilan bog‘liq kutilayotgan o‘zgarishlar va yo‘qotishlar tufayli yolg‘izlikka moyil bo‘lishadi. Turmush qurmaganlik, qarilik, kam daromad, kam ma‘lumot, yolg‘iz yashash, ijtimoiy munosabatlarning past sifati, sog‘lig‘ining yomon baholanishi va funktsional holatning yomonligi yolg‘izlik hissini keltirib chiqaruvchi asosiy omillar sirasiga kiradi.

Ilmiy tadqiqotlar ruhiy salomatlik va individual farovonlikka sezilarli ta‘sirini hisobga olgan holda yolg‘izlik bilan bog‘liq psixologik xususiyatlarni keng o‘rganib chiqishni talab qiladi. Ushbu atributlar orasida ruhiy salomatlikning yomonlashuvi, o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ishonchning pastligi, hayotdagi noxush hodisalar

va kognitiv nuqsonlar mavjud. Yolg‘izlik hissi ko‘pincha ruhiy salomatligi yomon bo‘lgan depressiya, tashvish va stress belgilari bilan birga kirib keladi.

Ushbu aloqalar asosan yolg‘izlikning turli jihatlarini va uning ruhiy salomatlikka va psixologik farovonlikka ta‘sirini o‘rganadigan tadqiqotlarni talab qiladi. Masalan, ko‘plab mamlakatlardagi keksa odamlarning yashash sharoitlari, sog‘lig‘i va yolg‘izlik darajasini tahlil qilib, ijtimoiy omillar va yashash muhiti o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta‘sirlarni keksa yoshdagi insonlarning yolg‘izlik tajribalaridan foydalanib yoritib berish zarurligini olimlarimiz ta‘kidlashgan [211].

Mana shu jihatlarini hisobga olgan holda biz **bir nechta takliflarni** ishlab chiqdik va ular quyidagilardan iborat:

1. Keksalarning ruhiy va emosional salomatligini yaxshilashga, ijtimoiy faolliklarini oshirishga va kundalik hayotdan mamnunlik hissini kuchaytirishga yordam beruvchi trening mashqlaridan unumli foydalanish.
2. “Mahalla” fondi va “Nuroniy” jamg‘armasi, mahalla aholisi, ayniqsa, yoshlar, homiylar va saxovatpeshalarning faol ishtirokida har bir mahallada yolg‘iz va ijtimoiy qo‘llab- quvvatlashga muhtoj keksalarning kvartiralari va uylarini respublika bo‘yicha hashar yo‘li bilan obodonlashtirish ishlarini olib borish.
3. Uch avlod uchrashuvi tadbiri. Shiorimiz “Keksalar duosini olaylik”. Yolg‘iz keksa kishilarga ijtimoiy, maishiy, moddiy, ma'naviy hamda psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini ko‘rsatish bo‘yicha yoshlar orasida targ‘ibot hamda tashviqot ishlarini amalga oshirish
4. Eutimik psixoterapiya usullaridan foydalanib, keksalarda pozitiv kayfiyatni oshirishga yordam berish.
5. “Farzandning ota-ona oldidagi burchi va vazifalari”, “Keksalarning ijtimoiy muhofazasi” mavzularida keksa avlod vakillari hamda yoshlar bilan uchrashuvlar o‘tkazish.
6. “Yosh avlodni milliy qadriyatlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, keksa avlodni hurmat qilish va e'zozlash ruhida tarbiyalashda psixologiyaning o‘rni” mavzusida ilmiy-amaliy konferensiya o‘tkazish

Xulosa. Ruhiy va hissiy salomatlikni yaxshilash jamiyatning barcha darajalar va sektorlarida muvofiqlashtirilgan sa‘y-harakatlarni talab qiladi, bu harakatlar insonparvar muhit yaratishga qaratilgan bo‘lib, ruhiy va hissiy salomatlikni yaxshilash jamoaviy va shaxsiy intilishlarning asosiy tamoyili sifatida qaraladi. Ruhiy sog‘liq muammolariga duch kelgan shaxslarni ular munosib bo‘lgan parvarish va davolash bilan ta‘minlash inson huquqlariga muvofiq keladi hamda

ta‘kidlaganidek, ruhiy sog‘liq jamoat salomatligining eng muhim komponenti ekanligini tasdiqlaydi.

Keksalik davrini tushunish va tasniflashda asosiy berilgan takliflar shaxsning individual xususiyatlari, ijtimoiy faoliyati, hayotga bo‘lgan munosabati va qiyinchiliklarga moslashuvchanligi oshiradi. Ushbu takliflar nafaqat qarilik davrida shaxsning psixologik farovonligini belgilaydi, balki jamiyatning bu davrdagi insonlarga qanday sharoit yaratib berish zarurligini ham ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ғозиев Э. Онтогенез психологияси. Назарий- эксперимантал таҳлил Т.: Ношир 2010
2. Давлетшин М. Г., Дўстмухаммедова Ш., Мавлонов М., Тўйчиева С. Ёш даврлари ва педагогик психология. – Т., 2004
3. Сабирова А.Б. Особенности субъективности и эмоциональной сферы человека на поздних этапах онтогенеза: Автореф. дис. … канд. психол. наук. – Т., ТГПУ. 2009. – 22 с
4. Z.T.Nishonova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullaeva, M.X.Xolnazarov “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya” Toshkent 2017
5. Urazbaeva, D. (2024). TIBBIYOT SOHASIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL QILISH ZARURATI. *Молодые ученые*, *2*(6), 39-42.
6. Urazbayeva, D., & Radjapova, I. (2021). EKZISTENSIONAL PSIXOLOGIYADA SHAXS MASALALARINING TALQIN QILINISHI. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, *1*(Special issue), 294-300.
7. Urazbaeva, D. (2023). PSIXOSOMATIK KASALLIKLARDA BEMORLAR BILAN PSIXOLOGIK TADBIRLAR OLIB BORISH ZARURATI. *TISU ilmiy tadqiqotlari xabarnomasi*, *1*(2), 189-192.
8. Сайлаубековна Р.Р. и др. Сущность концепции семейной жизни в современной психологии // Excellencia: Международный мультидисциплинарный журнал образования (2994-9521). – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 339-342.
9. Saylaubekovna R. R. et al. The Essence of the Concept of Family Life in Modern Psychology //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 339-342

KOMPOZIT ARALASHMADAN TAYYORLANGAN MAKARON XAMIRINING QORISH VAQTI VA PRESSLASH TEZLIGINI O‘RGANISH

Azamatov Umid Zokirovich
Toshkent kimyo texnologiya instituti
umidazamatov3@gmail.ru
Sanayev Ermat Shermatovich
Toshkent kimyo texnologiya instituti
ermatsanayev@gmail.com
Rahmatov Furqat Eshpo‘lat o‘g’li
Toshkent kimyo texnologiya instituti Yangiyer filiali
rahmatovfurqat@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ishda mahalliy yumshoq bug’doy uni, soya va marjumak dan tayyorlangan kompozit tarkibli makaron xamirining qorish vaqti hamda presslash tezligini o‘rganish maqsad qilingan. Tadqiqot davomida turli qorish va presslash sharoitlarining xamirning fizik-kimyoviy xususiyatlariga ta’siri tahlil qilinadi. Olingan natijalarga asoslanib, optimal parametrlar aniqlanadi. Bu esa mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish jarayonini samarali tashkil etish va energiya tejamkorligini ta’minlash imkonini beradi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarning makaron ishlab chiqarishdagi o‘rnini aniqlashga xizmat qiladi..

Kalit so‘zlar: Kompazit aralashma, makaron xamiri, qorish vaqti, presslash tezligi, fizik-kimyoviy xususiyatlar, optimal parametrlar, mahsulot sifati, energiya tejamkorlik, innovatsion texnologiyalar, ishlab chiqarish jarayoni.

Relaksasiya hodisasi qayta ishlanayotgan yarim tayyor mahsulotning struktura-mexanik xususiyatlari bilan yaqindan bog‘liq bo‘lib, ko‘pincha uning hosil bo‘lishi tashqi bosim ta’sirida sodir bo‘ladi. Bu hodisa turli usullar bilan oziq-ovqat materiallarini shakllantirish jarayonida katta ahamiyatga ega. Mahsulotning xususiyatlarini bilish orqali texnologik jarayonni samarali boshqarish uchun eng maqbul vaqt va ta’sir kuchini tanlash mumkin.

“Xamirning cho‘ziluvchanlik va plastiklik xususiyatlari relaksasiya jarayonini belgilaydi” ya’ni, xamir shakllanish qorish deformasiya natijasida paydo bo‘ladigan ichki kuchlanishlarni kamaytirish va muvozanatlashtirishni ta’minlaydi. Relaksasiya jarayoni qanchalik uzoq bo‘lsa, xamir massasining cho‘ziluvchanlik xususiyatlari shunchalik aniq namoyon bo‘ladi. Kompozit aralashmadan tayyorlangan makaron xamirining relaksasiya vaqti strukturametr yordamida o‘rganildi.

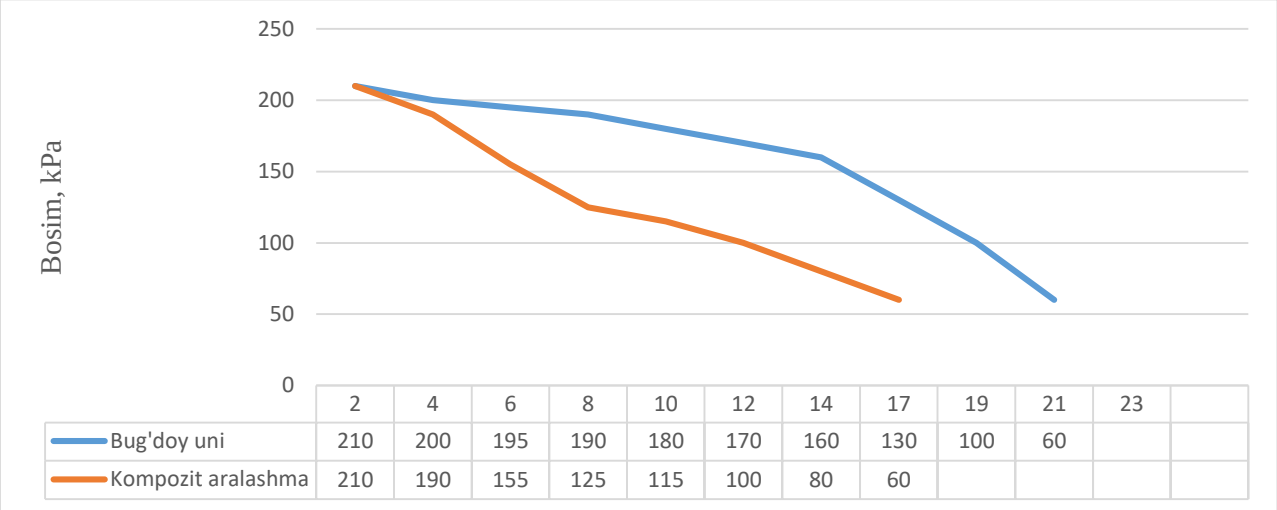

	2	4	6	8	10	12	14	17	19	21	23	
Bug'doy uni	210	200	195	190	180	170	160	130	100	60		
Kompozit aralashma	210	190	155	125	115	100	80	60				

1-rasm. Bug‘doy un va kompozit aralashmadan tayyorlangan xamirning relaksatsiya vaqti.

Tadqiqot davomida kompozit aralashmadan tayyorlangan xamirning relaksasiya vaqti 16-18 daqiqani etishi aniqlandi, bu nazorat namunasiga nisbatan 20 % ga kamroqdir. Bu natija kompozit aralashmadan tayyorlangan xamirning plastikligi yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Shuningdek xamir qorish vaqtining qisqarshida lizin aminokislotasining o‘rni katta. Ushbu kompozit aralashmada ham lizin aminokislotasining 19% ga ortishi muhim omildir.

Lizin molekulasi suv molekulalari bilan o‘zaro ta'sir qilish qobiliyatiga ega. Bu xamirni aralashtirish vaqtida suvning bir tekis taqsimlanishini ta'minlaydi va xamir tuzilishini yaxshilaydi. Natijada xamir tezroq va bir xil elastiklikka ega bo‘ladi. Lizin oqsillar bilan reaksiyaga kirishib, glyuten tarmog‘ining tezroq hosil bo‘lishiga yordam beradi. Bu makaron xamirining elastik va bir-biriga yopishqoq bo‘lishini ta'minlab, xamir qorish jarayonini tezlashtiradi.

Lizinning kimyoviy xossalari xamirning tez mustahkamlanishiga yordam beradi. Bu jarayon mahsulotni tezroq shakllantirish imkonini beradi, shu bilan birga pishirish va quritish jarayonlarini soddalashtiradi. Lizin oqsilining qo‘shilishi nafaqat makaron xamirining sifatini yaxshilaydi, balki jarayonni tezlashtiradi va samaradorlikni oshiradi. Ushbu xususiyatlar lizin oqsilini makaron ishlab chiqarish texnologiyasida muhim komponentga aylantiradi.

Kompozit aralashmadan tayyorlangan xamir namligining makaron pressining ish samaradorligiga ta’sirini o‘rganish uchun makaron mahsulotlarining presslash tezligi aniqlandi.

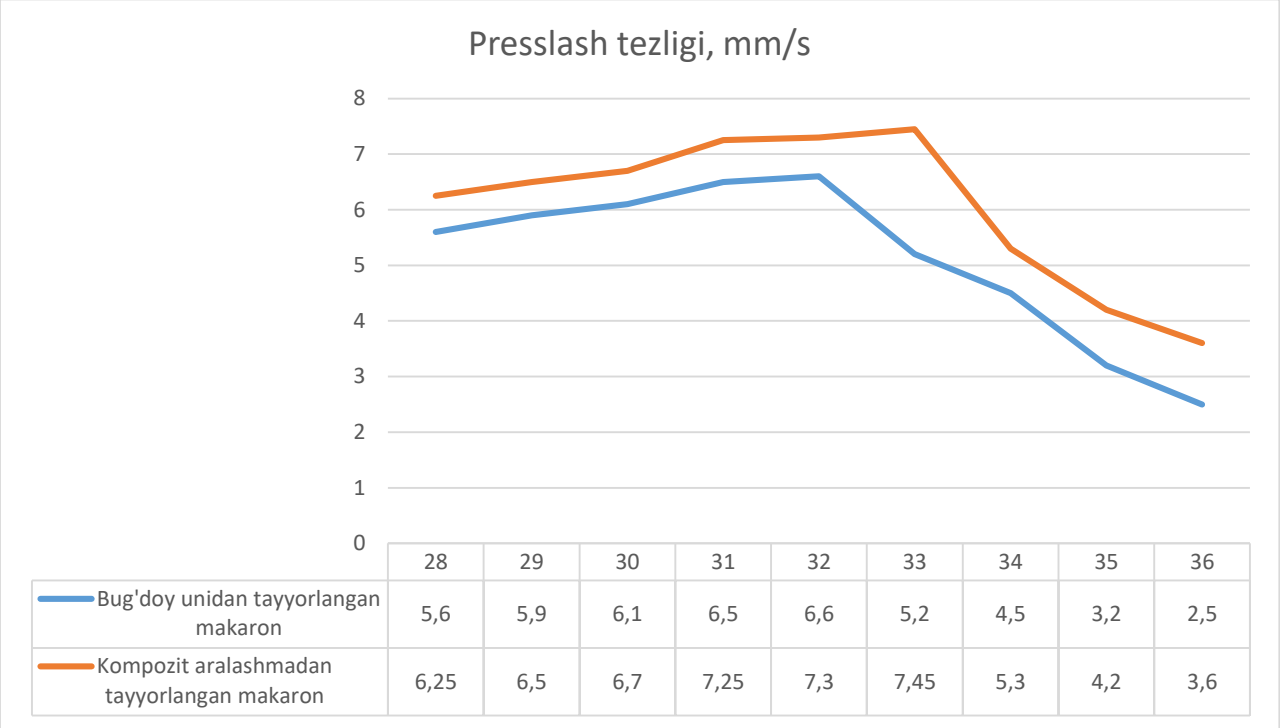

	28	29	30	31	32	33	34	35	36
Bug'doy unidan tayyorlangan makaron	5,6	5,9	6,1	6,5	6,6	5,2	4,5	3,2	2,5
Kompozit aralashmadan tayyorlangan makaron	6,25	6,5	6,7	7,25	7,3	7,45	5,3	4,2	3,6

2-rasm. Xamir namligining makaronni presslash tezligiga ta’siri.

Presslash tezligi xamirning plastiklik xususiyatlari va bosim darajasiga bog‘liq. Xamir namligi va harorati oshishi bilan presslash tezligi ham oshadi, lekin bu ma’lum bir namlik darajasigacha, ya’ni 33% gacha kuzatildi. ya’ni makaron xamirining namlik darajasi 33% dan oshganda, preslash tezligi keskin pasayayishi qonuniyati aniqlandi. 2-rasmda ko‘rsatilganidek, “kompozit aralashmadan tayyorlangan makaron mahsulotlarining presslash tezligi 30,0–31,0% namlikda bug‘doy unidan tayyorlangan makaron mahsulotlarining ko‘rsatkichlaridan 10–10,8% yuqori bo‘ldi”. Bu shunday xulosa qilish imkonini beradi. “maxsulotlarni presslash tezligini oshirish shnekli makaron presslarining ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish imkonini beradi” . Namlik darajasi yanada oshsa, xamir yirik dona-dona bo‘lib qoladi va shnek kamerasining chiqish teshigidan o‘tishi qiyinlashadi. Namligi yuqori bo‘lgan xom mahsulotlarni quritish uchun ko‘proq issiqlik sarflanadi, shuning uchun pressning ishlab chiqarish hajmini xamir haroratini oshirish hisobiga ko‘paytirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Presslash ishlab chiqarish hajmini oshirishning yana bir usuli — bosim darajasini oshirishdir, bu elektr motorining quvvatini oshirish orqali amalga oshirilishi mumkin (biroq bu presslarni og‘irlashtirib, elektr energiyasining ko‘proq sarflanishiga olib keladi).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov A., Mirzayev S. Makaron mahsulotlari texnologiyasi. – Toshkent: Fan, 2022.
2. Nizamov B., Rahmonov A. Oziq-ovqat sanoati uchun innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.
3. Yusupov U. Makaron mahsulotlari ishlab chiqarishning zamonaviy usullari. – Toshkent: Mehnat, 2021.
4. Abdullaev H. Qayta ishlangan don mahsulotlari texnologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2023.
5. Food Science & Technology International – Dough Mixing and Pressing Conditions in Pasta Production, 2022.
6. Journal of Cereal Science – Influence of Composite Flour on Pasta Dough Properties, 2023.
7. Scopus Indexed: Food Engineering & Processing – Optimization of Pasta Processing Parameters, 2022.
8. Springer: Journal of Food Science and Technology – Technological Advances in Pasta Production, 2023.
9. Web of Science: Agro-Food Processing Journal – Energy-Efficient Pasta Manufacturing, 2022.

QIZIL LAVLAGI CHIQINDILARINING O‘YUCH QIZDIRISH JARAYONINI O‘RGANISH VA UNING RATSIONAL REJIMINI ASOSLASH

Uzoqova Shirin Ibrohimovna
Toshkent kimyo texnologiya instituti
shirinuzokova@gmail.ru
Sanayev Ermat Shermatovich
Toshkent kimyo texnologiya instituti
ermatsanayev@gmail.com

Annotatsiya: Qizil lavlagi chiqindilarining O‘YuCh qizdirish jarayonini o‘rganish va uning ratsional rejimi asoslash sanoatda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ishda optimal parametrlar aniqlanib, chiqindilardan samarali foydalanish imkoniyatlari baholangan.

Kalit so‘zlar: Qizil lavlagi chiqindilari, o‘yuchq-qizdirish jarayoni, ratsional rejim, optimal parametrlar, texnologik jarayon, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik samaradorlik, energiya tejamkorlik.

O‘YuCh-qizdirishning texnologik omillarining Lavlagi chiqindilariga ta’sirini, jumladan harorat, namlik (quruq moddalar miqdori), antioksidantlar (suvda eriydigan) umumiy miqdorini kversetin bo‘yicha o‘rganish maqsadida, ularni 50 dan 96°C gacha bo‘lgan haroratda doimiy quvvatda, ya’ni 800 Vtda qizdirish amalga oshirildi.

Lavlagi chiqindilarining O‘YuCh-qizdirishning ratsional rejimi SAF maksimal qiymati bo‘yicha tanlandi. Kversetin bo‘yicha antioksidantlarning umumiy miqdori aniqlandi.

1-jadval.

Lavlagi pulpasining turli mikroto‘lqinli isitish rejimlarining antioksidantlarning umumiy miqdoriga ta’siri (kversetin uchun)

№	Quvvat, Vt	Isitish vaqti, s	Harorat isitish, ^{0}C	Namlik, %	SAF, mg/100 g
Nazorat					
1	-	-	-	81,2	52,9
prototiplar					
2	800	60	50	79,6	78,8
3		80	60	79,2	81,2
4		100	70	78,8	89,0
5		120	80	78,5	97,0
6		140	90	78,0	99,4

7		160	92	77,7	154,1
8		180	95	76,6	129,2
9		200	96	76,2	89,3

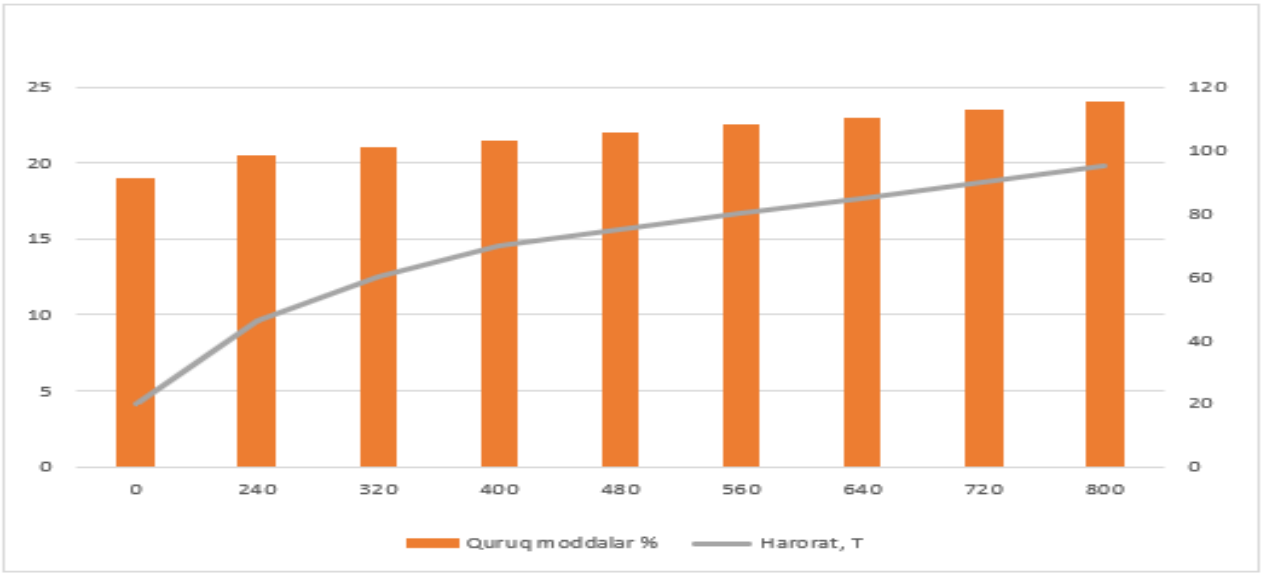

1-rasm.

Quruq moddalar miqdorining haroratga bog‘liqligi va mikroto‘lqinli pechning o‘ziga xos ishlashi - lavlagi pulpasini isitish.

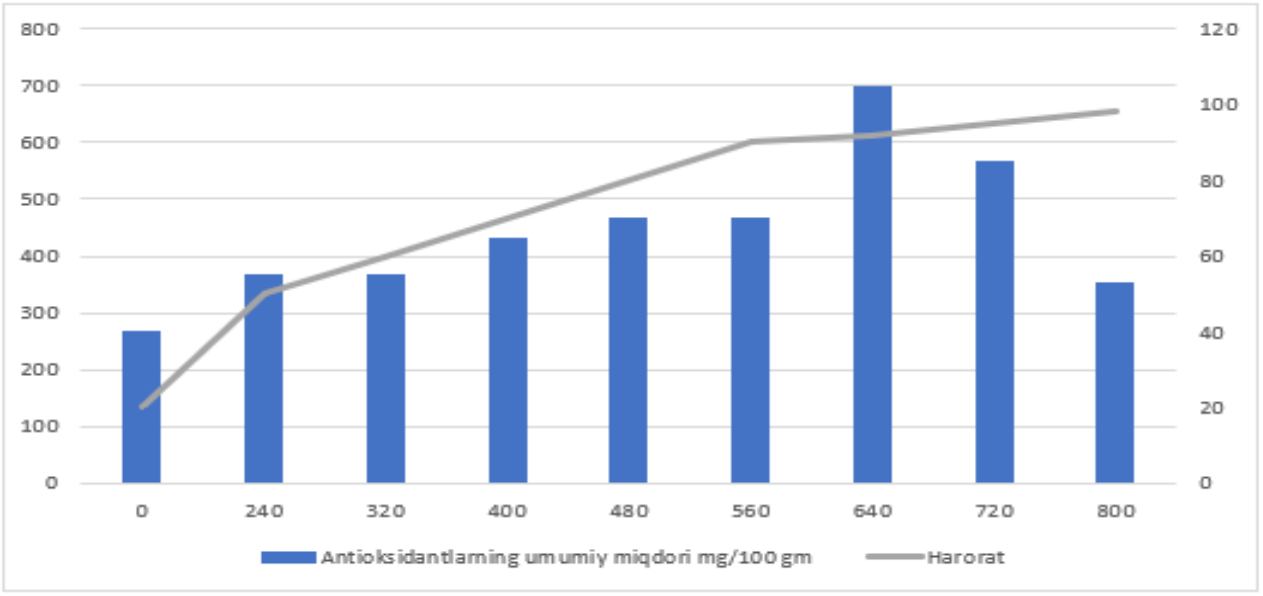

2 -rasm.

Lavlagi chiqindilarining antioksidantlar umumiy miqdori (kversetin bo‘yicha) harorat va O‘YuCh-qizdirishning maxsus ishiga bog‘liqligi.

Nazorat sifatida O‘YuCh-qizdirishga duchor qilinmagan yangi lavlagi chiqindilari qo‘llanildi. Ulardagi boshlang‘ich quritilgan moddalar miqdori 18,8 %, antioksidantlar umumiy miqdori 52,9 mg/100 g (281,4 mg/100 g q.v.) va harorati 20°C edi.

Aniqlanishicha, lavlagi chiqindilarining harorati 92°C gacha ko‘tarilganda antioksidantlar umumiy miqdori oshadi. Shunday qilib,

maksimal SAF qiymati 154,1 mg/100 g (691,0 mg/100 g q.v.) bo‘lgan holda, chiqindilarning namligi 77,7 % bo‘lganda, O‘YuCh-qizdirishning quyidagi parametrlari aniqlandi: quvvat – 800 Vt, maxsus ish – 640 Vt/g·s, harorat – 92°C, vaqt – 160 s. Shu tartibdagi O‘YuCh-qizdirish rejimida, nazoratga nisbatan lavlagi chiqindilarining SAF qiymati 2,46 marta oshdi.

Shuningdek, O‘YuCh-qizdirish davomiyligi 180 va 200 s gacha uzaytirilganda doimiy 800 Vt quvvatda chiqindilarning harorati 3-4°C ga ko‘tarildi, SAF qiymatlari mos ravishda 20 va 46 %ga pasaydi, quritilgan moddalar miqdori esa 1,1 va 1,5 %ga oshdi. Bu holat shundan kelib chiqadiki, chiqindilarning 160 s davomida 92°C gacha qizdirilishida SAFning maksimal chegarasiga yetiladi, va uzoq muddatli yuqori haroratdagi ta’sir antioksidantlarning buzilishiga olib keladi. O‘YuCh-qizdirishning maxsus ish qiymatlari 720 va 800 Vt/g·s bo‘lganida, lavlagi chiqindilarining antioksidantlar umumiy miqdori mos ravishda 129,2 va 89,3 mg/100 g (552,1 va 375,2 mg/100 g q.v.) ni tashkil etdi, quritilgan moddalar miqdori esa mos ravishda 23,4 va 23,8 % ni tashkil etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov A.R. Oziq-ovqat texnologiyasi: Chiqindilarni qayta ishlash. – Toshkent: Mehnat, 2021.
2. Abdullaev U., Saidov B. Qishloq xo‘jaligi xomashyosini qayta ishlashning zamonaviy usullari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.
3. Yusupov Sh.N. Oziq-ovqat sanoati chiqindilarini utilizatsiya qilish va ekologiya. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2021.
4. Nurmatov J., Rahmonov A. Qizil lavlagi va uning qayta ishlash mahsulotlari. – Toshkent: Universitet, 2023.
5. Journal of Food Processing and Preservation – Red Beet Waste Processing and Valorization, 2022.
6. Food Science & Nutrition – Thermal Treatment of Beetroot Waste for Energy Efficiency, 2023.
7. Scopus Indexed: Waste and Biomass Valorization – Sustainable Utilization of Agro-Industrial Residues, 2022.
8. Springer: Environmental Science and Pollution Research – Optimization of Pyrolysis for Food Waste Management, 2023.
9. Web of Science: Renewable Energy & Sustainable Development – Energy Recovery from Agro-Waste, 2022.

O‘ZBEKISTONDA JAMOATCHILIK NAZORATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONLARI

Najimov Farxodjon Biloldinovich
Andjin davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
Tell: +998911702232

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamoatchilik nazoratini tushunchasi, huquqiy asoslarini yaratilish bosqichlari, tushuncha borasida olimlarning qarashlari tahlil qilingan. Davlat organlari faoliyatida jamoatchilik nazoratini joriy qilish masalalari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: jamoatchilik nazorati yuridik ensiklopediya, davlat nazorati, harakatlar strategiyasi, nazorat faoliyati.

Jamoatchilik nazorati uzoq tarixga ega bo‘lsada, ilmiy tushuncha sifatida fanga ijtimoiy psixologiyaning asoschilaridan biri bo‘lgan T.Tard tomonidan olib kirilgan. Uning tavsifiga ko‘ra, mazkur tushuncha jinoyatchining xulqini qoidalar doirasiga qaytarish uchun qo‘llaniladigan usullar yig‘indisini ifodalagan. Amerikalik sotsiologlar E.Ross, R.Park tadqiqotlarida jamoatchilik nazorati shaxsga uning xulq-atvorini ijtimoiy me’yorlarga mos kelishtirish maqsadida o‘tkaziladigan ta’sirni anglatadi. Davlat va boshqaruv organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati o‘rnatishning zarurligini buyuk alloma va faylasuflar ham ta’kidlab o‘tishgan. Masalan, Arastu o‘zining asarlarida xalqning hukmdorlar, mansabdor shaxslar faoliyati ustidan nazoratini davlatning siyosiy barqaroqligi hamda rivojlanishining eng muhim shartlaridan biri deb hisoblagan. Abu Nasr Farobiy esa “hukmdorlar xalq oldida hisobot berib turishlari va ularning qonunlarga so‘zsiz bo‘ysunishlari zarur[1. 34-b] ekanligini alohida ta’kidlaydi.

Bugungi kunda demoktratik davlatning asosiy belgilaridan biri unda jamoatchilik nazoratining qay darajada o‘rnatilgani bilan bog‘liq hisoblanadi. Demokratik jamiyat madaniy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy asoslaridan qat’i nazar, fikrlar xilma-xilligi, qonun ustivorligi, siyosiy teng huquqlilik, jamoatchilik nazorati va hukumatning jamiyatga hisobot berishi singari tamoyillar va institutlar mavjudligi bilan ajralib turadi. Demokratik davlatlarga nazar tashlaydigan bo‘lsak, bunday davlatlarda jamoatchilik nazorati o‘zining ma’lum bir ko‘rinishi bilan demokratiyaning asosiy tayanchi bo‘lib, mamlakatda qonun ustuvorligiga xizmat qilmoqda.Shu bois jamoatchilik nazorati tushunchasini ilmiy-metodologik jihatdan

o‘rganish, bu tushuncha mazmun-mohiyatini ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilish ushbu tadqiqot ishining dastlabki vazifalaridan hisoblanadi. S.Taxoyeva Rossiya Federatsiyasi Jamoatchilik palatasining jamoatchilik nazorati funksiyasini izohlash davomida, jamoatchilik nazoratiga hukumat, ijroiya hokimiyati organlari va o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyati, shuningdek ommaviy axborot vositalari tomonidan so‘z erkinligiga rioya etilishi ustidan amalga oshiriladigan nazorat sifatida ta’rif beradi[2]. Mazkur tushunchaning ma’nosini kengroq ifodalash maqsadida yuqorida keltirilgan ta’riflarga qo‘shimcha ravishda “O‘zbekiston yuridik ensiklopediyasi”da keltirilgan ta’rifni keltirishni ma’qul topdik. “Jamoatchilik nazorati -bu davlat hokimiyati va boshqaruv organlari hamda nodavlat tashkilotlarfaoliyati ustidan, fuqarolar, ularning birlashmalari, o’zini o’zi boshqarish, fuqarolik jamiyatining boshqa tuzilmalari, shuningdek, davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan tuzilgan jamoatchilik organlari tomonidan qonun doirasida olib boriladigan faoliyat[3]. jamoatchilik nazorati subyektlari (jamoat birlashmalari ham jamoatchilik nazorati subyektlariga kirgani sababli umumiy ma’noda jamoatchilik nazorati subyektlari deb olamiz)davlat organlarining, ular mansabdor shaxslarining o‘z vakolatlari doirasida amalga oshiradigan faoliyatiga aralashish, ularning faoliyati uchun to'siqlar yaratishhuquqi yo‘q. Ammo jamoatchilik nazorati subyektlari jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan axborotni qonunchilikka muvofiq davlat organlaridan so‘rab olishi, jamoatchilik nazorati natijalariga ko‘ra takliflar va tavsiyalar tayyorlashi hamda ularni tegishli davlat organlariga ko‘rib chiqish uchun yuborishi, fuqarolarning, yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlari, jamiyat manfaatlari buzilganligi faktlari aniqlangan taqdirda, materiallarni huquqni muhofaza qiluvchi organlarga yuborishi, davlat organlarining qonunga xilof qarorlari, ular mansabdor shaxslarining xatti-harakatlari (harakatsizligi) ustidan bo‘ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga yoki mansabdor shaxsga yoxud qonunda belgilangan tartibda sudga shikoyat qilishi mumkin.

O‘zbekistonda o‘tkazilayotgan tub siyosiy va iqtisodiy islohotlarda o‘z aksini topayotgan iqtisodiy siyosat pirovard natijada demokratik islohotlar qilish, kuchli suveren huquqiy davlat barpo etish uchun mustahkam siyosiy va moddiy negiz yaratishga yo‘naltirilgan. jamiyatni modernizatsiyalashningasosiy shartlaridan biri xalqning siyosiy madaniyatini yuksaltirish, unga demokratik erkinliklarning mazmun va mohiyatini to‘g‘ri tushunib olish hamda uni amalda qo‘llash imkoniyatlarini yaratib berishdan iboratdir. Hayot tajribasi shuni ko‘rsatadiki, siyosiy madaniyat, avvalo fuqarolar, davlat idoralari va uning mansabdor shaxslari, nodavlat notijorat tashkilotlari va jamoat birlashmalari hamda o‘zini o‘zi boshqarish

idoralarining Konstitutsiya va qonunga bo‘ysinishidan boshlanadi. Shuning uchun ham biz o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ygan adolatli fuqarolik jamiyatida nafaqat aholi siyosiy-huquqiy bilimining oshishi, siyosiy ongining yuksalishi, balki, birinchi navbatda, barcha darajadagi mustaqil hokimiyat tarmoqlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari, o‘zini o‘zi boshqarish idoralari faoliyati samaradorligining ortishiga ham alohida e’tibor qaratishimizkerak.Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, jamiyatning barcha jabhalarini, ayniqsa siyosiy va iqtisodiy hayotni erkinlashtirish yo‘lidan borayotgan har bir jamiyat siyosiy-huquqiy madaniyati yuksak, erkin fikrlaydigan va sog‘lom tafakkurga ega bo‘lgan shaxsni tarbiyalashga intiladi. Faqat ana shunday shaxslar yashayotgan jamiyatdagina demokratiya, fikr va vijdon erkinligi, haqiqiy ko‘ppartiyaviylik, fikrlar xilma-xilligi, inson huquq va erkinliklari to‘liq ta’minlanadi, insonparvarlik va umuminsoniy qadriyatlarga amal qilib yashash prinsipi hayotning asosiy mezoniga aylanadi. Chunki demokratiyaning ijodkori, uni amalga oshiruvchisi, tarqatuvchisi va rivojlantiruvchisi insondir. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning konstitutsiyaviy asoslarining mustahkamlanishi fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdagi ishtirokini, davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlanishini, uning huquqiy asoslari mustahkamlanishini ta’minlashga xizmat qilishi shubhasiz, albatta. Shu tariqa jamoatchilik nazorati instituti konstitutsiyaviy-huquqiy maqomga ega bo‘lish barobarida o‘z rivojining yangi sifat bosqichiga o‘tishi ham boshlandi. Shu bilan birga, qonuniylikni ta’minlash uni amalga oshiruvchilardan huquqiy bilimlarga ega bo‘lishni ham taqozo etadi. Zero, Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganidek, “Qonun ustuvorligini ta’minlashda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, fuqarolarni qonunga hurmat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi”[4]. Yuksak huquqiy madaniyat demokratik jamiyat poydevori hamda huquqiy tizim yetukligining ifodasi deb keltirish mumkin. Hamda, 2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida ham bu masalaga, jumladan, jamoatchilik nazoratining huquqiy asoslarini mustahkamlash zarurligiga katta e’tibor qaratildi.

Demak, yuqorida keltirilgan ta’riflar va jamoatchilik nazoratining xususiyatlaridan kelib chiqib, jamoatchilik nazorati tushunchasiga kengroq ta’rif berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. “Jamoatchilik nazorati - jamoatchilik nazorati subyektlari tomonidan davlat hokimiyati va organlari, ular mansabdor shaxslari,tashkiliy-huquqiy va mulkchilik shaklidan qat’i nazar boshqa tashkilotlar tomonidan o‘z faoliyati davomida qonuniylikka rioya etishi hamda inson huquq va

erkinliklari va qonuniy manfaatlari kafolatlariga rioya etishilishi ustidan amalga oshiriladigan nazorat” deb aytishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. Abu Nasr Farobiy. “Fozil odamlar shahri”. T.: Xalq merosi.
2. Тахоева С.С. Конституционно-правовой статус Общественной палаты Российской Федерации: вопросы теории и практики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.02 - конституционное право; муниципальное право. - Москва, 2009.- С.17,18.
3. Ўзбекистон юридик энциклопедияси. - Тошкент, Адолат, 2009. -Б. 167.
4. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. /Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. 07.12.2016.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonuni

COMPARATIVE ANALYSIS OF ETHICAL CONSIDERATIONS IN TRANSLATING SENSITIVE MEDIA TEXTS

Zikirova Nozima Muzaffar qizi
Master at Termez University of Economics and Service

Abstract. In the globalized world of the 21st century, media texts cross linguistic and cultural boundaries more frequently than ever before. Translators play a crucial role in this process, ensuring that news is accessible to audiences beyond the source language. However, translating media texts, especially those covering sensitive topics such as crime, politics, or personal tragedies, presents unique ethical dilemmas. These challenges are further complicated when translating between languages with distinct cultural, political, and historical contexts, such as Uzbek and English. This paper aims to explore the ethical considerations that arise in the translation of sensitive media texts from Uzbek to English and vice versa. Through case studies and comparative analysis, the study highlights how cultural norms, political environments, and journalistic standards influence translation practices. The focus will be on how translators navigate issues of bias, censorship, privacy, and cultural sensitivity when dealing with sensitive content.

Key words: translation, media texts, cultural, political, ethics, linguistics.

Annotatsiya. XXI asrning globallashgan dunyosida media matnlar har qachongidan ham tez-tez til va madaniy chegaralarni kesib o’tmoqda. Tarjimonlar bu jarayonda muhim rol o’ynaydi va yangiliklar manba tilidan tashqari auditoriyaga ham ochiq bo’lishini ta’minlaydi. Biroq, ommaviy axborot vositalari matnlarini, ayniqsa jinoyat, siyosat yoki shaxsiy masalalar kabi nozik mavzularni o’z ichiga olgan matnlarni tarjima qilish o’ziga xos axloqiy dilemmalarni taqdim etadi. O‘zbek va ingliz tillari kabi madaniy, siyosiy va tarixiy sharoitlarga ega bo‘lgan tillar o‘rtasida tarjima qilishda bu qiyinchiliklar yanada murakkablashib bormoqda. Ushbu tezis nozik media matnlarini o’zbek tilidan ingliz tiliga va aksincha tarjima qilishda yuzaga keladigan axloqiy mulohazalarni o’rganishga qaratilgan. Tadqiqot misollar va qiyosiy tahlillar orqali madaniy me’yorlar, siyosiy muhit va jurnalistik standartlar tarjima amaliyotiga qanday ta’sir qilishini ta’kidlaydi. Asosiy e’tibor tarjimonlarning nozik kontent bilan ishlashda tarafkashlik, senzura, maxfiylik va madaniy sezgirlik masalalarini qanday boshqarishiga qaratiladi.

Kalit so’zlar: tarjima, OAV matnlari, madaniy, siyosiy, axloq, lingvistika.

Translating sensitive media texts involves navigating a complex web of ethical considerations that vary depending on cultural, linguistic, and contextual factors. On one hand, translators must maintain fidelity to the original text, preserving its meaning, tone, and intent. This is crucial in contexts like news reporting or legal documents, where accuracy is paramount to ensure that the information is conveyed truthfully and without bias. Theoretically and historically, as well as in terms of how they have developed within the field of translation studies, there are several noteworthy synergies between journalistic ethics and translation ethics. Accuracy, faithfulness, fidelity, loyalty, and, most importantly, impartiality are concepts that have long been considered ethical requirements for translating practice. On the other hand, translators face the ethical challenge of cultural sensitivity. They must be mindful of how certain expressions, symbols, or narratives may be perceived differently across cultures, potentially causing offense or misunderstanding. This requires a delicate balance between maintaining the authenticity of the source material and adapting it to align with the cultural norms and values of the target audience. Furthermore, issues of confidentiality and privacy play a significant role, especially when dealing with personal or proprietary information. Ensuring that sensitive data is protected and that translations do not inadvertently reveal confidential details is a crucial ethical obligation. Ethical standards in both translation and journalism are necessary for integration, accuracy, and truthfulness in communication, media, and journalism. Despite the fact that these two areas work in distinct environments, experts in both follow fundamental ethical principles. These guidelines guarantee that the material is accurate and benefits community welfare. Floros examines news translation scenarios where changes are made because of ideologically competing discourses by utilizing the idea of ethical relativity, which is the fluctuation of ethical grounding in translation as a result of subjective values and norms. He comes to the conclusion that the subjectivity of the standards controlling the majority of the profession (journalistic norms) pushes ethical thresholds to relatively low bounds in the case of news translation. Ultimately, translators must engage in a thoughtful, context-sensitive approach, guided by a strong ethical framework, to responsibly navigate the challenges inherent in translating sensitive media texts. Before delving into specific case studies, it is important to establish the theoretical underpinnings of ethics in media translation. Ethical considerations in this field can be broadly categorized into the following:

Translators are expected to maintain accuracy, faithfully conveying the meaning of the source text. However, sensitive topics often require balancing this

with cultural and emotional sensitivity to avoid causing unnecessary distress or misunderstanding.

Objectivity vs. Bias: Translators must strive to remain objective, but the media itself can be biased, especially in politically charged contexts. This raises questions about whether translators should reproduce the bias of the source or neutralize it.

Freedom of Information vs. Censorship: While freedom of information is a fundamental principle in journalism, translators working in or translating from countries with stricter media control, like Uzbekistan, may face censorship or self-censorship pressures.

Respect for Privacy: Reporting on personal tragedies or crimes often involves sensitive personal information. Translators must consider the ethical implications of translating and potentially amplifying such content across linguistic borders.

Cultural and Political Contexts: Uzbekistan vs. English-Speaking Countries. Understanding the cultural and political landscapes of Uzbekistan and English-speaking countries (primarily the UK and the US) is crucial to analyzing ethical dilemmas in media translation.

Uzbekistan: The media environment in Uzbekistan has historically been influenced by state control, with limited freedom of press during the Soviet era and the early years of independence. While recent reforms have opened the media landscape somewhat, censorship and self-censorship remain prevalent, particularly regarding political content. Respect for authority, community harmony, and national pride are key values that influence how sensitive topics are reported.

English-Speaking Countries: In contrast, media in the UK and the US operates under strong traditions of press freedom and investigative journalism. While ethical standards exist (e.g., respecting victims' privacy), there is often more leeway for critical reporting on politics and controversial social issues. The media is diverse, representing a wide range of political and social viewpoints, from conservative to liberal.

These differences shape the ethical decisions translators must make when moving texts between these contexts. Political news is a domain where ethical dilemmas frequently arise, especially when translating between countries with different levels of media freedom. Suppose an English-language news outlet publishes an investigative report detailing allegations of corruption against a high-ranking Uzbek official. Translating this article into Uzbek poses significant ethical challenges. Should the translator maintain the critical tone, risking potential repercussions from authorities, or soften the language to align with local media norms? Conversely, when translating a state-controlled Uzbek article that portrays

the government in an overly positive light into English, should the translator reproduce the bias or aim for a more neutral tone? The translator must balance the ethical duty of accuracy with the personal and professional risks associated with translating politically sensitive content in restrictive environments. Neutralizing bias in either direction may compromise journalistic integrity, but reproducing it could mislead the target audience.

Crime reporting involves sensitive information about victims, perpetrators, and their families. Ethical dilemmas arise when translating such reports across cultural contexts with different standards for privacy and sensationalism. In English-language tabloids, crime stories are often sensationalized, with graphic descriptions and personal details about victims and suspects. Translating such a report into Uzbek raises ethical questions about privacy and respect for victims, given the more conservative cultural norms in Uzbekistan. Uzbek media typically avoid sensationalism and may omit certain details out of respect for the individuals involved. Conversely, when translating a restrained Uzbek crime report into English, should the translator preserve the understated tone, or adapt the text to meet the expectations of an audience accustomed to more detailed reporting?

The translator must decide whether to prioritize the journalistic norms of the source or the cultural sensitivities of the target audience. Over-sensationalizing a crime story in Uzbek could cause undue distress, while under-reporting in English might fail to meet readers' expectations for transparency.

Reporting on personal tragedies, such as accidents, natural disasters, or personal losses, requires a delicate balance between informing the public and respecting the dignity of those affected. Imagine a news story about a devastating earthquake in Uzbekistan. An English news outlet may focus on the emotional impact, using personal stories and dramatic language to engage readers and encourage international aid. Translating this into Uzbek could clash with local cultural norms that favor a more stoic and respectful tone in the face of tragedy. Conversely, when translating a restrained Uzbek report into English, should the translator add emotional depth to appeal to the target audience, or preserve the original’s reserved tone? Translators must navigate the fine line between emotional engagement and exploitation of personal tragedy. Over-emphasizing emotional elements can feel intrusive, while underplaying them might fail to convey the human impact of the event.

Understanding the cultural, political, and journalistic norms of both the source and target languages is crucial. Translators should be aware of the potential implications of their choices on both ends. Professional codes of ethics, such as those

from journalist associations or translator organizations, can provide guidance. For example, the Society of Professional Journalists' Code of Ethics emphasizes minimizing harm and maintaining accuracy, which can be applied in translation. In cases where translation choices could significantly alter the tone or meaning, translators can include annotations or translator's notes explaining their decisions. This is especially useful in academic or professional contexts where transparency is valued. Translators should work closely with editors, journalists, and other media professionals to ensure that ethical standards are met. This collaboration can help balance accuracy, sensitivity, and cultural appropriateness.

In conclusion, translating sensitive media texts between Uzbek and English indeed presents a multifaceted challenge that extends beyond mere linguistic precision. Translators must address ethical concerns such as political bias, privacy, sensationalism, and cultural sensitivity, which are paramount in ensuring responsible communication. The differing media landscapes of Uzbekistan and English-speaking countries add layers of complexity, as translators must adeptly balance the distinct norms and expectations inherent in each environment. To navigate these intricacies, translators can employ strategies like developing contextual awareness, adhering to ethical guidelines, and fostering transparency throughout the translation process. This thoughtful approach helps to mitigate ethical dilemmas and reinforces the translator's role as a cultural mediator. By doing so, translators not only bridge languages but also facilitate a respectful exchange of ideas and information, ensuring that sensitive content is communicated with care and integrity across cultural boundaries.

REFERENCES:

1. Floros, G. (2012). News translation and translation ethics in the Cypriot context, in Valdeón, R. A. (ed.), Meta, 57(4) Special issue: 'Journalism and Translation', pp. 924–942.
2. Floros, G. (2022). Journalism and translation ethics. In Esperança Bielsa (ed.), The Routledge Handbook of Translation and Media, Abingdon and New York: Routledge, pp. 250–264.
3. Koskinen, K. & Pokorn, N. (eds) (2021). The Routledge Handbook of Translation and Ethics. London: Routledge.
4. Madiyeva M.Y. "Some translation conventions English language brands in Uzbek" Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol.12, Issue 07, July 2022. – P. 151-156

5. van Doorslaer, L. (2010). Journalism and translation, in Gambier, Y. & van Doorslaer, L. (eds), Handbook of Translation Studies. Volume 1. Amsterdam: John Benjamins, pp. 180–184.
6. To‘rayeva, U. (2023). Terminlar tarjimasining nazariy va
Amaliy asoslari. Scientific journal of the Fergana State University, (4), 64-64.
7. Rasul, A. (2014) “Journalistic norms in multicultural societies: A critical evaluation of the social construction of realities through objective journalism”. Pakistan Vision, 15(2), pp. 40-57.
8. https://skrivanek.com/blog/the-ethics-of-translation-and-localization-navigating-the-nuances-of-global-communication/

“Ingliz tilining rivojlanish bosqichlari”

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Filologiya vatillarni o‘qitish: ingliz tili
3.23-guruh talabasi Abduraimova Muxlisa

ANNOTATSIYA: Ingliz tili rivojlanishi jarayoni tarixiy, madaniy va texnologik ta’sirlar orqali bir necha bosqichlarda amalga oshdi. Eski ingliz tili germanik ildizlarga asoslangan bo‘lib, Norvegcha va lotin tillaridan so‘zlarni qabul qilgan. O‘rta ingliz tili davrida Norman bosqini sabab fransuz va lotin tillarining katta ta’siri sezilgan. Erta zamonaviy ingliz tili Uyg‘onish davri bilan birga boyib, grammatik va fonetik jihatdan soddalashtirildi. Zamonaviy ingliz tili Britaniya imperiyasi va sanoat inqilobi orqali global miqyosda tarqaldi. Bugungi kunda ingliz tili xalqaro muloqot, fan, texnologiya va madaniyat tili sifatida dunyo bo‘ylab o‘z mavqeini saqlab kelmoqda.

Kalit so‘zlar: Eski ingliz tili, O‘rta ingliz tili, Erta zamonaviy ingliz tili,Zamonaviy ingliz tili,Buyuk tovush siljishi,Norman bosqini,Uyg‘onish davri,Global til,Internet va texnologiyalar,Britaniya imperiyasi

KIRISH

1. Eski ingliz tili (450–1150)

Ingliz tili germanik tillar oilasiga mansub bo'lib, 5-6 asrlarda anglo-saksonlar tomonidan Britaniyaga olib kelingan.

Tilga asosan germanik ildiz so'zlar va norvegcha ta'sir ko'rsatgan.

Talaffuz va grammatika murakkab, jins va kelishik tizimlari mavjud edi.

Eski ingliz tili asarlaridan biri – Beovulf dostoni.

2. O‘rta ingliz tili (1150–1500)

1066-yilgi Norman bosqini natijasida ingliz tiliga fransuz va lotin tillaridan ko'plab so'zlar kiritildi.

Grammatik tizim soddalashtirildi, kelishik va jins kategoriyalari deyarli yo'qoldi.

Talaffuz va yozuvda katta o'zgarishlar kuzatildi.

Mashhur asar – Jefri Choserning The Canterbury Tales (Kenterberi hikoyalari).

3. Erta zamonaviy ingliz tili (1500–1700)

Buyuk tovush siljishi (Great Vowel Shift) natijasida unli tovushlar talaffuzi o'zgardi.

Bosma kitoblarning ommalashuvi tilni standartlashtirishga yordam berdi.

Uyg'onish davrida lotin va yunon tillaridan kirib kelgan yangi so'zlar boylik qo'shdi.

Uilyam Shekspirning asarlari ingliz tilini boyitdi va tilning ijodiy imkoniyatlarini namoyish etdi.

4. Zamonaviy ingliz tili (1700–hozirgi davr)

18-asrda ingliz tili lug'atlar, ayniqsa, Samuel Jonsonning lug'ati orqali standartlashtirildi.

Britaniya imperiyasi orqali til dunyo bo'ylab tarqaldi.

Amerika ingliz tili alohida rivojlanib, mahalliy tillardan olingan so'zlar bilan boyidi.

5. Global ingliz tili (20–21-asr)

Ingliz tili xalqaro biznes, fan, texnologiya va diplomatiya tili sifatida keng qo'llanila boshladi.

Internet va texnologiyalar davrida yangi atamalar, jargonlar va qisqartmalar kiritildi.

Ingliz tili hozirda 1,5 milliarddan ortiq odam tomonidan birinchi yoki ikkinchi til sifatida ishlatiladi.

Xulosa

Ingliz tili rivojlanishi davomida turli madaniy va tarixiy ta'sirlar orqali o'zgardi va boyidi. Bugungi kunda u global til sifatida o'zining moslashuvchanligi va o'zlashtirish qobiliyati bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baugh, A. C., & Cable, T. (2002). A History of the English Language (5th Edition).

2. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language.

Internet resurslari:

Britannica Ensiklopediyasi: https://www.britannica.com/

History of English (British Council): https://www.britishcouncil.org/

KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT MOLIYAVIY QO‘LLAB-QUVVATLASH TIZIMI VA KREDITLARNING O‘RNI

Valiyev Abdug‘ulom Soyibovich
Andijon Mashinasozlik Instituti Magistranti

Annotatsiya: Kichik biznes iqtisodiy rivojlanish va bandlikni oshirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada kichik biznesni rivojlantirishda davlat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimining o‘rni tahlil qilinadi. Imtiyozli kreditlar, grantlar, subsidiya dasturlari va soliq yengilliklarining biznes subyektlari uchun ahamiyati, ularning samaradorligi va mavjud muammolari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, moliyaviy yordam tizimini takomillashtirish bo‘yicha takliflar beriladi. Tadqiqot natijalari kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash siyosatini takomillashtirish va uning barqaror rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, davlat yordami, kreditlash, subsidiya, iqtisodiy rivojlanish.

Kichik biznes har bir davlat iqtisodiyotining muhim bo‘g‘ini bo‘lib, uning rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy barqarorligi, bandlik darajasining oshishi va ijtimoiy farovonlikning yuksalishiga xizmat qiladi. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlat tomonidan kichik biznesni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash ushbu sektorning rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Mazkur qo‘llab-quvvatlash tizimi imtiyozli kreditlar, grantlar, subsidiyalar, soliq yengilliklari va boshqa moliyaviy mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Shu sababli, davlatning moliyaviy ko‘magi nafaqat tadbirkorlarning faoliyatini kengaytirish, balki ularning bozor raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Davlat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi kichik biznes subyektlari uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Avvalo, davlat tomonidan ajratiladigan imtiyozli kreditlar kichik biznes vakillarining moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi. Ushbu kreditlar odatiy tijorat banklari tomonidan taqdim etiladigan kreditlarga nisbatan past foiz stavkalari va uzoq muddatli to‘lov shartlari bilan ajralib turadi. Bunday kreditlar tadbirkorlarning faoliyatini rivojlantirishga, ishlab chiqarish hajmini kengaytirishga va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga katta ko‘mak beradi. Bundan tashqari, davlat tomonidan ajratiladigan grantlar kichik biznes uchun muhim moliyaviy manbalardan biri hisoblanadi. Grantlar, odatda, qaytarib berish shartisiz taqdim etiladi va ularning asosiy maqsadi tadbirkorlarning innovatsion g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlash, yangi biznes loyihalarni amalga oshirish hamda ijtimoiy va ekologik ahamiyatga ega tashabbuslarni rivojlantirishdir. Grant

dasturlarining samaradorligi tadbirkorlarning loyihalarini to‘g‘ri rejalashtirish va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish qobiliyatiga bog‘liq bo‘ladi.

Davlat tomonidan kichik biznesni rag‘batlantirishning yana bir samarali usuli bu subsidiya dasturlaridir. Subsidiya – bu davlat tomonidan tadbirkorlik subyektlariga ajratiladigan moliyaviy yordam bo‘lib, u tadbirkorlarning xarajatlarini qisman yoki to‘liq qoplashga qaratilgan. Subsidiya dasturlari orqali kichik biznes vakillari o‘z bizneslarini kengaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ko‘plab davlatlar qishloq xo‘jaligi, sanoat, eksport faoliyati va ekologik loyihalar bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida subsidiya dasturlarini keng yo‘lga qo‘ygan. Soliq yengilliklari ham kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Soliq imtiyozlari tadbirkorlarning moliyaviy yukini kamaytirib, ularning rivojlanishiga turtki beradi. Ba’zi davlatlarda kichik biznes subyektlari uchun soliq stavkalari kamaytirilgan bo‘lib, ayrim hollarda esa yangi tashkil etilgan biznes subyektlariga soliq ta’tillari beriladi. Bu esa tadbirkorlarning o‘z biznes faoliyatini muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘yishiga ko‘mak beradi.

Davlat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimining samaradorligi ko‘p jihatdan tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligiga bog‘liq. Ko‘pgina hollarda kichik biznes vakillari moliyaviy yordam olish imkoniyatlaridan to‘liq xabardor bo‘lmaydi yoki mavjud dasturlardan foydalanish qoidalarini tushunishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu sababli, davlat tomonidan tadbirkorlar uchun maxsus maslahat markazlari tashkil etilishi, moliyaviy savodxonlik bo‘yicha o‘quv dasturlari ishlab chiqilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday tashabbuslar kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslardan samarali foydalanishiga va o‘z bizneslarini muvaffaqiyatli rivojlantirishiga yordam beradi. Davlat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi samaradorligini oshirish uchun bir qancha takliflarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, davlat tomonidan ajratiladigan moliyaviy resurslar taqsimotining shaffofligini oshirish lozim. Ko‘pgina holatlarda kreditlar, grantlar va subsidiya mablag‘lari o‘z maqsadiga to‘liq yetib bormasligi yoki byurokratik to‘siqlarga duch kelishi mumkin. Shu sababli, moliyaviy yordam dasturlarining samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish, ochiq ma’lumotlar bazasini yaratish va monitoring tizimini mustahkamlash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ikkinchidan, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash dasturlarining moslashuvchanligini oshirish kerak. Har bir biznes sohasi o‘ziga xos ehtiyoj va muammolarga ega bo‘lganligi sababli, moliyaviy yordam dasturlari ham shu ehtiyojlarga moslashtirilgan bo‘lishi lozim. Masalan, texnologik startaplar uchun

venchur kapital va grantlar muhim bo‘lsa, ishlab chiqarish korxonalari uchun uzoq muddatli imtiyozli kreditlar va subsidiyalar zarur bo‘lishi mumkin. Uchinchidan, davlat va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlikni kengaytirish lozim. Kichik biznesni rivojlantirish uchun nafaqat davlat, balki xususiy sektor ham o‘z hissasini qo‘shishi kerak. Masalan, yirik korxonalar kichik biznes subyektlari bilan hamkorlik o‘rnatib, ularning mahsulot va xizmatlarini xarid qilish orqali ularni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Shuningdek, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda kredit dasturlarini kengaytirish va biznes inkubatorlarni rivojlantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, davlat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi kichik biznes rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Imtiyozli kreditlar, grantlar, subsidiya dasturlari va soliq yengilliklari tadbirkorlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashga, ularning bozor raqobatbardoshligini oshirishga va iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shishga xizmat qiladi. Biroq, ushbu tizim samaradorligini oshirish uchun moliyaviy yordamning shaffofligini ta’minlash, tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligini oshirish va davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu yo‘nalishda olib boriladigan chora-tadbirlar kichik biznesning barqaror rivojlanishiga hamda mamlakat iqtisodiyotining yanada mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2022). SMEs, growth, and poverty: Cross-country evidence. Journal of Economic Growth, 10(3), 199-229. https://doi.org/10.1007/s10887-005-3533-5
2. Bruton, G. D., Khavul, S., Siegel, D. S., & Wright, M. (2021). New financial alternatives in seeding entrepreneurship: Microfinance, crowdfunding, and peer-to-peer innovations. Entrepreneurship Theory and Practice, 39(1), 9-26. https://doi.org/10.1111/etap.12143
3. Harrison, R. T., & Mason, C. M. (2017). Does finance matter for SMEs? Regional Studies, 41(7), 987-1001. https://doi.org/10.1080/00343400601120249
4. Minniti, M. (2018). The role of government policy on entrepreneurial activity: Productive, unproductive, or destructive? Entrepreneurship Theory and Practice, 32(5), 779-790. https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2008.00255.x

Development of fire-resistant special clothing made from basalt fibers

K.V. Kabulovna, Y.M. Yusupova, X.Q. Madaminovich, Z. Erkinov, Erkinboy o'g'li, A.X.Abduvoxidovich
Email: vasilakenjayeva1994@gmail.com

Abstract: This thesis analyzes the possibilities and processes of manufacturing fire-resistant special clothing from basalt fibers. The high heat resistance, durability, and environmental cleanliness of basalt fibers make it an ideal material for fire-resistant special clothing. The thesis examines the physical and chemical properties of basalt fibers, manufacturing technologies, the production processes of fire-resistant clothing, and the possibilities of using them to protect human life. Special clothing made from basalt fibers plays a crucial role in ensuring safety, comfort, and ecological cleanliness. This research may be beneficial in expanding the use of basalt fibers in fire-resistant clothing production.

Keywords: Basalt fiber, fire-resistant clothing, special clothing, manufacturing technologies, heat resistance, safety, ecological materials, material physics.

Relevance of the Topic:

Developing fire-resistant special clothing is especially important for professionals working in fire-hazardous industries. Today, traditional fire-resistant materials such as aramid fibers, Kevlar, and similar materials are used. However, they have some drawbacks, including environmental risks and high costs. Basalt fiber is an environmentally safe, highly durable, heat-resistant material widely used in various industries. Therefore, the topic of producing fire-resistant clothing from basalt fibers remains relevant.

Composition of Basalt Rock:

The main components of basalt rock are silica, alumina, iron oxide, and magnesium, which provide high heat resistance and mechanical strength. These rocks are formed from volcanic activity and naturally melt, making them suitable for use in technological manufacturing processes.

Technical Properties of Basalt Fiber:

- **Heat Resistance:** Basalt fiber is heat-resistant up to 1000°C, making it an ideal material to reduce fire hazards.
- **Strength:** The mechanical strength of basalt fiber is high, providing optimal protection.

- **Chemical Stability:** Basalt fiber maintains its quality when exposed to chemicals due to its high chemical stability.
- **Environmental Cleanliness:** Basalt is environmentally safe, and its production does not harm the environment, with possibilities for recycling.

Process of Fiber Production:

To produce basalt fibers, basalt rocks are melted at high temperatures and then transformed into fibers using fiberization technologies. The fiberization process is as follows:

1. **Melting:** Basalt rocks are melted at high temperatures (1500–2000°C).
2. **Fiberization:** The molten basalt materials are gathered into thin threads and cooled.
3. **Further Treatment:** The fibers are treated to enhance their physical and mechanical properties.

Design and Production of Fire-Resistant Clothing:

Fire-resistant clothing made from basalt fibers has high heat resistance, offering the following features:

- **Insulation:** Basalt fibers provide excellent insulation, protecting clothing in fire conditions.
- **Wide Application:** They are ideal for use in extreme heat environments, firefighting, industrial workers, builders, and other high-risk occupations.

Technological Aspects: When manufacturing clothing, the structure, weight, elasticity, and durability of basalt fibers are taken into account. The goal is not only to provide heat resistance but also to ensure comfort, long-term use, and the best protection for workers.

Advantages of Basalt Fiber-Based Clothing:

- **Environmental Safety:** Basalt fiber is a natural material, and its production and recycling processes are environmentally safe.
- **High Heat Resistance:** Due to the heat resistance of basalt fibers, they offer excellent protection against fire hazards.
- **Comfort and Durability:** Basalt fibers are lightweight yet strong, allowing the clothing to be comfortable and durable for long-term use.

- **Chemical Stability:** Basalt fibers maintain their quality without reacting with chemicals.

Application Areas:

- **Industry:** Fire-resistant clothing made from basalt fibers is widely used in industries with fire risks, such as oil and gas, construction, and chemical industries.
- **Construction and Rescue Workers:** Basalt fiber-based clothing helps protect builders, firefighters, and others engaged in hazardous work from heat.
- **Aerospace Industry:** In the aerospace industry, fire-resistant materials are essential, and basalt fiber-based clothing ensures safety.

Conclusion:

The development of fire-resistant special clothing from basalt fibers is of great importance today for reducing fire risks and ensuring worker safety. The high heat resistance, durability, and environmental safety of basalt make it an ideal material for these purposes. The data and technologies presented in this thesis can be useful in improving the process of producing basalt fiber-based clothing and expanding their use across various industries.

References:

1. Mays, P. J., & Miller, R. D. (1985). "Basalt fibers: A new material for construction." Journal of Composite Materials.

2. Kuchling, W. (2003). "Basalt Fiber Reinforced Composites." Materials Science and Engineering.

3. Soltani, R., & Namini, S. S. (2008). "Production and characterization of basalt fibers." Journal of Thermal Analysis and Calorimetry.

4. Vernon, R. H. (2004). "Basalt rocks and their use in construction materials." Geological Journal.

5. Zhang, J., & Li, S. (2012). "Application of basalt fibers in heat-resistant protective clothing." Journal of Industrial Textiles.

МАМЛАКАТНИНГ ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШДА МАХСУС ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИНГ ЎРНИ

Кадиров Камил Маликович
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида давлатлар ўз иқтисодий салоҳиятини ошириш ва барқарор ривожланишни таъминлаш учун турли иқтисодий механизмларни қўлламоқдалар. Шулардан бири – эркин ва махсус иқтисодий зоналар бўлиб, улар инвестицияларни жалб қилиш, ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш ва экспортни рағбатлантиришга хизмат қилади.

Эркин иқтисодий зоналар илк бор XX асрнинг иккинчи ярмида Жанубий Корея, Сингапур, Ирландия ва Хитой каби мамлакатларда самарали иқтисодий ривожланиш воситаси сифатида жорий этилган. Улар қатор солиқ ва божхона имтиёзлари, енгиллаштирилган маъмурий тартиблар ҳамда қулай бизнес муҳити орқали иқтисодиётни диверсификация қилишда муҳим ўрин тутди.

Бугунги кунда дунёнинг кўплаб давлатлари эркин иқтисодий зоналарни қўллаб-қувватлаб, саноатни модернизация қилиш, хорижий капитални жалб этиш ва янги иш ўринларини яратиш каби мақсадларга эришмоқда. Шунингдек, улар мамлакатнинг технологик салоҳиятини ошириш, инновацияларни жорий этиш ва экспорт салоҳиятини кучайтиришда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон ҳам ўз иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш мақсадида эркин ва махсус иқтисодий зоналарни ривожлантириш сиёсатига катта эътибор қаратмоқда. Охирги йилларда мамлакатда ташкил этилган иқтисодий зоналар саноат, қишлоқ хўжалиги, ахборот технологиялари ва бошқа тармоқларда самарали фаолият юритиб, иқтисодий ўсишни рағбатлантирмоқда.

Республикамизнинг жаҳон иқтисодиётидаги ҳозирги иштироки экспортни диверсификациялашнинг паст даражаси, хизматлар экспортида рақобат устунликларидан, шунингдек, илим талаб қиладиган тармоқлар маҳсулотларидан заиф фойдаланиш билан тавсифланади. Чегараларо ҳамкорликнинг чекланган доираси технологиялар алмашинуви, ўз тармоқларини жадал ривожлантириш имкониятларини пасайтиради.

Миллий иқтисодиётининг яна бир камчилиги - бу экспорт қилинадиган асосий товарларнинг жаҳон нархларига боғлиқлиги юқарилиги ва заиф диверсификациясидир. Бу мамлакатимиз иқтисодиётини беқарорлигига жиддий таъсир ўтказувчи манбаларидан биридир.

Экспортнинг иқтисодий салоҳиятга таъсири. Экспортни ривожлантиришнинг мамлакат иқтисодиётига қуйидаги ижобий таъсирлари мавжуд:

- янги иш ўринлари яратилиши – экспорт орқали саноат ва хизмат кўрсатиш соҳаларида қўшимча иш ўринлари пайдо бўлади;
- валюта тушумини ошириш – экспорт орқали мамлакатга келаётган хорижий валюта резервлари ошади ва миллий иқтисодиёт мустаҳкамланади;
- ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш – ички бозор имкониятлари чекланган бўлган шароитда ташқи бозорларга чиқиш орқали корхоналар ўз фаолиятини кенгайтиради;
- технологик тараққиёт ва инновациялар – экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун янги технологиялар жорий этилади ва рақобатбардошлик ортишига ҳисса қўшилади;
- миллий бренд ва имиджни шакллантириш – халқаро бозорда мамлакат маҳсулотларига бўлган талаб ошиши миллий брендниг қадрини оширади.

Иқтисодий зоналарнинг экспортни ривожлантиришдаги аҳамияти.

Эркин иқтисодий зоналар ва махсус иқтисодий зоналар (МИЗ) экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва ташқи бозорларга чиқишда қулай шароит яратиб беради. Уларнинг асосий афзалликлари қуйидагилардан иборат:

Солиқ ва божхона имтиёзлари – эркин иқтисодий зоналарда фаолият юритаётган корхоналар учун даромад солиғи, қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) ва божхона тўловларида имтиёзлар тақдим этилади.

Инфратузилмавий қўллаб-қувватлаш – экспортга йўналтирилган корхоналар учун логистика, транспорт ва энергия таъминоти яхшиланади.
Ташқи бозорларга чиқиш имконияти – ЭИЗ ва МИЗда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар халқаро стандартларга мувофиқ бўлиб, жаҳон бозорида талабга эга бўлади.

Ҳорижий инвесторлар учун жозибадорлик – иқтисодий зоналар хорижий сармоядорлар учун қулай муҳит яратиб, уларни инвестиция киритишга рағбатлантиради.

Экспорт йўналтирилган ишлаб чиқариш тармоқларини қўллаб-қувватлаш – эркин иқтисодий зоналарда юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқариш орқали мамлакатнинг умумий экспорт салоҳияти ошади.

Ўзбекистонда иқтисодий зоналар ва экспорт сиёсати. Ўзбекистон ҳукумати сўнгги йилларда экспортни рағбатлантириш ва эркин иқтисодий зоналарни ривожлантиришга катта эътибор қаратмоқда. Бугунги кунда мамлакатда 14 та эркин иқтисодий зона ва бир нечта махсус иқтисодий ҳудудлар фаолият юритмоқда. Улардаги корхоналар саноат, қишлоқ хўжалиги, фармацевтика, ахборот технологиялари ва бошқа соҳаларда экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқармоқда.

Шу билан бирга, "Made in Uzbekistan" брендини жаҳон бозорига олиб чиқиш ва миллий маҳсулотлар экспортини кўпайтириш мақсадида турли давлатлар билан савдо ҳамкорлиги мустаҳкамланмоқда. Экспортни янада

ривожлантириш учун иқтисодий зоналарнинг самарадорлигини ошириш, инфратузилмани яхшилаш ва халқаро стандартларга мувофиқ ишлаб чиқариш жараёнларини кенгайтириш зарур.

Республикада сўнгги йилларда амалга оширилаётган экспортни рағбатлантириш, импортни оптималлаштириш ва умуман олганда ташқи савдо мувозанатини таъминлаш мақсадида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида, 2024 йил январь-март ойларида республиканинг ташқи савдо айланмаси (матнда ТСА) 15,8 млрд. АҚШ долларига етди ва 2023 йилнинг январь-март ойларига нисбатан 927,9 млн.АҚШ долларига ёки 6,2 % га ошишини таъминлади. Ушбу натижа мамлакат тарихида энг юқори кўрсаткич сифатида қайд этилди(1.2-жадвал).

1.2-жадвал

Ташқи савдо айланмаси ва баланси[1] (АҚШ доллари)

	2023 йил	*2024 йил*	*Ўсиш суръати, % да*	*Жамига нисбатан, % да*
Ташқи савдо айланмаси	**14 895,1**	**15 823,0**	**106,2**	**x**
Экспорт	**5 804,3**	**6 384,4**	**110,0**	**100,0**
товарлар	4 765,1	5 245,0	110,1	82,2
хизматлар	1 039,3	1 139,4	109,6	17,8
номонетар олтин	*2 410,3*	*2738,4*	*113,6*	*42,9*
Импорт	**9 090,8**	**9 438,6**	**103,8**	**100,0**
товарлар	8 595,4	8 747,2	101,8	92,7
хизматлар	495,4	691,4	139,6	7,3
Салдо	**-3 286,4**	**-3 054,2**	**x**	**x**

Ташқи савдо айланмада экспорт ҳажми 6384,4 млн. АҚШ долларига (10,0 % га кўпайди) ва импорт ҳажми 9 438,6 млн. АҚШ долларига (3,8 % га кўпайди) етди. Ҳисобот даврида 3 054,2 млн. АҚШ доллари қийматида манфий ташқи савдо баланси қайд этилди.

[1] Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги маълумотлари асосида тузилди

1.3-расм. Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмаси[2]

Юқоридаги диаграммада кўриниб турибдики, 2024 йил январь-март ҳолатига кўра Республиканинг ташқи савдо айланмаси 15,8 млрд. АҚШ долларини ташкил қилди, 2020 йилга нисбатан 7,8 млрд. АҚШ долл. ёки 96,9 % га ўсиш қайд этилган. Шуни таъкидлаш лозимки, ташқи савдо айланмасининг ЯИМга нисбати ҳам сезиларли даражада ўсиб бормоқда, бу савдо жиҳатидан иқтисодиётнинг ўсишидан далолат бермоқда.

Экспорт таркибида товарлар улуши 82,2 % ни ташкил этиб, улардан: саноат товарлари (16,0 %), озиқ-овқат маҳсулотлари ва тирик ҳайвонлар (5,7 %) ва машиналар ва транспорт асбоб-ускуналари (5,5 %) ҳиссасига тўғри келмоқда. Шунингдек, экспорт таркибида олтин улуши жорий йилнинг январь-декабрь ойларида 41,7 % ни ташкил этди. Умумий экспортда хизматлар, 2023 йилга нисбатан 9,6 % га кўпайиди.

Республикамизда ташқи савдони қўллаб-қувватлаш ҳамда МДҲ давлатлари билан ушбу соҳадаги ҳамкорликни янада мустаҳкамлаш бўйича олиб борилаётган чора-тадбирларга қарамай, 2024 йилнинг январь-декабрь ойларида, ташқи савдо айланмасида МДҲ давлатларининг улуши 37,8 % ни ташкил этиб, ташқи савдо айланмасидаги 2023 йилга нисбатан улуши 34,6 % га ортган.

[2] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика агентлиги маълумоти

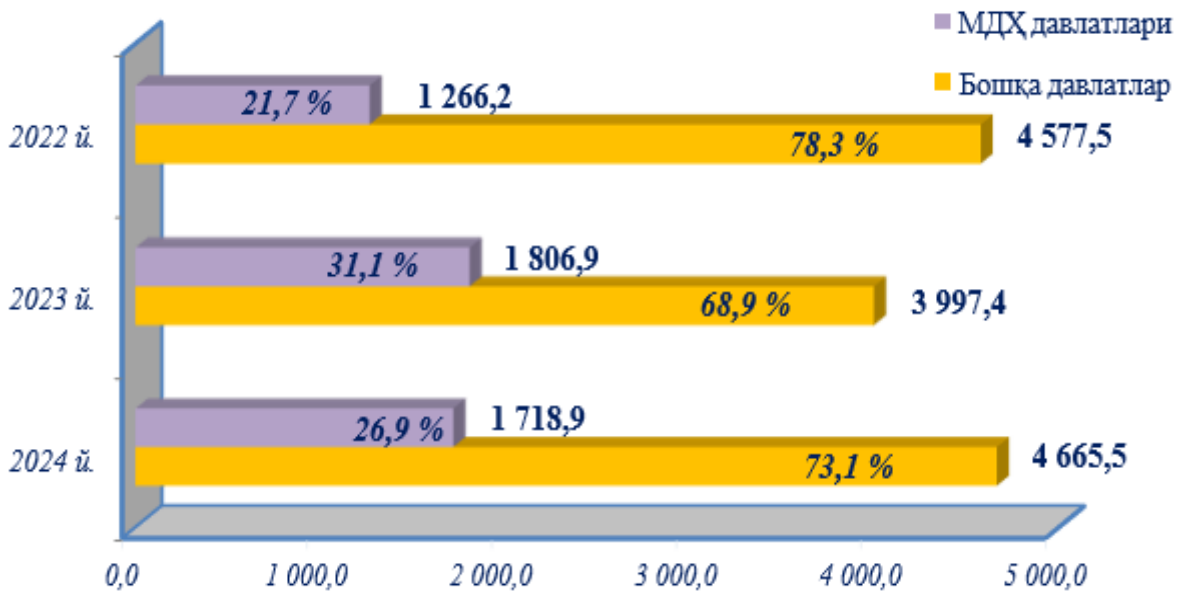

1.4-расм. МДҲ ва бошқа давлатларга товар ва хизматлар экспорти ҳажмлари динамикаси[3] (январь-март, млн. АҚШ доллари, улуши, % да)

2024 йил январь-март ойларида ташқи савдо айланмасида товарлар ва хизматлар экспорти бўйича асосий ҳамкорларимиз ХХР, Россия Федерацияси, Туркия, Қозоғистон, Афғонистон ва Қирғиз Республикаси каби давлатлар бўлган. Уларнинг умумий экспортдаги улуши 32,2 % ни ташкил этди. (1.5 расм).

Ўзбекистон Республикасининг МДҲ мамлакатлари билан ташқи савдо айланмасининг энг юқори ҳажмлари Россия Федерацияси (11,3%), ХХР (7,1%), Қозоғистон (4,6 %), Туркия (4,1%), билан қайд этилди.

Республика экспорти таркибида энг юқори улушни Тошкент шаҳри 17,4 % билан 1 113,9 млн. АҚШ долларини, энг қуйи улушни эса Жиззах вилояти 0,7 % билан 47,0 млн. АҚШ долларини ташкил этди(1.6-расм).

[3] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика агентлги маълумоти

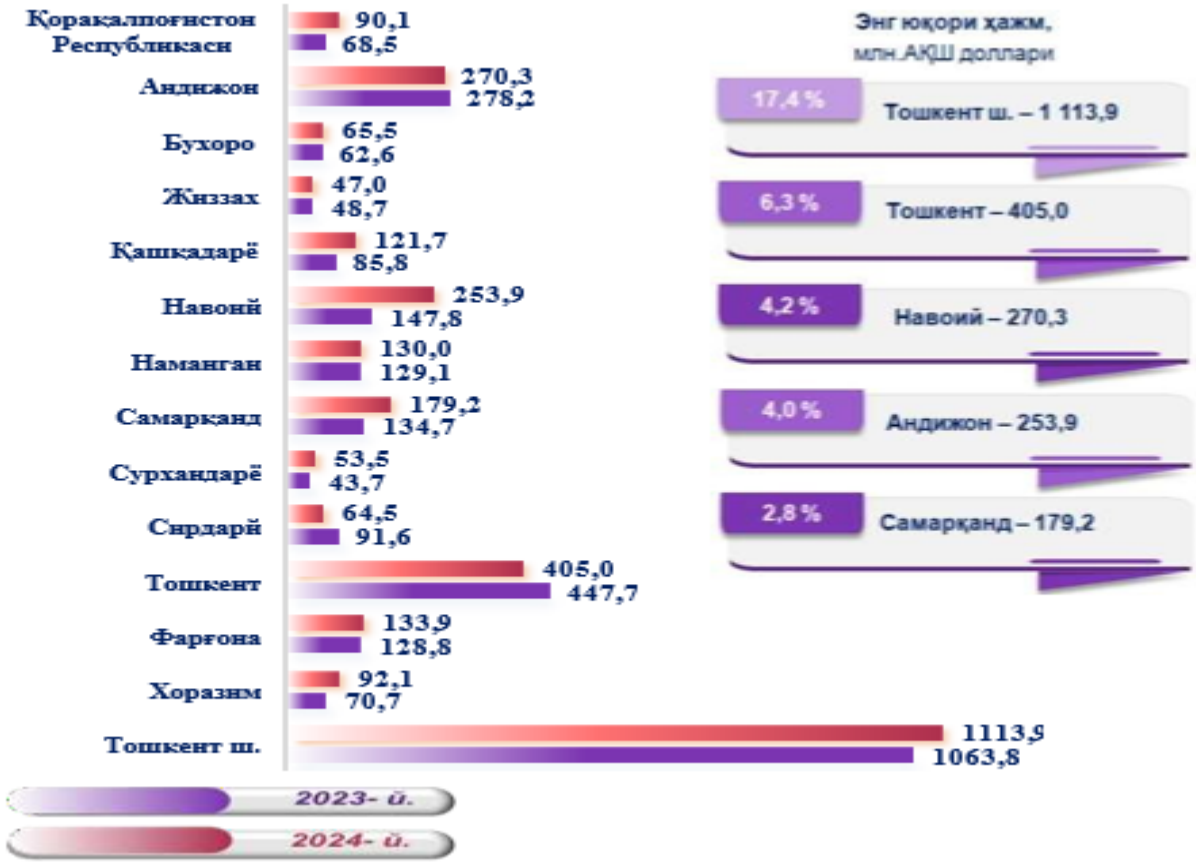

1.6-расм. Ўзбекистон Республикасининг ҳудудлар кесимида экспорти[4] (2024 йил январь-март)

Экспорт ҳажмининг энг юқори ўсиш суръатлари 2023 йилга нисбатан Навоий (171,7 %), Қашқадарё (141,9 %), Самарқанд (133,0 %), Қорақалпоғистон Республикаси (131,4 %), Хоразм (130,3 %), Сурхондарё (122,4 %)вилоятлари ва Тошкент (104,7 %) шаҳрида қайд этилди. Энг паст ўсиш суръати Сирдарё вилоятига (70,4 %) тўғри келди.

Ҳукумат томонидан қишлоқ хўжалиги ва боғдорчиликни ривожлантиришга катта эътибор қаратилаётгани боис экспорт қилинаётган маҳсулотлар сифати ва ҳажми йилдан-йилга ортиб бормоқда. Жумладан, 2024 йил январь-мартда 375,3 минг тонна мева ва сабзавотлар экспорти амалга оширилган бўлиб, ушбу кўрсаткич 2023 йилга нисбатан 72,5% ёки 157,7 минг тоннага ўсган.

2024 йил январь-мартда озиқ-овқат маҳсулотларининг асосий қисми бўлган 219,8 млн. АҚШ доллари қийматидаги мева-сабзавот экспорт қилинди. Бу кўрсаткич 2023 йилнинг мос даврига нисбатан 20,7 % га кўпайди ва жами экспортдаги улуши 3,4 % ни ташкил этди.

Мева – сабзавот маҳсулотларини экспорт қилишда энг катта улуш шафтоли (шу жумладан нектаринлар) – пиёз – 11,8 %, карам – 10,1 %, узум

[4] Bojxona qo‘mitasining bojxona yuk deklaratsiyalari ma’lumotlari asosida shakllantirilgan

(қуритилган) - 6,8 %, тариқ-4,1, помидор – 4,0 %, олхўри қуритилган – 3,9 %, сабзи – 3,3 %, узум – 2,2 % тегишли бўлди.

2024 йил январь-март ойларида мева ва сабзавотлар экспортининг қиймат жиҳатидан энг катта ҳажми Покистонга тўғри келди (мева ва сабзавотлар экспорти умумий ҳажмининг 26,2 % и) бу кўрсаткич Туркияга экспорт ҳажмидан 2,2 баравар кўп.

Шу билан бирга, бошқа хизматлар (4,0 %)ни ташкил этиб, таркибида энг юқори улушлар суғурта ва пенсия таъминоти хизматлари (1,4 %), молиявий хизматлар (0,9 %) ҳамда интеллектуал мулкдан фойдаланганлик учун йиғимлар (0,7 %) ҳиссасига тўғри келди.

Экспорт мамлакат иқтисодий тараққиётининг асосий драйверларидан бири бўлиб, ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, янги технологияларни жалб қилиш ва миллий валюта тушумини кўпайтиришда муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, экспорт салоҳиятини кучайтириш учун эркин ва махсус иқтисодий зоналарни ривожлантириш талаб этилади. Бу зоналар хорижий инвестицияларни жалб қилиш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва халқаро бозорларда миллий брендни мустаҳкамлаш имкониятини беради.

Ўзбекистонда эркин иқтисодий зоналар сони ва уларнинг фаолияти тобора кенгайиб, давлат томонидан рағбатлантириш механизми кучайтирилмоқда. Шу билан бирга, ташқи бозорларда экспорт улушини ошириш мақсадида иқтисодий зоналар инфратузилмасини яхшилаш, тартибга солувчи қонунчиликни такомиллаштириш ва инновацион ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш талаб этилади.

Экспорт иқтисодий ўсишни рағбатлантирувчи асосий омиллардан бири бўлиб, у мамлакатнинг ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини оширади. Эркин ва махсус иқтисодий зоналар экспорт салоҳиятини оширишда муҳим рол ўйнайди, чунки улар хорижий инвестициялар жалб этилишига, экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқарилишига ва савдо алоқаларининг кенгайишига хизмат қилади.

Ўзбекистондаги иқтисодий зоналарнинг ривожланиши ташқи бозорларга чиқиш имкониятларини кенгайтиради ва мамлакатнинг иқтисодий барқарорлигига ҳисса қўшади.

Фикримизча мамлакат иқтисодий зоналари фаолиятини ривожлантириш орқали экспорт ҳажми ва географиясини қуйидаги таклифлар асосида кенгайтириш мумкин бўлади.

Инфратузилмани ривожлантириш – иқтисодий зоналарда транспорт, логистика ва энергия таъминоти тизимларини такомиллаштириш, ишлаб чиқариш учун қулай шароитлар яратиш.

Ҳуқуқий ва маъмурий тартибларни соддалаштириш – эркин иқтисодий зоналарда тадбиркорлар учун енгиллаштирилган лицензиялаш, божхона ва солиқ тизимини такомиллаштириш.

Экспортбоп тармоқларни қўллаб-қувватлаш – юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш ва халқаро стандартларга жавоб берадиган ишлаб чиқариш қувватларини ошириш.

Ҳорижий сармоядорлар учун жозибадор муҳит яратиш – иқтисодий зоналарда хорижий сармояларни жалб қилиш учун қўшимча имтиёзлар бериш ва барқарор макроиқтисодий муҳитни таъминлаш.

Экспорт бозорларини диверсификация қилиш – янги халқаро бозорларга чиқиш ва экспорт бозорларининг географик кўламини кенгайтириш.

Ушбу чора-тадбирларни амалга ошириш орқали Ўзбекистонда экспортнинг улуши ошади, миллий иқтисодиёт мустаҳкамланади ва мамлакат халқаро бозорларда ўз ўрнини мустаҳкамлашга эришади.

Фойдалинлган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 17 февралдаги “Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги ЎРҚ-604-сон Қонуни.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон 2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 2022 йил 13 июндаги “Махсус иқтисодий, кичик саноат, ёшлар саноат ва тадбиркорлик зоналари фаолияти самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-153-сон Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика агентлиги маълумоти.

Гибридное обучение: углубленный анализ

Янгибоев Мардон Рузикулович
“GRI TADQIQOT INSTITUTI”
специалист учебно-научного отдела

Определение и ключевые компоненты гибридного обучения: Гибридное обучение — это метод, который совмещает традиционные (очное) и дистанционные (онлайн) подходы к обучению. Основные компоненты включают:

- Очные занятия: Традиционные уроки, где преподаватели и студенты взаимодействуют в классе. Это позволяет устанавливать личные связи и проводить практические занятия.
- Онлайн-курсы: Доступ к учебным материалам, лекциям и заданиям через интернет. Это может включать видеоуроки, электронные книги и интерактивные задания.
- Смешанные форматы: Комбинация различных методов, таких как вебинары, групповые проекты в онлайн-формате и использование образовательных платформ.

Преимущества гибридного обучения:

- Гибкость и доступность: Студенты могут учиться в удобное для них время, что особенно важно для работающих или занятых людей. Это также позволяет учащимся с ограниченными возможностями получать доступ к качественному образованию.
- Персонализированный подход: Преподаватели могут адаптировать содержание и методы обучения под индивидуальные потребности студентов, используя данные об их успеваемости и предпочтениях.
- Активное вовлечение: Интерактивные элементы, такие как опросы, дискуссии и групповые проекты, способствуют более глубокому вовлечению студентов в учебный процесс.
- Развитие цифровых навыков: Студенты учатся использовать различные технологии, что является важным навыком в современном мире труда.

Вызовы гибридного обучения:

- Технические проблемы: Необходимость в стабильном интернет-соединении и доступе к компьютерам или планшетам может стать барьером для некоторых студентов.
- Необходимость подготовки преподавателей: Учителя должны быть обучены новым методам и технологиям, чтобы эффективно использовать

гибридный подход. Профессиональное развитие и поддержка со стороны администрации являются ключевыми факторами.

- Удержание мотивации: Некоторые студенты могут испытывать трудности с самоорганизацией и поддержанием мотивации в онлайн-среде. Важно создавать поддерживающую атмосферу и предлагать регулярную обратную связь.

Успешные примеры реализации гибридного обучения:

- Университеты: Многие университеты, такие как Стэнфорд и MIT, успешно интегрируют гибридные форматы в свои учебные программы, предлагая как очные, так и онлайн-курсы.
- Школы: Некоторые школы внедряют гибридное обучение через использование платформ, таких как Google Classroom, где студенты могут получать задания и взаимодействовать с преподавателями и одноклассниками в онлайн-формате.
- Корпоративное обучение: Компании, такие как IBM, используют гибридные методы для обучения сотрудников, комбинируя онлайн-курсы с практическими семинарами.

Роль технологий в гибридном обучении:

- Платформы для управления обучением (LMS): Системы, такие как Moodle и Canvas, позволяют преподавателям создавать и управлять курсами, отслеживать прогресс студентов и предоставлять обратную связь.
- Интерактивные инструменты: Использование инструментов, таких как Kahoot и Mentimeter, помогает сделать обучение более интерактивным и увлекательным.
- Виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR): Эти технологии могут быть использованы для создания immersive learning experiences, позволяя студентам погружаться в учебный материал.

Влияние на студентов и преподавателей:

- На студентов: Гибридное обучение способствует развитию самостоятельности и ответственности за собственное обучение. Студенты становятся более активными участниками процесса, что может повысить их успеваемость и удовлетворенность.
- На преподавателей: Преподаватели получают возможность экспериментировать с новыми методами и технологиями, что может повысить их профессиональную квалификацию и удовлетворенность работой. Однако они также сталкиваются с необходимостью постоянного обучения и адаптации к новым условиям.

Заключение: Гибридное обучение представляет собой значительный шаг вперед в образовательной практике, объединяя лучшие аспекты традиционного и дистанционного обучения. Этот подход не только делает образование более доступным и персонализированным, но и способствует

развитию ключевых навыков, необходимых в современном мире. Несмотря на существующие вызовы, такие как технические проблемы и необходимость подготовки преподавателей, успешные примеры внедрения гибридного обучения показывают его потенциал для трансформации образовательного процесса. В будущем, с интеграцией новых технологий, таких как искусственный интеллект, мы можем ожидать еще более интерактивные и адаптивные формы обучения, что откроет новые горизонты для студентов и преподавателей. Гибридное обучение может стать основой для создания инклюзивной и динамичной образовательной среды, где каждый сможет реализовать свой потенциал и подготовиться к вызовам современности.

Использованная литература:

1. Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines. John Wiley & Sons.
2. Horn, M. B., & Staker, H. (2014). Blended: Using Disruptive Innovation to Improve Schools. Jossey-Bass.
3. Baker, J. D. (2018). The Impact of Blended Learning on Student Achievement: A Meta-Analysis. Journal of Educational Psychology.
4. Dziuban, C., Graham, C. R., Moskal, P., Norberg, A., & Sicilia, N. (2018). Blended Learning: The New Normal and Emerging Technologies. International Journal of Educational Technology in Higher Education.
5. Kebritchi, M., Lipschuetz, A., & Santiague, L. (2017). Examining the Impact of Online Learning on Students' Outcomes: A Meta-Analysis. Computers & Education.

ЭТИОПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РАССТРОЙСТВ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА У ДЕТЕЙ.

Дониёрова Ф.А.
Ташкентский государственный стоматологический институт,
Ташкент, Узбекистан.

Актуальность. В настоящее время РАС является сложнейшей проблемой как детской неврологии, так и психиатрии. Значительная степень актуальности объясняется достаточно высокими показателями распространённости, отсутствием единых представлений этиологии и патогенеза, а также сложностью выбора адекватной диагностики и комплексных лечебно-реабилитационных мероприятий. За достаточно короткий период времени число детей с аутистическими расстройствами увеличилось в 10 раз и при том продолжает нарастать на 11-17% в год. В данном обзоре коротко изложены существующие в настоящее время современные аспекты эпидемиологии, теорий патогенеза, факторов риска развития данного заболевания.

Цель исследования. Обзор современных представлений по вопросам патогенеза расстройств аутистического спектра.

Материал и методы. В данной публикации представлены абстракты, обзоры научных исследований и статей за последние годы по проблеме этиопатогенеза аутизма у детей.

Результаты и их обсуждения. Аутизмом является комплексное дезинтегративное расстройства нервно-психического развития, особенностями которого значатся выраженные всесторонние отклонения социального взаимодействия и коммуникации, а также дефицитом интересов и стереотипными паттернами поведения [1]. На современном этапе изучения данного направления, общепринятым является то, что признаки аутизма развиваются в результате каких-либо нарушений в формировании нервной системы, а именно связанных с аномалиями развития головного мозга, это могут быть нейрональные связи, изменения сбалансированности процессов стимуляции и торможения, а также расстройства синаптической пластичности. Многими авторами выделяется два варианта данной проблемы. Первый, это аутизм конкретно генетическое умственно отклонение, которое всегда отличалось высокой распространённостью. Второй, это аутизм

генетически ассоциированное заболевание, но возникшее под воздействием экзогенных факторов с вовлечением многих системы организма [2,3]. Кроме того, патогенез расстройств аутистического спектра широко изучается с точки зрения иммунологических аспектов. Большое количество исследовательских работ посвящено вовлеченности в патогенез данных нарушений иммунных процессов, касающихся как врождённого, так и приобретённого иммунитета [4,5].

Вывод. Настоящий обзор свидетельствует, что аутизм является следствием отклонений нейронных структур мозга, спровоцированных множеством причин. Несмотря на то, что в доступной литературе имеется не мало публикаций по проблеме расстройств аутистического спектра, единого, чёткого мнения по вопросам этиологии и патогенеза данных расстройств не существует.

Литература.

1. Гречаный С.В., Суф Эль-Жил Л.Р., Иванов Д.О., Позднякова О.Ф., Сергеев А.М., Атаманова Э.Э., Поздняков А.В. Протонная магнитно-резонансная спектроскопия у детей с атипичным аутизмом, сочетающимся с синдромом психомоторной расторможенности. Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. 2021;121(11 вып. 2):12–18.
2. Ткачук Е.А. Использование синдромального подхода к диагностике аутизма у детей. Медицинский совет. 2022;16(12):200–204.
3. McCandless J. Autism Vaccine connection. Link is active on 30. 06. 2018; Yazbak FE. Autism, Vaccination and Immigrants-Yet Another Clear Correlation. Link is active on 30. 06. 2018.
4. Клюшник Т.П., Андросова Л.В., Симашкова Н.В. Состояние врожденного и приобретенного иммунитета у детей с психотическими формами расстройств аутистического спектра // Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. 2011. № 8. С. 41–45.
5. Общественная организация «Российское общество психиатров». Расстройства аутистического спектра в детском возрасте: диагностика, терапия, профилактика, реабилитация. Клинические рекомендации / Общественная организация «Российское общество психиатров». -М.: Министерство здравоохранения РФ, 2020. - 125 с.

IKKI O'ZGARUVCHILI GIPERGIOMETRIK FUNKSIYANING UMUMIY YECHIMLARI

Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o'g'li
Qo'qon davlat pedagogika instituti
Aniq va Tabiiy fanlar fakulteti
Matematika kafedrasi o'qituvchisi
Tel. 91-057-60-00 Telegram: 95-074-92-00, e-mail: fazliddinkspi@gmail.com
Farg'ona viloyati Damg'ara tumani 23-maktab 9 "A" sinf o'quvchisi
Alijonov Azizbek Raufjon o'g'li
Alijonovazizbek902@gmail.com
Farg'ona viloyati Damg'ara tumani 23-maktab 9 "A" sinf o'quvchisi
Shuxratova Muattarxon Abbosjon.qizi
Shuhratovamuattargmail.com
Farg'ona viloyati Damg'ara tumani 23-maktab 9 "A" sinf o'quvchisi
Muhammedov Avazbek Azizjon o'g'li
azamhontalabjonov@gmail.com
Farg'ona viloyati Damg'ara tumani 23-maktab 9 "A" sinf o'quvchisi
Ibrohimov Muhammadyusuf Iqboljon o'g'li
ibrohimuhammadyusuf706@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ikki o'zgaruvchili Gipergiometrik funksiyaning umumiy yechimlari va xossalari kiritilgan. Xususan Gipergiometrik funksiyaning umumiy yechimlari topilgan va sodda ko'rinishga keltirilgan. Ularning umumiy formulasi topilgan. Bu esa ayrim masalalarni yechishda bir muncha oson bo'ladi. Ushbu yechimda asosan murakkab funksiyanining birinchi, ikkinchi va uchinchi tartibli hosilalari orqali yechim topilgan. Murakkab funksiyaning barcha hosilalari to'liq ko'rsatilishiga sabab esa sigma funksiya ikki o'zgaruvchili funksiya bo'lganidadir. Chunki ularni x va y hosilalarida turli ko'rinishda bo'lishidir. Uning ko'rinishini quyidagi yechimlarda ko'rish mumkin.ularning barcha murakkab yechimlari keltirilgan

Kalitso'zlar. Hosila, murakkab funksiya hosilasi, chiziqli akslantirish, differensiallash.

Bizga ixtiyoriy

$$L(u) = y^m u_{xxx} - u_{yyy} = 0$$

funksiya berilgan bo'lsin. Bu yerdagi funksiya o'zgaruvchilarini quyidagicha belgilab soddaroq ko'rinishga keltirib olamiz. Ya'ni

$$u = P\omega(\sigma) \qquad P = x^{-3}, \qquad \sigma = \left(-\frac{3}{x(m+3)}y^{\frac{m+3}{3}}\right)^3$$

$$\frac{m}{m+3} = \beta,\ m = \beta(m+3),\ m(1-\beta) = 3\beta,\ m = \frac{3\beta}{1-\beta}$$ bo'ladi.

Funksiya o'zgaruvchilarini hosilalarini quyidagicha olinadi.

$$u_x = P_x\omega + P\omega_\sigma\sigma_x$$

$$u_y = P_y\omega + P\omega_\sigma\sigma_y$$

Bu yerda sigma funksiya x va y ga bog'liq bo'lganligi uchun murakkab funksiya deyiladi va uning hosilasi murakkab funksiya hosilasiga nisbatan olinadi. O'zgaruvchilarning hosilalari to'liq olinib (1) tenglamaga qo'yiladi. Shunda uning umumiy ko'rinishi kelib chiqadi.

$$u_{xx} = P_{xx}\omega + P_x\omega_\sigma\sigma_x + P_x\omega_\sigma\sigma_x + P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_x^2 + P\omega_\sigma\sigma_{xx}$$

$$u_{yy} = P_{yy}\omega + P_y\omega_\sigma\sigma_y + P_y\omega_\sigma\sigma_y + P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_y^2 + P\omega_\sigma\sigma_{yy}$$

$$u_{xx} = P_{xx}\omega + 2P_x\omega_\sigma\sigma_x + P\omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_x + P\omega_\sigma\sigma_{xx}$$

$$u_{yy} = P_{yy}\omega + 2P_y\omega_\sigma\sigma_y + P\omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_y + P\omega_\sigma\sigma_{yy}$$

$$u_{xxx} = P_{xxx}\omega + P_{xx}\omega_\sigma\sigma_x + 2P_{xx}\omega_\sigma\sigma_x + 2P_x(\omega_{\sigma\sigma}\sigma_x^2 + \omega_\sigma\sigma_{xx}) + P_x\omega_{\sigma\sigma}\sigma_x^2 +$$
$$+P\left(\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma_x^3 + 2\omega_{\sigma\sigma}\sigma_{xx}\sigma_x\right) + P_x\omega_\sigma\sigma_{xx} + P\left(\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma_x\sigma_{xx} + \omega_\sigma\sigma_{xxx}\right)$$

$$u_{yyy} = P_{yyy}\omega + P_{yy}\omega_\sigma\sigma_y + 2P_{yy}\omega_\sigma\sigma_y + 2P_y(\omega_{\sigma\sigma}\sigma_y^2 + \omega_\sigma\sigma_{yy}) + P_y\omega_{\sigma\sigma}\sigma_y^2 +$$
$$+P\left(\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma_y^3 + 2\omega_{\sigma\sigma}\sigma_{yy}\sigma_y\right) + P_y\omega_\sigma\sigma_{yy} + P\left(\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma_y\sigma_{yy} + \omega_\sigma\sigma_{yyy}\right)$$

$$u_{xxx} = P_{xxx}\omega + 3P_{xx}\omega_\sigma\sigma_x + 3P_x\omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_x + 3P_x\omega_\sigma\sigma_{xx} + P\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma^3{}_x + 3P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_x\sigma_{xx} +$$
$$+P\omega_\sigma\sigma_{xxx}$$

$$u_{yyy} = P_{yyy}\omega + 3P_{yy}\omega_\sigma\sigma_y + 3P_y\omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_y + 3P_y\omega_\sigma\sigma_{yy} + P\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma^3{}_y + 3P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_y\sigma_{yy} +$$
$$+P\omega_\sigma\sigma_{yyy}$$

$$y^m u_{xxx} = y^m P_{xxx}\omega + 3y^m P_{xx}\omega_\sigma \sigma_x + 3y^m P_x \omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_x + 3y^m P_x \omega_\sigma \sigma_{xx} + y^m P\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma^3{}_x +$$
$$+3y^m P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_x\sigma_{xx} + y^m P\omega_\sigma \sigma_{xxx}$$

$$-u_{yyy} = -P_{yyy}\omega - 3P_{yy}\omega_\sigma\sigma_y - 3P_y\omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_y - 3P_y\omega_\sigma\sigma_{yy} - P\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma^3{}_y - 3P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_y\sigma_{yy} -$$
$$-P\omega_\sigma\sigma_{yyy}$$
$$y^m P_{xxx}\omega + 3y^m P_{xx}\omega_\sigma\sigma_x + 3y^m P_x\omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_x + 3y^m P_x\omega_\sigma\sigma_{xx} + y^m P\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma^3{}_x +$$
$$+3y^m P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_x\sigma_{xx} + y^m P\omega_\sigma\sigma_{xxx} = 0$$

$$-P_{yyy}\omega - 3P_{yy}\omega_\sigma\sigma_y - 3P_y\omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_y - 3P_y\omega_\sigma\sigma_{yy} - P\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma^3{}_y - 3P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_y\sigma_{yy} -$$
$$-P\omega_\sigma\sigma_{yyy} = 0$$

$$u_{xxx} + u_{yyy} = 0$$

$$y^m P\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma^3{}_x - P\omega_{\sigma\sigma\sigma}\sigma^3{}_y + 3y^m P_x\omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_x - 3P_y\omega_{\sigma\sigma}\sigma^2{}_y + 3y^m P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_x\sigma_{xx} -$$
$$-3P\omega_{\sigma\sigma}\sigma_y\sigma_{yy} + 3y^m P_{xx}\omega_\sigma\sigma_x - 3P_{yy}\omega_\sigma\sigma_y + 3y^m P_x\omega_\sigma\sigma_{xx} - 3P_y\omega_\sigma\sigma_{yy} +$$
$$+y^m P\omega_\sigma\sigma_{xxx} - P\omega_\sigma\sigma_{yyy} + y^m P_{xxx}\omega - P_{yyy}\omega$$

$$P\left[y^m\sigma_x^3 - \sigma_x^3\right]\omega_{\sigma\sigma\sigma} + 3\left[y^m P_x\sigma_x^3 - P_y\sigma_y^2 + y^m P\sigma_x\sigma_{xx} - P\sigma_y\sigma_{yy}\right]\omega_{\sigma\sigma} +$$
$$+\left[3\left(y^m P_{xx}\sigma_x - P_{yy}\sigma_y\right) + 3\left(y^m P_x\sigma_{xx} - P_y\sigma_{yy}\right) + P\left(y^m\sigma_{xxx} - \sigma_{yyy}\right)\right]\omega_\sigma +$$
$$+\left(y^m P_{xxx} - P_{yyy}\right)\omega = 0$$

Hosil bo'lgan tenglamani soddaroq qilib yozish maqsadida sigma funksiyaga bog'lab, uni quyidagicha yozib olamiz.

$$A\omega_{\sigma\sigma\sigma} + B\omega_{\sigma\sigma} + C\omega_\sigma + D\omega = 0 \qquad \textbf{(2)}$$

Shundan so'ng esa A,B,C,D larni umumiy yechimini topishimiz mumkin. Ya'ni quyidagi ko'rinishda

$$A = P\left[y^m\sigma_x^3 - \sigma_x^3\right]$$
$$B = 3\left[y^m P_x\sigma_x^3 - P_y\sigma_y^2 + y^m P\sigma_x\sigma_{xx} - P\sigma_y\sigma_{yy}\right]$$
$$C = \left[3\left(y^m P_{xx}\sigma_x - P_{yy}\sigma_y\right) + 3\left(y^m P_x\sigma_{xx} - P_y\sigma_{yy}\right) + P\left(y^m\sigma_{xxx} - \sigma_{yyy}\right)\right]$$
$$D = y^m P_{xxx} - P_{yyy}$$

$$P = x^{-3},\quad P' = \left(x^{-3}\right)',\quad P_x = -3x^{-3-1},\quad P_x = -3x^{-4},\quad P_x = -3Px^{-1};$$

$$P_x = -3x^{-4},\quad P_x' = \left(-3x^{-4}\right)',\quad P_{xx} = -3\left(-4\right)x^{-4-1},\quad P_{xx} = 12x^{-5},\quad P_{xx} = 12Px^{-2};$$

$$P_{xx} = 12x^{-5},\quad P_{xx}' = \left(12x^{-5}\right)',\quad P_{xxx}12\left(-5\right)x^{-5-1},\quad P_{xxx} = -60x^{-6},\quad P_{xxx} = -60Px^{-3};$$

$$P_y = 0;$$

$$\sigma = \left(-\frac{3}{x\left(m+3\right)}y^{\frac{m+3}{3}}\right)^3 = -\frac{3^3}{\left(x\left(m+3\right)\right)^3}y^{\frac{m+3}{3}3} = -\frac{27}{x^3\left(m+3\right)^3}y^{m+3} = -\frac{\frac{27}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}}{x^3}$$

$$\sigma = -\frac{\frac{3^3}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}}{x^3}$$

$$\sigma' = \left(-\frac{\frac{27}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}}{x^3}\right)' = -\left(\frac{\left(\frac{3^3}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}\right)'x^3 - \left(\frac{3^3}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}\right)\left(x^3\right)'}{\left(x^3\right)^2}\right) =$$

$$= -\frac{-3\frac{3^3}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}x^2}{x^6},\quad \sigma_x = \frac{\frac{3^4}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}}{x^4}$$

$$\sigma_x' = \left(\frac{\frac{3^4}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}}{x^4}\right)' = \left(\frac{\left(\frac{3^4}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}\right)'x^4 - \left(\frac{3^4}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}\right)\left(x^4\right)'}{\left(x^4\right)^2}\right) =$$

$$= \frac{-4\frac{3^4}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}x^3}{x^8},\quad \sigma_{xx} = -\frac{4\frac{3^4}{\left(m+3\right)^3}y^{m+3}}{x^5}$$

$$\sigma_{xx}{}' = \left(-\frac{4\dfrac{3^4}{(m+3)^3} y^{m+3}}{x^5} \right)' = -\left(\frac{\left(4\dfrac{3^4}{(m+3)^3} y^{m+3} \right)' x^5 - \left(4\dfrac{3^4}{(m+3)^3} y^{m+3} \right)(x^5)'}{(x^5)^2} \right) =$$

$$= -\frac{-4\cdot 5\dfrac{3^4}{(m+3)^3} y^{m+3} x^4}{x^{10}}, \quad \sigma_{xxx} = \frac{20\dfrac{3^4}{(m+3)^3} y^{m+3}}{x^6}$$

$$\sigma' = \left(-\frac{\dfrac{27}{(m+3)^3} y^{m+3}}{x^3} \right)' = -\left(\frac{\left(\dfrac{3^3}{(m+3)^3} y^{m+3} \right)' x^3 - \left(\dfrac{3^3}{(m+3)^3} y^{m+3} \right)(x^3)'}{(x^3)^2} \right) =$$

$$= -\frac{\left(\dfrac{3^3}{(m+3)^3} y^{m+3} \right)' x^3}{x^6} = -\frac{\left(\dfrac{3^3 (y^{m+3})'(m+3)^3 - 3^3 y^{m+3} \left((m+3)^3 \right)'}{\left((m+3)^3 \right)^2} \right)}{x^3} =$$

$$= -\frac{\dfrac{3^3 (m+3)\left(y^{m+3-1} \right)(m+3)^3}{(m+3)^6}}{x^3} = -\frac{\dfrac{3^3 y^{m+2} (m+3)^4}{(m+3)^6}}{x^3}, \quad \sigma_y = -\frac{\dfrac{3^3}{(m+3)^2} y^{m+2}}{x^3}$$

$$\sigma_y{}' = \left(-\frac{\dfrac{3^3}{(m+3)^2} y^{m+2}}{x^3} \right)' = -\left(\frac{\left(\dfrac{3^3}{(m+3)^3} y^{m+2} \right)' x^3 - \left(\dfrac{3^3}{(m+3)^3} y^{m+2} \right)(x^3)'}{(x^3)^2} \right) =$$

$$= -\frac{\left(\dfrac{3^3}{(m+3)^2} y^{m+2} \right)' x^3}{x^6} = -\frac{\left(\dfrac{3^3 (y^{m+2})'(m+3)^2 - 3^3 y^{m+2} \left((m+3)^2 \right)'}{\left((m+3)^2 \right)^2} \right)}{x^3} =$$

$$= -\frac{\dfrac{3^3 (m+2)\left(y^{m+2-1} \right)(m+3)^2}{(m+3)^4}}{x^3} = -\frac{\dfrac{3^3 y^{m+1} (m+2)}{(m+3)^2}}{x^3}, \quad \sigma_{yy} = -\frac{\dfrac{3^3 (m+2)}{(m+3)^2} y^{m+1}}{x^3}$$

$$\sigma_{yy}{}' = \left(-\frac{\frac{3^3(m+2)}{(m+3)^2} y^{m+1}}{x^3} \right)' = -\left(\frac{\left(\frac{3^3(m+2)}{(m+3)^3} y^{m+1} \right)' x^3 - \left(\frac{3^3(m+2)}{(m+3)^3} y^{m+1} \right)(x^3)'}{(x^3)^2} \right) =$$

$$= -\frac{\left(\frac{3^3(m+2)}{(m+3)^2} y^{m+1} \right)' x^3}{x^6} = -\frac{\left(\frac{3^3((m+2)y^{m+1})'(m+3)^2 - (3^3(m+2)y^{m+1})((m+3)^2)'}{((m+3)^2)^2} \right)}{x^3} =$$

$$= -\frac{\frac{3^3(m+1)(m+2)(y^{m+1-1})(m+3)^2}{(m+3)^4}}{x^3} = -\frac{\frac{3^3 y^m (m+1)(m+2)}{(m+3)^2}}{x^3}, \quad \sigma_{yyy} = -\frac{\frac{3^3(m+1)(m+2)}{(m+3)^2} y^m}{x^3}$$

$$A = P\left[y^m \sigma_x^3 - \sigma_x^3 \right] = P\left[y^m \left[\frac{\frac{3^4}{(m+3)^3} y^{m+3}}{x^4} \right]^3 + \left[\frac{\frac{3^3}{(m+3)^2} y^{m+2}}{x^3} \right]^3 \right]$$ shu

ekanligidan, uning to'la ko'rinishini keltirib chiqaramiz.

$$A = P\left[y^m \frac{\frac{3^{12}}{(m+3)^9} y^{3m+9}}{x^{12}} + \frac{\frac{3^9}{(m+3)^6} y^{3m+6}}{x^9} \right]$$

$$A = P\frac{3^3}{x^3}\left[y^m \frac{\frac{3^9}{(m+3)^9} y^{3m+9}}{x^9} + \frac{\frac{3^6}{(m+3)^6} y^{3m+6}}{x^6} \right]$$

$$A = Py^m \frac{3^3}{x^3}\left[\frac{\frac{3^3}{(m+3)^3} y^{m+3}}{x^3} \frac{\frac{3^6}{(m+3)^6} y^{2m+6}}{x^6} + \frac{\frac{3^6}{(m+3)^6} y^{2m+6}}{x^6} \right]$$

$$A = Py^m \frac{3^3}{x^3}\left[\frac{\frac{3^3}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^3}+1\right]\cdot\frac{\frac{3^6}{(m+3)^6}y^{2m+6}}{x^6};$$

$$A = Py^m \frac{3^3}{x^3}\left[\frac{\frac{3^3}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^3}+1\right]\cdot\left[\frac{\frac{3^3}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^3}\right]^2; \qquad \sigma = -\frac{\frac{3^3}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^3};$$

$$A = \frac{3^3 Py^m}{x^3}\sigma^2(1-\sigma).$$

Demak, A ning ko'rinishi quyidagicha kelib chiqdi. Shunda so'ng esa, A ni keltirib chiqarganimizdek B ni ham umumiy ko'rinishini keltirib chiqadi.

$$B = 3\left[y^m P_x\sigma_x^3 - P_y\sigma_y^2 + y^m P\sigma_x\sigma_{xx} - P\sigma_y\sigma_{yy}\right],$$

$$B = 3y^m P_x\sigma_x^2 + 3P\left(y^m\sigma_x\sigma_{xx} - \sigma_y\sigma_{yy}\right),\ P_y = 0.$$

$$B = \frac{-3^2 Py^m}{x}\left(\frac{\frac{3^4}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^4}\right)^2 +$$

$$+3P\left(\left(y^m\frac{\frac{3^4}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^4}\right)\cdot\left(-\frac{4\frac{3^4}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^5}\right)-\left(-\frac{\frac{3^3}{(m+3)^2}y^{m+2}}{x^3}\right)\cdot\left(-\frac{\frac{3^3(m+2)}{(m+3)^2}y^{m+1}}{x^3}\right)\right)$$

$$B = -\frac{3^2 y^m P}{x}\left(\frac{\frac{3^8}{(m+3)^6}y^{2m+6}}{x^8}\right)+3P\left(-y^m\frac{\frac{3^8}{(m+3)^6}y^{2m+6}}{x^9}-\frac{\frac{3^6(m+2)}{(m+3)^4}y^{2m+3}}{x^6}\right)=$$

$$=-3^2 Py^m\frac{\frac{3^8}{(m+3)^6}y^{2m+6}}{x^9}-3Py^m\frac{4\frac{3^8}{(m+3)^6}y^{2m+6}}{x^9}-3P\frac{\frac{3^6(m+2)}{(m+3)^4}y^{2m+3}}{x^6}=$$

$$= -\frac{3^3 P y^m}{x^3}\left(3\frac{\frac{3^6}{(m+3)^6}y^{2m+6}}{x^6} + \frac{4\frac{3^6}{(m+3)^6}y^{2m+6}}{x^6} + \frac{\frac{3\cdot 3^3(m+2)}{(m+3)^4}y^{m+3}}{x^3}\right) =$$

$$= -\frac{3^3 P y^m}{x^3}\left((3+4)\frac{\frac{3^3}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^3} + \frac{3(m+2)}{(m+3)}\right)\frac{\frac{3^3}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^3} =$$

$$= \frac{3^3 P y^m}{x^3}\left(\frac{3(m+2)}{(m+3)} - (3+4)\sigma\right)\sigma.\sigma = -\frac{\frac{3^3}{(m+3)^3}y^{m+3}}{x^3}$$

$$B = \frac{3^3 P y^m}{x^3}\left(\frac{3(m+2)}{(m+3)} - (3+4)\sigma\right)\sigma. \qquad m = \frac{3\beta}{1-\beta};$$

$$3\frac{(m+2)}{(m+3)} = 3\frac{\frac{3\beta}{1-\beta}+2}{\frac{3\beta}{1-\beta}+3} = 3\frac{\frac{3\beta+2(1-\beta)}{(1-\beta)}}{\frac{3\beta+3(1-\beta)}{(1-\beta)}} = 3\frac{\frac{3\beta+2-2\beta}{(1-\beta)}}{\frac{3\beta+3-3\beta}{(1-\beta)}} =$$

$$= 3\frac{\frac{\beta+2}{(1-\beta)}}{\frac{3}{(1-\beta)}} = 3\frac{\beta+2}{3} = \beta+2$$

$$B = \frac{3^3 P y^m}{x^3}\left((\beta+2)-(3+4)\sigma\right)\sigma$$

$$B = \frac{3^3 P y^m}{x^3}\left(\frac{2+\beta}{3} + \frac{1+2\beta}{3} + 1 - \left(3+1+\frac{4}{3}+\frac{5}{3}\right)\sigma\right)\sigma.$$

Demak B ning ham umumiy yechimi kelib chiqdi. C va D larni ham shu ko'rinishda topilganida quyidagicha bo'ladi.

$$C=\frac{3^3 y^m P}{x^3}\left(\frac{2\beta+1}{3}\cdot\frac{2+\beta}{3}-\left[1+1+\frac{4}{3}+\frac{5}{3}+1\cdot\frac{4}{3}+1\cdot\frac{5}{3}+\frac{4}{3}\cdot\frac{5}{3}\right]\sigma\right).$$

$$D=-\frac{3^3 y^m P}{x^3}\cdot 1\cdot\frac{4}{3}\cdot\frac{5}{3}$$

Bu hosil bo'lgan koeyfitsentlarni (2) tenglamaga qoyamiz.

$$A\omega_{\sigma\sigma\sigma}+B\omega_{\sigma\sigma}+C\omega_{\sigma}+D\omega=\frac{3^3 Py^m}{x^3}\sigma^2(1-\sigma)+$$

$$+\frac{3^3 Py^m}{x^3}\left(\frac{2+\beta}{3}+\frac{1+2\beta}{3}+1-\left(3+1+\frac{4}{3}+\frac{5}{3}\right)\sigma\right)\sigma+$$

$$+\frac{3^3 y^m P}{x^3}\left(\frac{2\beta+1}{3}\cdot\frac{2+\beta}{3}-\left[1+1+\frac{4}{3}+\frac{5}{3}+1\cdot\frac{4}{3}+1\cdot\frac{5}{3}+\frac{4}{3}\cdot\frac{5}{3}\right]\sigma\right)-\frac{3^3 y^m P}{x^3}\cdot 1\cdot\frac{4}{3}\cdot\frac{5}{3}=$$

$$\frac{3^3 Py^m}{x^3}\left\{\sigma^2(1-\sigma)+\left(\frac{2+\beta}{3}+\frac{1+2\beta}{3}+1-\left(3+1+\frac{4}{3}+\frac{5}{3}\right)\sigma\right)\sigma+\right.$$

$$\left.+\left(\frac{2\beta+1}{3}\cdot\frac{2+\beta}{3}-\left[1+1+\frac{4}{3}+\frac{5}{3}+1\cdot\frac{4}{3}+1\cdot\frac{5}{3}+\frac{4}{3}\cdot\frac{5}{3}\right]\sigma\right)-1\cdot\frac{4}{3}\cdot\frac{5}{3}\right\}.$$

Tenglamaning sodda yechimi hosil bo'ldi. Demak, biz izlayotgan yechimga erisha oldik.

JAMOAVIY O'YIN VA LIDERLIK QOBILYATLARI. BASKETBOLCHILARNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat fakulteti talabasi: **Mirzalimov Muslimbek Soatjon o'g'li**

Annotatsiya: Ushbu tezisda basketbolchilarning jamoaviy o'yin va liderlik qobiliyatlari hamda psixologik omillari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, psixologik barqarorlik va kuchli liderlik qobiliyatlari basketbolchilarning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Tezisda basketbolchilarning psixologik xususiyatlari va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Basketbol, jamoaviy o'yin, liderlik qobiliyatlari, psixologik omillar, kommunikatsiya, motivatsiya, stressga bardoshlilik, sport psixologiyasi, strategik qarorlar, murabbiylik.

Basketbol jamoaviy sport turi bo'lib, unda nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki psixologik omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoaviy o'yin muvaffaqiyati sportchilarning o'zaro muvofiqligi, kommunikatsiya ko'nikmalari, stressga bardoshliligi va motivatsiyasiga bog'liq. Shuningdek, jamoa ichida samarali liderlik mavjud bo'lsa, natijalar sezilarli darajada yaxshilanadi. Basketbolchilarning liderlik qobiliyatlari nafaqat individual o'yinni, balki butun jamoaning dinamikasini ham shakllantiradi. Ba'zi o'yinchilar tabiiy lider bo'lib, jamoani rag'batlantiradi va qiyin vaziyatlarda tashabbus ko'rsatadi, boshqalari esa murabbiy yoki tajribali jamoadoshlar tomonidan boshqarishga ehtiyoj sezadi. Ushbu tezisda basketbolchilarning psixologik xususiyatlari, jamoaviy o'yin va liderlik qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinadi.

Jamoaviy o'yin va psixologik omillar muhim ahamiyatga ega. Basketbol jamoaviy sport turi bo'lgani sababli, har bir o'yinchining psixologik holati butun jamoaning samaradorligiga ta'sir qiladi. Muhim psixologik omillar quyidagilardan iborat:

Jamoaviy hamkorlik – Basketbolchilar bir-birlarini tushunishi va o'zaro ishonch asosida harakat qilishi kerak. Samarali hamkorlik kuchli jamoaviy ruhni shakllantiradi.

Kommunikatsiya ko'nikmalari – Basketbolchilar o'yinda bir-biri bilan tezkor va samarali aloqa o'rnatishi kerak. To'g'ri muloqot hujum va himoya taktikasini to'g'ri yo'lga qo'yishda muhim rol o'ynaydi.

Stress va bosim ostida qaror qabul qilish – O‘yin davomida sportchilar yuqori bosim ostida bo‘ladi. Kuchli psixologik tayyorgarlikka ega bo‘lgan basketbolchilar bosim ostida ham to‘g‘ri strategik qaror qabul qila oladi.

Ushbu sport turida liderlik qobiliyatlari jamoaning umumiy natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jamoa ichida kuchli liderlik mavjud bo‘lsa, o‘yin intizomi, taktika bajarilishi va motivatsiya darajasi yaxshilanadi. Liderlik qobiliyatiga ega bo‘lgan basketbolchilar nafaqat o‘z o‘yinini, balki butun jamoaning dinamikasini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Basketbolchilarning liderlik xususiyatlari tabiiy iste’dod yoki tajriba orqali rivojlanishi mumkin. Yaxshi lider o‘z jamoadoshlarini rag‘batlantiradi, muhim lahzalarda tashabbusni qo‘lga oladi va bosim ostida ham to‘g‘ri qaror qabul qiladi. Shu bilan birga, samarali liderlik faqat individual qobiliyat bilan cheklanmay, balki murabbiy va jamoadoshlar bilan yaqin hamkorlik qilishni ham talab etadi. Kelajakda basketbolchilarning liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus psixologik va taktik treninglar jamoaviy natijalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuningdek, har bir jamoa a’zosi o‘z rolini tushunishi va liderlik mas’uliyatini bo‘lishishga tayyor bo‘lishi kerak. Liderlik qobiliyatlarini shakllantirish va qo‘llab-quvvatlash basketbolchilar jamoasining muvaffaqiyatli va barqaror bo‘lishiga xizmat qiladi.

Basketbol jamoaviy sport turi bo‘lib, unda o‘yinchilar o‘zaro hamkorlik, muloqot va psixologik barqarorlikka tayanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jamoaviy ruh yuqori bo‘lgan jamoalar yaxshiroq natijalarga erishadi, chunki o‘yinchilar bir-birini yaxshi tushunadi va taktik rejalarni samarali amalga oshiradi. Basketbolchilarning psixologik xususiyatlari, jumladan, stressga bardoshlilik, ijtimoiy moslashuvchanlik va qaror qabul qilish qobiliyatlari jamoaning umumiy muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiladi. Liderlik qobiliyatlariga ega bo‘lgan basketbolchilar jamoaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, o‘yin davomida tashabbusni qo‘lga olish, jamoadoshlarini motivatsiya qilish va muhim strategik qarorlar qabul qilish orqali natijalarga ta’sir ko‘rsatadi. Tajribali va ishonchli liderlar jamoaning ruhini ko‘taradi, individual o‘yinchilarning samaradorligini oshiradi va murabbiy bilan jamoa o‘rtasida mustahkam aloqani ta’minlaydi. Biroq, har bir basketbolchi lider bo‘lishi shart emas. Jamoada turli rollar mavjud bo‘lib, ba’zi o‘yinchilar himoya taktikasini boshqarsa, boshqalari hujumni rejalashtirishda ustun bo‘ladi. Muhimi, jamoa ichida o‘zaro hurmat va ishonch shakllanishi kerak. Shuningdek, murabbiylar basketbolchilarning psixologik tayyorgarligiga alohida e’tibor qaratishlari lozim, chunki ruhiy barqarorlik va ijobiy motivatsiya jamoaviy natijalarga bevosita ta’sir qiladi. Kelajakda basketbolchilarning psixologik

omillarini chuqurroq o‘rganish va jamoaviy o‘yin samaradorligini oshirish bo‘yicha ilg‘or trening usullarini ishlab chiqish lozim. Basketbolchilar o‘rtasida sog‘lom psixologik muhit yaratish jamoaning barqarorligi va muvaffaqiyatiga xizmat qiladi.

Xulosa: Basketbol jamoaviy sport turi bo‘lib, unda o‘yinchilarning psixologik holati va liderlik qobiliyatlari jamoaning natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Jamoaviy o‘yinda muvaffaqiyatga erishish uchun o‘yinchilarning o‘zaro hamkorligi, kommunikatsiya ko‘nikmalari va stressga bardoshliligi muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoa ichida sog‘lom psixologik muhit mavjud bo‘lsa, o‘yin samaradorligi ortadi va basketbolchilar o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon eta oladi. Liderlik qobiliyatiga ega bo‘lgan o‘yinchilar jamoaning motivatsiyasini oshirish, strategik qarorlar qabul qilish va murabbiy bilan hamkorlikda ishlash orqali jamoaviy natijalarga katta ta’sir ko‘rsatadi. Samarali lider nafaqat o‘z o‘yinini nazorat qiladi, balki jamoadoshlariga ham qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatib, ularga ishonch bag‘ishlaydi. Kelajakda basketbolchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan treninglar jamoaviy sportning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Basketbolchilar o‘rtasidagi ishonch, hamkorlik va kuchli liderlik jamoaning barqarorligini ta’minlab, sport natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev, M. (2019). "Sport psixologiyasi asoslari." Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.

2. Karimov, O. (2021). "Jamoaviy sport turlarida liderlik va kommunikatsiya strategiyalari." Jismoniy tarbiya va sport ilmiy jurnali, 5(2), 30–42.

3. Norqobilov, U. (2022). "Basketbolchilarning psixologik barqarorligi va stressga bardoshliligi." O‘zbekiston sport fanlari jurnali, 4(1), 18–27.

4. Rahmonov, B. (2018). "Sportchilar uchun jamoaviy o‘yin psixologiyasi." Samarqand: SamDU nashriyoti.

5. Sultonov, S. (2020). "Sport va liderlik: murabbiy va o‘yinchilar o‘rtasidagi psixologik aloqa." Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

ҲУДУДЛАРДА БАНДЛИК МУАММОСИНИ ҲАЛ ҚИЛИШДА АГРАР СОҲАДАГИ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ АМАЛДАГИ ҲОЛАТИ

Улугова мастура Пардаевна
Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бизнес ва
тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Ҳудудларда бандлик муаммоси мамлакатлар иқтисодиётида муҳим масала сифатида турибди, чунки ишсизлик даражаси иқтисодий барқарорликни таъминлаш ва ижтимоий барқарорликни сақлашга катта таъсир кўрсатади. Айниқса, ривожланишдаги давлатларда, жумладан, Ўзбекистонда, қишлоқ жойларида ишсизлик масаласи энг долзарб аҳамиятга эга бўлиб, бу иқтисодий ва ижтимоий муаммоларнинг бири ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигининг аҳамияти бугунги кунда янада ортиб, аҳолининг кўпчилик қисми аграр соҳада ишлаши туфайли, бу соҳада тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш бандликни ошириш ва ишсизлик муаммосини бартараф этишда муҳим омилга айланади.

Қишлоқ жойларда иш билан таъминлаш ва янги иш ўринларини яратиш бўйича ҳукуматимиз томонидан комплекс чора-тадбирлар олиб бориляпти, мақсадли жумладан, тармоқ ва ҳудудий дастурлар амалга оширилмоқда, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда кластерлар ва кооперациялар тизимлари жорий этилмоқда.

Ҳозирги пайтда қишлоқ жойлардаги меҳнатга лаёқатли аҳолининг 63,3% норасмий иш билан банд бўлиш билан бирга унинг 15%дан ортиғи камбағаллар тоифасига киради. Бундай вазият аҳолининг камбағаллиги қисқаришининг асосий йўналиши бўлган норасмий иш билан бандликни камай-тириш билан узвий боғликда фундаментал тадқиқотлар олиб боришни ўта муҳимлигини белгилайди.

Шу билан бирга меҳнатга лаёқатли қишлоқ аҳолисининг норасмий иш билан бандлик ва камбағалликни камайтиришга қишлоқ ёшлари ва аёлларининг иқтисодий фаоллиги ва малакавий касбий даражасини пастлиги, қишлоқ хўжалигидаги иш ўринларининг асосий қисми қисқа муддатли ва мавсумий характерга эгалиги, ишчи кучининг салмоқли қисми иш ҳақи паст ва барқарор бўлмаган иш ўринларида банд этилганлиги, хориждан инвестицияларни жалб этиш бўйича фаол ҳаракатнинг сустлиги, қишлоқ иқтисодиётининг қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати ва бошқа тармоқлари ва соҳаларида иш ўринлари ташкил этиш юқори даражада эмаслиги, меҳнат бозоридаги фаол сиёсатни молиялаштириш ва хусусий бандлик агентликлари фаолиятининг суст ривожланаётганлиги ҳамда ташқи ва ички меҳнат миграциялари яхши ташкил этилмаганлиги каби муаммоларни ҳам бевосита таъсирини илмий тадқиқ этиш лозим.

Ўзбекистон қишлоқ жойларида норасмий секторда бандлик муаммоси ижтимоий-иқтисодий вазиятни баҳолашдаги қийин-чиликлар билан узвий боғланганлиги учун ҳам унинг ривожланиш тенденциясини, амал қилиш кўламини ўрганиш зарурияти мавжуд.

Қишлоқ жойларда норасмий иш билан бандлик турли фаолият турларида учрайди ва улар бир-бирлари билан мураккаб ўзаро боғлиқликда бўлади (1-расм).

Норасмий сектор барча мамлакатларда мавжуд бўлиб, агар ривожланаётган мамлакатлардаги норасмий секторни кўриб чиқадиган бўлсак, аввало, “норасмий сектор” тушунчаси Халқаро Меҳнат Ташкилоти томонидан киритилган, норасмий секторга фақат якка тартибда ишловчилар ҳамда рўйхатдан ўтмаган кичик ишлаб чиқариш бирликлари (фақатгина улар уй хўжалиги корхоналари) қисман киритилган.

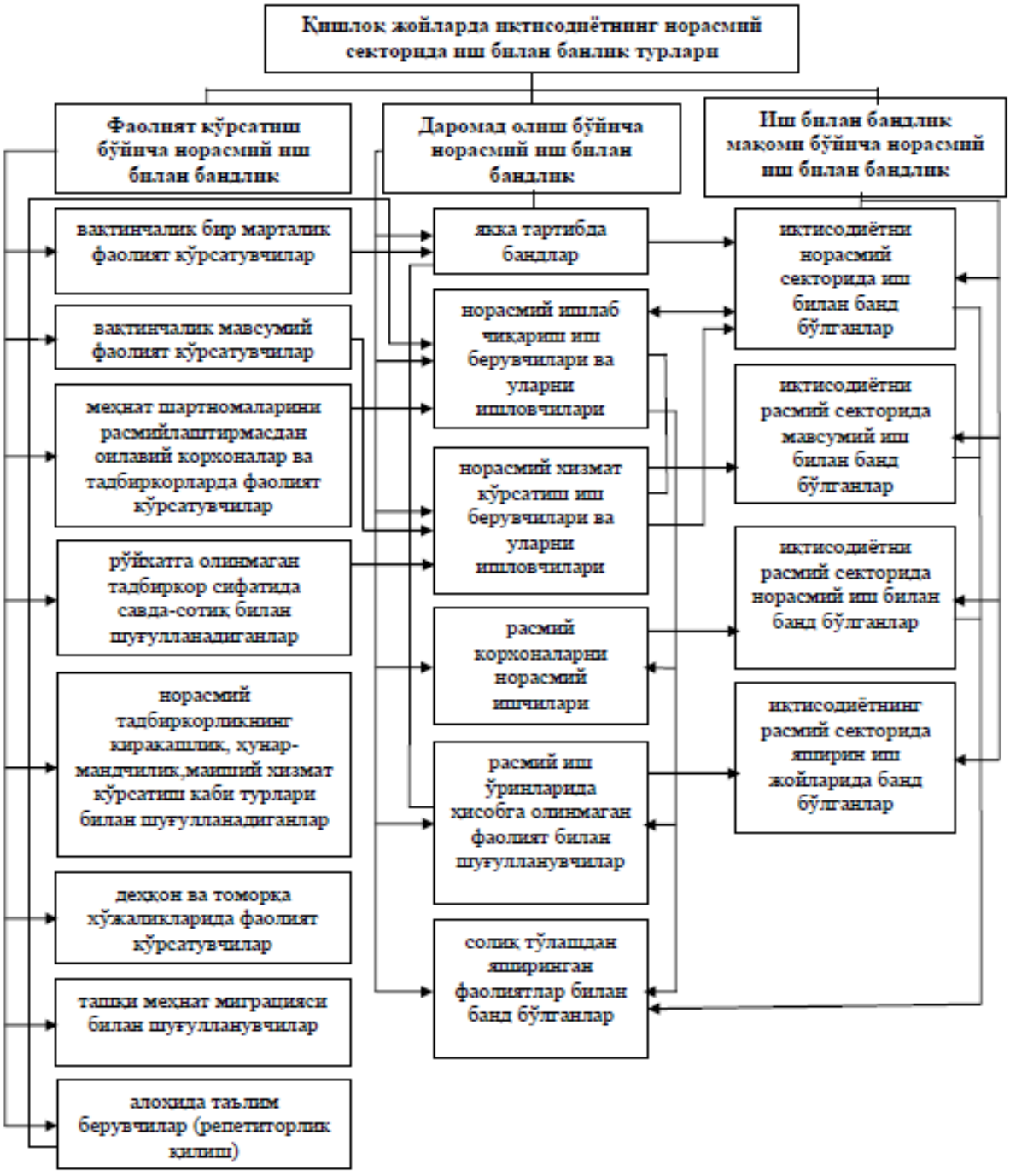

1-расм. Қишлоқ жойларда иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан банликни турлари ва уларнинг ўзаро алоқалари.

Асосан, бу тушунчалар ўртасидаги фарқларни бозор иқтисо-диётига ўтиш даврини бошидан кечираётган давлатларда ажра-тиш мушкул. Бундан ташқари, ҳар бир давлатнинг ўзига хос ху-сусиятларига қараб норасмий секторга турлича таъриф берилади.

Бизнингча, норасмий секторда иш билан бандлик-меҳнатга лаёқатли аҳолини расман рўйхатга олинмаган, тегишли солиқларни тўламайдиган

кичик ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш корхоналарида ҳамда тадбиркорлик объектларида фаолият кўрсатаётган расмий секторлардаги корхоналарнинг меҳнат воситаларидан фойдаланган ҳолда яширин даромад топиш мақсадида асосий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш воситаларига бирикиши ёки таъсир этиши.

Қишлоқ жойларда норасмий фаолият билан бирламчи шуғулланиш норасмий бандлик сифатида қаралади. Чунки норасмий фаолият билан иккиламчи шуғулланишни аниқлашни аниқ услубияти мавжуд эмас.

Ҳозирги пайтда қишлоқ жойларда аҳоли турмуш даражасининг секин ўсиши, иш ҳаққи даражасини пастлиги ва давлат секторида иш ўринларини етишмаслиги ҳамда расмий секторда иш билан бандликнинг ялпи беқарорлиги оқибатида расмий секторда ишловчиларнинг норасмий секторга ўтиб кетиши, иқтисодий нофаол аҳолининг меҳнат бозорига мажбуран чиқиши ва норасмий секторни тўлдириши, норасмий секторда иккиламчи бандлик доирасининг кенгайиши кузатилмоқда.

Норасмий иш билан бандлик баъзида камбағалликни келтириб чиқарса, баъзида фавқулотда юқори даромад келтириши ҳам мумкин. Хусусан, Ўзбекистон қишлоқ аҳолисини норасмий иш билан банд бўлганлари расмий секторда иш билан банд бўлганларга қараганда юқори даромадга эга бўлмоқда ва бу ҳолат норасмий секторда иш билан банд бўлганларнинг юқори меҳнат унумдорлиги билан характерланади.

Иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан бандликни камайтиришнинг иқтисодий механизмларида мужассамланган чора-тадбирлар орасида қишлоқ хўжалигининг нисбатан янги кластерларида (пахтачилик-тўқимачилик, ипакчилик, чорвачилик, балиқчилик, доривор ўсимликлар, агротуризм, ва бошқалар) ва кооперацияларида, ҳамда қайта ишлаш саноати, қурилиш ва қурилиш материалларини тайёрлаш саноати, хизмат кўрсатиш ва бошқа тармоқларда ишловчиларни моддий рағбатлантирувчи янги иш ўринларини ташкил этиш, давлат томонидан кафолатланган тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларини киритиш, ҳамда инновацион ва иқтисодий самарали технологияларни жалб қилиш етакчи ўринни эгаллайди. Булар эса қисқа муддатларда янги иш ўринларини ташкил этилишига олиб келади.

Қишлоқ иқтисодиётининг норасмий секторида иш билан бандликни камайтириш ижтимоий-демографик механизмларини асосийларини камбағаллик мақомига эга норасмий иш билан банд бўлганлар имтиёзли ёки бепул уй-жойлар билан таъминлаш, комунал хизматлар тўловларидан камида бир йилга озод этиш ёки 30-50% тўловларни амалга оширишга рухсат этиш, ўсмир-ёшлар, кўп болали аёллар ва меҳнатга лаёқатли пенсионерлар учун ижтимоий кафолатланган меҳнат, дам олиш ва бола парваришлаш шароитларини яратиш каби чора-тадбирлар ташкил этади. Мазкур механизмлар мажмуасида қишлоқ норасмий иш билан банд ёшларини иш

берувчилар ҳисобидан замонавий, професионал касб-ҳунарларга ўргатиш ва олий ва ўрта махсус таълим муассасалари битирувчиларини меҳнатга мослашувчанлигини ошириш ҳам муҳим ўрин тутади.

Қишлоқ жойларда давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларидаги сиёсатлари мужассамлаган ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштирмасдан ва уларни қўлланиш самарадорлигини оширмасдан туриб, норасмий секторда иш билан бандликни камайтиришга эришиб бўлмайди.

Ушбу механизмлар самарадорлигини оширишда иш берувчилар билан ёлланма ишловчилар ўртасидаги меҳнат шартномалари ва ишчи кучларни меҳнат ҳаракатлари ва миграциялари бўйича меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш муҳим ўрин эгаллайди ва уларни халқаро меҳнат-ҳуқуқи нормаларига мос ҳолда қайта ишлаб чиқиш зарур.

Юқорида қайд этилган самарали механизмларни тадбиқ этиш асосида қишлоқ иқтисодиётининг қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, қурилиш ва қурилиш материалларини тайёрлаш саноати, хизмат кўрсатиш каби асосий тармоқларда янги иш ўринларини ташкил этиш, зарурий талаб ва таклиф бўлган профессионал мутахассислар ва касб-ҳунарларга тайёрлаш ҳамда меҳнат бозори инфратузилмаси ва меҳнат миграцияларини такомиллаштириш, ҳамда ташкиллаштирилган ортиқча ишчи кучи экспортини ривожлантириш бўйича стратегик йўналишлар ва уларга эришишнинг яқин келажакдаги прогноз параметрларини ишлаб чиқариш ҳамда уларни амалиётга тадбиқ этиш қишлоқ жойларда норасмий иш билан бандлик ва ишсизликни кескин камайтиришга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11-сентябрдаги “Ўзбекистон 2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

2. Мухторов А.Х, Султанов Б.Ф, Саиджонов С.Ж. Аграр соҳани инновацион ривожлантиришнинг асосий йўналишлари (Монография) – Тошкент.

3. Рустамова И.Б. Аграр соҳада инновацион жараёнлар самарадорлигини оширишнинг илмий-услубий асослари. // Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2020.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MA’NAVIY-MA’RIFIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Salimova Mahfuza Umidullo qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
magistranti

Annotatsiya: Ushbu ishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘qituvchining roli va o‘quv dasturlarining ahamiyati ta’kidlanib, o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlar, mehnatni qadrlash va mas’uliyatni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar orqali samarali ta’lim usullari ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, ma’naviy, ma’rifiy, o‘quvchilar, tadbirlar, innovatsiya, texnologiyalar, faoliyat, shakl, metod, vosita, tabiatshunoslik, interfaol metod, metodologik, tabiiy bilimlar, didaktik asoslari, takomillashtirish, aniqlash.

Mamlakatimiz kelajagi bo‘lgan yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalashda ta’lim-tarbiyaning uzluksizligini ta’minlash va uni tizim shaklida tashkil etish asosiy masalalardan biridir. Shuningdek, boshlang‘ich sinflarda dars va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishni to‘gri yo‘lga qo‘yish ta’lim-tarbiya jarayonining uzviyligini ta’minlaydi.

Boshlang‘ich sinflarda dars va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish faqat o‘quvchlarni band qilish emas, balki ancha murakkab, ya’ni ularning darslarda olgan bilimlarini mustahkamlash, milliy qadriyatlarimizga nisbatan qiziqishini uyg‘otish, qolaversa, ularning hayotini zavq va shavqqa to‘ldirishdan iboratdir. Xuddi dars jarayonida bo‘lgani kabi ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil qilishda ham sinf o‘qituvchisining vazifasi mas’uliyatli va ahamiyatlidir. Bu mas’uliyat ulardan doimiy ravishda o‘z ustida ishlash, ijodiy mehnatni talab qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil faoliyatini tashkil qilishga yo‘naltirilgan sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning asosiy xususiyati - o‘quvchini ijtimoiy hayotga tayyorlashdan iboratdir. O‘quvchi kundalik ishlarining davomi sifatida sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda bevosita turli mazmundagi suhbatlar, savol-javoblarda qatnashadi, kechalarni tashkil qilishda ishtirok etadi, rollarni bajaradi, tinglaydi, qolaversa, bular orqali bilimi va ma’naviy dunyosi boyib boradi (ilovada 6-rasm).

Ayniqsa, ular bugungi kunda o‘quvchilarning milliy merosimizga nisbatan qiziqishlarini o‘stirish maqsadida tashkil qilinadi. Har qanday sinfdan tashqari

mashg‘ulot oldiga turli tarbiyaviy vazifalar qo‘yiladi. Ularning har biri o‘ziga xos belgilar, bir-biridan farq qiluvchi shakllar, vositalar, ijodiy mehnatni talab qiladi. Sinfdan tashqari ta’lim-tarbiyaviy ishlar o‘qituvchilarning yillik ish rejalarida aniq ko‘rsatilgan, maqsad va vazifalari belgilangan bo‘lishi lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tashkil etiladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘quvchilik davri, ya’ni ularning maktab ostonasiga ilk qadam qo‘ygan kunlaridan boshlanadi. Mazkur tadbirlarga “Mustaqillik” bayrami, “Kuz” bayrami, “Konstitutsiya” kuni, “Alifbo” bayramlari, “Yangi yil”, “Harbiylar” kuni, “Mashhur allomalarning tug‘ilgan kunlari”, “8-mart Xalqaro xotin-qizlar kuni”, “Navro‘z” bayrami, “Gullar”, “Mehrjon” kabilarni keltirish mumkin [43; 52-b.].

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasida tarbiyaviy tadbirlarni takomillashtirish zaruriyati alohida ta’kidlangan: siyosiy tuzumning o‘zgarganligi, yangicha iqtisodiy munosabatlarning shakllanib borishi, tarbiyaviy ishni yaxshilashda davr talabiga javob beradigan yangicha tamoyillari g‘oyalar, ish uslublarini ishlab chiqish hamda o‘qituvchining ijodkorlik faoliyatini yanada takomillashtirish lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish jarayonida o‘quvchilar jamoasini tashkil qilish, tarbiyalash va jipslashtirish borasidagi nazariy bilimlarni o‘zlashtirib, ilg‘or tajribalarga suyanib o‘quvchilarni tarbiyaviy jarayonda o‘rtoqlik-do‘stlik, o‘zaro hamkorlik, hamjihatlik, o‘z-o‘zini tarbiyalash va boshqarish kabi jamoatchilik sifatlarini tarbiyalash mahoratinini o‘zlashtirishdan iborat. Ular:

- sinfning boshlang‘ich jamoasini tarbiyalash va ularda o‘zaro munosabat aloqalarini yaratish.
- o‘quvchilar kundalik faoliyatining hamma qiralarida jamoaga jipslashtirish.
- shaxsiy manfaatdan jamoa manfaatini yuqori qo‘yishga o‘rgatish.
- jamoada bir-biriga mehr-oqibatli, muruvvat va sahiylik, do‘stona hamkorlik mavjud bo‘lsa, u katta tarbiyaviy kuchga aylanadi.

Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilari jamoasini tashkil qilishda o‘qituvchilar interfaol metodlardan mahorat bilan foydalanish talab qilinadi [18; 87-b.]. Jumladan:

1. O‘qituvchi jamoasi yangi sharoitga moslashuv davrida ularga ishonch, hurmat, xushmuomalalik, talablarni to‘g‘ri qo‘ya bilish shu bilan birga o‘quvchini tushunish va eshita bilish mahoratiga ega bo‘lish talab etiladi;

2. O‘quvchilar jamoasiga yetaklovchi kuch tayanch o‘zagini tanlash;

3. Jamoa a’zolarining har birining kuchiga , qobiliyatiga qarb topshiriqlar berish;

4. Jamoada yangi an’ana, qonun-qoidalarni dastlabki kurtagini yaratish va unga amal qilish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishda zamonaviy ta’lim texnologiyalariga asoslangan quyidagi interfaol metodlardan foydalanildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-Toshkent: O‘zbekiston. 1992. -B.65.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. 2020 yil 23 sentyabr O‘RQ -637 son.

3. Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 19 sentyabrdagi BMT Bosh Assambleya-sining 72-sessiyasidagi nutqi. https://tma.uz/wp-content/uploads/2017/09/

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son farmoni// O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. - T.: -2017. 6-son. 70-modda.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son farmoni.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 25 yanvardagi “Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5313-son farmoni. -T.: 2018.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812-son farmoni//https://lex.uz/docs/ 4500926.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrdagi PF-6097-son **“Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni //https://lex.uz/ pdfs/5073447.**

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son farmoni.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 fevraldagi “Yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish maqsadida “Prezident maktablarini ochish to‘g‘risida”gi PQ-4199-son qarori.T.: 2018.

11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 19 iyuldagi 559-son “Yoshlarni ilm-fan sohasiga jalb qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori // https: // lex.uz / docs / 4494504.

DEVELOPMENT AND SCIENTIFIC AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF LASER TECHNOLOGIES

Tuyboyev Fazliddinjon Faxriddin ugli
Teacher of the Department of Physics and Astronomy, Navoi State University
e-mail: fazliddinto91@gmail.com

Today, laser devices and their practical application are of particular importance in the development of medicine, high technology, information transmission and processing, optical communication systems, agriculture, and many other areas of science and technology.

As is known, the concept of forced radiation was introduced into science by A. Einstein in 1916. Developing the physical phenomena based on this concept, N.G. Basov, A.M. Prokhorov and Ch. Towns stated that it is theoretically possible to create quantum generators for wavelengths in the optical range. The first quantum generator in the optical range was discovered in 1960 by the American physicist T. Meiman. After that, generators in the optical range with forced radiation - lasers - were created using various active media and methods. In recent years, due to the development of science and technology, lasers operating on the basis of quantum-scale physical phenomena have been discovered and put into practice.

Lasers are devices that produce coherent light of a specific wavelength. First developed in the 1960s, laser technology is now used in many fields, including medicine, engineering, materials science, and chemistry. In chemistry, lasers play a crucial role in a variety of applications, including molecular analysis, reaction initiation, and material processing.

Lasers work on the principle of stimulated emission, which is the use of forced transitions that can occur in atoms and molecules. When an atom or molecule is excited by a high-energy photon, it emits this energy at a specific wavelength, producing coherent light. Since then, the science of optics has recognized that there are three possible processes that can occur when atoms and molecules interact with electromagnetic waves: absorption, spontaneous emission, and stimulated emission.

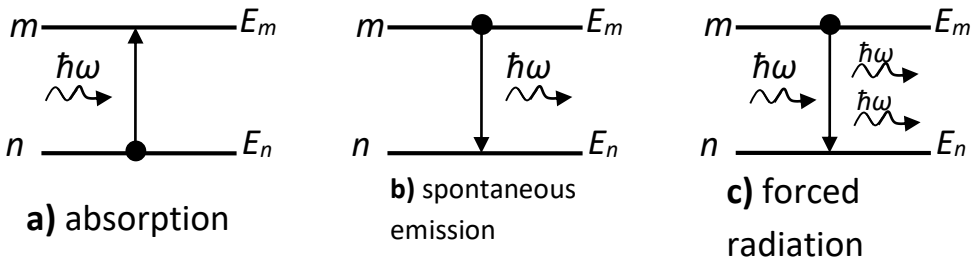

a) absorption **b)** spontaneous emission **c)** forced radiation

Figure 1. A quantum system with two energy states, illustrating absorption, spontaneous, and stimulated emission.

where: a) - absorption of a photon and transition of an electron from one energy level to another.

b) - spontaneous emission of light by an electron excited by the absorption of a photon.

c) - emission of light by an electron excited by the absorption of a photon and the collision of another electron with another electron, when the electron moves from a higher energy level to a lower energy level.

Laser light offers great advantages in applications requiring precision in chemical and physical processes, as it is high-intensity, focused, and monochromatic. Today, laser technology is contributing to a variety of fields, including widespread use in medicine. The convenience of laser light lies in its coherence and monochromaticity.

Coherence is the temporal correlation of several oscillations or wave processes in physics, which manifest themselves when they are added together.

Monochromatic light is an electromagnetic wave with a specific and fixed frequency.

Typical laser image

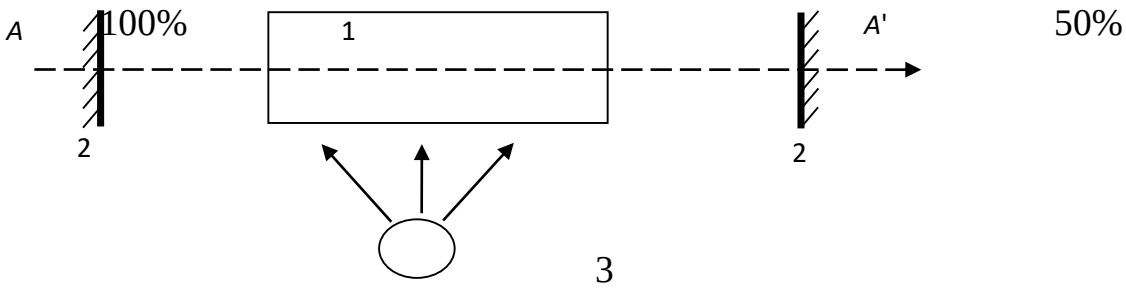

Figure 1. Functional diagram of a laser.

where: 1 is the active element, 2 is the optical resonator (parallel mirrors), 3 is the pumping system. The axis AA' perpendicular to the mirrors is called the optical axis of the laser, and the laser light propagates along this axis.

To obtain laser light of different wavelengths, we can use an additional element, i.e. a modulator, in the center of the active element and the resonator.

As follows

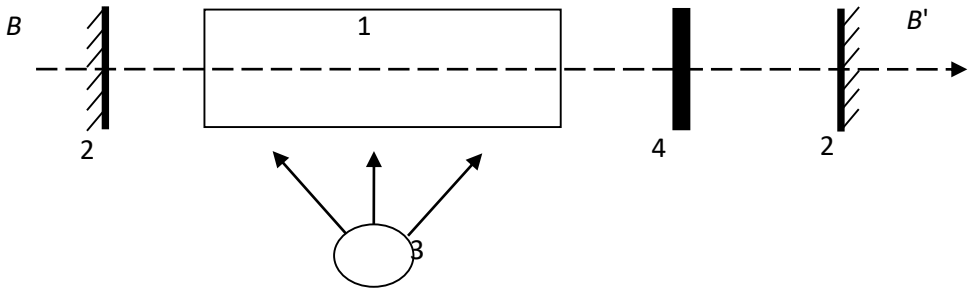

Figure 2. Functional diagram of the laser.

where: 1 is the active element, 2 is the optical resonator (parallel mirrors), 3 is the pumping system, 4 is the additional elements that can be placed inside the resonator (modulator). The axis BB', perpendicular to the mirrors, is the optical axis of the laser.

1. Interdisciplinary connection – Laser technology is closely related to the fields of physics, chemistry and engineering. Lasers are widely used to analyze chemical processes, study the structure of substances and create new materials.

2. Spectroscopy and analysis methods – Lasers are used in infrared, ultraviolet and Raman spectroscopy. These methods are important in the in-depth study of the composition of substances and their properties.

3. Industrial and practical applications – Lasers are used to control reaction kinetics in chemical processes, process materials (cutting, welding, engraving) and analyze drugs in the pharmaceutical industry.

4. Medicine and biotechnology – Laser technologies are used in medicine in diagnostics, therapy and surgery, as well as in biochemical analysis. Students in the chemistry field can contribute to the field of biomedicine by understanding these technologies.

5. Research and Innovation – Laser technology plays an important role in modern scientific research. For chemical researchers, lasers have a wide range of applications in areas such as the synthesis of new materials, nanotechnology, and environmental technologies.

List of used literature:

1. Ovchinnikov, O. V., Smirnov, M.S., Shapiro, B.I., Shatskikh, T.S., Perepelitsa, A.S., and Korolev, N. V. (2015) Optical and structural properties of ensembles of colloidal Ag2S quantum dots in gelatin. *Semiconductors*, 49 (3), 373–379.

2. Sendhil, K., Vijayan, C., and Kothiyal, M.P. (2006) Low-threshold optical power limiting of cw laser illumination based on nonlinear refraction in zinc

tetraphenyl porphyrin. *Opt. Laser Technol.*, 38 (7), 512–515.

3. Kondratenko, T.S., Ovchinnikov, O. V., Grevtseva, I.G., and Smirnov, M.S. (2016) The formation and luminescent properties of hybrid associates of colloidal Ag2S quantum dots with J-aggregates of trimethinecyanine dye. *Nanotechnologies Russ.*, 11 (1–2), 85–91.

FAVQULODDA VAZIYATLARDA BIRINCHI YORDAM KO‘RSATISH

Bozorov Umidjon Negboyevich.
Navoiy viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi
Hayot faoloyati o'quv markazi o'qituvchisi

Annotatsiya:

Ushbu tezisda favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda birinchi yordam ko‘rsatishning ahamiyati, prinsip va metodlari o‘rganiladi. Favqulodda vaziyatlar inson hayoti va salomatligi uchun jiddiy tahdidlarga olib kelishi mumkin, shuning uchun ularni to‘g‘ri va samarali boshqarish juda muhimdir. Birinchi yordam inson hayotini saqlab qolish, jarohatlar va boshqa xavf-xatarlarga qarshi kurashishda asosiy bosqich hisoblanadi. Ushbu tezisda favqulodda vaziyatlarda birinchi yordam ko‘rsatishning turlari, texnikalari, shuningdek, birinchi yordam ko‘rsatuvchi shaxsning xatti-harakatlari va zarur bilim va ko‘nikmalar muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Favqulodda vaziyat, Birinchi yordam, Jarohatlar,Hayotni saqlash Sog‘liqni tiklash,Trauma, Reanimatsiya,Avtohalokat.

Kirish:

Favqulodda vaziyatlar, odatda, tasodifiy ravishda yuzaga kelib, inson hayoti va salomatligiga jiddiy tahdidlarga olib keladi. Bunday vaziyatlarda eng muhim omil – tezkor va to‘g‘ri birinchi yordam ko‘rsatishdir. Birinchi yordamni samarali va to‘g‘ri ko‘rsatish, ko‘pincha hayot saqlanishi yoki og‘ir jarohatlar natijasida yuzaga keladigan noxush oqibatlarning oldini olishga imkon yaratadi. Shuning uchun, birinchi yordamni bilish va undan foydalanish, har bir fuqaroning, ayniqsa, sog‘liqni saqlash sohasidagi mutaxassislarning va kundalik hayotda favqulodda vaziyatlarga duch kelishi mumkin bo‘lgan shaxslarning juda zarur bilimidir.

Asosiy qism:

Favqulodda vaziyatlarning turlari va tavsifi:

Favqulodda vaziyatlar har xil turlarni o‘z ichiga oladi: tabiiy ofatlar (zilzila, suv toshqinlari, yong‘inlar), texnogen ofatlar (avtohalokatlar, sanoat avariyalari, elektr energiyasining uzilishi), hamda insonning o‘z harakati natijasida yuzaga keladigan vaziyatlar (yaralanish, allergik reaktsiyalar). Ushbu holatlarning har biri

o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, birinchi yordamni ko‘rsatishda muayyan bilim va ko‘nikmalarni talab qiladi.

Birinchi yordam ko‘rsatishning asosiy prinsiplari:

Birinchi yordam ko‘rsatishda quyidagi asosiy prinsiplar mavjud:

Tezkorlik: Favqulodda vaziyatda vaqt juda muhimdir. Birinchi yordamni imkon qadar tez va samarali ko‘rsatish zarur.

Xavfsizlikni ta’minlash: Yordam ko‘rsatuvchi shaxsning o‘zi xavfsiz bo‘lishi kerak. Favqulodda vaziyatda xavfli hududga kirishdan oldin xavfsizlikni ta'minlash zarur.

Tibbiy yordamga tayyorgarlik: Birinchi yordam ko‘rsatishda tibbiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lish muhimdir. Agar zarur bo‘lsa, shoshilinch tibbiy yordam chaqirilishi kerak.

Tinchlikni saqlash: Favqulodda vaziyatlarda yordam ko‘rsatuvchi shaxsning xotirjam bo‘lishi va yordamni tartibli ravishda ko‘rsatishi zarur.

Favqulodda vaziyatlarda birinchi yordam ko‘rsatishning usullari:

Yaralanuvchilarni qo‘llab-quvvatlash: Agar shaxs yomon holatda bo‘lsa, uning turg‘unlik holatiga o'tkazilishi kerak. Jarohatlarning turiga qarab, bandajlar yoki turli xil tibbiy materiallardan foydalanish zarur.

Reanimatsiya (CPR): Yurak to‘xtab qolgan holatlarda, reanimatsiya (sun'iy nafas berish va yurakni massaj qilish) yordamida hayotni saqlab qolish mumkin.

Qon to‘kilishi: Agar qonda qon ketishi bo‘lsa, zarur joyga bosim ko‘rsatish yoki turli xil bandajlar yordamida qon ketishini to‘xtatish zarur.

Suvda charchash yoki bo‘g‘ilish: Agar kishi suvga cho‘kib qolgan bo‘lsa, tezda uni olib chiqib, sun'iy nafas berish yoki reanimatsiya qilish zarur.

Favqulodda vaziyatlarda birinchi yordamni ko‘rsatishning psixologik aspektlari:

Favqulodda vaziyatlarda yordam ko‘rsatuvchi shaxs nafaqat fiziologik yordam, balki psixologik qo‘llab-quvvatlashni ham ta’minlashi lozim. Jabrlanuvchi odam ko‘pincha shok holatida bo‘ladi, shuning uchun unga tinchlantiruvchi so‘zlar, qo‘llab-quvvatlash va moral yordam zarur. Psixologik yordam uning tezroq tiklanishiga yordam beradi.

Birinchi yordam ko‘rsatish bo‘yicha o‘quv dasturlari va tayyorgarlik:

Birinchi yordam ko‘rsatishning samarali bo‘lishi uchun, barcha fuqarolar uchun maxsus treninglar va o‘quv dasturlari zarur. Bu dasturlar sog‘liqni saqlash mutaxassislarining o‘qitishlari orqali amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, favqulodda vaziyatlarda samarali yordam ko‘rsatish uchun maxsus vositalar, birinchi yordam sumkasi va boshqa zarur materiallar hamdo‘stlikni yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa:

Favqulodda vaziyatlarda birinchi yordam ko‘rsatish — bu inson hayotini saqlab qolish, jarohatlarning oldini olish va jabrlanuvchining holatini yaxshilash uchun zarur bo‘lgan muhim faoliyatdir. Birinchi yordam ko‘rsatishning to‘g‘ri usullari va yondashuvlari insonning salomatligi va hayotini saqlashda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, favqulodda vaziyatlarga tayyor bo‘lish va kerakli bilimlarga ega bo‘lish, hayotni saqlash va noxush oqibatlarning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun, har bir shaxsning birinchi yordam ko‘rsatish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1.Gulyamov, R. (2021). Birinchi yordam: Ko‘rsatish prinsiplari va texnikalari. Tashkent: Fan va ta’lim nashriyoti.

2.International Red Cross (2020). First Aid Handbook. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.

3.Akramov, S. (2018). Favqulodda vaziyatlarda tibbiy yordam. Tashkent: O‘zbekiston tibbiyot nashriyoti.

4.WHO (2019). First Aid Guidelines. World Health Organization.

5.Safety and Health Council (2020). First Aid Training Manual. New York: Safety and Health Publications.

ИНФОРМАЦИОННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ СТРАН В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ

Нилуфар Ибрагимходжаева
Менеджер проектов
Национальная медиа-ассоциация Узбекистана, Узбекистан

Abstract: The article examines the role and significance of information cooperation among Turkic-speaking countries within the broader context of global integration. It provides a comprehensive analysis of the mechanisms, challenges, and future prospects of collaboration in the fields of media, digital communication, and cultural exchange. The study explores how joint initiatives, including media partnerships, digital infrastructure development, and cultural programs, foster deeper regional ties. The findings suggest that strengthened information links contribute to economic growth by facilitating trade and investment, enhance political cooperation by fostering diplomatic dialogue, and promote social stability by improving mutual understanding and preserving cultural identity. Strengthening such cooperation allows Turkic-speaking countries to collectively address global challenges and participate more effectively in international affairs.

Key words: information cooperation, global integration, Turkic-speaking countries, media partnerships, digital communication networks, cultural diplomacy, economic collaboration, political stability.

Аннотация: В статье рассматривается роль и значение информационного сотрудничества тюркоязычных стран в условиях глобальной интеграции. Внимание уделяется детальному анализу механизмов, возникающих проблем и перспектив взаимодействия в области медиа, цифровых коммуникаций и культурного обмена. Исследование показывает, что совместные инициативы, такие как медиапартнёрства, развитие цифровой инфраструктуры и культурные программы, способствуют укреплению региональных связей. Результаты исследования указывают, что усиление информационных связей содействует экономическому росту за счёт упрощения торговли и инвестиций, углубляет политическое сотрудничество через дипломатический диалог и укрепляет социальную стабильность, способствуя взаимопониманию и сохранению культурной идентичности. Развитие информационного сотрудничества также позволяет тюркоязычным странам эффективнее реагировать на глобальные вызовы и активнее участвовать в международных процессах.

Ключевые слова: информационное сотрудничество, глобальная интеграция, тюркоязычные страны, медиапартнёрства, цифровые коммуникационные сети, культурная дипломатия, экономическое взаимодействие, политическая стабильность.

Аннотация: Ушбу мақолада глобал интеграция шароитида түрк тилли давлатларнинг ахборот ҳамкорлиги роли ва аҳамияти ҳар томонлама кўриб чиқилади. Мақолада медиатузилмалар, рақамли коммуникациялар ва маданий алмашинув соҳаларидаги ҳамкорлик механизмлари, учрайдиган муаммолар ва истиқболлар атрофлича таҳлил қилинади. Тадқиқот натижаларига кўра, ахборот алоқаларини мустаҳкамлаш турли йўналишларда ижобий таъсир кўрсатади. Жумладан, медиа шерикликлари, рақамли инфратузилмаларни ривожлантириш ва маданий дастурларни амалга ошириш орқали

минтақавий ҳамкорлик чуқурлашади. Ахборот соҳасидаги ҳамкорликни кучайтириш савдо ва инвестицияларни осонлаштириш орқали иқтисодий ўсишга, дипломатик мулоқотни кучайтириш орқали сиёсий ҳамкорликка ва ўзаро тушунишни мустаҳкамлаш орқали ижтимоий барқарорликка хизмат қилади. Бундан ташқари, ушбу ҳамкорлик түрк тилли давлатларга глобал муаммоларга биргаликда жавоб бериш ва халқаро жараёнларда фаолроқ иштирок этиш имконини яратади.

Калит сўзлар: ахборот ҳамкорлиги, глобал интеграция, түрк тилли давлатлар, медиа шерикликлари, рақамли коммуникация тармоқлари, маданий дипломатия, иқтисодий ҳамкорлик, сиёсий барқарорлик.

Введение

В современном мире информационное сотрудничество играет важную роль в развитии международных отношений. С увеличением объёмов информации, цифровых технологий и глобализационных процессов взаимодействие между странами становится всё более интенсивным. Особенно актуально это для тюркоязычных стран, объединённых общими историческими, языковыми и культурными связями. Развитие эффективного информационного обмена между этими государствами способствует укреплению взаимопонимания, углублению экономических и политических связей, а также формированию общего культурного пространства. Тюркоязычные страны, в число которых входят Турция, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Кыргызстан, а также тюркские общины в других странах, обладают значительным потенциалом для развития информационного сотрудничества. Создание единого информационного пространства, обмен новостями, развитие совместных медиа-проектов и образовательных программ могут значительно усилить интеграционные процессы. Важную роль в этом процессе играют современные технологии, включая интернет-платформы, социальные сети и мультимедийные ресурсы. Однако на пути к эффективному информационному сотрудничеству существуют определённые вызовы. Среди них можно выделить различия в законодательстве о СМИ, языковые барьеры, экономические различия, а также политические факторы. Несмотря на общий историко-культурный фундамент, уровень развития медиа-сферы и цифровых технологий в разных тюркоязычных странах неодинаков. Кроме того, внешние геополитические влияния могут оказывать значительное воздействие на информационное поле этих государств.

В данной статье рассматриваются ключевые механизмы информационного сотрудничества между тюркоязычными странами, существующие проблемы и перспективы их решения. Особое внимание уделяется анализу успешных примеров сотрудничества, роли международных организаций и перспективам развития цифровых технологий в этом контексте. Исследование позволит определить наиболее эффективные стратегии для укрепления информационного взаимодействия, что, в свою очередь, поспособствует усилению интеграции и устойчивому развитию тюркоязычного мира в глобальном пространстве.

В ходе исследования применён комплексный подход, сочетающий как качественные, так и количественные методы анализа, что позволило всесторонне изучить заявленную проблему. В первую очередь был использован контент-анализ медиаресурсов, направленный на выявление ключевых тенденций в освещении медиаполитики

тюркоязычных стран. Контент-анализ включал анализ публикаций ведущих информационных агентств, газет, интернет-изданий и социальных сетей с целью выявления доминирующих нарративов, риторических стратегий и тематических акцентов (Neuendorf, K. A. (2017). *The Content Analysis Guidebook*. SAGE Publications). Кроме того, изучены успешные кейсы в области регулирования и развития медиаиндустрии тюркоязычных государств. Этот этап анализа включал рассмотрение конкретных примеров медийных реформ и стратегий, применяемых в разных странах, а также их влияние на информационное пространство и общественное мнение (McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*. SAGE Publications). Для углубления понимания проблемы проведены экспертные интервью с представителями академического сообщества, медиаиндустрии и государственных структур, отвечающих за регулирование медийного сектора. Интервью были структурированы и направлены на выявление различных точек зрения относительно текущего состояния медиаполитики в тюркоязычных странах, перспектив её развития, вызовов и возможностей (Kvale, S. (2007). *Doing Interviews*. SAGE Publications).

Дополнительно проведён сравнительный анализ национальных медиаполитик стран тюркского мира, включающий изучение нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность СМИ, а также стратегий развития национального медиасектора. Этот анализ позволил выявить сходства и различия в подходах к медиауправлению, степень влияния государственных структур на информационное поле и уровень свободы прессы в исследуемых странах (Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge University Press). Таким образом, применённые методы исследования обеспечили всесторонний анализ медиаполитики тюркоязычных государств, позволив оценить как текущую ситуацию, так и перспективы её развития в контексте глобальных информационных процессов. Анализ показал, что несмотря на значительный прогресс в области медиа-сотрудничества, сохраняются определённые проблемы, препятствующие полноценному взаимодействию между странами и организациями. Одной из ключевых проблем является информационная асимметрия, которая проявляется в неравномерном распределении медиаресурсов, различиях в доступе к информации и различной степени влияния отдельных медиаплатформ. Этот фактор особенно заметен в международных отношениях, где более крупные и технологически развитые страны обладают значительным преимуществом в распространении информации, что приводит к дисбалансу в глобальном медиапространстве (Zhong, 2021). Другой важный аспект – различия в регулировании медиа. Законодательные барьеры, цензура и различные подходы к вопросам свободы слова создают сложную среду для международного сотрудничества в медиа-сфере. Например, согласно исследованию European Journalism Observatory (EJO, 2022), различия в политике регулирования контента между Европейским Союзом и странами Азии приводят к сложностям в обмене информацией и совместном производстве медийного контента. Эти различия препятствуют эффективному взаимодействию и требуют разработки механизмов гармонизации нормативно-правовых актов для облегчения сотрудничества. Кроме того, сохраняются технологические разрывы, обусловленные неравномерным развитием цифровой инфраструктуры. В странах с ограниченным доступом к высокоскоростному интернету и современным цифровым

технологиям медиаиндустрия сталкивается с серьёзными вызовами. Исследование, проведённое World Economic Forum (2023), подтверждает, что цифровой разрыв между развитыми и развивающимися странами остается значительным, что затрудняет доступ к качественному контенту и снижает конкурентоспособность локальных медийных организаций на международной арене.

Несмотря на эти трудности, цифровые платформы, совместные медиаинициативы и международные соглашения играют важную роль в укреплении информационных связей. Такие платформы, как YouTube, Twitter и WeChat, способствуют распространению новостей и обеспечивают доступ к альтернативным источникам информации, помогая снижать влияние информационной асимметрии (Kim & Chen, 2022). Совместные медиаинициативы, включая кросс-культурные проекты и мультимедийные коллаборации, позволяют объединять усилия разных стран и создавать качественный медиаконтент. Например, сотрудничество между BBC и CCTV дало возможность представить международной аудитории более сбалансированные репортажи о глобальных событиях (BBC Annual Report, 2023). Международные соглашения также играют ключевую роль в формировании устойчивой экосистемы медиа-сотрудничества. Развитие соглашений, таких как Европейская конвенция о трансграничном телевидении и различные меморандумы о взаимопонимании в области обмена информацией, способствует более открытому и прозрачному медиапартнёрству. Благодаря этим соглашениям регулируются вопросы лицензирования, защиты авторских прав и свободы выражения мнений на международном уровне (Council of Europe, 2023). Таким образом, несмотря на существующие проблемы, можно наблюдать позитивные тенденции в области медиа-сотрудничества. Современные технологии, цифровизация и международное сотрудничество открывают новые возможности для преодоления барьеров и создания глобального информационного пространства, основанного на равноправии и доступности.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что интегрированный подход к информационному сотрудничеству, включая создание единого медийного пространства и цифровой инфраструктуры, может значительно улучшить взаимодействие между тюркоязычными странами. Современные информационные технологии позволяют формировать общий медиапространственный ландшафт, обеспечивая оперативное распространение информации и укрепляя культурные и экономические связи между государствами. Развитие таких платформ, как совместные новостные агентства, мультимедийные сервисы и социальные сети, ориентированные на тюркоязычную аудиторию, способствует повышению уровня информированности населения и созданию единой повестки дня (Джураев, 2021; Байрамов, 2020). Ключевым элементом интеграционного процесса является цифровая инфраструктура, включающая в себя единые стандарты передачи данных, совместимые облачные сервисы и защищенные коммуникационные каналы. Эти технологии способствуют не только оперативному обмену данными, но и обеспечивают безопасность информационного взаимодействия, что особенно актуально в условиях нарастающих киберугроз (Айдаров, 2019). Создание межгосударственных центров кибербезопасности и единого координационного органа в области цифровых технологий может стать важным шагом в обеспечении устойчивости информационной среды тюркоязычных стран.

Важную роль также играют культурные и образовательные обмены, способствующие углублению интеграции. Организация совместных образовательных программ, университетских обменов и научных конференций позволяет укрепить связи между академическими сообществами и создать благоприятные условия для интеллектуального сотрудничества (Исмаилова, 2022). Примером успешного взаимодействия в этой сфере является Тюркский университетский союз, в рамках которого реализуются программы академической мобильности и совместные научные проекты (Юнусов, 2023). Культурные мероприятия, такие как международные фестивали, выставки и литературные конкурсы, также играют важную роль в формировании общего культурного пространства и укреплении идентичности тюркоязычных народов (Оразбаев, 2021). Таким образом, интегрированный подход к информационному сотрудничеству, включающий развитие медийного пространства, цифровой инфраструктуры и культурно-образовательных инициатив, представляет собой эффективный механизм для углубления взаимодействия между тюркоязычными странами. Сочетание технологических и гуманитарных аспектов интеграции позволяет не только повысить уровень информированности и безопасности, но и создать прочную основу для дальнейшего экономического и социального сотрудничества.

Заключение

Информационное сотрудничество между тюркоязычными странами играет ключевую роль в углублении региональной интеграции, способствуя созданию единого информационного пространства. Развитие совместных медийных проектов, обмен новыми технологиями и укрепление сотрудничества в сфере цифровых коммуникаций открывает широкие возможности для более тесного взаимодействия во всех сферах общественной жизни. Устранение существующих барьеров, таких как языковые различия, несовершенство правовой базы и ограниченный доступ к общим информационным ресурсам, станет важным шагом на пути к формированию устойчивой и эффективной системы информационного обмена. Внедрение инновационных решений, поддержка независимых и объективных СМИ, а также развитие цифровых платформ для взаимодействия между гражданами и государственными структурами позволят создать благоприятную среду для укрепления взаимопонимания и доверия. Расширение цифрового и медийного взаимодействия также будет способствовать укреплению политических, экономических и культурных связей между тюркоязычными странами. Совместные проекты в области образования, науки и культуры позволят сохранить и развить общее историческое и духовное наследие, обеспечивая преемственность традиций и ценностей. Таким образом, информационное сотрудничество становится не только инструментом интеграции, но и важным фактором устойчивого развития региона. Создание прозрачной, доступной и современной информационной среды станет залогом дальнейшего процветания тюркоязычного мира, способствуя его динамичному развитию и укреплению позиций на международной арене.

Список использованной литературы:

1. BBC Annual Report. (2023). "Collaborations with International Broadcasters: Case Study with CCTV."
2. Council of Europe. (2023). "European Convention on Transfrontier Television and its Implications."
3. European Journalism Observatory (EJO). (2022). "Media Regulation in the EU and Asia: A Comparative Study."
4. Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge University Press.
5. Kim, J., & Chen, L. (2022). "Social Media Platforms and Their Role in Reducing Information Asymmetry." International Communication Review.
6. Kvale, S. (2007). *Doing Interviews*. SAGE Publications.
7. McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*. SAGE Publications.
8. Neuendorf, K. A. (2017). *The Content Analysis Guidebook*. SAGE Publications.
9. World Economic Forum. (2023). "Digital Divide and Media Accessibility in Developing Countries."
10. Zhong, W. (2021). "Global Media Imbalance: Challenges and Solutions." Journal of International Media Studies.
11. Айдаров, К. (2019). Кибербезопасность в цифровую эпоху. Алматы: Университетская пресса.
12. Байрамов, А. (2020). Медийное пространство тюркоязычных стран: вызовы и перспективы. Баку: Издательство Восток.
13. Джураев, М. (2021). Информационная интеграция в тюркоязычном мире. Ташкент: Академия Наук Узбекистана.
14. Исмаилова, Р. (2022). Образовательные обмены как фактор культурной интеграции. Бишкек: Университет Кыргызстана.
15. Оразбаев, С. (2021). Тюркская идентичность в современном мире. Нур-Султан: Евразийский институт исследований.
16. Юнусов, Т. (2023). Академическая мобильность в рамках Тюркского университетского союза. Анкара: Турецкий исследовательский центр.

EKSTREMAL XOLATLATLARDAGI TEZKOR PSIXOLOGIK YORDAM

Durdiyev Sirojiddin Maqsudbekovich
Gurlan tuman ichki ishlar bo'limi
tashkiliy bo'linma katta inspektori mayor

Annotatsiya: Maqolada ekstremal holatlardagi tezkor psixologik yordamning ahamiyati va xususiyatlari tahlil qilinadi. O'tkir stress holatidagi shaxslarga yordam berishning asosiy tamoyillari, psixodiagnostika va psixotexnik yondashuvlar muhokama qilinadi. Tezkor psixologik yordamning asosiy vazifalari va muhim omillari, jumladan, jabrlanuvchining individual xususiyatlari, tashqi muhit ta'siri va yordam usullari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Tezkor psixologik yordam, ekstremal holatlar, psixodiagnostika, psixoterapiya, stress, affekt holat, travmatik stress, psixologik zarba.

Аннотация: В статье рассматривается значение и особенности оказания экстренной психологической помощи в экстремальных ситуациях. Обсуждаются основные принципы поддержки лиц в остром стрессовом состоянии, психодиагностика и психотехнические подходы. Освещаются ключевые задачи экстренной психологической помощи, а также важные факторы, включая индивидуальные характеристики пострадавших, влияние окружающей среды и методы поддержки.

Ключевые слова:Экстренная психологическая помощь, экстремальные ситуации, психодиагностика, психотерапия, стресс, аффективное состояние, травматический стресс, психологическая травма.

Abstract: The article examines the significance and characteristics of rapid psychological assistance in extreme situations. It discusses the fundamental principles of providing support to individuals experiencing acute stress, along with psychodiagnostics and psychotechnical approaches. The paper highlights the key tasks of emergency psychological assistance and important factors, including the individual characteristics of victims, environmental influences, and intervention methods.

Keywords: Emergency psychological assistance, extreme situations, psychodiagnostics, psychotherapy, stress, affective state, traumatic stress, psychological trauma.

Tezkor psixologik yordam – o'tkir strees xolatlatdagi kishilarga ko'rsatiladi. Bu xolat emotsional kechinmalar va aqliy charchoq ko'rinishda namoyon boladi.

Ekstremal xolatlarda ko'rsatilgan psixologik yordamning muammosi,

psixodiagnostikasi va psixotexnik ta’siri o’ziga xos xususiyatiga ega.

Shu bilan birga ekstrimal xolatlardagi psixodiagnostika o’ziga xos ajralib turuvchi xususiyatiga ega boladi. Bunday sharoitlarda vaqtning yetishmovchiligi oqibatida odatiy standart diagnostikalardan foydalanishning iloji yoq. Shu jumladan amaliy psixologiyaning xarakati favqulotdagi xodisalar xolatiga qarab aniqlanadi.

Ko’pgina ekstremal xolatlarda xattoki eng oddiy psixologik usullarni xam qo’llashning imkoni bo’lmaydi.. Barchasi ekstremal xolatlardagi psixologik ta’sirning maqsadiga bog’liq: ayrim vaziyatlarda ragbatlantirib, ta’salli orqali yordam berish mumkin; boshqa bir xolatlarda esa eshitish va vos voslik xolatini o’ziga keltirish lozim; va yana boshqa bir xolatlarda esa oddiy suhbatning o’zi yetarli boladi.

Psixologik xolatlar ta’siri ostidda yuzaga kelgan psixologik zarbga ega bo’lgan kishilarga yordam korsatishning asosiy prinsiplari quyidagilar xisoblanadi:

* keyinga qoldirmaslik ;
* xodisa joyiga yaqinlashish ;
* normal xolat qaytishini kutish;
* psixologik ta’sirning oddiy va bir xilligi.

Keyinga qoldirmaslik bu xech narsaga qaramay bemorga tezda yordam ko’rsatish chunki tezda korsatilgan psixologik yordam surunkali stress asoratlaridan saqlaydi.

Yaqinlashish prinsipining ma’nosi shuki bemorga birlamchi sharoitda va ijtimoiy olomon orasida “gospitalizatsiya” ya’ni kasalxonaga yotish asoratlarini yuzaga keltirilmagan xolda yordam korsatish degani.

Normal xolat qaytishini kutish bu bemor bilan faqatgina bir kishi ish olib borishiga tayangan xolda amalga oshiriladi. Psixologik ta’sirning oddiyligi deganda – bemorni ya’ni jabrlanuvchini favqulotda xolat yuz bergan joydan uzoqroqqa olib ketib, unga zarur muolajalarini ko’rsatish ya’ni ovqat, suv, dam olish va sozlarini tinglash kabi qulayliklar bilan ta’minlash tushuniladi.

Umumiy qilib aytganda tezkor psixologik yordam korsatuvchilar quydagi funksiyalarni bajaradi:

amaliy: aholiga shifokorlardan oldin tezkor psixologik yordamni bevosita amalga oshirish;

koordinatsion: spesalizatsiyalashgan psixologik yordam bilan ta’minlash va o’zaro aloqaga kirgizish.

Psixologning ekstremal xolatlardagi ishi oddiy terapevtik xolatlardan eng kamida quydagilar bilan farq qiladi. Gurux bilan ishlash odatda bir gurux jabrlanuvchilar bilan ishlashga to’g’ri keladi va bu guruh sun’iy ya’ni bir narsani

aniqlash uchun atayin uyushtirilgan guruh emas balki xayot taqozosi bilan yuzaga kelgan jabrlanuvchilar to'dasi bilan ishlashga to'g'ri keladi.

Bemorlar ko'pincha o'tkir yoki kuchli affekt xolatda yetkazib kelinadi. Ba'zi xolatda butunlay affekt xolatga tushib qolgan bemorlar bilan ishlashga to'g'ri keladi.

Ko'pgina jabrlanuvchilarning ijtimoiy sust va ta'lim ko'rsatkichlari yaxshi bo'lmagan xolda uchratadilar.

Bemorlarda psixopotologiyaning turli xilligi: zo'ravonlik, zo'rlik xolatlarining jabrlanuvchilari ko'pincha travmatik stressdan tashqari nevroz, psixoz, xarakterining me'yorsizligi va ko'pincha boshqa xastaliklar bilan uchratiladi.

Postravmatik psixologiyaning nevrotik patalogiyadan farqi.

Psixoterapiya va psixoprofilaktika ikki yo'nalishda amalga oshiriladi. Birinchisi axolining sog'lom qismi bilan – profilaktika ko'rinishida amalga oshiriladi:

a) o'tkir vaximali reaksiyalar;

b) asabiy psixik buzulishlar;

Ikkinchi yo'nalishi – asabiy psixik buzulishlar rivojlanayotgan kishilarda psixoterapiya va psixoprofilaktika o'tkazish.

Ba'zi xolatlarda bemorlar tashqi muxitdan o'zlarini butunlay olib qochadilar "izolyatsiya"ga tushib qoladilar. Bu ko'pincha zilzilalar, uylarning buzilib qulab ketishi, portlash, avariya xolatlarida yuzaga keladi. Bu xolatda psixoterapevtik yordamning tezkor "informatsion terapiya muolaja" usuli qo'llaniladi. Bu uchun bemorni butunlay tashqi muhit bilan ajralib izolyatsiya ko'rinishda qo'llaniladi. Information terapiya - ovoz kuchaytirgich tizimi orqali amalga oshiriladi. Bu kuchaytirgichlar orqali jabrlanuvchiga yetkazish zarur bo'lgan tavsiyalar baland tovushda yetkaziladi.

Vos-voslik va gallyutinatsiya. Tang xolat bo'lib kishilarda kuchli stress xolatini keltirib chiqaradi va bu esa o'z navbatida kuchli asab tarangligiga, organizmdagi me'yorni buzulishiga olib keladi. Shu bilan birga u nafaqat jismoniy balki psixik sog'liqqa xam ziyo yetkazadi. Bular esa o'z navbatida mavjud psixik xastaliklarni qo'zg'atib yuboradi. Vos voslikning asosiy a'lomatlariga yolg'on tasavvurlar, xayol olib ketishlari kiradi va bu esa bemorni uyg'otishda, o'ziga keltirishga to'sqinlik qiladi.

Apatiya. Tinimsiz mehnatning samarasiz chiqishi oqibatida yoki kishilar uzoq muddat omadsizlikni boshdan o'tkazib, umidsizlanib o'z ishiga, faoliyatiga bo'lgan ishonchni yo'qotganligi oqibatida yoki biron bir kishining xayotini saqlay ola turib, uddasidan chiqa olmasligi oqibatida yuzaga kelishi mumkin.

Charchoqlik xissi odamda tobora ortaverganligi sababli xattoki xarakat qilish

va so’zlashish xam qiyin tuyuladi. Ko’ngilda bo’shliq xech narsaga qiziqish qolmaydi. Agar bunday bemorlarni qarovsiz va yordamsiz qoldirilsa apatiya sekin asta depressiyaga aylanib boradi.

Stupor. Stupor-organizmning kuchli ximoya reaksiyalaridan biri. Bunday xolat kuchli asabiy ta’sirdan so’ng (portlash, zo’ravonlik, bosqinchilik) yoki kishi o’z xayotini saqlab qolish uchun juda ko’p kuch sarflab atrofdagilar bilan so’zlashishga xam kuchi qolmaganligi oqibatida yuzaga keladi Stupor bir necha daqiqalardan to bir necha soatlargacha davom etadi. Shuning uchun bemorga bunday xolatida tez yordam ko’rsatilmay, u uzoq muddat yolg’iz qolsa bu jismoniy toliqishga olib keladi chunki atrofdagilar bilan muloqot yo’q, jabrlanuvchi xavf-xatarni anglay olmay, unga qarshilik xam qila olmaydi.

Qo’rquv. Bola kechqurun qo’rqinchilik tush ko’rganligi sababli qo’rqib uyg’onadi. U yotog’ining tagiga berkinib olgan ajinalardan qo’rqadi. Qachondir avtoxalokatga uchrab xozirda mashinalarga o’tira olmaydi. Zilzila paytida uyi vayronaga aylangan kishi, uy ta’mirlangandan so’ng uyga kira olmaydi. Zo’ravonlikka uchragan kishi ko’chaga chiqishga qo’rqadi. Bularning barchasiga qo’rquv sabab bo’ladi.

Xayotga xavf solish bilan bog’liq bo’lgan ekstrimal vaziyatlar: Ushbu vaziyatlarga quydagilar kiradi. Terroristlar tomondan asir olinish, o’g’rilik, bosqinchilik. Qisqa vaqt ichida xayot uchun xaqiqiy xavf tug’iladi. Olamga bo’lgan qarash o’zgaradi, atrof to’la xavf xatarga boydek tuyuladi. Atrofdagilar uni tushunmayotgandek tuyula boshlaydi. Shuni xam yodda tutish lozimki kishilar jismoniy zo‘rlikka uchramagan bo’lsalar xam, lekin ular psixologik zarbaga duch kelgan.

Jinoyatchining qaxr va g’azab bilan olib borgan ishlarini ko’rib, bolalar kattalar o’zlarini qo’lga ola olmasliklariga ishona boradi. U o’zining boshqarib bo’lmas emotsional xislaridan cho’chiy boshlaydi, ayniqsa uning qasos to’g’risida o’zining shaxsiy tasavvuri mavjud bo’lsa. Bola o’zini aybdor deb xisoblashi mumkin.

Psixozarbaga ega bo’lgan bolalar xayotda boshqa bir erishish mumkin bo’lgan cho’qqilar mavjud ekaniga ishonmay qoladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, inson tug’ulib xayot kechirish mobaynida turli tuman voqea-xodisalarga, kutilgan va kutilmagan vaziyatlarga duch kelgan vaqtda o’zini tuta olishi, bardosh bera olishi, iroda mustahkamligi xamda ruhan jasurligi ba’zi xollarda pand berishi mumkin ekan. Mana shu xolatlardan chiqib ketish, uni to’g’ri

qabul qilish va yengish inson uchun xam ruhan xam jismonan o'gir kechadigan jarayon xisoblanadi. Bunday xolatdan zudlik bilan chiqib ketish uchun tezkor psixologik yordam ko'rsatiladi. Bu xolatda inson o'tkir stress, emotsional kechinmalar, aqliy charchoq , psixologik zo'riqish xolatlari kechadi.

Tezkor psixologik yordamning asosiy vazifalari – vaqtdan unumli foydalanish, standart diagnostikalardan foydalalnish, psixologik usullardan foydalanish, jabrlanuvchini oldida bo'lish,uni yolg'iz qoldirmaslik va vaqt o'tishi bilan birga bu xolatdan jabrlanuvchini chiqarib olish va eski xotiralarni unutish xamda yorqin tasavvur va xotiralarni uyg'otish.

Demak, inson xayot faoliyati davomida bilgan bilmagan xodisalarga duch kelgan vaziyatda tezkor psixologik yordam ko'rsatiladi. Bunda inson duch kelgan vaziyatdan chiqib ketishi uchun barcha shart-sharoitlar, qulayliklar yaratilib beriladi.

Xar bir psixolog o'zining asosiy xizmat vazifasidan tashqari tezkor psixologik yordam uslublarini mukammal bilishi lozim. Chunki o'z faoliyati davomida shaxsan o'zi va uning atrofdagilar ya'ni mijozlari kundalik xayotida ko'plab kutilmagan xodisa, voqea, xolat va xarakatlarga to'g'ri kelishi mumkin. Bunda esa yuqorida ta'kidlaganimizdek zudlik bilan psixologik tezkor yordam ko'rsatish zaruriyati tug'uladi.

Tezkor psixologik yordam albatta turli vaziyatlarda sodir bo'lgan xolatlarga nisbatan psixologning o'zini va u yordam ko'rsatishi mumkin bo'lgan mijozning yoshi, jinsi, temperamenti va shu daqiqalardagi ruhiy kechinmalari inobatga olinishi kerak. Bunda xar bir xolat uchun aloxida tezkor psixologik yordam usulini tanlash va qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, tezkor psixologik yordam uslublarini mukammal bilgan xolda ularning ichidan vaziyatga mosini tanlash xamda amalga oshirish maqsadga muvofiq deb xisoblayman.

Yuqoridagi fikr va mulohazalar asosida shuni ta'kidlash kerakki, tezkor psixologik yordam turli vaziyatlarda barcha uchun xoh u bola bo'lsin xoh u qariya xammaga teng barobar tarzda yordam qo'lini cho'zib, ko'maklashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Drujinin V.M. "Eksperimentalnaya psixologiya". Piter 2001 y
2. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O`smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
3. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
4. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.

Synthesis of GChMA and Its Infrared Spectroscopic Analysis

Gafurova Gulnoz Alikhanovna
Independent Researcher
Bukhara Engineering-Technological Institute, Bukhara, Uzbekistan
Olimov Bobir Bahodirovich
Associate Professor
Bukhara Engineering-Technological Institute, Bukhara, Uzbekistan

Annotation: in this study, guanidine rhodanide, guanidine chloride, methanal, and acrylic acid were used to synthesize guanidine chloride methyl acrylate (GChMA). The optimal conditions for the synthesis process were established, and the influence of temperature on the reaction was examined. The molecular structure of the synthesized compound was analyzed using infrared (IR) spectroscopy, and the results confirmed that the obtained structure was in full agreement with the theoretical predictions.

Key words: formaldehyde, acrylic acid, guanidinium chloride, guanidinium chloride methyl acrylate (GChMA), IR spectroscopy, guanidine rhodanide

For the synthesis of an effective corrosion inhibitor, guanidine, methanal (using 38-40% formalin as the methanal source), and acrylic acid were selected as the target substances. To conduct the reaction under laboratory conditions, a 500 mL three-necked flask was used. The three-necked flask was equipped with a thermometer, and a magnetic stirrer was installed to ensure proper mixing of the solution in the flask. Guanidine was extracted from the waste of NavoiAzot JSC, which contained guanidine rhodanide. Concentrated hydrochloric acid was added to this solution to obtain guanidine chloride. The resulting mixture was then filtered to isolate the final product. Upon analyzing the filtrate, the presence of rhodanide acid was identified. To isolate the rhodanide acid, a solution of $CuCl_2$ was added until the precipitation process was complete. The resulting mixture was then filtered and purified. To examine the solution containing guanidine chloride, it was evaporated, and the guanidine chloride was isolated [1; 2].

The obtained guanidine chloride was dissolved in water, and its molecular mass was determined using the cryoscopic method. Additionally, IR spectroscopy results were obtained and compared with standard references. The purified guanidine chloride was redissolved in water to prepare a solution, which was then transferred to a three-necked flask for further synthesis[3-5].

During the synthesis, the reaction kinetics were studied by considering key influencing factors, including concentration, temperature, and reaction duration. The reaction between guanidine chloride, obtained from guanidine rhodanide, and methanal proceeds in two stages. In the first stage, the monomethylol derivative of guanidine chloride is formed. In the second stage, due to the excess ratio of methanal, the dimethylol derivative is formed. In this derivative, the number of donor atoms increases; however, the solubility of the substance decreases, leading to the formation of a pale yellow precipitate.

To prevent the formation of the dimethylol derivative, it was necessary to mix guanidine chloride and methanal in a 1:1 ratio. To ensure the precise execution of the process, it was considered appropriate to use an excess amount of guanidine chloride.

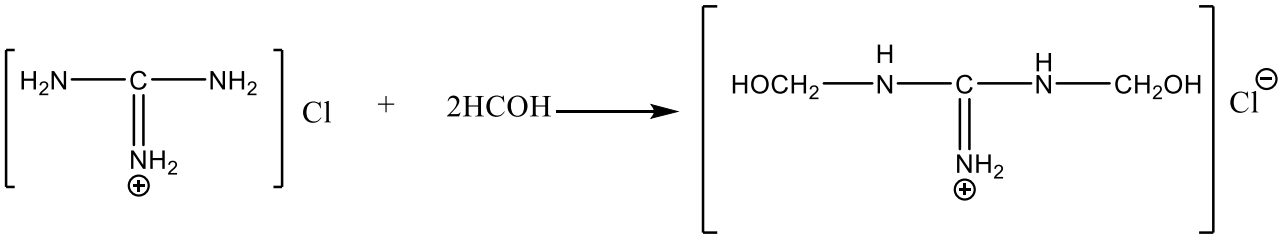

Because the solubility of the synthesized dimethylol guanidine derivative differs from that of the monomethylol derivative, controlling the reaction conditions is crucial to obtaining the desired product.

Effect of Temperature on the Synthesis Process

The effect of temperature on the synthesis process based on guanidine, methanal, and acrylic acid was investigated. Below, the sequential reaction equations of the process are provided.

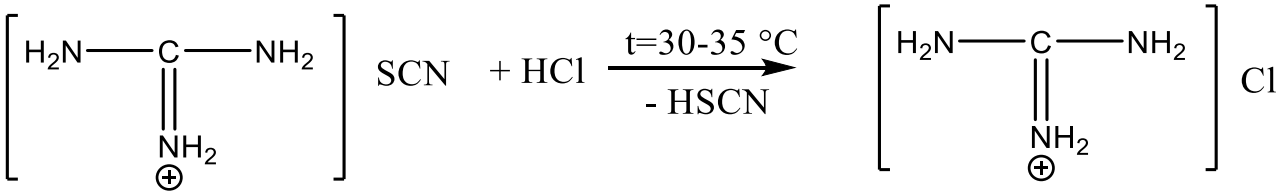

To obtain guanidine chloride from guanidine rhodanide, the reaction was carried out at a temperature range of 30-35°C.

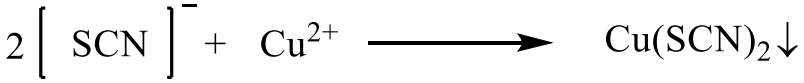

The isolated guanidine chloride was mixed with a methanal solution in a 1:1 molar ratio in a 500 mL three-necked flask and heated to 50-60°C. As a result, a yellowish methylol derivative of guanidine chloride was obtained.

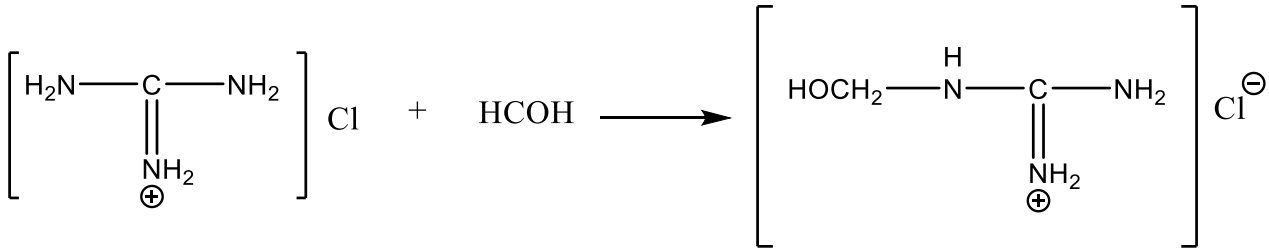

At each stage, the isolated substances were analyzed using mass spectrometry (MS) and infrared (IR) spectroscopy. The obtained product was designated as GChMM (guanidine chloride monomethylol). The synthesized GChMM was reacted with acrylic acid in a 1:1 molar ratio at a temperature of 70-75°C, resulting in the synthesis of GChMA (guanidine chloride methyl acrylate). The reaction yield of the first and second stages was determined by conducting experiments at different temperatures, as presented in Table 1.

Table 1

Dependence of GXMM Yield on Temperature

№	Temperature of reaction, °C	Yield of reaction, %
1	30	44,3
2	40	48,5
3	45	59,6
4	50	78,1
5	55	80,5
6	60	83,1
7	70	82,3

When the reaction temperature was 30°C, the reaction yield was 44.3%, while at 40°C, it increased to 48.5%, and at 45°C, it reached 59.6%. Within the 50-60°C range, the reaction yield was between 78.1% and 83.1%.

However, when the temperature exceeded 60°C and reached 70°C, a decrease in yield was observed. This was explained by the reduced solubility of methanal in the reaction mixture and the formation of guanidine chloride dimethylol. If the temperature exceeds 60°C, an additional reaction occurs, leading to the formation of the following compound.

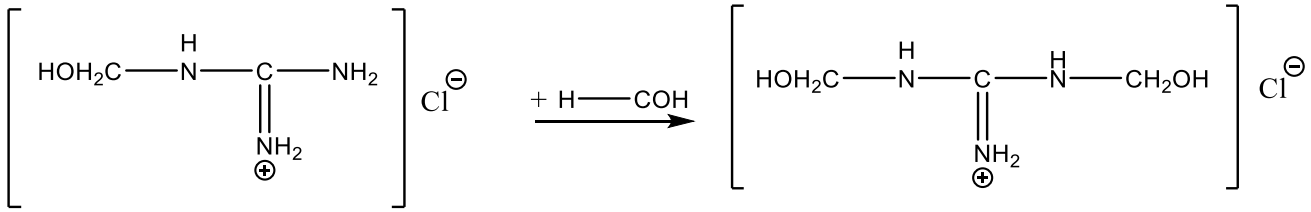

The synthesized GChMM was isolated and subsequently reacted with acrylic acid in the next stage. In this process, the maximum reaction yield of 86.5% was achieved within the 70-75°C temperature range.

Table 2

Dependence of GXMA Yield on Temperature

№	Temperature of reaction, °C	Yield of reaction, %
1	35	48,2
2	48	50,3
3	55	58,6
4	60	75,8
5	70	83,8
6	75	86,5
7	80	81,3

The reaction equation for the formation of GChMA can be expressed as follows:

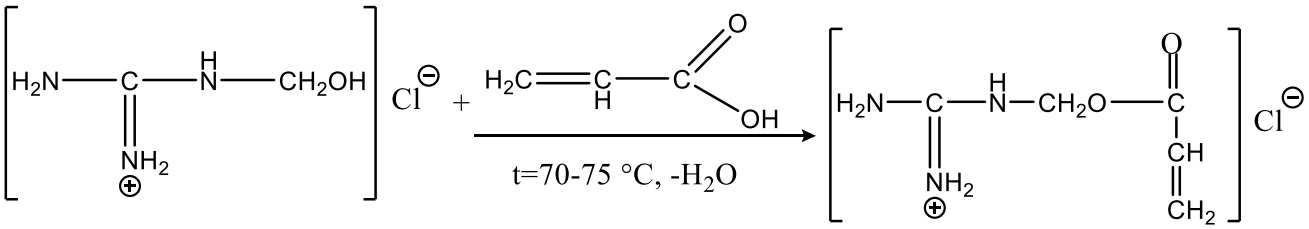

As the reaction mixture temperature increases, the reaction yield decreases significantly. The primary reason for this is the reduction in the reaction between acrylic acid and the methylol group, leading to a reverse reaction, i.e., de-etherification. To enhance the reaction rate, concentrated (96%) sulfuric acid was used as a catalyst. A mixture of GChMM and acrylic acid in a 1:1 molar ratio was treated with 5 mL of concentrated sulfuric acid and heated within the 70-75°C range.

As a result of the reaction, the formation of GChMA was indicated by the appearance of a denser mass in the solution. The formation of this compound was confirmed using various physicochemical analytical methods, and the relevant conclusions were drawn (Figure 1).

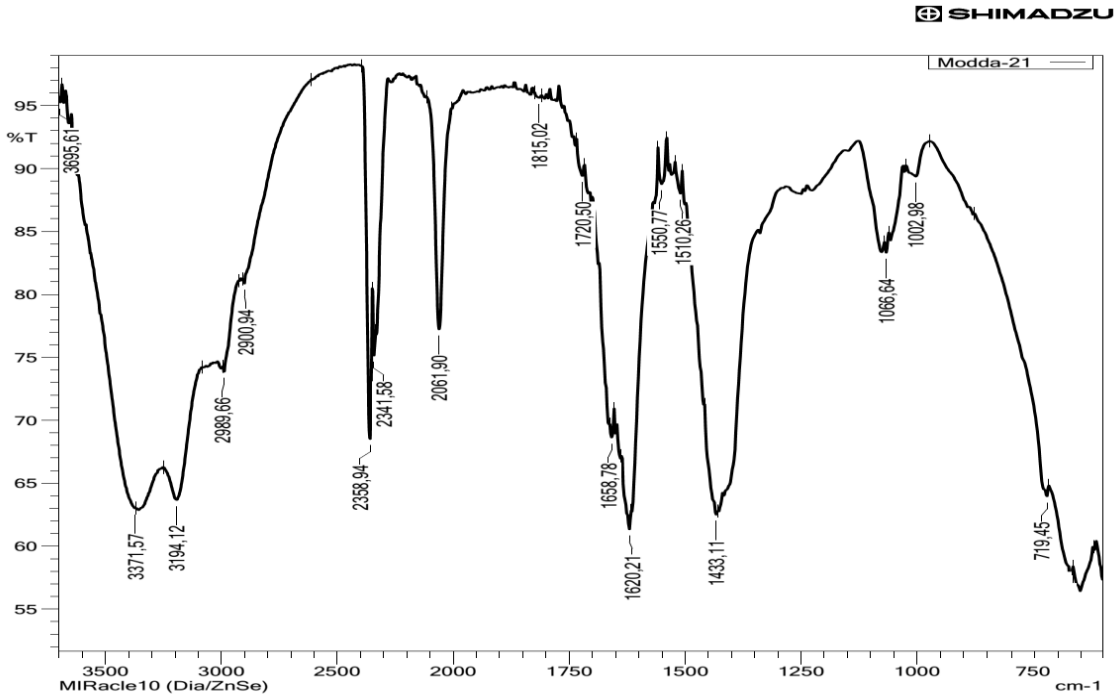

Figure 1: Infrared Spectroscopy Analysis of Synthesized GChMA

The obtained analytical data revealed characteristic absorption bands at 3371.57 cm^{-1}, 3194.12 cm^{-1}, 2989.66 cm^{-1}, 2358.94 cm^{-1}, 2061.90 cm^{-1}, 1720.50 cm^{-1}, 1658.78 cm^{-1}, 1620.21 cm^{-1}, and 1433.11 cm^{-1} in the IR spectrum.

- The absorption at 3371.57 cm^{-1} corresponds to the –C=NH (imine group), confirming its presence.

- The band at 3194.12 cm^{-1} is characteristic of $–NH_2$ (amine group) stretching vibrations.

- The absorption at 2061.90 cm^{-1} indicates the presence of the –C=C– (alkene group).

- The band at 1658.78 cm^{-1} is associated with –C=O (carbonyl group) stretching vibrations.

- Additionally, absorptions observed in the 1625–1725 cm^{-1} range, particularly the 1720.50 cm^{-1} intense band, correspond to valence vibrations of the –C=N group in the guanidine molecule. The Fourier-transform infrared spectroscopy (FTIR) absorption spectrum provides strong scientific evidence that the synthesized product is GChMA (a guanidine-based compound). These absorption bands confirm the presence of various functional groups, demonstrating their formation during the synthesis process.

Thus, the conducted analysis confirms that the synthesized GChMA product possesses the expected chemical structure. A comparison between the IR spectrum of guanidine chloride from the spectral database and the newly synthesized

compound reveals new functional group-specific absorption bands. This confirms that the synthesized GChMA product is fully consistent with the reaction of guanidine, methanal, and acrylic acid.

References

1. Olimov Bobir, Sadiqova Mashhura, Beshimov Islom Technology of obtaining effective corrosion inhibitors in the oil and gas industry // Universum: технические науки. 2022. №1-3 (94).
2. Niyozov, E., Razzakov, K., Nazarov, S., Olimov, B., & Gafurova, G. (2024). Investigation of physicochemical properties of guanidine-based corrosion inhibitor. In E3S Web of Conferences (Vol. 587, p. 03004). EDP Sciences.
3. Gafurova, G. A., Akhmedov, V. N., & Olimov, B. B. (2022). Assessment of anti-corrosion properties of corrosion inhibitors based on heterocyclic and aromatic compounds (cc. p. 217–219).
4. Gafurova, G. A., Akhmedov, V. N., & Olimov, B. B. (2022). Gravimetric study of the properties of inhibitors containing donor atoms in the oil and gas industry (cc. p. 147–149).
5. Олимов Б. Б., Гафурова Г. А., Кудратов О. Х. Production and properties of corrosion inhibitors in the oil and gas industry //Universum: химия и биология: электрон. научн. журн. – 2022. – Т. 2. – С. 92.

THE IMPORTANCE AND CONDITIONS OF THE COMPETITIVE SYSTEM IN HIRING PEDAGOGICAL STAFF IN HIGHER EDUCATION

Xasanova Sevara Baymuradova
Chief Legal Counsel of the Agency for Assessment of Knowledge and Skills, Uzbekistan

Abstract The competition system in the recruitment of pedagogical staff plays a crucial role in ensuring quality education in higher institutions. This article explores the significance, conditions, and implications of competitive recruitment, highlighting its impact on professional competency and institutional development. The study utilizes a comparative analysis method to assess the effectiveness of such systems in various educational contexts. The findings suggest that transparent and merit-based selection enhances teaching standards and academic integrity.

Keywords: competition system, pedagogical staff, higher education, recruitment, academic integrity

Аннотация: Система конкурсного отбора преподавательских кадров в высшем образовании играет важную роль в обеспечении качества обучения. В статье рассматриваются значение, условия и воздействие такой системы, а также ее влияние на профессиональную компетентность и развитие вузов. Исследование основано на сравнительном анализе, что доказывает, что прозрачные и основанные на заслугах конкурсы способствуют повышению качества обучения и академической добропорядочности.

Ключевые слова: конкурсная система, педагогический состав, высшее образование, набор, академическая добропорядочность

Annotatsiya: Oliy ta'limda pedagog kadrlarni ishga qabul qilishda tanlov tizimi sifatli ta’limni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada tanlov tizimining ahamiyati, shartlari va ta’siri tahlil qilinadi hamda uning kasbiy kompetensiya va oliy ta’lim muassasalarining rivojlanishiga ta’siri o‘rganiladi. Tadqiqotda taqqoslash usuli qo‘llanilib, turli ta’lim kontekstlarida ushbu tizimning samaradorligi baholanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, shaffof va malakaga asoslangan tanlov o‘qitish standartlarini va akademik halollikni oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tanlov tizimi, pedagog kadrlar, oliy ta’lim, ishga qabul qilish, akademik halollik

Introduction

The recruitment of pedagogical staff in higher education is a crucial process that directly impacts the quality of education and research. Universities and other higher education institutions rely on well-qualified educators to maintain academic excellence, foster innovation, and prepare students for professional success. The effectiveness of a university largely depends on the knowledge, skills, and dedication of its teaching staff. Therefore, the selection of pedagogical personnel must be conducted through a rigorous and competitive hiring system that ensures only the most capable candidates are chosen.

A competitive hiring system is designed to attract, evaluate, and select educators who possess strong subject expertise, effective teaching methodologies, and a commitment to academic development. This process is essential for maintaining high educational standards and promoting continuous professional growth among faculty members. By implementing a transparent and merit-based selection procedure, higher education institutions can foster a culture of excellence, encourage innovation in teaching and research, and enhance the overall academic environment.

This article explores the significance of a competitive system in hiring pedagogical staff, highlighting its role in improving educational outcomes and institutional reputation. Additionally, it examines the key conditions necessary for the successful implementation of such a system. These conditions include clearly defined selection criteria, fair and transparent evaluation methods, professional development opportunities, and institutional policies that support long-term faculty engagement. By understanding these factors, universities can refine their hiring processes to build a highly competent and motivated academic workforce.

A competitive hiring system plays a crucial role in maintaining and improving the quality of higher education institutions. It ensures that the most competent educators are selected based on their merit, skills, and expertise, thereby fostering a culture of academic excellence. A transparent and rigorous selection process offers multiple benefits, including ensuring quality education, promoting meritocracy, encouraging professional development, and enhancing institutional reputation.

Ensuring quality education is one of the primary objectives of a competitive hiring system. Higher education institutions are responsible for preparing students for professional and academic success, which can only be achieved through high-quality teaching and research. When universities and colleges implement a rigorous selection process, they ensure that faculty members possess the necessary qualifications, subject matter expertise, and teaching skills. According to Smith and

Brown (2020), a strong hiring system directly correlates with improved student outcomes, as experienced and skilled educators are better equipped to deliver engaging and effective instruction. Furthermore, rigorous hiring processes help institutions maintain accreditation and meet national and international educational standards (Johnson, 2019).

Promoting meritocracy within higher education institutions is another significant advantage of a competitive hiring process. In a merit-based system, hiring decisions are made based on an applicant's qualifications, experience, and demonstrated abilities rather than personal relationships or favoritism. This approach ensures fairness and equal opportunity, fostering an environment where talent and hard work are recognized and rewarded. Research by Williams (2021) highlights that institutions with transparent hiring practices attract a more diverse and talented pool of candidates, ultimately leading to a richer academic environment. When selection processes are based on clear and objective criteria, universities can build teams of highly competent educators dedicated to academic and research excellence (Doe, 2022).

A competitive hiring system also serves as a catalyst for professional development among educators. When individuals know that hiring and promotion decisions are based on skills and achievements, they are motivated to continuously enhance their qualifications. This includes pursuing advanced degrees, engaging in research activities, and staying updated with the latest teaching methodologies. Studies indicate that universities with stringent hiring criteria tend to have faculty members who actively participate in professional development programs and contribute to academic innovation (Anderson, 2018). The presence of such a culture encourages lifelong learning and ensures that educators bring fresh perspectives and knowledge into the classroom.

In addition to benefiting educators and students, a strong hiring system significantly enhances an institution’s reputation. Universities that uphold high hiring standards are recognized for their academic excellence and attract top-tier faculty members and students. According to research by Clark and Lewis (2020), institutions with competitive recruitment processes rank higher in global university rankings and receive greater funding opportunities. A prestigious reputation also helps universities establish collaborations with international research organizations and industries, creating more opportunities for students and faculty members alike (Taylor, 2019). By maintaining rigorous hiring practices, universities can build a strong academic brand that appeals to prospective students, faculty, and stakeholders. A competitive hiring system is essential for ensuring high-quality

education, promoting meritocracy, encouraging professional development, and enhancing institutional reputation. Transparent and rigorous selection processes help institutions attract and retain the most talented educators, thereby contributing to overall academic excellence. Universities that prioritize merit-based hiring create an environment of fairness, innovation, and continuous learning, ultimately benefiting students and the broader academic community. As the higher education sector continues to evolve, maintaining strong hiring standards will remain a fundamental aspect of institutional success.

An effective competitive hiring system in higher education is essential for ensuring the selection of the most qualified candidates who can contribute meaningfully to academic institutions. A well-structured hiring process fosters excellence in teaching, research, and institutional development while promoting fairness and transparency. Several key conditions must be met to establish such a system.

First, transparent recruitment procedures are fundamental to an effective hiring process. Universities must establish clear, well-documented policies that outline every step of the recruitment cycle, from job announcements to final selection. Transparency ensures that all candidates are aware of the criteria and procedures, reducing the likelihood of favoritism or unethical hiring practices (Altbach et al., 2019). Clearly communicated job descriptions, selection timelines, and detailed explanations of assessment methods enhance trust in the system and attract highly qualified applicants.

Second, objective evaluation criteria play a crucial role in ensuring fairness in candidate assessment. Hiring decisions should be based on quantifiable measures such as academic credentials, teaching experience, research output, and contributions to professional development (Brew & Lucas, 2020). By focusing on measurable achievements, institutions can mitigate biases and ensure that candidates are selected based on merit rather than personal connections or subjective preferences. Additionally, well-defined scoring rubrics and standardized assessment methods help maintain consistency in evaluating applicants (Knight & Trowler, 2022).

Another critical element of a competitive hiring system is the involvement of a diverse panel of experts in the selection process. A multi-member selection committee comprising academic and administrative professionals from different backgrounds ensures a balanced and impartial evaluation. This approach minimizes individual biases and promotes a more comprehensive assessment of candidates' qualifications (Hemsley-Brown & Oplatka, 2021). Furthermore, engaging external

evaluators or independent reviewers can add another layer of accountability and prevent conflicts of interest.

Ensuring equal opportunity is another essential condition for an effective hiring system in higher education. Recruitment policies should promote inclusivity and be open to all eligible candidates regardless of gender, ethnicity, nationality, or socioeconomic background. Institutions that embrace diversity benefit from a broader range of perspectives and experiences, leading to a richer academic environment (Morley, 2018). Universities should also implement affirmative action measures and bias-awareness training to foster a fair and equitable selection process (Shields & Heslop, 2019).

Finally, continuous monitoring and improvement of recruitment policies are necessary to maintain a high standard of faculty selection. Universities must periodically review their hiring practices to address emerging challenges, align with global academic trends, and enhance efficiency (Teichler, 2020). Regular audits, candidate feedback, and performance evaluations of newly hired faculty members can help institutions refine their processes and ensure long-term effectiveness. Additionally, the integration of data-driven decision-making and AI-based recruitment tools can enhance objectivity and streamline the hiring system (Huang et al., 2022).

Generally, a competitive hiring system in higher education requires transparency, objective assessment, a diverse selection panel, equal opportunity, and continuous improvements. By adhering to these principles, universities can uphold meritocracy, foster diversity, and attract top-tier academics, ultimately enhancing the quality of education and research.

Conclusion

A competitive hiring system plays a crucial role in maintaining and enhancing excellence in higher education. By adopting a well-structured and transparent recruitment process, universities can attract and retain the most qualified and competent pedagogical staff. The use of objective evaluation criteria ensures that hiring decisions are based on merit rather than personal bias, thereby promoting fairness and academic integrity. Furthermore, the principle of equal opportunity guarantees that all candidates, regardless of background, have a fair chance to demonstrate their expertise and contribute to the academic community.

When universities prioritize competitive hiring, they not only improve the quality of instruction but also create an environment that encourages research, critical thinking, and intellectual growth. Highly skilled educators bring innovative teaching methodologies, advanced knowledge, and a commitment to academic

excellence, which significantly enhances student learning experiences. Moreover, a rigorous selection process fosters a culture of continuous professional development, motivating faculty members to engage in lifelong learning and stay updated with the latest advancements in their fields.

Beyond the classroom, a strong recruitment system strengthens the reputation of academic institutions on both national and international levels. Universities known for their rigorous hiring standards attract top-tier faculty and students, leading to increased collaboration, research opportunities, and funding. This positive reputation further solidifies the institution's role as a leader in education and innovation, contributing to the overall development of society.

In conclusion, competitive hiring is not merely a procedural necessity but a foundational element of academic excellence. By ensuring transparency, fairness, and merit-based selection, universities can build a highly competent faculty that drives educational success, fosters creativity, and upholds institutional prestige. Thus, investing in an effective recruitment system is an investment in the future of higher education.

References:

1. Altbach, P. G., Reisberg, L., & Rumbley, L. E. (2019). Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution. UNESCO.
2. Anderson, P. (2018). Professional growth and development in higher education. Academic Press.
3. Brew, A., & Lucas, L. (2020). Academic Research and Researchers. McGraw-Hill Education.
4. Clark, T., & Lewis, R. (2020). University rankings and faculty recruitment: The impact of hiring standards on institutional success. Journal of Higher Education Studies, 45(2), 98-115.
5. Doe, J. (2022). The role of meritocracy in academic hiring: Challenges and solutions. Higher Education Review, 38(4), 201-220.
6. Hemsley-Brown, J., & Oplatka, I. (2021). Higher Education Consumer Choice: New Perspectives and Approaches. Palgrave Macmillan.
7. Huang, R., Spector, J. M., & Yang, J. (2022). AI in Higher Education: Emerging Trends and Technologies. Springer.
8. Johnson, M. (2019). Accreditation and quality assurance in universities: A global perspective. Oxford University Press.
9. Knight, P. T., & Trowler, P. R. (2022). Departmental Leadership in Higher Education. Routledge.

10. Morley, L. (2018). Quality and Power in Higher Education. McGraw-Hill Education.
11. Shields, R., & Heslop, D. (2019). Equity and Inclusion in Higher Education. Palgrave Macmillan.
12. Smith, R., & Brown, L. (2020). The impact of faculty hiring on student outcomes: A longitudinal study. Educational Research Journal, 56(1), 75-93.
13. Taylor, K. (2019). Building academic reputation through strategic hiring practices. Cambridge University Press.
14. Teichler, U. (2020). The Changing Academic Profession: Major Findings of a Comparative Study. Springer.
15. Williams, H. (2021). Diversity and transparency in university hiring: Best practices for equitable recruitment

FAVQULODDA VAZIYATLAR XODIMLARIDA STRESSBARDOSHLILIKNI SHAKLLANTIRISH

Oblokulova Firuza Kudratullayevna,
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi
mustaqil tadqiqotchisi.

Annotatsiya:

Ushbu tezisda favqulodda vaziyatlar (FV) xodimlarida stressbardoshlilikni shakllantirishning ahamiyati, usullari va psixologik metodlari o‘rganiladi. Favqulodda vaziyatlar – bu o‘ta xavfli va stressli sharoitlarni yaratadigan holatlar bo‘lib, bu holatlar nafaqat jismoniy, balki psixologik jihatdan ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Stressbardoshlilik esa, insonning yuqori darajada stressga qarshi kurashish qobiliyati bo‘lib, favqulodda vaziyatlarda xodimlarning samarali ish faoliyatini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tezisda stressni boshqarish, stressbardoshlilikni rivojlantirishning amaliy usullari va psixologik tayyorgarlik haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Favqulodda vaziyat**,** Stressbardoshlilik**,** Psixologik tayyorgarlik**,** Stress boshqaruvi**,** Favqulodda vaziyatlar xodimlari**,** Psixologik yordam**,**Emotsional holat.

Kirish:

Favqulodda vaziyatlar – bu kutilmagan, noxush va xavfli holatlar bo‘lib, ular inson hayoti va salomatligiga tahdid soladi. Bunday vaziyatlar ko‘pincha yuqori darajada stress yaratadi, va xodimlar bu sharoitlarda samarali ish ko‘rishlari uchun yuqori darajadagi stressbardoshlilikka ega bo‘lishlari zarur. Stressbardoshlilik – bu insonning og‘ir holatlarda, ayniqsa, favqulodda vaziyatlarda salomatlik va ish faoliyatini saqlab qolish qobiliyatidir. Favqulodda vaziyatlar xodimlarida stressbardoshlilikni shakllantirish, ularning professional faoliyatida muvaffaqiyatga erishish va psixologik salomatlikni saqlashda juda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tezisda favqulodda vaziyatlarda stressni boshqarish va stressbardoshlilikni shakllantirishga oid asosiy usullar va psixologik yondashuvlar o‘rganiladi.

Asosiy qism:

Favqulodda vaziyatlar va ulardagi stress:

Favqulodda vaziyatlar xodimlari o‘zlarining professionalligi, tezkor qaror qabul qilish qobiliyati va jismoniy kuchlari bilan keng imkoniyatlarga ega bo‘lishlari kerak. Biroq, bu vaziyatlar, ko‘pincha, odamlar uchun juda stressli bo‘ladi. Stressning yuqori darajasi nafaqat jismoniy, balki psixologik holatni ham yomonlashtiradi. Masalan, yong‘in, tabiiy ofatlar, sanoat avariyalari kabi favqulodda vaziyatlar xodimlarida emotsional stress, shok va xavotirni keltirib chiqaradi. Shuning uchun, stressni boshqarish va stressbardoshlilikni oshirish, xodimlarning to‘g‘ri va samarali qarorlar qabul qilishini ta’minlaydi.

Stressbardoshlilik va uning ahamiyati:

Stressbardoshlilik – bu insonning stressga qarshi kurashish va unga moslashish qobiliyatidir. Favqulodda vaziyatlar xodimlari uchun bu qobiliyat ayniqsa muhimdir, chunki ular turli stressli holatlarga doim duch kelishadi. Stressbardoshlilikni rivojlantirish, xodimlarga stressli vaziyatlarda xotirjam bo‘lish, aniq qarorlar qabul qilish va o‘z faoliyatini yuqori darajada bajarishga yordam beradi. Stressbardoshlilik insonning psixologik holatini mustahkamlashga, ish samaradorligini oshirishga va jarohatlar, kasalliklar va psixologik shikastlanishlarni kamaytirishga yordam beradi.

Favqulodda vaziyatlar xodimlarida stressbardoshlilikni shakllantirish usullari:

Psixologik tayyorgarlik: Stressbardoshlilikni oshirish uchun xodimlarga psixologik tayyorgarlik o‘tkazish muhim. Bu, turli stressli vaziyatlarga qanday munosabatda bo‘lish, stressni boshqarishning samarali usullari va o‘zini ruhiy jihatdan mustahkamlashni o‘rgatishdan iborat.

Stressni boshqarish texnikalari: Xodimlarga stressni boshqarish usullari, masalan, chuqur nafas olish, meditatsiya, vizualizatsiya va boshqa psixologik texnikalar o‘rgatilishi kerak. Bu usullar xodimlarni stressni boshqarishga va salbiy ta’sirlardan himoya qilishga yordam beradi.

Simulyatsiyalar va treninglar: Favqulodda vaziyatlarga tayyorlash uchun treninglar va simulyatsiyalar o‘tkazish stressbardoshlilikni oshirishga yordam beradi. Xodimlar bu orqali turli stressli vaziyatlarga qanday javob berish kerakligini o‘rganadilar va o‘z salomatliklari va ish faoliyatlarini saqlab qoladilar.

Jismoniy faollik: Jismoniy mashqlar stressni kamaytiradi va xodimlarning salomatligini yaxshilaydi. Jismoniy faollik ruhiy holatni barqarorlashtirishda muhim omil hisoblanadi.

Stressbardoshlilikni oshirishda psixologik yordam:

Favqulodda vaziyatlarda stressni boshqarishda psixologik yordam juda muhimdir. Stressbardoshlilikni oshirish uchun psixologik yordam ko‘rsatish, o‘zini tahlil qilish va stressning salbiy ta’sirlarini engillashtirishda yordam beradi. Psixologik konsul’tatsiya va individual yordam, xodimlarning stressga qarshi chidamliligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Psixologik qo‘llab-quvvatlash orqali xodimlar o‘zlarini yanada ishonchli va tayyor his qilishadi.

Stressbardoshlilikni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik aspektlari:

Stressbardoshlilik nafaqat individual qobiliyat, balki ijtimoiy muhit bilan ham bog‘liq. Xodimlar orasida hamkorlik va bir-birini qo‘llab-quvvatlash, kuchli jamoa ruhini yaratish, stressning salbiy ta’sirini kamaytiradi. Ijtimoiy muhit, tashkilotda stressni boshqarish va xavfsizlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa:

Favqulodda vaziyatlar xodimlarida stressbardoshlilikni shakllantirish, nafaqat ularning psixologik salomatligini saqlash, balki samarali ish faoliyatini ta’minlashda ham juda muhimdir. Stressni boshqarish va stressbardoshlilikni oshirishning psixologik usullari, treninglar va jismoniy faollik xodimlarning yuqori darajadagi tayyorgarligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, stressga qarshi kurashish uchun samarali yondashuvlar va psixologik yordam taqdim etish favqulodda vaziyatlarda xodimlarning muvaffaqiyatli ishlashiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1.O‘zbekova, D. (2020). Favqulodda vaziyatlar va stressni boshqarish. Tashkent: Fan va ta’lim nashriyoti.

2.Smith, S. (2019). Stress Management in Emergency Workers. New York: Health Publications.

3.Uzunova, S. (2021). Psixologik yordam va stressbardoshlilik. Tashkent: Psixologiya nashriyoti.

4.American Psychological Association (2020). Psychological Resilience and Stress Management. Washington: APA.

5.Zaitsev, A. (2018). Emergency Situations and Psychological Preparedness. Moscow: Russian Psychological Society.

BOLALARNING JISMONIY RIVOJLANISHINI INDIVIDUAL BAHOLANISHI

F.A.Ibragimov, M.I.Kosimhojiev, D.I.Sadikova
Qo'qon Universitetining Andijon filiali
Andijon davlat tibbiyot instituti

Bolalarning jismoniy rivojlanishini individual baholashning barcha usullari standart-normativni (baholash yoki referent jadvallarini) yaratishni nazarda tutadi va unga asoslanadi. Norma ushbu yosh-jins guruhidagi «ko'pchilik» sog'lom bolalarning haqiqatda mavjud bo'lgan yosh, jinsiy, mintaqaviy va boshqa xususiyatlarini aks ettirishi lozim bo'lgan sifat holati sifatida qaraladi.

Tadqiqotning maqsadi - bolalarning jismoniy rivojlanishini individual baholanishi

Material va tadqiqot usullari. Andijon viloyati Andijon shahridagi 31-maktabning 1, 2, 3 sinf o'g'il-qizlari ko'rikdan o'tkazildi. Jami 246 nafar o'quvchi, shundan 134 nafari qiz va 112 nafari o'g'il bolalar edi. Uchta asosiy antropometrik belgi o'rganildi – vazni, bo'yi, ko'krak qafasining aylanasi. O'lchovlar kunning birinchi yarmida olindi. Antropometrik parametrlarning parametrik usullari ishlatilgan statistika: o'rtacha arifmetik (M), uning xatosi (m), o'rtacha kvadrat og'ish (σ), o'zgarish koeffitsiyenti hisoblab chiqildi. Statistik ahamiyati farqlar Styudent t-mezoni yordamida baholandi. Ahamiyat darajasining kritik qiymati 5% ga teng deb qabul qilindi.

Tadqiqot natijalari: Bizni natijalarimizga ko'ra o'rganilgan yosh davrlarida - o'g'il bolalar vazni 1,5 barobar, qizlarda 1,9 barobar oshadi va o'g'il bolalar 9 va 10 yoshda, qizlarda esa 7 va 9 yoshda eng intensiv o'sish kuzatildi. Tahlillarimizga ko'ra, har ikki jinsning tana uzunligi 1,2 barobar oshib, o'sishi 9 va 10 yoshda o'g'il bolalar, 7 va 8 yoshda qizlarda intensivlik aniklandi.

Xulosa: Mintaqaviy yosh-jinsiy standartlarni umumlashtiruvchi usul (baholash jadvallari) bilan yaratish - bolalarning katta guruhlarini tekshirishga asos bo'lgan muntazam jarayon. Standartlarni yaratishda fazoviy-vaqt cheklovlari muhim rol o'ynaydi, bu esa bolalarning jismoniy rivojlanishi normativlarini har 10-15 yilda muntazam qayta ko'rib chiqish zarurligini taqozo etadi.

OLOV DO‘ST, OLOV DUSHMAN

Rajabov Omonboy G'afforovich
Navoiy viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi
Hayot faoloyati o'quv markazi o'qituvchisi.

Annotatsiya:

Olov, insoniyatning eng qadimgi kashfiyotlaridan biri bo‘lib, ko‘p asrlar davomida turli ehtiyojlarni qondirishda insoniyatga yordam bergan. Biroq, olovning foydali va zararlı tomonlari mavjud. U do‘st sifatida isitgich, yorug‘lik manbai, ovqat tayyorlash va sanoat jarayonlarida foydalanilgan bo‘lsa, dushman sifatida esa, yong‘inlar, portlashlar va tabiiy ofatlar sababli katta zarar yetkazadi. Ushbu tezisda olovning ijobiy va salbiy tomonlari, uning inson hayotidagi ahamiyati va xavflari, shuningdek, olovdan samarali foydalanish va xavfsizlik choralari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Olov**,**Yong‘in**,**Foydali va zararli ta’sir**,**Xavfsizlik**,**Tabiiy ofatlar Olovdan foydalanish,Energiya manbai,Sanoat,Yong‘in xavfsizligi.

Kirish:

Olov – bu insoniyatning tarixidagi ulkan kashfiyotlardan biridir. U qadim zamonlardan buyon, insonning hayotini yengillashtirish, turmush sharoitlarini yaxshilash va turli ehtiyojlarni qondirishda asosiy vosita bo‘lib kelgan. Olov yordamida ovqat tayyorlanadi, issiqlik olinadi, yorug‘lik yaratiladi va sanoatdagi turli jarayonlar amalga oshiriladi. Biroq, olovning boshqa bir tomonida xavf mavjud. Agar olov boshqarilmasa yoki noto‘g‘ri foydalanilsa, u katta yong‘inlar, portlashlar va boshqa tabiiy ofatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, olovni to‘g‘ri va ehtiyotkorlik bilan boshqarish muhimdir. Ushbu tezisda olovning foydali va zararli tomonlari, uning xavflari va xavfsizlik choralari haqida so‘z boradi.

Asosiy qism:

Olovning foydali tomonlari:

Olov insoniyat uchun bir qancha ijobiy imkoniyatlarni yaratgan. Avvalo, olovning asosiysi energiya manbai sifatida ishlatiladi. U kuchli isitgich, yorug‘lik

manbai, ovqat tayyorlashda zarur vosita bo‘lib, kundalik hayotda muhim o‘rin tutadi. Olovdan foydalanish insonning turmush tarzini qulaylashtirishga yordam beradi. Masalan:

Issiqlik manbai: Olov yordamida turli xil isitish tizimlari ishlab chiqilgan. Ularning yordamida qishloq xo‘jaligida issiqlik ta’minoti amalga oshiriladi.

Ovqat tayyorlash: Odamlar ovqat tayyorlashda olovdan qadim zamonlardan boshlab foydalanib kelmoqdalar.

Sanoat jarayonlari: Olov sanoat sohasida qotishmalarni ishlab chiqish, metallarga ishlov berish, keramika ishlab chiqarish kabi jarayonlarda keng qo‘llaniladi.

Olovning zararli tomonlari va xavflari:

Olovning foydali tomonlaridan tashqari, uning zararli ta’siri ham mavjud. Noto‘g‘ri foydalanish yoki ehtiyotsizlik natijasida olov jiddiy xavf tug‘diradi. Xususan:

Yong‘inlar: Olovning eng katta xavfi yong‘inlardir. Bunday holatlarda yuzaga kelgan olov tezda katta maydonlarni qamrab olishi mumkin, bu esa odamlarning hayotiga tahdid soladi, moddiy va ekologik zararlarga olib keladi.

Portlashlar: Olov kimyoviy moddalar bilan o‘zgartirilganda yoki sanoat jarayonlarida noto‘g‘ri foydalanilganda portlashlar yuzaga kelishi mumkin. Bu esa odamlar uchun jiddiy xavf tug‘diradi.

Tabiiy ofatlar: Yoz mavsumida olovning boshqarilmasligi natijasida o‘t o‘lchash yoki yong‘inlar tabiiy ofatlarga aylanishi mumkin. Tabiatdagi olovlar ekosistemalarni vayron qilishi, hayvonlarni yo‘q qilishi va turlarning biologik xilma-xilligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Olovdan samarali foydalanish va xavfsizlik choralari:

Olovdan foydalanishda xavfsizlikni ta’minlash juda muhim. Buning uchun bir qancha chora-tadbirlar mavjud. Quyidagi xavfsizlik qoidalari olovdan samarali va xavfsiz foydalanishni ta'minlashga yordam beradi:

Olovdan ehtiyotkorlik bilan foydalanish: Olov ishlatiladigan joylarda xavfsizlik qoidalariga qat'iy rioya qilish kerak. Masalan, yong‘in o‘chirish vositalari, xavfsizlik vositalari va yong‘in o‘chirish tizimlari mavjud bo‘lishi kerak.

Olovni boshqarish: Olovdan faqat malakali va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan shaxslar foydalanishi zarur. Shuningdek, olov ishlatilayotgan joylarda xavfsizlik instruktajlari o‘tilishi kerak.

Yong‘in xavfsizligi: Yong‘in xavfsizligini ta'minlash uchun alohida o‘quv dasturlari va treninglar tashkil etish zarur. Bunda, yong‘in o‘chirish vositalaridan foydalanish va avariya holatlarida to‘g‘ri harakat qilish muhimdir.

Olovli joylarning tekshiruvi: Olov ishlatiladigan joylarda muntazam ravishda tekshiruvlar o‘tkazish, xavfsizlik holatlarini tahlil qilish va shoshilinch choralar ko‘rish kerak.

Olovning ekologik ta’siri:

Olovning o‘zi nafaqat inson hayotiga, balki atrof-muhitga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Yong‘inlar va olovdan chiqadigan tutun atmosferada ifloslanishga olib keladi. Bu esa, o‘z navbatida, iqlim o‘zgarishiga, ekologik tizimlarning buzilishiga va biologik xilma-xillikning yo‘qolishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, olovdan foydalanish ekologik barqarorlikni saqlashga qaratilgan usullar bilan amalga oshirilishi kerak.

Xulosa:

Olov insoniyat tarixidagi eng muhim kashfiyotlardan biri bo‘lib, turli ijobiy va salbiy tomonlarga ega. Foydali tomoni bilan olov kundalik hayotda, sanoatda va ilm-fanda ishlatiladi, ammo noto‘g‘ri foydalanish uning salbiy ta’sirini kuchaytiradi. Olovdan samarali foydalanish va xavfsizlik choralari nafaqat inson hayotini, balki atrof-muhitni saqlashga ham yordam beradi. Shuning uchun olovni boshqarish va undan ehtiyotkorlik bilan foydalanish muhimdir. Olov do‘st, ammo ehtiyotkorlik va xavfsizlik bilan, u dushman bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1.O‘ktamov, N. (2017). Olov va yong‘in xavfsizligi. Tashkent: O‘zbekiston tibbiyot nashriyoti.

2.Kormilitsyn, V. (2018). Industrial Fire Safety. Moscow: Energy Publishing.

3.International Fire Safety Association (2019). Fire Safety Standards and Practices. London: Fire Safety Publications.

4.WHO (2020). Fire and Environmental Impact. World Health Organization.

5.G‘ulomov, B. (2021). Olovdan samarali foydalanish va xavfsizlik choralari. Tashkent: Fan va ta’lim nashriyoti.

EKOLOGIK MUAMMOLAR

Quvondiqov Baxodir Pardayevich,
Navoiy viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi
Hayot faoloyati o'quv markazi katta o'qituvchisi.

Annotatsiya:

Ushbu tezisda ekologik muammolar, ularning sabablari va ularni hal qilish usullari o‘rganiladi. Hozirgi kunda insoniyat tabiat bilan uyg‘unlikda yashashni unutib, tabiiy resurslarni ehtiyojdan ortiq foydalanish, sanoat chiqindilari va atmosferaga zararli gazlarni chiqarish kabi xatti-harakatlar tufayli ekologik muammolarni kuchaytirmoqda. Tabiatning ifloslanishi, iqlim o'zgarishi, suv resurslarining kamayishi, o'rmonlarning kesilishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi kabi masalalar global ekologik muammolar sifatida ko‘rilmoqda. Ushbu tezisda ekologik muammolarni tahlil qilish, ularning oqibatlarini ko‘rsatish hamda ularni bartaraf etish uchun zarur chora-tadbirlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Ekologik muammolar**,** Iqlim o'zgarishi**,** Atrof-muhit ifloslanishi**,** Suv resurslari**,** O‘rmonlarni kesish**,** Biologik xilma-xillik**,** Tabiiy resurslar**,** Sanoat chiqindilari.

Kirish:

Ekologik muammolar dunyo bo‘yicha eng jiddiy va dolzarb masalalardan biriga aylangan. Tabiat va insoniyat o‘rtasidagi muvozanatning buzilishi, resurslarning haddan tashqari ishlatilishi va iqlimning o‘zgarishi, butun sayyoramiz uchun xavf tug‘diradi. Tabiiy resurslarning cheklanganligi, ifloslanish, sanoat chiqindilari, o‘rmonlarning kesilishi va hayvonlar dunyosining yo‘qolishi kabi masalalar ekologik muammolarning asosiy sabablari hisoblanadi. Ushbu tezisda ekologik muammolarning asosiy turlari, ularning jamiyatga va tabiatga ta'siri, shuningdek, bu muammolarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan chora-tadbirlar muhokama qilinadi.

Asosiy qism:

Ekologik muammolarning asosiy sabablari:

Ekologik muammolar asosan inson faoliyatining natijasi bo‘lib, bu tabiiy resurslarni behuda ishlatish, atrof-muhitga zararli chiqindilarni chiqarish, o‘rmonlarni kesish va sanoat rivojlanishining ekologik ta'sirlaridan kelib chiqadi.

Xususan, atmosfera havosiga chiqarilgan karbonat angidrid (CO2) gazlari, metan va azot oksidi kabi issiqxona gazlari global isishning sababchisiga aylangan. Bundan tashqari, sanoat va transport sohalaridagi chiqindilar va kimyoviy moddalar tabiiy resurslarga, suv manbalariga va yer yuzasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Iqlim o'zgarishi va uning ta’siri:

Iqlim o‘zgarishi yer yuzasida haroratning ortishi, yomg‘irlarning o‘zgarishi, qurg‘oqchilik va to‘fonlarning ko‘payishi kabi holatlarga olib kelmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, qishloq xo‘jaligi, suv resurslari, ekosistemalar va insonlarning turmush tarziga ta'sir ko‘rsatadi. Iqlimning o‘zgarishi tabiiy ofatlarning, masalan, qurg‘oqchilik va selning ko‘payishiga olib keladi. Bu holatlar aholi turmushini qiyinlashtiradi, oziq-ovqat ishlab chiqarishning kamayishiga va suv resurslarining yetishmasligiga sabab bo‘ladi.

Tabiiy resurslarning kamayishi va ularning ta'siri:

Tabiiy resurslarning haddan tashqari ishlatilishi — bugungi kunda ekologik muammolarning eng muhim sabablaridan biridir. Yerning resurslarini, xususan, suv, o‘rmonlar, yer va minerallarni tez va beqaror ishlatish, ularning tugab ketishiga va ekosistemalarning yo‘qolishiga olib keladi. Suv resurslarining kamayishi qishloq xo‘jaligi va ichimlik suvi ta’minotiga tahdid soladi. O‘rmonlarning kesilishi esa, tabiatda karbonat angidrid gazini kamaytirish imkoniyatini yo‘qotishga va biologik xilma-xillikning yo‘qolishiga sabab bo‘lmoqda.

Biologik xilma-xillikning kamayishi:

Biologik xilma-xillikning yo‘qolishi tabiiy ekosistemalarni buzib, odamlarning hayotiga bevosita ta’sir qiladi. Hayvonlar va o‘simliklar turlarining yo‘qolishi, ekologik tizimlar va biotsenozlarning buzilishi, oziq-ovqat zanjirining o‘zgarishiga olib keladi. Shu bilan birga, o‘rmonlar va dengizlar kabi tabiiy resurslar ko‘p hollarda inson faoliyati tomonidan ekspluatatsiya qilinmoqda, bu esa biologik xilma-xillikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ekologik muammolarning yechimlari:

Ekologik muammolarni hal qilish uchun xalqaro va mahalliy miqyosda bir qator choralar ko‘rilmoqda. Bunga qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish, ishlab chiqarishda atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni qayta ishlash va ularni kamaytirish, ekologik ta’lim va targ‘ibot ishlarini kuchaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kiradi. Shuningdek, ekologik siyosatni kuchaytirish, ekologik nazoratni amalga oshirish va barqaror rivojlanish maqsadlarining amalga oshirilishini ta'minlash zarur.

Xulosa:

Ekologik muammolar bugungi kunda insoniyatning eng jiddiy muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishi va biologik xilma-xillikning yo‘qolishi kabi muammolar nafaqat tabiiy muvozanatni, balki insoniyatning kelajagini ham xavf ostiga qo‘yadi. Ekologik muammolarni hal qilish uchun samarali chora-tadbirlar ko‘rish zarur. Bu o‘z ichiga qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish, chiqindilarni kamaytirish, ekologik ta’limni kuchaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashni oladi. Insoniyat, tabiat bilan uyg‘un yashashni qayta tiklash orqali ekologik muammolarning salbiy ta’sirini kamaytirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1.Meadows, D. H. (2004). Limits to Growth: The 30-Year Update. Chelsea Green Publishing.

2.Stern, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press.

3.UNEP (2019). Global Environmental Outlook: Regional Assessments. United Nations Environment Programme.

4.UNDP (2020). Human Development Report: Sustainability and Human Development. United Nations Development Programme.

5.Houghton, J. (2014). Global Warming: The Complete Briefing. Cambridge University Press.

Ижтимоий тармоқларнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсирини бартараф этиш йўллари

Рахмонбердиев Давлатбек Ўктам ўғли
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети
Тарих факултети Ўзбекистоннинг энг янги тарихи кафедраси
ўқитувчиси

Бугунги кунда интернет жаҳон ахборот тармоғидан эркин фойдаланиш учун шароит яратиши билан бирга, ҳар кимнинг турли ахборотларни эркин олиш, ундан фойдаланиш ва тарқатилишини ҳам таъминлайди. Бироқ, интернет орқали тарқалаётган ахборотлар орасида ёшлар маънавиятига салбий таъсир ўтказувчи маълумотлар ҳам талайгина. Шу боис бундай носоғлом ахборотлар таъсиридан ёшларни ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилган.

Миллий қонунчилигимизда ҳам ёшларни носоғлом ахборотлардан ҳимоялашнинг асослари мавжуд. Жумладан, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунда “Порнография, шафқатсизлик ва зўравонликни намойиш этувчи, инсон қадр-қимматини таҳқирловчи, болаларга зарарли таъсир кўрсатувчи ва ҳуқуқбузарликлар содир этилишига сабаб бўлувчи оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш, адабиётларни тарқатиш ҳамда фильмларни намойиш этиш тақиқланади[1]” деб белгилаб қўйилган.

Шу билан биргаликда ёшларнинг соғлиғига турли хил зарар етказувчи ахборотлардан ҳимоя қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрь куни “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”гиЎРҚ–444-сонли Қонуни [2]қабул қилинган.Шу билан биргаликда ёшларнинг соғлиғига турли хил зарар етказувчи ахборотлардан ҳимоя қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрь куни “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”гиЎРҚ–444-сонли Қонуни қабул қилинган.Ёшлар кейинги пайтларда ижтимоий тармоқларни нафақат бир мулоқот воситаси, балки уни “хобби” даражасига

[1] Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни 16 модда. Халқ сўзи. 2008. 8 январь.
[2] “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”гиЎРҚ–444-сонли Қонуни

кўтаришмоқда ва тобора оммалаштиришмоқда. Бунга сабаб сифатида кейинги йилларда интернет хизматининг кескин арзонлашиши, замонавий мобил телефонлар оммалашуви натижасида мобил алоқа компанияларининг қулай интернет хизматларини таклиф этишини, турли кучли ўзига жалб эта олиш хусусиятига эга бўлган ижтимоий тармоқлар сонининг кўпайишини кўриш мумкин.

Ёшларнингижтимоий тармоқлар жумладан, интернет клублардан самарали фойдаланишини ташкил этиш мақсадида жойларда тунги ва кундузги рейдлар ўтказилмоқда. Бироқ, ушбу рейдларнинг ҳам аксарияти номига, хўжакўрсинга ўтказилмоқда. Юқоридагилардан келиб чиқиб, тизимли равишда интернет клубларида назорат тадбирларини олиб бориш лозим саналади.

Айни пайтда ёшларимиз қайси сайтлардан фойдаланаётганлигини аниқлаш ва бу борада иш олиб боришни мухим, деб биламиз. Бу фикрнинг нақадар жиддий асосга эга эканлигини интернетда мавжуд салбий ва зарарли сайтлар, яъни ўз-ўзини ўлдириш–худкушликнинг осон йўлларини тарғиб этувчи сайтлар қарийб 10 мингга яқинлашганини, шундан кўпчилиги террорчилик ва экстремистик сайтлар, қарийб 5 минги эротик сайтлар ва бошқа тарбияга зид сайтлар кўпайганлиги ҳам тасдиқлайди.

Статистик маълумотларга қараганда, Россияда ҳар бир фойдаланувчи бир кунда ўзининг 10,4 соат, Англияда 5,3 соат, Туркияда 7,8 соат, юртимизда эса тахминан 6 соат вақт сарфлаяпти. Афсуски, мазкур гапнинг кесими ёнига “беҳуда” сўзини қўшиб қўйиш, ёки уни “исроф қилган” жумласига айлантириш ҳам мумкин.

Ижтимоий тармоқларнинг бугунги кундаги инсонлар ҳаётидаги энг катта салбий жиҳати кўп тинч-тотув оилалар барбод бўлиб кетаётганидадир.

“Санк-Петербург таҳлил маркази” мутахассислари ўтказган тадқиқот натижаларига кўра, ажрашган оилаларнинг 15 фоизи ижтимоий тармоқларни сабаб қилиб кўрсатмоқда. Шундай экан, интернет ва ижтимоий тармоқларга боғланиб қолиш ва ундан мунтазам фойдаланиш доим ҳам яхшиликка олиб келмайди.

Яна бир “Галлуп” тадқиқот агентлиги келтирган маълумотларга кўра, ҳозирги вақтда АҚШ ва Канададаги эр-хотин ажрашишининг ҳар учинчи ҳолатига ижтимоий тармоқ сабаб бўлмоқда. Афсуски, ушбу кўрсаткич ўсиш тенденсиясини намоён этмоқда.

Ёшлар ўртасида ижтимоий тармоқларга муккасидан кетиш Соғлиқни сақлаш соҳаси мутахассислари томонидан – бу янги “чекиш” эканлиги

таъкидланган. Интернетда узоқ вақт давомида ўтириш одати келтириб чиқарадиган хасталиклар, улар оқибатида ҳар йили қанча одам вафот этишини ҳисобга олса бу соғлиғимиз учун жиддий таҳдидлардан бири ҳисобланади.

Бироқ ҳозирги вақтда кўп сонли одамларни зомбига айлантирган (ижтимоий тармоқлардан узоқлаша олмаслик) руҳий хасталик янада кўпроқ зарар келтиради. Ижтимоий тармоқларга боғланиб қолиш яхшиликка олиб келмаслиги ҳақида Insider Pro нашри ҳикоя қилади[3].

Америка педиатрлар академияси ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш болалар ва ўсмирлар соғлиғида интернетдаги таҳдидлар ва

Facebook-депрессия каби салбий оқибатларга олиб келиши ҳақида огоҳлантиради.

Ноттингем Трент университети олимларининг тадқиқотларига кўра ижтимоий тармоқларга боғланиб қолиш синдроми шахсий ҳаётдан қочиш, бутун эътиборни ижтимоий тармоқларга қаратиш, ҳақиқатдан узоқлашиш, кайфиятнинг кескин тушиши, реал ҳаётдан узоқлашиш истагини яшириш каби қарамликнинг барча белгилари кузатилади.

Бугунги кунда дунё миқёсида жумладан Ўзбекистонда ҳам ёшлар ўртасида психотроп дори воситаларини истеъмол қилиш каби салбий ҳолатлар сони ортиб бормоқда. Бундан фойдаланган “тадбиркорлар” ушбу дори воситаларига мижоз топишда ҳам ижтимоий тармоқлардан фойдаланишмоқда.

Бунинг ортидан маълумотларга кўра, охирги тўрт йилда кучли таъсир қилувчи препаратлар ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланмаси ҳажми ортиб борган.Хусусан, 2017 йилда 58 мингта “дорихона наркотиклари”нинг ноқонуний савдосига чек қўйилган бўлса, 2020йилда

365 мингта таблетка ва бошқа гиёҳванд воситалари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар томонидан олиб қўйилган ҳамда уларнинг аксарияти ижтимоий тармоқлар орқали савдо-сотиқ ишларини амалга оширмоқчи бўлишган.

Бу каби салбий ҳолатларнинг олдини олиш борасида ҳам мамлакатимизда қатор ишлар олиб борилмоқда, бироқ, қонунчилигимиздаги бўшлиқларнинг мавжудлиги ҳам кўзга ташланиб, қолаётганлиги жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида”ги Қонун[4]да “Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар рўйхатлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси

[3] Интернет маълумоти https://ritual.ru/poleznaya-informacia/articles/smert-v-socsetyah/
[4] “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида”ги Қонун

томонидан белгиланган тартибда тасдиқланади ва матбуотда эълон қилинади" дея акс этган.Бироқ, бугунги кунда матбуотда ёки ижтимоий тармоқларда ушбу моддаларнинг номларининг очиқчасига айтилиши натижасида билиб-билмасдан ушбу воситаларни ёшлар томонидан излаб топилиши ва истеъмол қилиш ҳолатлари ортиб бораётганлиги сабабли (антипропаганда)ушбу воситалар рўйхатини матбуотда эълон қилишни чеклаш мақсадга мувофиқдир.

Шунингдек, жамоат жойларида ижтимоий тармоқлар орқали (А.Навоий ҳайкали олдида "Маска қани бобой", А.Темурга "Карантин қачон тугайди" каби мисоллар) ёшлар томонидан ота-боболаримиз устидан қастдан кулиш каби салбий ҳолатлар учрамоқда. Ушбу салбий ҳолатларни содир этаётган ёшларга Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекснинг "Жамоат тартибига тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик" (183-модда. Майда безорилик) тартибида жазо чораси қўлланилмоқда.Бироқ, юқоридаги каби ҳолатларда улкан тарихимизга ҳурматсизлик, тарихда буюк ишларни амалга оширган

ота-боболаримиз қолдирган бой маънавий меросни устиданқастдан кулиш каби ҳолатларнинг мавжудлигини инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 277-моддасига асосан белгиланган тартибда жиноят иши очиш амалиётини қўллаш, ёки МЖ кодексининг 183-моддаси тартибида маъмурий қамоқ жазосинибир ҳафтадан бир ой ёки уч ой қамоқ жазоси билан алмаштириш таклиф этилади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси ёшлар ишлари агентлиги, Республика маънавият-маърифат маркази томонидан буюк ота-боболаримиз Алишер Навоий, Заҳириддин Мухаммад Бобур, Амир Темур ва бошқа улуғ алломаларимизнинг имижини тасвирлаган стикерлар тайёрлаш, расмий каналларда улар тўғрисида овозли чатлар ташкил этиш, ушбу алломалар тўғрисида кичик роликлар тайёрлаш ва ижтимоий тармоқларга жойлаб бориш ишларини амалга оширишлозим.

Маданият вазирлиги томонидан ёшларнинг энг кўп вақти тармоқларда ўтишини инобатга олиб, тарихий фильмлар яратиш бўйича махсус платформалар ишга тушириш ва улуғ бобокалонларимиз ҳақидаги фильмларни кўпайтириш лозим бўлади.

Ижтимоий тармоқларда яна бир авж олиб бораётган салбий ҳолатлардан бири бу тармоқлар орқали одамлар ишончига кириб пул ўмариш ва моддий бойликларга эга чиқиш ҳолатларидир. Мисол учун биргина Тошкент

шаҳрининг Чилонзор туманида ўтган бир йил ичида 400 га яқин шунга ўхшаш жиноятлар содир этилган.

Мамлакатимизда илк бор “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонун лойиҳаси депутатлар томонидан тасдиқланди ва Қонун билан бу фаолиятни тартибга солиш Давлат хавфсизлик хизматига топширилмоқда ва ўйлаймизки бу каби ҳолатлар сони камаяди.

Қайд этиш жоизки, ҳамма одамлар, шу жумладан ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари ҳам бу оламни тарк этади. Инсон вафот этганида унинг интернет саҳифаси қолади. 2012йилга келиб Facebookда ўлганлар сони

30 миллионга етган бўлса, ҳозир бу кўрсаткич анча юқори. Тахминларга кўра, Facebookда бир неча ўн йилликлар ичида ўлганлар сони тирик фойдаланувчилар сонидан ошиб кетади.

Замонавий технологиялар ҳаёт ва ўлим масалаларига таъсир қилади ва янги имкониятлар очади. Улардан баъзилари баҳсли кўриниши мумкин, масалан, Eterni.me лойиҳаси. Ушбу платформа орқали вафот этган шахслар билан виртуал ёзишмалар қилиш имкони мавжуд ҳамда Eterni.менинг асоси ижтимоий тармоқлар ва кириш мумкин бўлган бошқа порталлардаги шахснинг ёзувларини таҳлил қилувчи алгоритмдир.

Юқоридаги икки ҳолатдан билиш мумкинки, ижтимоий тармоқлардаги “ўлик” профилларнинг сақланиб қолиши ва автоматик хабарларнинг янгилаб борилиши, шунингдек, виртуал оламда вафот этганлар билан мулоқот қилиш тизимининг яратилганлиги истасак-истамасак ёшларнинг эмотционал ва руҳий ҳолатига ўз таъсирини ўтказмасдан қолмайди. Шу сабабли Ахборот ва телекоммуникациялар тизимидаги барча тегишли идоралар назорати остида Facebook тизимида мавжуд бўлган хотира тизимини ёқиш, ёки уни бошқа яқин қариндошларга ўтказиш орқали профилни инсон вафот этгандан кейин ёпиш ишларини амалга ошириш лозим.

Бундан ташқари, бугунги кунда интернет ва ижтимоий тармоқлар ўз жонига қасд қилиш билан боғлиқ хатти-ҳаракатларга таъсир қилиши мумкинлиги ҳақида жиддий далиллар мавжуд. Бундай далиллар график таркибга таъсир қилишнинг кўпайишини, шунингдек, кибербуллингнинг пайдо бўлиш имкониятини ўз ичига олади. Кейинги ўн йил ичида кибербуллинг ўз жонига қасд қилиш ва ўз жонига қасд қилишга олиб келди. 2020 йил апрель ойида Миллий Соғлиқни сақлаш статистикаси маркази (НПҲС) томонидан ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатдики, ўз жонига қасд қилиш 10 ёшдан 34 ёшгача бўлган АҚШ фуқаролари ўлимининг иккинчи асосий сабабидир.

Шунингдек, Япониянинг Токио шаҳрида 2017 йилда Тахакиро Сираиси исмли 27 ёшли шахс интернет сайтлари орқали ёшлар орасида ўз жонига қасд қилиш амалини кенг тарғиб қилиб, 15-26 ёшдаги 9 нафар қизларнинг миясини заҳарлаган ва уларнинг умрига зомин бўлган.

Россиянинг ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларнинг профессионал фойдаланувчилари ассоциацияси мутахассислари тадқиқот ўтказиб, TikTok'да ўсмирлар ўртасида ўз жонига қасд қилишни тарғиб қилувчи "кўк кит" мавзусига тегишли 1,7 мингга яқин видеони топганлигининг ўзидан ҳам ижтимоий тармоқларнинг бу борадаги таъсирини кўришимиз мумкин. Бунинг ортидан Россия ОАВни назорат қилувчи федерал хизмат ("Роскомнадзор") томонидан TikTok'да бундай видеороликларнинг тарқалгани тасдиқланиб, кузатувчи органларнинг аралашувидан сўнг ижтимоий тармоқ ушбу контентларни тармоқдан олиб ташлаган .

Бундан ташқари, тадқиқотимиз давомида бир қатор интернет саҳифаларида ўз жонига қасд ва суиқасд қилиш юзасидан чоп этилган хабарлар ўрганилганда хусусан, 2016 йилнинг 22 февралидан

2022 йилнинг 8 январ кунига қадар биргина Qalampir.uz нашри томонидан жами 60 та хабар ва маълумотлар ушбу ҳолатни бевосита тарғиб қилиши мумкин бўлган фотолар билан биргаликда жойланган. Бу рақам Daryo.uz Telegram саҳифасида 2017 йилдан 2022 йилга қадар 96 тани ташкил қилди.

Ижтимоий тармоқ ўзини намоён этишда ҳам ҳар қандай ахлоқий принсипларни инкор этиш мумкин (мисол учун, бериладиган ижтимоий тармоқ анкеталарига беҳаё шахсий суратларини қўйиши мумкин). Шу ўринда статистик маълумотларга таяниб гапирганда, "Facebook" тармоғи орқали шунчалик кўп порнографик видео ва фото тасвирлар тарқатилар эканки, бу 176 млн Facebook фойдаланувчиларининг ҳар бирига кунига 3 дақиқадан тўғри келади.

Ўзбекистонда ҳамкузатувчиларига эга бўлган You Tube, Telegram, Facebook, Instagram, Tik tok каби ижтимоий тармоқларда хаттоки хусусий телеканалларда ҳам турли парнографик кўринишларнинг ортиши ортидаги ҳолатлар ижтимоий тармоқларда турли муҳокамаларга сабаб бўлди.

Мисол учун, яқиндагина "Sevimli" телеканали орқали эфирга узатилган "Сабрия" фильми ва унинг ортидан келиб чиққан турли машмашалар ижтимоий тармоқлар орқали кенг муҳокамаларга сабаб бўлди ва ушбу телеканал масъулларига нисбатан тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар томонидан ўрганиш ишлари олиб борилмоқда. Бироқ, ушбу телесериалда акс этган ахлоқсизлик саҳналари айнан тармоқларда эълон

қилингандан сўнг Google майдонида энг кўп қидирилган ва kun.uz интернет нашрида эълон қилинган мавзуга оид биргина мақоланинг ўзи

76 837 маротаба кўрилган. Бундан билиш қийин эмаски, шу каби ижтимоий тармоқлар орқали дастлаб муҳокамага сабаб бўлаётган воқеалар ёшлардаги унга бўлган “қизиқиш”нинг ортиб боришига сабаб бўлмоқда.

Интернетнинг инсонлар онгини эгаллаш борасидаги жиҳатларни биргина яқиндагина Қозоғистон Республикасида бўлиб ўтган газ нархининг ошишидан келиб чиққан халқ қўзғалонидан ҳам билиш мумкин.

Кичик бир ҳудудда бошланган бу ҳаракат фаоллари томонидан ижтимоий тармоқлар орқали чиқишлар қилиб борилди ва бунинг натижасида бир неча минг аҳоли бошқа бутун мамлакат ҳудуди бўйлаб ўз тарафдорларига эга бўлди. Натижада Қозоғистон давлат ҳукумати томонидан мамлакатда интернетни чеклашга мажбур бўлди.

Сўнги йилларда катта аудиторияга эга гуруҳ, канал (аккаунт) эгалари томонидан аҳолига бадиий ижод маҳсулотларини тақдим этишда, мулоқотдаамалдаги қонун ҳужжатлари талаблари ва одоб-ахлоқ меъёрларига тўлақонли риоя этилмаётгани оқибатида фуқароларнинг асосли эътирозлари юзага келмоқда. Бу каби ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари орасида таниқли инсонлар, депутатлар, санъат ва маданият ходимлари хаттоки дин уламоларининг ҳам борлиги ачинарлидир.

Мисол учун, 2020 йилнинг 4 май куни Ўзбекистон халқ артисти Юлдуз Усмонованинг ички ишлар органлари ходимларини ҳақорат қилгани, шунингдек, очиқчасига карантин қоидаларини бузгани акс этган видеолар тарқалган. Бу ҳаракатлар ижтимоий тармоқ фойдаланувчиларининг эътирозларига сабаб бўлган ва бу ёшлар тарбиясига ҳам ўзининг катта салбий таъсирини ўтказмасдан қолмади. Шу каби таниқли шоу-бизнес вакилларига Жаҳонгир Отажонов, Луиза Расулова, Муниса Ризаева, Халима Ибрагимовалар, турли кулги жамоаларини ҳам мисол сифатида кўрсатиш мумкин.

Бунданда ёмони Бозоров Миразиз исмли блогер томонидан

2021 йилнинг 28 март куниўзининг ижтимоий тармоқларида Тошкент шаҳридаги “Ҳазрати Имом” масжиди олдида ва Амир Темур хиёбонида ноанъанавий жинсий қарашларга эга шахслар томонидан оммавий намойишлар ўтказиш бўйича чақириқ билан чиққан. Шу вақтнинг ўзида у ерда ЛГБТга қарши акция бўлиб ўтган.Ўнлаб эркаклар Форумлар саройи қаршисида йўлнинг ҳаракат қисмида такбир айтиб юришган. Юқоридаги каби салбий ҳолат ортидан кўплаб ёшларда шу каби хатти-ҳаракатларни содир

этсак бўлар экан деган тушунча пайдо бўлиши ортидан уларнинг маънавий камолотига зарар етказилганлиги айни ҳақиқатдир.

Ахборот маконида манфаатларнинг тўқнашуви боис, бу ҳол ғаразли кучлар қўлида геосиёсий, бузғунчилик ва бошқа ёвуз ниятларини амалга ошириш қуроли бўлиб қолди. Шундай экан, халқаро миқёсда ва мамлакатимизда ахборот хавфсизлигига доир қўшимча чора–тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш ва уларнинг мунтазам амалга оширилиши жуда муҳимдир.

Шу билан баргаликда, инсон ўз иродаси, иймон-эътиқоди ва

одоб-ахлоқини кучайтириб бориши зарур. Бунинг учун эса шонли тарих, буюк алломалар ўгитлари, аждодларимиз панду насиҳатларини ўрганиш, миллий-маънавий ва диний манбаларда инсонни эзгулик ва камолотга чорловчи таълимотларни ўзлаштириши керак.

Ёшлар бугунги кунда юртимизда барқарор бўлган тинчлик ва осойишталикнинг қадрига етиб, бу неъматни кўз қорачиғидай асраш мақсадида, тинмай ўқиш ва изланишда бўлишлари керак. Ёшлардан доим огоҳлик ва зийраклик талаб этилади.

Демак, бугунги кунда энг муҳим вазифа ўсиб келаётган ёш авлодни диний-миллий қадриятлар асосида тарбиялаш, улар қалбида ўз халқи, Ватанига меҳр-садоқат туйғусини кучайтириш, уларни ҳар хил бузғунчи кучларнинг ахборот хуружларидан огоҳ этиш, муносиб ҳимоя қилишдан иборатдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон. 2023.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги 439 - II сонли Қонун.12.12.2002.

3. Ўзбекистон Республикасида “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Президент қарори 560-II-сон. 11.12.2003.

4. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни 16 модда. Халқ сўзи. 8.01.2008.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги ЎРҚ-406-сонли Қонун. 14.09.2016.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги

ЎРҚ–444-сонли Қонуни. 8.09.2017.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3907-сонли қарори 14.08.2018.

8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг

“27 июнь – Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимлари”га йўллаган байрам табриги. 2019.

9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29.12.2020.

10. Ўзбекистон Республикасининг “2021 - 2026 йилларга мўлжалланган экстремизм ва терроризмга қарши курашиш бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги

ПФ-6255-сонли Фармон.01.07.2021.

II. Асосий адабиётлар

11. “Янгиланаётган жамиятда ёшларнинг ижтимоий фаоллиги:

муаммо ва ечимлар” Республика илмий-амалий конференция мақолалар тўплами.-Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2020.

12. “Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш стратегияси: мавжуд вазият ва ривожлантириш истиқболлари” мавзусидаги илмий-амалий конференция мақолалар тўплами.Тафаккур бўстони нашриёти,

2019. – 169-170-бетлар.

13. Маматқулов А.“Ўқувчи-ёшлар ўртасида интернет ва ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш маданиятини шакллантириш”.

Қўлланма.-Т.: 2020.– 5-9-бетлар.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA DISKURS TAHLILI VA UNING TASNIFI

Eshchonov Sanjar Erkinbayevich
O‘zbekiston Milliy universiteti o‘qituvchisi, Amaliy ingliz tili va adabiyotshunoslik kafedrasi o’qituvchisi.
E-mail: EshchonovS@gmail.com
Tel: +998 94 631 33 32

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Turizm fakulteti Ingliz tili kafedrasi mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dotsent, **Yusupova M. A.** taqrizi asosida

Annotatsiya: maqolada zamonaviy tilshunoslikda “diskurs” atamasiga berilgan ta’riflar, diskursning bir qancha fanlar bilan aloqasi, unining o‘rganish ob’ekti, tilshunoslik fanida “diskurs” tushunchasiga nisbatan turli yondashuvlar mavjudligi, muloqot nuqtai nazaridan tadqiqotchilar e’tiborini barcha ma’nodagi “nutq”ga qaratilganligi, ya’ni tabiiy nutq, kommunikativ vaziyat, nutq jarayonining faolligi xususida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: badiiy nutq, kommunikativ vaziyat, nutq jarayoni,diskurs, matn, sotsiolingvistika, pragmalingvistika, kognitiv jarayon, lingvistik-stilistik, muloqot registrlari

DISCOURSE ANALYSIS AND ITS CLASSIFICATION IN MODERN LINGUISTICS

Annotation: In the article, the definitions given to the term "discourse" in modern linguistics, the relationship of discourse with several disciplines, the object of its study, the existence of different approaches to the concept of "discourse" in the science of linguistics, and the attention of researchers from the point of view of communication are drawn to " focused on "speech", that is, natural speech, communicative situation, activity of the speech process are discussed.

Key words: artistic speech, communicative situation, speech process, discourse, text, sociolinguistics, pragma linguistics, cognitive process, linguistic-stylistic, communication registers

Аннотация: В статье даны определения термину «дискурс» в современной лингвистике, связь дискурса с несколькими дисциплинами, объект его изучения, существование различных подходов к понятию «дискурс» в науке языкознании. , а внимание исследователей с точки зрения общения обращено на «ориентированность на «речь», то есть речь идет о естественной речи, коммуникативной ситуации, активности речевого процесса.

Ключевые слова: художественная речь, коммуникативная ситуация, речевой процесс, дискурс, текст, социолингвистика, прагматическая лингвистика, когнитивный процесс, лингвостилистический, регистры общения.

Hozirgi vaqtda diskurs lingvistik, falsafiy, adabiy-nazariy, siyosiy, etnologik, pedagogik, tarixiy va hatto mediashunoslikdagi turli hodisalarni tavsiflovchi ko‘p ma’noli tushuncha sifatida e’tirof etiladi. Ammo shuni ko’rish mumkinki, “diskurs” va “matn” tushunchalari qo‘shma ma’noda qo‘llanilib, hozirgi kunga qadar tadqiqotlarda bir vaqtda qo‘llanilgan. Zamonaviy tilshunoslikda “diskurs” atamasiga aniq ta’rif berilmagan. Diskurs bir qancha fanlarning o‘rganish ob’ekti hisoblanadi. Tilshunoslik fanida “diskurs” tushunchasiga ta’rif berishga bir qancha yondashuvlar mavjud. Masalan, muloqot nuqtai nazaridan tadqiqotchilar e’tiborini barcha ma’nodagi “nutq”ga qaratadi, ya’ni tabiiy nutq, kommunikativ vaziyat, nutq jarayonining faolligi va hokazo. T.V.Matveevaning "Lingvistik atamalarning to'liq lug'ati" lug'atida u nutqni quyidagicha izohlaydi:Sotsiolingvistika nutqda ishtirok etuvchi kommunikatorlarni keng ijtimoiy-madaniy kontekstda nutqni amalga oshirish nuqtai nazaridan tekshiradi, ularni muayyan ijtimoiy guruh vakillari deb hisoblaydi[1]. Ijtimoiy-lingvistik tamoyillar nuqtai nazaridan V.V. Karasik nutqni "muayyan ijtimoiy guruh a'zolarining nutqi yoki qandaydir tipik nutqiy xatti-harakatlar holatidan kelib chiqadigan nutq harakati" deb hisoblaydi[2].

Kognitiv nuqtai nazardan, nutqni muvaffaqiyatli nashr etish va tushunish uchun zarur bo'lgan turli xil bilim tizimlarining ierarxik mohiyatidir. Nutqni shu nuqtai nazardan ko'rib chiqish uchun E.S. Kubryakova va O.V Aleksandrovaning ta'rifi "Diskurs – bu nutqning tug'ilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan kognitiv jarayon"[3]. Nutqni o‘rganishning struktur jihati uni formal va substantiv bog‘lanish nuqtai nazaridan tahlil qiladi, uni bir-biri bilan semantik bog‘langan ikki yoki undan ortiq gaplar sifatida ko‘rsatadi. Lingvomadaniyatshunoslik sohasida nutqni o‘rganishda birinchilardan bo‘lib har qanday etnik guruhning nutqiy xususiyatlari, nutq shakllari, ushbu til madaniyatining afzalliklariga e’tibor beriladi. Nutqni o‘rganishga lingvistik-stilistik yondashish muloqot registrlari va ularning funksiya mezonlarini belgilashda, shuningdek, og‘zaki va yozma nutqni, ularning janrlari va turli uslubiy xususiyatlarini tahlil qilishda o‘z ifodasini topadi. Diskurs ta’rifiga

[1] Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. – Р-на-Д.: Феникс, 2010. – 562 с.
[2] Карасик В.В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
[3] Кубрякова Е.С., Александрова О.В. Виды пространства, текста и дискурса // Категоризация мира: пространство и время: матер. науч. конф. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 19-20.

nisbatan yuqorida aytilgan barcha yondashuvlar bir-birini inkor etmaydi, aksincha, ular bir-birini to‘ldiradi, uning qo‘llanish doirasini kengaytiradi, “diskurs” tushunchasini har tomonlama ko‘rib chiqish imkonini beradi.Tadqiqotchi Xolmurodovaga ko’ra, “pragmatikaga oid tadqiqotlarda asosiy tahlil birligi to‘liq shakllangan matn yoki boshqa turdagi nutqiy, diskursiv tuzilmalar bo‘ladi… lisoniy birliklarning pragmatik imkoniyatlari faqat ularning matn, diskurs sharoitida faollashuvida namoyon bo‘ladi.” [4]

Diskurs atamasi XX asrning 70-yillarida qo'llanila boshlandi. Ma’lumki, “discourse” atamasi fransuz tilida “discourse” – nutq, ingliz tilida esa “discourse” – muhokama, ifoda, nutq ma’nolarini bildiradi. “Diskurs” atamasi mustaqil atama sifatida ilk bor yigirmanchi asrning 50-yillarida ishlatilgan. Benvenist tadqiqotida “ma’ruzachi tomonidan aytilgan nutq”, amerikalik olim A. Xarris 1952 yilgi asarida nutqqa oid fikrlarini bildirgan. Bu davrda olim Yu. Xabermas nutq masalasini sharhlar ekan, shuningdek, nutq muloqotning maxsus shakli, muntazam suhbat ekanligini tushuntirdi. T.M. Nikolaeva nutqning turli ta'riflarini hisobga olib, eng muhimlarini ta'kidlaydi: a) izchil matn; b) matnning og'zaki shakli; b) dialog; v) gapning ma'no jihatdan bog'langan turlari; d) og'zaki yoki yozma nutq[5]. Patrik Serio o‘zining “Fransuz maktabida nutq tahlili” maqolasida hozirda diskurs atamasiga nisbatan qo‘llaniladigan bir qancha qoidalarni ko‘rsatadi: “1. Sossyur tushunchasiga ko'ra, u "nutq" so'zining ekvivalenti, ya'ni har qanday o'ziga xos so'zdir. 2. So‘z birikmasidan kattaroq birlik. 3. Nutq vaziyatini hisobga olgan holda so`zlovchining qabul qiluvchiga ta`siri. 4. Gapning asosiy turi sifatida suhbat. 5. So‘zlovchiga tegishli “nutq” va boshqalar. 6. Til birliklarining qo`llanilishi, ularning nutqda dolzarbligi. 7. Nutqning ijtimoiy yoki mafkuraviy jihatdan cheklangan shakli. 8. Matnni tuzish shartlarini o‘rganish bo‘yicha nazariy loyiha[6] . Bundan tashqari, olimlar nutq haqida turli xil ta'riflar va fikrlarni bildiradilar. N.D. Arutyunovaning ta'kidlashicha, "muloqot insonning kognitiv ongidagi o'zaro ta'sir mexanizmining tarkibiy qismi", hayotga to'la "[7]. Stepanov nutqni “til ichidagi til” deb ta’riflaydi[8].

---

[4] Холмуродова М. И. Эркин Аъзам киноқиссалари тилининг социопрагматик аспекти. -: Filol. fanl. d-ri. diss. –Andijon,2021. – 19 b.

[5] Николаева Т.М. Лингвистика текста: Современное состояние и перспективы // Новое в зарубежной лингвистике. – 1978. – №8. – С. 5-39.

[6] Серио П. Как читаются тексты во Франции // В кн.: Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М.: Прогресс, 1999. – С. 12-53.

[7] Арутюнова Н.Д. Дискурс // В кн.: Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136-137.

[8] Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип. Причинности // Язык и наука конца XX века: сб. ст. – М.: РГГУ, 1995. – С. 35-73.

M. Baxtin nutqni “adresat va adresat muloqot qiladigan muloqot modeli” deb ta’riflaydi. Chunki gapning xarakterli jihati shundaki, u uch tarafdan biriga, ya’ni adresatga qaratilgan bo‘lib, so‘zlovchi va tinglovchi ishtirokini taqozo etadi [9].

"Diskurs" atamasi bilan bog'liq qoidalarning ko'pligi uning tadqiqot yo'nalishlarining ko'pligi bilan bog'liq. Shu munosabat bilan T. Van Deyk "Keng ma'noda nutqni til shaklining murakkab birligi - ma'no va harakat, o'z navbatida kommunikativ akt nuqtai nazaridan batafsil tavsiflash mumkin" deb ta'riflaydi[10]. Bunday ta’riflarga asoslanib, ko‘pchilik tadqiqotchilar nutqni “yozma matnda yoki og‘zaki nutqda sodir bo‘ladigan, ma’lum bir kognitiv va tipologik asoslangan kommunikativ makonda sodir bo‘ladigan kommunikativ hodisa” deb atashadi; biri “matndan tashqari ekstralingvistik omillardan (dunyoni bilish, g‘oyalar, tushunchalar, adresat maqsadi) tashkil topgan murakkab kommunikativ tuzilma” ekanligini tushuntiradi. T. Van Deyk nutqni misol qilib olgan holda, nutqning o'zini, balki ijtimoiy jihatini ham e'tiborsiz qoldirmaslik yaxshiroq deb hisoblaydi. Diskurs tushunchasini tushunish uchun biz turli xil ekstralingvistik omillarni hisobga olishimiz kerak. Masalan, “Til mavhum til tizimi sifatida real nutq shaklida mavjud... Muloqot hamisha inson faoliyatining ma’lum bir sharoitida, ma’lum ijtimoiy makonda sodir bo’ladi”[11] , deydi olim. Daraja ko’rsatkichi va tamoyillarisifatida M. Stubbs nutqning quyidagi xususiyatlarini ko'rsatadi:

a) “formal nutq – gapdan kattaroq til birligi”; b) “kontent nutqi tilning ijtimoiy kontekstda qo‘llanilishi bilan bog‘liq”; b) “muloqot o‘z tashkil etishda interaktivdir, ya’ni dialog bilan tavsiflanadi”[12] .

Tadqiqotchi V.E. Chernyaevskaya ishida nutqning ikkita ta'rifi mavjud:

a) «Muloqot — yozma matnda va og‘zaki nutqda o‘z aksini topadigan, ma’lum kognitiv va tipologik asoslangan kommunikativ makonda sodir bo‘ladigan o‘ziga xos kommunikativ vaziyat»;

b) “muloqot” – mavzuga oid munosabatga ega matnlar majmui: umumiy mavzu asosida nutqda tizimlashtirilgan matn. Nutqning ma’nosi bitta matn bilan ochib berilmaydi, u matnlararo darajada, ya’ni ko‘p matnlar majmui nisbati asosida aniqlanadi”[13]. V.E. Chernyaevskayaning fikricha, nutqning bu ikki ta'rifi o'zaro

[9] Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 310 с.
[10] Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989. – 312 с.
[11] Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М., 2004. – 367 с
[12]Stubbs M. Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language. – Chicago: University of Chicago Press, 1983. – 272 p.
[13] Чернявская В.Е. Лингвистика текста. Лингвистика дискурса: учеб. пос. – М.: Наука, 2013. – 208 с.

bog'liq bo'lib, ular kognitiv hodisaning turli tomonlarini ochib beradi. Tadqiqotchi olim G. Anes "muloqotning xarakteristikalari dinamiklik, funksionallik, dolzarblik, jarayon, kognitiv harakat, tovush yoki grafik tasvirdagi lingvistik xomashyo va shartli ravishda yopiqlilik (chunki u ma'lum bir vaqt oralig'ida, ma'lum bir muhitda sodir bo'ladi va kimgadir yo'naltiriladi, ma'ruzachilar o'zaro ta'sir qiladi)" ekanligini ko'rsatadi[14]. Diskurs nafaqat lingvistik, balki noverbal harakatlardan ham iborat. Bu muloqotga illokatsion ohang beradi. Matn faqat og'zaki vositalardan foydalanadi va kommunikativ maqsadga erishish uchun turli stilistik vositalardan foydalanadi. Bundan tashqari, diskurs o'zining presuppozitsiya bo'limida yashirin bo'lgan pretsedent matnlardan iborat bo'lishi mumkin. Pretsedent matnlar nutqning ma'nosini tushunishni ta'minlaydigan majburiy tarkibiy qismdir. Diskursning lug'atdagi ta'rifi quyidagicha: "Diskurs – bu ekstralingvistik-pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar majmuini aks ettiruvchi bog'langan matn; voqea aspektida olingan matn; maqsadli ijtimoiy faoliyat sifatida, odamlar va ularning ong mexanizmi (kognitiv jarayonlar) o'rtasidagi munosabatlarning tarkibiy qismi sifatida qaraladigan so'z. Diskurs nutqning paralingvistik harakatlaridan (imo-ishoralar, mimikalardan) iborat"[15].

Tadqiqotchi Sh.Gulyamovaga ko'ra, diskurs tushunchasi nutq, matn, dialog, uslub va hattoki til haqidagi an'anaviy tasavvurlarni o'zgartirib yuboradi. Alohida mualliflarga tegishli bo'lgan izoh va turli milliy an'analariga mos keluvchi "diskurs" iborasini qo'llashning uch asosiy sinfi alohida ta'kidlanadi[16].

Birinchi sinfga mazkur atamaning mutlaq lingvistik qo'llanilishi kiradi va u ilk bor Z.Harrisning "Diskurs – tahlil" maqolasida qo'llanilgan. "Diskurs" (nutq) atamasining tilshunoslikda qo'llanilishi ham turlicha bo'lib, asosan matn, nutq va dialog kabi tushunchalarning an'anaviy shakllanishi va aniqlanishi holatlari ko'rib chiqilgan.Bir tomondan, diskurs kommunikativ vaziyatdagi nutq sifatida qaraladi va shuning uchun bu shaxsning nutq faoliyati bilan taqqoslaganda yanada aniq ijtimoiy mazmunga ega bo'lgan kategoriya sifatida ko'riladi. N. D. Arutyunovning yozishicha,"diskurs hayotiy so'zlashuvdir"[17]. Boshqa tomondan, zamonaviy (1970-yillarning o'rtalaridan) amaliyotni tahlil qilish, replikatsiya almashinuvi orqali

[14] Әнес Ғ. Мәтіндік семантикалық-этимологиялық кеңістіктің теориялық мәселелері: фил.ғыл.докт. дисс. – Алматы, 2010. – 35 б.

[15] Арутюнова Н.Д. Лингвистический-энциклопедический словарь / под редакцией В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 137 с.

[16] Sh.Gulyamova. Monologik diskursdagi qo'shma gaplarning sotsiopragmatik talqini (o'zbek va ingliz tillaridagi materiallar asosida). Filol.fan.d-ri diss. -Andijan, 2022, -25-b

[17] Арутюнова, Н.Д. Дискурс[Текст] / Н.Д. Арутюнова// Лингвистический энциклопедический словарь.– М.: Советская энциклопедия, 1990.

amalga oshiriladigan muloqotjarayonida axborot harakatining qonuniyatlarini o‘rganish bilan bog‘liq; shunday qilib, kelib chiqishi Xarrisga borib taqaladigan anchayin strukturalichiziqning o‘ziga xos davomi bo‘ladi (odatda, bunday deb nomlanmagan bo‘lsa-da), o‘zaro ta'sirining ba'zi tuzilishini tasvirlaydi. Shu bilan birga, nutqning dinamik tabiatiga urg‘u beriladi, bundan maqsad nutq va matnning turg‘unligi haqidagi an'anaviy tushunchani farqlashdir. "Diskurs" atamasiga berilgan izohning birinchi sinfi asosan ingliz tilidagi ilmiy an'analarida uchraydi.

"Diskurs" atamasidan foydalanishning ikkinchi sinfi so‘nggi yillarda ilm-fan doirasidan tashqariga chiqdi va publitsistikada mashhur bo‘lib, fransuz tuzilmalariga va poststrukturalistlarga, birinchi navbatda M. Foukoga borib taqaladi. Mazkur ifodalar orqali an'anaviy uslub tushunchalarini ("uslub – bu inson demak") va individual til ("Dostoyevskiy uslubi", "Pushkin tili" va boshqalar) kabilarga izoh berib ketiladi. Shu tarzda tushunilgan "nutq" atamasi (shuningdek, Fuko ishlatgani kabi yasalgan va “nutqiy amaliyot” atamasi bilan tez-tez sinonim sifatida ishlatiladi) gapirish usulini tasvirlaydi va mutlaqo aniq bir ta'rifga ega – QAYSI yoki KIMning nutqi ekanligi ma’lum, chunki tadqiqotchilar hech qanday nutqqa qiziqish bildirmaydi, lekin uning o‘ziga xos turlari keng parametrlar orqali belgilanadi. Bu yerda nutq ma’lum bir g‘oyani o‘z ichiga olgan stilistik o‘ziga xoslikni anglatadi. Bundan tashqari, gapirish usuli asosan so‘zlashuv mavzusini, unga tegishli institutlarni belgilaydi va yaratadi deb taxmin qilinadi.

Nihoyat, nemis faylasufi va jamiyatshunos Y. Habermasning nomi bilan bog‘liq bo‘lgan "diskurs" atamasining uchinchi ishlatilish holati ham mavjud. Bu avvalgi tushunchaga nisbatan o‘ziga xos deb hisoblanishi mumkin, ammo u muhim xususiyatlarga ega. Ushbu uchinchi tushunchada "nutq" - bu ijtimoiy haqiqatdan, an'analardan, hokimiyatdan, muloqot holatlaridan va boshqalardan maksimal darajada olib tashlashda amalga oshiriladigan maxsus ideal muloqot turi bo‘lib, so‘zlashuv ishtirokchilarining fikr va harakatlarini tanqidiy muhokama qilish va asoslashga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Yuqorida sanab o‘tilgan uchta makro tushunchalar (shuningdek, ularning turlari) bir-biri bilan o‘zaro ta'sirlashgan va o‘zaro ta'sirlashib boradi. Shubhasiz, bu nuqtai nazarlar istisno emas, balki bir-birini to‘ldiradi.

Darhaqiqat, diskurs — o‘zida ijtimoiy ma’lumotlarni tashuvchi, hajmi qancha bo‘lishidan qat’i nazar, ijtimoiy muhitda ishlatiladigan og‘zaki yoki yozma nutqdir, degan xulosa bir qator tadqiqotlarda qayd etilgan to‘xtam sifatida ko‘zga tashlanadi. Ushbu nutq uning kim tomonidan qanday vaziyatda amalga oshirilayotganligiga ko‘ra tahlil qilinadi. Bu ayni diskurs va matnlarda aniqroq namoyon bo‘lishini ta’kidlab o‘tish o‘rinlidir.Tilshunos olima L.Raupovaning tadqiqotlarida o‘rinli keltirilgan quyidagi fikrlarini quvvatlash mumkin. “So‘zlashuv tili dialogik diskurs

shaklida namoyon bo‘ladi va bu diskurs hozirjavoblik asosida tuziladi. Lekin unutmaslik kerakki, so‘zlashuv tili deganda, faqat dialogni tushunmaslik kerak. Albatta, ular bir-biri bilan bog‘liq hodisa, shu bois yozma va og‘zaki adabiy til tarkibida har ikkala nutq shakli mavjud. L.V.Sherbaning fikricha,[18] so‘zlashuv nutqi dialogik diskurs shaklida yuz beradi. Bu esa, dialogning tabiiyligini ta’minlaydi. Til dialogdagina o‘zining haqiqiy borlig‘ini namoyon qiladi. Uning og‘zaki va yozma shakllari taqqoslab ko‘rilsa, adabiy tilning asosida monologik diskurs yotganligini ko‘ramiz”[19]. Nutqning tuzilishi ikkita tubdan qarama-qarshi rollarning – adresat va adresantning mavjudligini nazarda tutganligi sababli lingvistik aloqa jarayonining o‘zi ushbu ikki jihatdan ko‘rib chiqilishini talab qiladi. Nutqni qurish (yaratish, sintez qilish) jarayonlarini modellashtirish nutqni tushunish (tahlil qilish) jarayonlarini modellashtirish bilan bir xil emas. Diskurs ta’limotida ikki guruh ajratiladi - nutq konstruksiyasini o‘rganidiganlar (masalan, ma’lum bir ob’yektni nomlashda leksik vositani tanlash) va qabul qiluvchining nutqini tushunishini tekshiradiganlar (masalan, tinglovchining qisqartirilgan leksik vositalarni qanday tushunish masalasi).

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References):

1. Холмуродова М. И. Эркин Аъзам киноқиссалари тилининг социопрагматик аспекти. -: Filol. fanl. d-ri. diss. –Andijon,2021. – 19 b.

2. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. – Р-на-Д.: Феникс, 2010. – 562 с.

3. Кубрякова Е.С., Александрова О.В. Виды пространства, текста и дискурса // Категоризация мира: пространство и время: матер. науч. конф. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 19-20.

4. Серио П. Как читаются тексты во Франции // В кн.: Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М.: Прогресс, 1999. – С. 12-53.

5. Арутюнова Н.Д. Лингвистический-энциклопедический словарь / под редакцией В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 137 с.

[18]Щерба Л. В. Восточно-лужское наречие. -Петербург, 1915. -С.4.

[19] Раупова Л.. Диологик дискурсдаги полипредикатив бирликларнинг социопрагматик тадқиқи. Филол.фан.д-ри дисс. -Тошкент, 2012. -56- б.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirish an’analari, mohiyati, tuzilmasi va ilmiy tamoyillari

Ravshanova Gulnoza Asqar qizi
Jizzax davlat pedagogika universeteti O’qituvchi

Annotatsiya: Mazkur tezisda bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirishning an’analari, mohiyati, tuzilmasi va ilmiy tamoyillari tahlil qilinadi. Kreativlik, o‘qituvchilarning innovatsion yondashuvlarini amalga oshirishda, talabalar bilan samarali aloqalar o‘rnatishda va ta’lim jarayonini ilg‘or usullarda tashkil etishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu tezisda kreativ salohiyatni rivojlantirishning asosiy tamoyillari, metodlari va vositalari ko‘rib chiqilib, o‘qituvchilik kasbida kreativitga bo‘lgan ehtiyoj va uning pedagogik samaradorligi asosida xulosalar chiqariladi.

Kalit so‘zlar: kreativ salohiyat, bo‘lajak o‘qituvchilar, pedagogik metodlar, innovatsion yondashuv, ta’lim jarayoni, ilmiy tamoyillar, o‘qituvchilik kasbi, kreativlik.

Аннотация: В данной тезисе рассматриваются традиции, сущность, структура и научные принципы развития креативного потенциала у будущих учителей. Креативность играет важную роль в реализации инновационных подходов в преподавании, установлении эффективных отношений с учащимися и организации образовательного процесса с использованием передовых методов. В работе рассматриваются основные принципы, методы и инструменты развития креативного потенциала, а также важность креативности для учительской профессии и её педагогическая эффективность.

Ключевые слова: креативный потенциал, будущие учителя, педагогические методы, инновационный подход, образовательный процесс, научные принципы, учительская профессия, креативность.

Abstract: This thesis analyzes the traditions, essence, structure, and scientific principles of developing creative potential in future teachers. Creativity plays a significant role in implementing innovative approaches in teaching, establishing effective relationships with students, and organizing the educational process using advanced methods. The thesis discusses the key principles, methods, and tools for developing creative potential, as well as the importance of creativity for the teaching profession and its pedagogical effectiveness.

Keywords: creative potential, future teachers, pedagogical methods, innovative approach, educational process, scientific principles, teaching profession, creativity.

Kirish: Bugungi kunda ta'lim tizimi jamiyatning rivojlanishiga bevosita ta'sir etadigan muhim sohalardan biridir. O‘qituvchilar ta’lim jarayonining markaziy shaxslaridan bo‘lib, ular nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va yangi bilimlarni qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiruvchi shaxslar hisoblanadi. Shuning uchun, bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga katta hissa qo‘shishi mumkin.

Kreativ salohiyat o‘qituvchining nafaqat o‘z bilimini o‘rgatishda, balki o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini, mustaqil o‘rganish qobiliyatini va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish ko‘nikmalarini rivojlantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Bu salohiyatni rivojlantirish o‘qituvchining o‘quvchilarga ta’lim berish jarayonidagi yondashuvlarini yangilashga, pedagogik metodlarni takomillashtirishga va samarali o‘quv muhitini yaratishga imkon beradi.

O‘qituvchilik kasbini ta'limdagi kreativlik bilan bog‘lab ko‘rgan holda, ilmiy jihatdan bu sohada izlanishlar va tajribalar mavjud bo‘lib, ularning barchasi kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan metodlarni, usullarni va pedagogik tamoyillarni izlashga qaratilgan. Bu tezisda bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirishning an’analari, mohiyati, tuzilmasi va ilmiy tamoyillari tahlil qilinadi, hamda o‘qituvchilik faoliyatida kreativlikni qo‘llash usullari haqida xulosalar chiqariladi.

Tezisda keltirilgan ma'lumotlar, pedagogika fanining ilg‘or metodlaridan foydalanish orqali, bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirishga yordam beradigan bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Shuningdek, kreativ salohiyatni rivojlantirishga asoslangan ilmiy tamoyillar va metodlarni o‘rganish o‘quv jarayonida innovatsion yondashuvlar va o‘qituvchilar uchun yangicha pedagogik shakllarni joriy etishga imkon yaratadi.

Bugungi ta'lim tizimi o‘zgarishlar va yangilanishlarga yuz tutayotgan bir paytda, bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. O‘zbekistonning zamonaviy ta'lim tizimi global ta'lim trendlariga moslashish va yangi pedagogik yondashuvlarni qo‘llashga intilmoqda. Ushbu o‘zgarishlar kontekstida o‘qituvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirish, o‘quvchilarning ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Kreativlik o‘qituvchining pedagogik faoliyatining muhim jihatlaridan biri bo‘lib, o‘quv jarayonida innovatsion usullarni qo‘llash, yangi

g‘oyalar va yondashuvlar yaratish, shuningdek, o‘quvchilarni motivatsiya qilishda katta rol o‘ynaydi.

Kreativ salohiyatni rivojlantirish o‘qituvchilarning o‘quvchilarga nafaqat bilim, balki ijodiy yondashuvlarni ham o‘rgatish imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarni o‘z fikrlarini erkin ifodalashga, yangi masalalarga innovatsion yechimlar ishlab chiqishga va har qanday vaziyatda o‘zlarini mustaqil namoyon qilishga undaydi. Kreativ o‘qituvchilar esa o‘quvchilarda nafaqat akademik bilimlarni, balki ularning ijodiy va intellektual salohiyatlarini ham rivojlantiradilar.

Kreativlikning ta'lim tizimidagi ahamiyatini inobatga olgan holda, bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirish masalasi ilmiy izlanishlar va pedagogik amaliyotda alohida e'tiborga loyiqdir. Bu masala bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar pedagogik metodlarni yangilash, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish, shuningdek, o‘qituvchilarni kreativ yondashuvlarni qo‘llashga tayyorlashni ta'minlashga yo‘naltirilgan. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirishning ilmiy tamoyillari va metodlarini o‘rganish ta'lim tizimidagi sifatli o‘zgarishlarga olib keladi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur mavzu o‘qituvchilarning pedagogik faoliyatini samarali va innovatsion qilish, ta'limda kreativ yondashuvlarni tatbiq etish hamda bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy ta'lim metodlariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Bu mavzuni ilmiy jihatdan o‘rganish, ta'lim jarayonidagi yangi imkoniyatlar va samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirish an’analari, mohiyati, tuzilmasi va ilmiy tamoyillari mavzusini o‘rganishning ahamiyati bugungi ta'lim tizimining zamonaviy talablariga mos ravishda o‘qituvchilarni yangi pedagogik yondashuvlar, metod va texnologiyalar bilan tanishtirish, ularda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va mustaqil o‘rganish qobiliyatini shakllantirishni ham o‘z oldiga asosiy vazifa qilib qo‘ygan. Bu esa, o‘z navbatida, o‘qituvchilardan nafaqat an'anaviy pedagogik yondashuvlarni, balki innovatsion va kreativ metodlarni qo‘llashni talab qiladi.

Kreativ salohiyatni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy izlanishlar bo‘lajak o‘qituvchilarni nafaqat bilim berish jarayonida, balki o‘quvchilarni innovatsion fikrlashga, yangicha yondashuvlar va yechimlar ishlab chiqishga, ijodiy va tanqidiy fikr yuritishga o‘rgatish uchun zarur bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. O‘qituvchilar kreativ salohiyatga ega bo‘lganda, ular o‘quvchilarning ta'lim jarayonida faolligini oshirib, o‘quvchilarda yangiliklarga ochiqlik, mustaqil fikrlash

va o‘zini ifoda etish qobiliyatlarini rivojlantirishga ko‘maklashadi. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.

Mavzuni o‘rganishning ahamiyati shundaki, kreativlik o‘qituvchilarning pedagogik faoliyatida ta'lim jarayonining sifatini oshirishga imkon yaratadi. Ta'lim tizimining yuqori sifatga ega bo‘lishi uchun o‘qituvchilar kreativ fikrlash va innovatsion metodlarni tatbiq eta olishlari lozim. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirish orqali ular o‘quvchilarning ijtimoiy, intellektual va madaniy rivojlanishiga katta hissa qo‘shishlari mumkin.

Bundan tashqari, o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy izlanishlar pedagogik faoliyatda qo‘llaniladigan metodlarni, vositalarni va yondashuvlarni takomillashtirishga yordam beradi. Bu esa o‘quvchilarda yangi bilimlarni o‘zlashtirish va turli muammolarga innovatsion yechimlar topish ko‘nikmalarini rivojlantirishga olib keladi. Shunday qilib, mavzuni o‘rganish bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik metodlarga tayyorlashda, shuningdek, ularning ijodiy salohiyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Xulosa:

Kreativ salohiyatni rivojlantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning ijodiy yondashuvlari nafaqat o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilaydi, balki ularning mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlarini ham oshiradi. Ta'lim tizimi va pedagogik metodlarda kreativ yondashuvlar, ayniqsa, bo‘lajak o‘qituvchilarning professional faoliyatini yangi usulda tashkil etishga yordam beradi. Kreativ salohiyatni rivojlantirish, o‘qituvchilarning o‘z pedagogik faoliyatiga yangicha qarashini shakllantiradi, ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga zamin yaratadi.

Kreativ salohiyatni rivojlantirishning ilmiy tamoyillari, metodlari va vositalari pedagogik faoliyatda innovatsion yondashuvlarning qo‘llanilishini ta’minlaydi. O‘qituvchilar kreativ salohiyatga ega bo‘lganda, ular ta'lim jarayonini samarali tashkil etib, o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va mustaqil o‘rganish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, kreativlik o‘qituvchilarning pedagogik metodlarini, o‘quvchilar bilan ishlash usullarini yangilashga, ta'limni ilg‘or va zamonaviy usullar bilan boyitishga imkon yaratadi.

Takliflar:

1. **Pedagogik treninglar va seminarlarga e'tibor qaratish:** Bo‘lajak o‘qituvchilarni kreativ salohiyatni rivojlantirishga yo‘naltirilgan treninglar va seminarlarda ishtirok etish imkoniyatlarini yaratish. Bu treninglar pedagogik

yondashuvlarni yangilash va kreativ metodlarni o‘qituvchilarga o‘rgatish uchun samarali vosita bo‘lishi mumkin.

2. **Innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish:** Bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion ta'lim texnologiyalari, masalan, interaktiv o‘quv vositalari, raqamli ta'lim resurslari va o‘quvchilarning ijodiy yondashuvlarini qo‘llab-quvvatlashga mo‘ljallangan texnologiyalar bilan tanishtirish.

3. **Kreativlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik qo‘llanmalar yaratish:** O‘qituvchilar uchun kreativ salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan metodik qo‘llanmalar, dars rejalari va o‘quv materiallarini ishlab chiqish. Bu qo‘llanmalar o‘qituvchilarga kreativ pedagogik metodlarni qo‘llashda yordam beradi.

4. **Kollaborativ ishlashga asoslangan yondashuvlarni joriy etish:** O‘qituvchilarni guruh bo‘lib ishlash, birgalikda yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va ulardan o‘quv jarayonida samarali foydalanish uchun muhit yaratish.

5. **Kreativ yondashuvlarni pedagogik ta'lim dasturlariga kiritish:** Ta'lim dasturlariga kreativlikni rivojlantirishga mo‘ljallangan maxsus kurslar yoki modulalarning kiritilishi bo‘lajak o‘qituvchilarni ijodiy fikrlash va pedagogik innovatsiyalarni qo‘llashga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

6. **Ilmiy izlanishlar va tajriba almashish:** Kreativ salohiyatni rivojlantirish sohasidagi ilmiy izlanishlar va amaliy tajriba almashishni rivojlantirish. Bu o‘qituvchilarga turli metodlarni o‘rganish va o‘z faoliyatlarida qo‘llash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, D. X. (2018). Kreativ pedagogika: nazariy asoslar va amaliyot. Tashkent: O‘zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
2. G‘aybullaev, T. T. (2015). Ta'limda kreativ yondashuvlar va pedagogik innovatsiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Davronov, M. R. (2017). Bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish metodlari. Tashkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
4. Ibragimova, S. A. (2019). Innovatsion ta'lim texnologiyalarining kreativ pedagogik metodlarda qo‘llanilishi. Tashkent: O‘zbekiston pedagogika fanlari akademiyasi.

5. Kholmurodov, X. M. (2020). Kreativlik va pedagogik ta'lim: nazariya va amaliyot. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika ilmiy-tekshirish instituti.

6. Mamatov, M. I. (2021). Ta'limda kreativ yondashuvlarning samaradorligi. Tashkent: O‘zbekiston ta'lim muassasalari nashriyoti.

7. Fayzullayeva, Z. S. (2016). Pedagogik kreativlik: metod va strategiyalar. Toshkent: Ta'lim va taraqqiyot.

Bola nutqi rivojlanishida axborot vositalarining ta’siri.

Andijon davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta’lim fakulteti
Maxsus pedagogika:logopediya yo’nalishi talabasi
Iminjonova Moxichexra Alimardon qizi
iminjonovamoxichexra@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola bola nutqining rivojlanishida axborot vositalarining rolini o'rganildi. Maqolada, axborot vositalarining, xususan, televizor, internet va mobil ilovalar kabi platformalar, bolaning nutq rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilindi. Shuningdek, axborot vositalarining bolalar orasida til o'rganish, so'z boyligi va nutq faolligiga ta'siri, ijobiy va salbiy jihatlari hamda bolalarning psixologik va kognitiv holati bilan qanday bog'lanishi haqida ma'lumotlar keltirildi. Maqolada shuningdek, bolalar uchun axborot vositalarini to'g'ri va me'yorida foydalanishning ahamiyati hamda ota-onalar va ta'lim muassasalarining bu boradagi mas'uliyati yoritildi.

Kalit so’zlar: Axborot vositalari (televizor, internet, mobil ilovalar), til o'rganish,so'z boyligi nutq faolligi, psixologik va kognitiv rivojlanish,ijobiy va salbiy ta'sirlari,axborot vositalaridan me'yorida foydalanish , psixologik ta'sir,kompyuter texnologiyalarining o'rni,bolalarning ijtimoiy muloqoti,elektron ta'lim resurslari, kognitiv faoliyat, o'z-o'zini ifoda etish, rivojlanishning jismoniy va aqliy aspektlari, ota-onalar tomonidan nazorat,axborot vositalarining muvozanati,nutqni stimullash.

Bugungi kunda axborot vositalari bolalar uchun turli ma'lumotlar, o‘yinlar, video materiallar va boshqa turdagi kontentlarni taqdim etadi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan, bu vositalar bolalarning nutqi rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir ko‘rsatmoqda. Ularning ijobiy va salbiy ta'sirlari mavjud. Quyida bola nutqi rivojlanishida axborot vositalarining ta'siri tahlil qilinadi.

Bola nutqi rivojlanishida axborot vositalarining ta'siri mavzusida turli olimlar tomonidan bir qator fikrlar ilgari surilgan. Quyidagi ba'zi fikrlar bunga oid:

Jean Piaget (1896-1980) – Piaget bolalar rivojlanishida tilning o‘rni va muloqotning psixologik jarayonlariga alohida e'tibor qaratgan. Unga ko‘ra, bolalar o‘z atrofidagi dunyo haqidagi tushunchalarini til yordamida rivojlantiradilar. Piagetning nazariyasiga ko‘ra, bola axborot vositalaridan foydalanish orqali yangi bilimlarni o‘zlashtirishda yordam topishi mumkin, ammo bu vositalar bolani real hayot tajribalaridan ajratib qo‘yishi ham mumkin.

Lev Vygotsky (1896-1934) – Vygotsky tilni kognitiv rivojlanishning asosiy vositasi sifatida ko‘rgan. U "ijtimoiy o‘rganish nazariyasi"ni ishlab chiqqan va bola nutqining rivojlanishi, asosan, uning atrofdagilar bilan o‘zaro aloqalari va kommunikatsiyasi orqali bo‘lishini ta'kidlagan. Axborot vositalari, ayniqsa televideniye va raqamli platformalar, bolalar uchun yangi o‘rganish imkoniyatlarini yaratadi, ammo bu vositalar bolaning ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin, deb hisoblagan.

Alison Gopnik – Gopnik bolalarning o‘rganish jarayonini faqat qog‘oz va kitoblardan tashqari, ko‘proq interaktiv tajribalar orqali amalga oshirishini ta'kidlaydi. U axborot texnologiyalarining bolalar uchun ta'limda qanchalik foydali yoki zararli bo‘lishi haqidagi o‘rganishlarida, texnologiyalarni bolalar uchun muvozanatli va me'yorida qo‘llash zarurligini bildirgan. Bu Gopnikning "bolaning nutq rivojlanishi uchun muhim bo‘lgan muloqot" nazariyasiga to‘g‘ri keladi.

Sherry Turkle – Sherry Turkle, texnologiyaning odamlar va bolalar hayotiga bo‘lgan ta'sirini o‘rganib, bolalarning o‘zaro muloqotiga va o‘zini ifoda etishiga salbiy ta'sir ko‘rsatishini ma'lum qilgan. Axborot vositalari va raqamli kommunikatsiya, bolalarda muloqot qobiliyatlarini kamaytirishi, an'anaviy interaktiv o‘rganish usullarini o‘rnini bosishi mumkin, deb hisoblaydi.

Sally J. Rogers – Rogers bola nutqining rivojlanishida, ayniqsa, tilni o‘rganishda erkak va ayol bolaning atrofdagi madaniyatga asoslangan til va kommunikatsiya vositalariga qanday ta'sir qilganini tahlil qiladi. U axborot vositalari, ayniqsa, audiovizual texnologiyalar, bolalar nutqining o‘sishiga, lekin unga ko‘proq bo‘shliq yoki muvozanatsizlik keltirib chiqarishi mumkinligini aytgan.

David Buckingham – Buckingham bolalarning media va axborot vositalari bilan o‘zaro munosabatini o‘rganib, bolalar uchun axborot vositalarining muhimligini, lekin ulardan foydalangan holda intellektual va psixologik xavfsizlikni ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi. U, shuningdek, bolalarning media va axborot vositalari yordamida til o‘rganishida ota-onalarning nazorati zarur ekanligini bildiradi.

Bu olimlarning fikrlariga ko‘ra, axborot vositalarining bola nutqi rivojlanishidagi ta'siri o‘zgaruvchan, ammo bu vositalardan to‘g‘ri va ehtiyotkorlik bilan foydalanish bolalarning kognitiv va nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

Axborot vositalarining ijobiy ta’siri - Axborot vositalari, masalan, ta'limiy dasturlar, multfilmlar, videolar, va audiokitoblar orqali bolalar yangi so‘zlar va iboralarni o‘rganishadi. Eng muhimi, ular bu so‘zlarni turli vaziyatlarda ishlatish

orqali til boyligini oshirishlari mumkin. Misol uchun, turli tillarda multfilm yoki dasturlarni tomosha qilish tilni rivojlantirishga yordam beradi.

Kompyuterlar va mobil qurilmalar uchun ishlab chiqilgan ta'lim dasturlari bolalarga nutqni rivojlantirishda yordam beradi. Masalan, interaktiv o‘yinlar va amaliy mashqlar orqali bolalar talaffuzni yaxshilash, so‘zlarni to‘g‘ri ishlatish va grammatikani tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu dasturlar bolalar uchun qiziqarli va samarali bo‘lishi mumkin.

Bolalar video va audiomateriallar orqali o‘z nutqini yaxshilashadi. Ular eshitish va ko‘rish orqali nutqni anglab olishadi va yangi so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rganadilar. Bu, ayniqsa, tilni o‘rgatish va talaffuzni yaxshilashda muhimdir.

Axborot vositalari orqali bolalar turli madaniyatlar, ilm-fan, tarix va san'at haqida ma'lumotlar olishadi. Bu ularda dunyoqarashni kengaytiradi va nutqni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, ma'lumotlarni video shaklida olish, bolalar uchun yaxshiroq tushuniladigan va qiziqarli bo‘lishi mumkin.

Axborot vositalari, ayniqsa, bolalarga o‘z tengdoshlari yoki oilalari bilan muloqot qilish uchun imkoniyat yaratadi. Onlayn o‘yinlar va interaktiv platformalar orqali bolalar o‘z fikrlarini ifodalash, suhbatlashish va so‘zlashuv qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin.

Axborot vositalarining salbiy ta'siri - axborot vositalarining ko‘pchiligi qisqa va sodda tilni ishlatadi. Telefonlar va kompyuterlar orqali yozilgan xabarlar, emojilar, qisqa so‘zlar va to‘liq gaplardan foydalanish bolalarni o‘z nutqini to‘g‘ri va aniq ifodalashda qiyinchiliklarga duchor qilishi mumkin. Bu ularda nutqning to‘liq va aniq bo‘lishiga salbiy ta'sir ko‘rsatadi.

Axborot vositalarida, ayniqsa, internetda bolalar uchun noto‘g‘ri talaffuz va grammatik xatolar ko‘plab uchraydi. Bu esa bolalarda noto‘g‘ri talaffuz va xatoliklarni takrorlashga olib kelishi mumkin. O‘z-o‘zidan nutqni rivojlantirish uchun ko‘p vaqt va tajriba kerak bo‘ladi, ammo noto‘g‘ri axborot bolalarning nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir o‘tkazadi.

Axborot vositalariga qiziqish bolalarni kompyuter yoki telefon ekranlariga uzoq vaqt tikilishiga olib kelishi mumkin. Bu esa jismoniy faoliyatning kamayishiga, shu bilan birga, bolaning til va nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Nutqni rivojlantirish uchun bolalar jismoniy faoliyatda ham ishtirok etishlari kerak.

Tezkor axborot oqimi bolalarning e'tiborini uzoq vaqt bir narsaga qaratishda qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Bu, o‘z navbatida, ularning nutq rivojlanishiga ham ta'sir qiladi, chunki uzun va murakkab fikrlarni yaratish uchun bolalarga diqqatni jamlash kerak.

Axborot vositalari orqali bolalar o‘zaro muloqot qilishdan ko‘ra, ko‘proq texnologiya bilan muloqot qilishadi. Bu, o‘z navbatida, ijtimoiy ko‘nikmalar va real hayotdagi muloqotni rivojlantirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Nutq rivojlanishida do‘stlar bilan yuzma-yuz muloqot qilish, til va ijtimoiy kontekstlarni o‘rganish muhim ahamiyatga ega.

Axborot vositalarining bolalarning nutqi rivojlanishiga bo‘lgan ta'siri ikki tomonlama. Ular bolalarga yangi bilimlar olish, nutqni o‘rganish va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi, ammo noto‘g‘ri kontent yoki uzoq vaqt davomida axborot vositalaridan foydalanish nutqni sifatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun ota-onalar va ta'lim muassasalari bolalarning axborot vositalarini foydalanish vaqtini va sifatini nazorat qilishlari, va foydali ta'lim resurslariga yo‘naltirishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati.

1. Sizova, S. S. (2019). "Axborot texnologiyalari va bola nutqining rivojlanishiga ta'siri". O‘zbekiston Pedagogika Jurnali, 34(5), 112-118.

2. Xodjaeva, G. B. (2018). "Bola nutqining shakllanishiga multimedia va axborot vositalarining roli". Ilm-fan va ta'lim, 45(7), 59-65.

3. Sergiyenko, I. V. (2017). "Axborot vositalarining bolalarning nutq rivojlanishiga ta'siri: Tezislar". Psixolingvistika va nutq rivojlanishi (2), 17-22.

4. Shonazarova, D. K. (2021). "Axborot texnologiyalarining bola nutqiga ta'siri va ta'limda qo‘llanilishi". Ta'lim va tarbiya, 11(4), 84-90.

5. Gulomova, T. R. (2020). "Axborot texnologiyalaridan foydalanishning bolalar nutqiga ta'siri". Logopediya jurnali, 28(3), 112-118.

6. Ruzikulov, A. A. (2018). "Bola nutqini rivojlantirishda internet resurslarining roli". O‘zbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi ilmiy to‘plami, 6(1), 25-30.

7. Fazliddinova, N. S. (2019). "Multimediya vositalarining maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishdagi o‘rni". Yosh mutaxassislar ilmiy to‘plami, 41-45.

8. Shamsiyeva, M. J. (2017). "Axborot texnologiyalari va bolalar nutqini o‘rganishda ilmiy-eksperimental usul". O‘zbekiston Pedagogika Jurnali, 23(5), 65-70.

9. Jumaniyozov, B. A. (2020). "Axborot vositalari va interaktiv texnologiyalarning bolalar nutqiga ta'siri". Psixologiya va ta'lim jurnali, 12(2), 101-107.

10. Abdullaeva, M. F. (2018). "Bolalar va yoshlar orasida axborot texnologiyalari va ularning til rivojlanishiga ta'siri". Innovatsion ta'lim va fan, 5(2), 45-50

11. Жўрахўжаев, М. Х. (2022). ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАР УЙДА ЯККА ТАРТИБДАГИ ТАЪЛИМДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ. *PEDAGOGS jurnali*, *1*(1), 295-298.

12.Khalilkhoja, D. M. (2022, March). PROBLEMS AND SOLUTIONS OF HOME INDIVIDUAL EDUCATORS. In *Conference Zone* (pp. 315-318).

13.Jurahojaev, M. K. O. (2022). MECHANISMS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF INDIVIDUAL HOME EDUCATION FOR THE DISABLED CHILDREN. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, *2022*(3), 171-180.

14.Jo‘raxo‘jayev, M. X. Imkoniyati cheklangan bolalarning uyda yakka tartibdagi talimi samaradorligini oshirish mexanizmlari: Pedagogika fanlari boyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. *Jizzax–2023.–36-bet*.

15.Jo‘raxo‘jayev, M. X. (2022). Uyda yakka tartibdagi ta’lim o ‘qituvchisining portreti/“Tilni o ‘qitish va o ‘rganishda XXI asr ko ‘nikmalari” III xalqaro anjuman materiallari.

16.Jo‘raxo‘Jayev, M. X. (2024). BOLA SHAXSI SHAKLLANISHI VA PSIXIK RIVOJLANISHINI BELGILOVCHI OMILLARNI O ‘RGANUVCHI TURLI NAZARIY YONDASHUVLAR TAHLILI. *Inter education & global study*, (4 (2)), 412-422.

.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish mazmuni

XUDOYBERDIYEVA FERUZA G'ANISHER QIZI
JDPU stajyor o'qituvchisi

ANNOTATSIA. Quyidagi maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berishning muhim jihatlari va metodlari haqida so'z yuritiladi.

KALIT SO'ZLAR: aqliy tarbiya, ta'lim, metod, usul, tarbiya, maktabgacha ta'lim

АННОТАЦИЯ. В следующей статье говорится о важных аспектах и методах умственного воспитания детей дошкольного возраста.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: интеллектуальное образование, образование, метод, методика, воспитание, дошкольное образование.

ANNOTATION. The following article talks about the important aspects and methods of mental education for children of preschool age.

KEY WORDS: intellectual education, education, method, method, upbringing, preschool education

KIRISH

Maktabgacha yosh – bolalarning hayotida o'ta muhim davr bo'lib, bu davrda insonning intellektual, emotsional, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishida katta o'zgarishlar ro'y beradi. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, bolalarning miyasi bu davrda eng tez rivojlanadi, bu esa o'z navbatida o'qish va yozish kabi qobiliyatlarni rivojlantirish uchun asos yaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun aqliy tarbiya – bu nafaqat bilim berish, balki bolalarning umumiy dunyoqarashi, mantiqiy fikrlash, xotira, e'tibor va boshqalar kabi intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Aqliy tarbiya jarayonida bolaga to'g'ri yondashish, uning qiziqishlariga mos bo'lgan metodlarni qo'llash juda muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish mavzusi juda muhim va mas'uliyatli. Bu davrda bolalarning intellektual va ruhiy rivojlanishi uchun tashkil etilgan o'qitish va tarbiya tizimi, ularning kelajakdagi o'qish, ish faoliyati, va ijtimoiy munosabatlarida asos bo'lib xizmat qiladi.

Aqliy tarbiya metodlari

Aqliy tarbiya — bu bolalarning o'z fikrlarini mustaqil ravishda shakllantirishga, muammolarni hal qilishga va har xil vaziyatlarga nisbatan tanqidiy yondashishni o'rganishga yordam beradigan tizimli faoliyatdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar ko'p narsalarni o'rganish, yangi bilimlarni o'zlashtirish va o'zlarining aqliy salohiyatlarini rivojlantirishga intilishadi. Shuning uchun bu

davrda aqliy tarbiya berish juda muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berishda bir qancha metodlar qo‘llanadi. Ularning eng samaralilari quyidagilardir:

1. O‘yin orqali tarbiya

O‘yin – bolalar uchun eng samarali ta’lim metodlaridan biridir. O‘yin jarayonida bolalar nafaqat o‘zlarining qiziqishlarini rivojlantiradilar, balki mantiqiy fikrlash, xotira va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar. Masalan, jumboqlar, qurilish to‘plamlari, ta’lim o‘yinlari yordamida bolalar o‘z mantiqiy tafakkurini rivojlantirishadi.

2. Turli xil masalalar va vazifalar berish

Bolalarga turli xil masalalar va vazifalar berish, masalan, ranglarni, shakllarni tanish, raqamlar va harflarni o‘rganish, ularning analitik fikrlash qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Oddiy masalalarni hal qilish jarayonida bolalar o‘zlariga qarshi qiyinchiliklarni engib, muvaffaqiyatlarga erishishni o‘rganadilar.

3. Dialog va suhbatlar

Bolalar bilan o‘tkaziladigan suhbatlar, ularning fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Oddiy savollar va javoblar orqali bolalar o‘z fikrlarini ifodalashni, eshitishni va tushunishni o‘rganadilar. Bu, o‘z navbatida, ularning lug‘at boyligini oshiradi va tilni rivojlantiradi.

4. Musiqa va san’at

Musiqa va san’at – bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, shu bilan birga, aqliy rivojlanish uchun ham muhimdir. Musiqa orqali bolalar ritm, tovush, va tembrni o‘rganadilar, san’at esa ularning tasavvurini kengaytiradi. Bolalar rasmlar chizish, qo‘shiqlar aytish, raqs qilish orqali kreativliklarini namoyon etadilar.

5. Tabiat va atrof-muhit bilan tanishtirish

Bolalarga tabiatni tanishtirish, o‘simliklar va hayvonlar haqida ma’lumot berish, ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun juda samarali metod hisoblanadi. Tabiatda sayr qilish, hayvonlar va o‘simliklar bilan bog‘liq savollarni muhokama qilish, bolalar uchun o‘ziga xos ta’lim vositasi bo‘ladi.

Aqliy tarbiya va ijtimoiy rivojlanish

Aqliy tarbiya bolalarning faqat intellektual qobiliyatlarini rivojlantiribgina qolmay, balki ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar do‘stlar bilan o‘ynash orqali o‘zaro munosabatlarni o‘rganadilar, jamoada ishlashni, boshqalar bilan muloqot qilishni, empatiya ko‘rsatishni o‘rganadilar. Ijtimoiy ko‘nikmalar aqliy rivojlanish bilan chambarchas bog‘liqdir.Aqliy tarbiya berishda ota-onalar va tarbiyachilarning roli. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun aqliy tarbiya faqat maktabgacha ta’lim muassasalarida emas,

balki oilada ham amalga oshirilishi kerak. Ota-onalar bolalarning intellektual rivojlanishida birinchi o‘qituvchilar sifatida o‘z o‘rnini egallaydi. Ular bolalariga ko‘plab qiziqarli va rivojlantiruvchi faoliyatlar orqali yordam bera olishadi. Tarbiyachilar esa, o‘z navbatida, bolalarga mustahkam bilim berish va ularni aqliy faoliyatga yo‘naltirishda muhim rol o‘ynaydi. Tarbiyachining o‘rni nafaqat bilim berish, balki bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishdir. Ular bolalarga qiziqarli va interaktiv darslar o‘tkazib, ularning o‘quv faoliyatini kuchaytiradilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotda ilk qadamlarini qo‘yib, dunyo haqidagi tasavvurlarini shakllantirishga boshlaydilar. Bu davrda aqliy rivojlanish uchun muhim asoslar qo‘yiladi. Bolalarning fikrlash qobiliyati, xotira, tasavvur va diqqatlarini rivojlantirishda maktabgacha ta’lim muassasalari va ota-onalar o‘ynaydigan rol katta

XULOSA.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish – bu keng qamrovli va murakkab jarayon bo‘lib, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli rivojlanishiga asos bo‘ladi. Aqliy tarbiya jarayonida bolalar nafaqat bilim va ko‘nikmalarni o‘rganadilar, balki o‘z hissiy, ijtimoiy va mantiqiy qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar. Tarbiyachilar va ota-onalar bu jarayonda muhim o‘rin tutadi, chunki ularning bolaga nisbatan yondashuvi va qo‘llab-quvvatlashi bolalarning muvaffaqiyatini ta’minlashda katta ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun aqliy tarbiya — bu nafaqat bilim olish, balki fikrlash, tushunish, muammolarni hal qilish va ijodkorlikni rivojlantirish jarayonidir. Yaxshi tashkil etilgan o‘yinlar, hikoyalar, san’at va musiqa bilan mashg‘ulotlar, tajriba va kuzatishlar bolalarning aqliy rivojlanishiga sezilarli yordam beradi. Shu bilan birga, ota-onalar va o‘qituvchilarning yordami bolalar uchun juda muhimdir. O‘rgatish va tarbiyalash jarayoni bolalarning imkoniyatlarini kengaytirishga, ularni kelajakda muvaffaqiyatli insonlar sifatida shakllantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Kuchik, I., & Mirzayeva, N. (2018). Maktabgacha ta'limning nazariyasi va amaliyoti. Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.

2.Abdurahmonova, S. (2016). Maktabgacha ta'limda pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.

3.Axmadova, S. (2017). Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish usullari. Tashkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.

4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

5.Piaget, J. (1972). The psychology of the child. New York: Basic Books.

6.Erickson, E. H. (1963). Childhood and society. New York: Norton.

7. Uzbekistan’s Ministry of Preschool Education. (2019). Maktabgacha ta'limda innovatsion pedagogik yondashuvlar. Tashkent.

“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida bolalarning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan davrida jismoniy rivojlanish va va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish

JDPU maktabgacha va boshlang‘ich yo‘nalishlarda masofaviy ta’lim kafedrasi stajyor o‘qituvchisi
Xamzayeva N

Annotatsiya: ushbu maqolada 3 yoshdan 7 yoshgacha bo’lgan bolalarni jismoniy rivojlanish bosqichlari, ularning yosh hususiyatlarini inobatga olgan holda mashg’ulotlar soni, yil oxirida jirmoniy rivojlanish natijalari ko’rsatgichlari haqida yozilgan.

Аннотация: В статье описываются этапы физического развития детей от 3 до 7 лет, количество занятий с учетом их возрастных особенностей, а также показатели результатов физического развития по итогам года.

Abstract: This article describes the stages of physical development of children from 3 to 7 years old, the number of classes taking into account their age characteristics, and the indicators of physical development results at the end of the year.

Kalit so’zlar: ilk qadam, tarbiyalanuvchilar, jismoniy rivojlanish, yugurish, sakrash, sport, tarbiyachi, jismoniy mashqlar, harakat, kuzatuv.

Ключевые слова: первый шаг, ученики, физическое развитие, бег, прыжки, спорт, воспитатель, физические упражнения, движение, наблюдение.

Keywords: first step, students, physical development, running, jumping, sports, educator, physical exercises, movement, observation.

Kirish Jismoniy daqiqalar (qisqa muddatli jismoniy mashqlar) o‘rta, katta va tayyorlovchi guruhlarida faoliyat o‘rtasidagi tanaffusda, shuningdek dars jarayonining o‘zida o‘tkaziladi. Jismoniy daqiqaning ahamiyati bola faloliyati va xolatini harakat faolligi orqali almashtirishdan iborat bo‘lib, u charchoqni yozadi, bolaning emotsional ijobiy holatini tiklaydi. Agar bola faoliyat jarayonida nisbatan harakatsiz turib qolsa toliqish yuzaga keladi. Toliqish bir xil ish, shuningdek faoliyat yuklamasini buzilishi tufayli kuchayadi, bu bolalarning e’tiborini susaytiradi. Bu bosh miya po‘stlog‘ida rivojlanadigan tormozlanish va bolaning o‘quv materialini o‘zlashtirish qobiliyatining susayishi bilan izohlanadi. U chalg‘iy boshlaydi, diqqat faolligi, idroki susayadi. Bu belgilarning barchasi faoliyatni o‘zgartirish zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hatto 6 yoshli bolalar ham 20 daqiqagina

nisbatan harakatsiz va diqqatni jamlab tura olar ekanlar; shu muddatdan so‘ng ular toliqish tufayli bilimlarni yaxshi o‘zlashtirish va ko‘nikmalarni egallashga qodir bo‘la olmaydilar. Jismoniy mashqlarni bajarish mushak ishini faolashtiradi, bu o‘z navbatida qon aylanishini kuchaytiradi va oqibatda yurak ishining, nafas olishning intensivligini oshiradi, miyaning qon bilan ta’minlanishini faollashtiradi. Bularning hammasi birgalikda bola psixikasi emotsional – ijobiy holatning shakllanishiga, diqqatning, aqliy faoliyat va umumiy jismoniy holatning oshishiga ta’sir qiladi. Charchoq yo‘qoladi, bola dam oladi va yana ishtiyoq bilan shug‘ullana boshlaydi. Jismoniy daqiqalar tarkibiga 10-15 marta sakrash, 10-12 marta cho‘qqayib o‘tirish yoki turgan joyida yugurish (30-40 sekund) kiradi. Jismoniy daqiqalari o‘z ichiga yelka kamari va qo’llarga mo’ljallangan 2-3 ta mashq, tortilish, egilish va gavdani burish mashqlarini oladi. Jismoniy daqiqalar 2-3 daqiqa davom etadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni sog‘lom tarbiyalash va ularning har tomonlama rivojlanish sohalari bo‘yicha yutuqlarini nazorat qilish maqsadida bolalarning rivojlanish xaritalari to‘ldiriladi. Bolaning rivojlanish xaritasini to‘ldirish uchun uch sikldan iborat bo‘lgan kuzatuv olib boriladi: dastlabki (o‘quv yili boshida), oraliq va yakuniy. Dastlabki kuzatuv o‘quv yili boshida o‘tkaziladi (taxminan sentyabr oyi mobaynida). Bu bosqichda har bir bolaning boshlang‘ich imkoniyatlari aniqlanadi, uning shu davrgacha erishgan yutuqlari belgilanadi. Tarbiyachi ta’lim sohalarini o‘zlashtirish bo‘yicha mavjud bo‘lgan muammolarga ham e’tibor qaratadi, bolaning qanday sifatlari qo‘llabquvvatlashni talab etishini, har bir bola uchun qanday vazifalar dolzarbligini aniqlaydi. Keyin bolaning ayni davrdagi yoshini hisobga olgan holda uning rivojlanish sohalari bo‘yicha yutuqlari xaritasi to‘ldiriladi. Oraliq kuzatuv birinchi yarim yillik oxirida (dekabr, yanvar) o‘tkaziladi. Bu monitoringni o‘tkazishdan maqsad bolaga nisbatan tanlangan metodikaning to‘g‘riligini aniqlash, rivojlanish dinamikasini belgilashdan iborat. Mazkur kuzatuv natijalariga ko‘ra, tarbiyachi, boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda, zarurat tug'ilgan holatlarda pedagogika jarayoniga tuzatishlar kiritishi mumkin. O‘quv yili oxirida (odatda may oyida) tarbiyachi yakuniy kuzatuv o‘tkazadi. Mazkur kuzatuv asosida yil boshida qo‘yilgan vazifalar qanday hal qilingani baholanadi, mazkur bola rivojida kutilayotgan yangi natijalarni hisobga olgan holda keyingi pedagogic jarayondan ko‘zda tutiladigan maqsadlar belgilanadi. Kuzatuv o‘tkazishda quyidagi tamoyillarga tayanish lozim:

• kuzatuv bola uchun odatiy sharoitda amalga oshiriladi va bolaga yordam berishga

yo'naltirilgan bo‘ladi;

• bola rivoji borasida yanada xolis tasavvur hosil qilish uchun kuzatuv kamida ikki hafta (yoki oy) mobaynida olib boriladi;

• tarbiyachi bola to'g'risidagi ma'lumotlarni ota-onalar yoki muassasaning boshqa

xodimlari bilan suhbatlar jarayonida olishi mumkin;

• tarbiyachi bolaning moyilliklari, qiziqishlariga, uning muloqot qilish va bilim olish xususiyatlariga e'tibor qaratishi lozim.

O‘quv yili oxirida tarbiyachi yakuniy pedagogika kengashiga bolalar tomonidan

o‘quv dasturi o‘zlashtirilishining sifat darajasi to‘g‘risida hisobot yozadi va unda bolalar tomonidan tegishli natijalarga erishilmagan bandlar hamda ular nega bajarilmaganligi sabablariga to‘xtalib o‘tadi (ba’zi metodikalar o‘zlashtirilmagani, tarqatma materiallar, adabiyotlarning yetarli bo‘lmagani, guruh texnika vositalari bilan yetarli darajada ta'minlanmagani, bolaning betob bo‘lgani va darslarni o‘tkazib yuborgani, otaonalarning faol bo‘magani va h.k.). Ushbu natijalar asosida sabablarni bartaraf etish borasidagi ishlar rejalashtiriladi va mazkur guruh uchun kelasi yilga mo‘ljallangan vazifalar belgilanadi. Keyinchalik pedagog (tarbiyachi) bola yutuqlari xaritasini yiliga kamida 3 marta to‘ldiradi va erishilgan natijani tegishli belgi (✓) bilan belgilaydi. Kuzatuv rivojlanishning barcha sohalari bo‘yicha olib boriladi. Agar u yoki bu bilim olish sohasida indikator «ishlamasa», pedagog (tarbiyachi) daftar hoshiyalariga tegishli belgilar qo‘yishi lozim. Bu bola rivojlanishini kuzatish kundaligini yuritishda yordam beradi. Mazkur tashxis (diagnostika) asosida pedagog (tarbiyachi) ruhshunos (psixolog), logoped, jismoniy tarbiya bo‘yicha yo'riqchi va boshqalar bilan hamkorlikda bolaning yutuqlarini ajratadi, shuningdek, ta’lim sohalarini o‘zlashtirishning salbiy tomonlarini aniqlaydi. Olingan natijalarga mos ravishda ta’lim jarayoniga tuzatishlar kiritiladi, shuningdek, individual ish rejalashtiriladi va uni amalga oshirish borasidagi vazifalar belgilanadi. O‘quv yili oxirida (odatda may oyida) ushbu xarita bo‘yicha yakuniy kuzatuv o‘tkaziladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida jismoniy tarbiya to‘g‘ri tashkil etilsa, bolalarning jismoniy rivojlanish sohasi bo‘yicha yutuqlarga erishadi. Bolalarning jismoniy rivojlanish sohasi bo‘yicha yutuqlari quyidagilar:

1 Turli usullarda yuradi (to‘g‘ri, erkin, ko‘rsatilgan yo‘nalishda)

2 Muvozanatni saqlagan holda chopadi

3 O‘z joyida ikki oyoqda sakraydi

4 Oldinga harakatlangan holda sakraydi

5 Yoy ostidan emaklab o‘tadi

6 Badantarbiya vaqtidagi mashqlarni qaytaradi

7 Uch g‘ildirakli velosipedda uchadi
8 Sport narvoni bo‘ylab yuqoriga va pastga
9 Kolonna, doiraga to‘g‘rilanishi mumkin
10 Oyoq uchida, tovonda, orqa bilan, oyoq kaftining tashqi tomonida va tizzasini
baland ko'targan holda yuradi
11 Arqonda harakatlanish vaqtida muvozanatni saqlaydi
12 Tizzalarini baland ko‘targan holda chopadi
13 Uncha baland bo‘lmagan to‘siqlardan sakrab o'tadi
14 Sakramachoq (skakalka) orqali sakrashga harakat qiladi
15 Gimnastika skameykasida qo‘li bilan tortilgan holda qorinda emaklaydi
16 Gimnastika devoriga tirmashib chiqadi
17 Samokatda uchadi
Mayda motorika
1 Arqonni halqaga kiritadi
2 Mayda predmetlarni muayyan tartibda taxlaydi
3 O‘yinchoqlarni mustaqil tarzda qutiga soladi va ularni qutidan oladi
4 Kattalar yordamida yirik munchoqlarni ipga o'tkazadi
5 Predmetlarni bir idishdan boshqa idishga solidi
6 Tugmalar, kiyim va poyafzal ilgaklarini mustaqil ravishda taqadi va yechadi
7 Mayda, o‘rta va yirik munchoqlarni namunaga muvofiq ipga o‘tkazadi
8 Qulf, ilgaklarni ochadi va yopadi, kalitdan foydalanadi
9 Mayda predmetlar (konstruktor detallari)ni buraydi va teskari burab oladi
10 Konstruktorning katta va mayda qismlaridan turli predmetlar yasaydi
11 Namuna bo‘yicha to‘g‘ri chiziq va doira chizadi
12 Belgilangan chiziqlar bo‘yicha qog‘oz, mato, salfetkalarni taxlaydi

Xulos qilib aytganda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida to’g’ri tashkil etilgan jismoniy daqiqalar, mashg’ulotlar maktabgacha ta’lim yoshidagi tarbiyalanuvchilar sog’ligidagi, jizmoniy o’zgarishlariga sabab bo’ladi. Bolalarning sog’lom bo’lib o’sishiga va kamol topshiga, ularning ruhan va jismonan sog’lom bo’lishiga xizmat qiladi. Albatta sog’lom avloddan sog’lom fikr va yutuqlar kelib chiqaveradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azizxodjaeva N.N. O‘qituvchi mutaxasisligiga tayyorlash texnologiyasi – T., 2000.
2. Saidaxmedov N.S. YAngi pedagogik texnologiyalar -T: Moliya nashr., 2003 y.
3. “Ilk qadam “ davlat o’quv dasturi.
4. Sh.Mirziyoyev – “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz”. Toshkent, “O‘zbekiston” – 2017. 157-158-betlar
5. www.ziyonet.uz
6. www.arxiv.uz
7. WWW.kitob.uz

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA O’TKAZILADIGAN DIDAKTIK O`YINLARDAN FOYDALANISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

JDPU sirtqi bo`lim o`qituvchisi
Ahunbabayeva Sh. Sh.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o’tkaziladigan didaktik o`yinlar orqali mashg‘ulotlarining tuzilishi va mazmuni haqida so’z borgan.

Kalit so’zlar: mashg’ulot, ta`lim o`yin, aqlan yetuk, ma’naviy boy, har tomonlama rivojlangan, tug‘ma layoqati, qiziqishi, ehtiyoj, , milliy va umuminsoniy qadriyatlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается структура и содержание их обучения посредством дидактических игр, проводимых в дошкольных образовательных организациях.

Mustaqil O’zbekistonning kelajakda buyuk davlat sifatida jahonga юz tutishini ta’minlash hozirgi yosh avlodning zimmasiga tushishi tabiiy. Unda albatta maktablarimiz hayoti va ta’lim oluvchilarni qay darajada kelajak uchun ishonarli vakil bo’layotganliklarini hisobga olish zaruriydir. Shuning uchun ham mamlakatimizda yoshlar tarbiyasi, ularni o’qishi, sog’ligi va boshqa bir qator sohalarga juda katta e’tibor berilmoqdaki, bunday sa’y-harakatlar zamirida kelajak vorislarini chinakam poydevor, mustahkam ustun bo’lishlarini kafolatlanishi yotadi.

Jumladan, ta’lim sohasidagi o’zgarishlarni oladigan bo’lsak “Ta’lim to’g’risida”gi va Maktabgacha ta’lim va tarbiya Qonunni qabul qilinishi “Uzluksiz ta’lim tizimi” joriy etilishi fikrimiz dalilidir. Ta’lim sohasini tubdan isloh qilish, unga yangicha yondoshuv, ta’lim-tarbiya jarayonida o’qitishning yangi loyihasi – yangi pedagogik texnologiya vositalari asosida o’qitish, ta’lim berish usullarini o’zgartirish, boladagi fikrlash qobiliyatini tezroq o’stirib rivoj-lantirish, undagi intelekt va iste’dod, salohiyatni tezroq aniqlash, dars jarayonini bevosita bir yirik asar, mustahkam g’oyaga erishish uchun kurash darajasiga etkazish hozirgi davrdagi muhim va dolzarb masalalardan bo’lib turmoqda.

Ta’lim bosqichlaridan integrativ, o’yinga asoslangan ta’lim texnologiyalariga beriluvchanligi bilan ajralib turadi. Aslida, bu holat Kollej texnikum o’qituvchisining xarakteri, dunyoqarashi, olamni uyg’un va obrazli tarzda

ifodalashga moyil tafakkkur tarzidan kelib chiqadi. Pedagogika dars muddati, belgilangan tanaffuslar, o'qituvchini diqqat bilan tinglash zarurati va hokazolar.

Ta'limning o'yinli faol texnologiyalari aynan shu muammoni hal etishga qaratiladi. Ushbu texnologiya zamirida talabani maktab ta'lim-tarbiyasiga hadiksirab qarashdan, o'qituvchi ko'rsatmalarini aynan takrorlashdan halos etish, uning ta'lim jarayonining faol sub'ektiga aylantirish g'oyasi yotadi.

Bunda ko'rsatmali illюstrativ metod darajasidagi ta'lim jarayoni amalga oshadi. Unda muammoli, qisman izlanuvchanlik, tanqidiy, mantiqiy yondoshuv, tahlil kabi metodlari ta'limning etakchi uslubiga aylanmay qoladi. Mazkur holatni oldini olish uchun, talabalarni ongli o'quv faoliyatiga jalb qilish uchun, undagi mantiqiy, tanqidiy hamda mustaqil fikrini o'stirish uchun o'yin texnologiyasiga asoslangan ta'lim metodini qo'llash samaralidir. Shunda юoqoridagi muammolar echimi topiladi. Barcha davrda ta'limning asosiy muammosi talabani o'ziga jalb eta olish, uni qiziqtirish, hayajonga solish, faoliyatidagi muhim o'rinni egallash bo'lib, o'qituvchi uchun o'ta muhim muammo ham aynan shular bo'lgan. maktabgacha ta'limda esa ushbu masalani hal qilish jiddiy tus olib echilishi zaruriy muammolardan hisoblangan. Chunki, bolani darsga qiziqtirib olish, berish lozim bo'lgan bilimni uni ongiga etkaza olish, bolani hayotga tayyorlash, uni o'ylashga, tafakkur qilishga o'rgatish ayniqsa maktabgacha ta'limda qiyin va ancha mashaqqat talab qiluvchi jarayondir. SHuning uchun ham ba'zi o'qituvchilar o'quv faoliyatini o'yin texnologiyasidan foydalanadilar.

Rus metodistlari E.F. Bugrimenko va G.A, TSukermenlar boshlang'ich ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan o'yin texnologiyasini 2 turga bo'ladilar.

1. Ko'ngilochar o'yinlar.
2. Ta'lim beruvchi o'yinlar.

Olimlarning haqli ravishda uqtirishlaricha, ta'lim jarayonida ko'pchilik o'qituvchilar tomonidan qo'llanilayotgan o'yinlar har doim ham faol bilim olishga yo'naltirilavermaydi. O'qituvchilar ba'zan bolalarga dam berish, ulardagi charchash oldini olish, sinfda ko'tarinkilikni tashkillash maqsadida hordiq beruvchi o'yinlardan foydalanadilar. Albatta bunday ko'ngilochar o'yinlar talaba faoliyatida katta ahamiyatga ega. Bu esa tashkilotchilik, birdamlikka intilish, do'stlik, o'zgalarga yordam berishga tayyor turish kabi ijobiy tuyg'ularning rivojlanishida asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bunday o'yinlarni aksariyat talabalarda charchoq kuzatilganda, aqliy zo'riqishning oldini olish maqsadidagina qo'llash zarur. Odatda tajribali pedagoglar o'z darslarida o'yin elementlari aralashgan dam olish daqiqalarini xuddi shunday maqsadda oqilona takomillashtirib boradilar.

Didaktik o'yinlarga qo'yiladigan talablar esa birmuncha jiddiyroq. Ular bevosita ta'lim maqsadiga xizmat qiladi. Bu o'yinlar bolalarning aqliy riqojlanishida, ularni bilishga undashda, mantiqiy tafakkur qilishda, birmuncha afzalliklarga ega. Bunda talabadagi bilim olishga ishtiyoq, izlanuvchanlik, sinchkovlik, topqirlik va ziyraklik hislatlarini shakllantirish va rivojlantirish osonlashadi va keng yo'lga qo'yiladi. Bu o'yinlar o'qituvchi tomonidan o'quv tarbiyaviy maqsadlar uchun maxsus tashkil qilinadi. Ta'lim uchun xizmat qiladigan ma'lumotlarni o'zlashtirishga qaratilgan o'yinlar talabada nazariy bilimlarni shakllantirish kerak. YAngi abstrakt mavhum tushunchalarni talaba obrazli hissiy qabul qilishga erishishi zarur.

Demak, o'qituvchi darsda o'yinlarni qo'llar ekan uning didaktik va ko'ngilochar turlaridan qay darajada foydalangani, me'yorini, o'rnini, vaqtini bilishi lozim. Darsda didaktik o'yin unsurlarini qo'llash o'quv materialini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf qiladi. Ko'rish va eshitishga oid faoliyat turi bilan bog'liq ko'rgazmali vositalar, qiziqarli savollar, hazil topshiriqlar, kutilmagan vaziyatlar talaba aqliy faoliyati samaradorligini ta'minlaydi.

Hozirgi sharoitda mustaqilligimiz sharofati bilan har bir sohadagi ko'zga ko'rinarli o'zgarishlar, e'tibor, har bir bajarilishi lozim bo'lgan talablarni olib qarasak biz pedagoglar ham ayniqsa, kollej ta'limini alohida e'tiborga olishimiz, poydevorni mustahkam qurishimiz, o'z ustimizda ishlashimiz va yangi davr boalalri, kelajagimiz vorislarini zamon talablari asosida tarbiyalashimiz, ta'lim berishimiz bosh maqsadimiz bo'lmog'i lozim ekan. Hozirda kollejlar-texnikum, o'quv muassasalarini yaxshilash, undagi ta'lim-tarbiya jarayonini, mazmunini buzmagan holda yangicha usulda, yangi pedagogik texnologiya vositalari asosida olib borishga katta ahamiyat berilmoqda. Darsda nafaqat o'yinli texnologiyalardan foydalanish balki, shu asosda darsda innovatsion hamda integratsion ta'lim metodlaridan foydalanish, bola tafakkurini kengaytirish, bolaga bilimni puxta va hayotiy voqealar asosida berish. Ularni yangilikka intilishlarini qondirish, hattoki, yil davomida berilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalardan ko'proq narsani egallashlariga erishish, bolani ijodkor, talabchan, hozirjavob, fikrlash qobiliyatini o'stirish kabi masalalarni hal qilish uchun xizmat qiladi.

Innovatsion ta'lim metodi – yangilik kiritish, noan'anaviy ta'lim metodlaridan, usullaridan foydalanish, yangi usul va metodlarni tadbiq qilish kabilar bilan ta'riflanib, "innovatsion" inglizcha "in" – "yangi" "vatsion" – "kiritish" "tadbiq etish" degan ma'nolarni anglatadi.

Innovatsion ta'lim usullari – an'anaviy boshqarilayotgan ta'lim tizimiga nisbatan pedagogik jarayonlar amaliyotida o'zining ijobiy natijalarini bermoqda.

Sababi, an'anaviy usullarda boshqarilayotgan ta'lim mazmuniga ko'ra talabalar dars jarayonida passiv ishtirok etadilar. O'qituvchining ma'ruzasini tinglab, aytganini eshitib qabul qiluvchi – informator rolini o'ynaydi. Innovatsion hamda noan'anaviy ta'lim usulida esa barcha talaba faol ishtirok etadilar. Jumladan, innovatsion ta'lim usullari asoslari "aqliy hujum" – o'qituvchi tomonidan berilgan savolga talabalar birin ketin javob berishlari.

"**Modifikatsiyalashgan ta'lim**" – shakli o'zgartirilgan ma'ruza. O'qituvchi talabalar bilan muloqot tarzida savol-javob, baxs-munozara orqali dars o'tadi.

"**Ileprovizatsiya"** – tayyorgarliksiz bayon etish. O'qituvchi tomonidan berilgan savol yoki topshiriqlarga tayyorgarliksiz, dab-durustdan, to'satdan talabalar o'z fikrlashlaricha javob berishlari.

"**Multimediya**" – "videodasturlar bilan dars o'tish". Ma'lum bir mavzuni dasturli, ovozli, ko'rgazmali, televizor, video qurilmalari yordamida dars o'tish usuli.

"**Muayyan vaziyat yoki holatni tahlil qilish" –** biron-bir hayotiy voqea, vaziyat, hodisalarni o'rganish tahlil qilish to'g'ri xulosa chiqarish.

"Tanqidiy tafakkur" – talabalar o'qituvchining bergan savollariga bir-birini takrorlamagan holda, tanqidiy yondoshib fikrlarini bildiradilar.

Innovatsion texnologiyani kiritishdan maqsad talabani har tomonlama zukko, uning har bir qirrasini ochib berish va undagi turli qobiliyatlarni aniqlash hamda boladagi fikrlash, tafakkur qilish, nutqini o'stirish kabi qobiliyat va sifatlarni takomillashtirish ekan. Hozirgi kundagi ta'lim sohasidagi islohotlarni chuqurlashtirish va rivojlantirishga qaratilgan e'tiborni kuchaytirib, uni amalda bajarilishini amalga oshirilishiga ishonch hosil qiladi. Ana shu maqsadni ko'zlab ta'lim jarayonini talaba ongiga to'laligicha etib borishini ta'minlash, ayniqsa, talabalarini bilimini oshirish, boyitish, mantiqiy o'ylashga, izlanishga, har bir masalaga jiddiy yondoshib sinchkov bo'lishga, ziyraklik, topqirlik, uddaburon hamda e'tiborli bo'lishlari uchun darsda talabani zerikmasligini ta'minlash eng muhim jihatlardan biridir. Bundan tashqari talaba darsda faqat tinglovchi yoki qabul qiluvchi emas, balki u bevosita ishtirokchi, erkin shaxs, mustaqil fikrlovchi, tanqid qiluvchi, haqiqiy hozirgi zamon talabasi bo'lishi hozirgi talablardan bo'lib turgan bir paytda, юqoridagilarni amalga oshirishni yo'lga qo'юvchi qulay hamda hammabop usul va metodika zarur bo'ladi. Buning uchun pedagogika darslarida didaktik o'yinlarni qo'llashni ko'rib o'tmoqchimiz.

Ko'ngilochar o'yinlar hamda ta'lim beruvchi o'yinlar har ikkalasi ham hozirgacha va hozirda amal qilinib necha yillar mobaynida qo'llanilib kelindi.

Biz taqdim qiladigan o'yin har bir gurux uchun yosh hususiyatlari bo'yicha

taqsimlangan bo'lib, unda ham ko'ngilochar, ham ta'lim beruvchi, hamda talabadagi mantiqiy fikrlash qobiliyatini o'stirish, topqirlik, ziyrak va kuzatuvchanlik, e'tiborlilik, sinchkovlik kabi fazilatlarni tarbiyalovchi maqsadlar ham amalga oshadi.

Ma'lumki, darsda talabalar atrof muhit va hayotda bo'layotgan voqea-hodisa va o'zgarishlarga juda qiziqib, ularni o'z idroklari darajasida qabul qilib, ularni mohiyati, юzaga kelish sabablari haqida hali o'ylashga odatlanmagan bo'ladilar.

Ulardagi "yaxshi" va "yomon" haqidagi dastlabki tasavvurlar atrof-muhitning tashqi sifatlarini solishtirish, taqqoslash natijasida юzaga kela boshlaydi. Ta'kidlash lozimki, aslida talabalarga taqqoslay olish, solishtirish va uning natijasida to'g'ri xulosaga kelishni o'rgatish bu o'qitishning bosh maqsadidir.

Bu omil talabalarning mantiqiy fikrlarini o'stirishga katta yordam beradi. Buning uchun biz darsda hayotiy, voqeaviy savollardan tuzilgan, muammoli o'yin variantlarini qo'llash orqali erishishimiz mumkin.

Buvaylo qishlog'idagi bir maktabning o'qituvchisi haqida mashhur ingliz yozuvchisi Dik Frensisning "Favorit" nomli asarida shunday deyilganini guvohi bo'lamiz. Unda shunday deyiladi. O'qituvchi matematika o'qituvchisi bo'lishiga qaramay juda ko'p vaqtini talabalarga kichik ma'lumotlardan eng to'g'ri xuloslaar chiqarishga, o'z fikrlarini bayon etishlariga o'rgatish uchun sarflagan. O'rtaga muammo tashlab uni atroflicha ko'rib chiqishga, muammoni hal qilishda unga har tomonlama yondoshishga, salbiy va ijobiy jihotlarini ko'rib chiqish, uni ochishga o'rgatishga harakat qilgan o'qituvchining bu usuli doim bolalarga zavq berardi. Darsdagi baxs-munozaralar, tortishuvlar huddi Sherlok Xolms muammolariga o'tib ketardi. U bolalarni sinfdan-sinfga shunday tarbiyalab borganki, talabalardagi kuzatuvchanlik, sinchkovlik, topqirlik va fikr-mulohaza юritish kabi xususiyatlar kuchayib, ular hatto odamlarni qo'l qadoqlari-ю, qadam bosishlari, barcha tevarak-atrofga qarab uning egasi, voqea-hodisa haqida baxs юrita oladigan bo'lishgan. SHu bilan birga boshqa predmetlarga ham, har bir narsaga e'tibor bilan qaraydigan, hech bir narsani e'tibordan chetda qoldirmaydigan, ularga ziyraklik bilan yondoshib, hayotda qo'l keladigan ko'p yaxshi sifatlarini o'zlarida shakllantirishga muvaffaq bo'lganlar. Ularda loqaydlik, beparvolik, "menga nima" degan salbiy xususiyatlar butkul yo'qolgan. SHunday ekan, talabalarga kuzatish va taqqoslash asosidagi xulosa bilan fikr юrita olishlariga erishish yoshlarga ko'p qirrali bilim berishda muhim o'rin tutadi. Lekin talabalarda bunday xususiyatlarni shakllantirish usullari ko'p va xilma-xilligiga qaramay hamma vaqt ham tezda yaxshi natijalarga erishib bo'lmaydi. Chunki, boladagi qiziquvchanlik etarli

bo’lmasa, bu ishga qancha ko’p vaqt sarflagan bilan maqsadga etishish qiyin. SHuning uchun ham aynan bolaning qiziquvchan sohalarini topib, o’yin va baxslar asosida o’tkazilsa, maqsadga muvofiq bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologiк ahamiyatga molik nashrlar

1. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. Toshkent sh., 2020 yil 23 sentyabr,O‘RQ-637-son.
2. Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida Qonun. Toshkent. sh., 2019 yil 16 dekabr, O‘RQ-595-son
3. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti Toshkent sh., 2020 yil 22 dekabr, 802-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarini to‘plami. – T., 2017. – B. 39.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 noyabrdagi PF-5264-son “O‘zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlantirish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida” gi Farmoni. www. lex. uz:

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНЧИЛИГИДА ОИЛА ХУҚУҚИНИНГ МУАММОЛАРИ

Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети
“Хуқуқий фанлар” кафедраси
профессори В.Р.Топилдиев
ю.ф.д., профессор

Аннотация

Мазкур мақолада оила хуқуқида мавжуд бўлган ўта долзарб муаммолар кўриб чиқилган, оилани химоя қилиш борасидаги суд амалиёти тахлил этилган, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси оила қонунчилигини тегишли йўналишларини такомиллаштириш лозимлиги таклиф этилган.

Калит сўзлар: хуқуқ, оила хуқуқи, никох, оила-никох муносабатлари, хуқуқий тартибга солиш муаммолари, никох муносабатларини норматив тартибга солиш.

ПРОБЛЕМЫ СЕМЕЙНОГО ПРАВА В ЗАКОНАДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация

В данной статье рассмотрены наиболее актуальные проблемы, которые существуют в семейном праве, представлен анализ судебной практики в области охраны семьи, а также представлены направления совершенствования семейного законодательства Республики Узбекистан.

Ключевые слова: право, семейное право, брак, брачно-семейные отношения, проблемы правового регулирования, нормативное регулирование брачных отношений.

PROBLEMS OF FAMILY LAW IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract

This article examines the most pressing problems that exist in family law, presents an analysis of judicial practice in the field of family protection, and also

presents directions for improving the family legislation of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: law, family law, marriage, marital and family relations, problems of legal regulation, normative regulation of marital relations.

Ўзбекистонда оилани мустаҳкамлашга, ёш авлодни жисмоний ва руҳий соғлом қилиб тарбиялашга катта эътибор бериб келинмоқда. Ўзбекистон деб аталадиган демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлатда оилавий муносабатларга оид аҳлоқий нормалар ҳуқуқий қоидалар билан узвий боғлиқдир. Ҳуқуқий нормаларни муайян муносабатларга татбиқ қилиниши, умуминсоний аҳлоқ талабларини амалга оширишни таъминласа, аҳлоқий нормалар эса, ўз навбатида, қонунларни бузмасдан тўғри амалга ошириш, қонун талабларига оғишмай риоя этиш учун зарур ҳиссиётларни туғдиради. Адолат ва тенглик қарор топган демократик жамиятда оилавий муносабатлар юксак идеаллар – муҳаббат, дўстлик, биродарлик, ўзаро ҳурмат-иззат тамойиллари асосида тузилиши муқаррар. Никоҳнинг озод бўлиши, эр ва хотиннинг никоҳга ўтишининг эркин бўлиши оила муносабатларининг мустаҳкам ва абадий бўлиши учун гаровдир.

Мухтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев оиланинг жамиятдаги ўрнига баҳо бериб, шундай дейдилар: “Оила – жамиятнинг негизи, бизнинг давлатимизни ҳам катта бир оила деб тушуниш лозим. Оила кичик ватан, оила тинч бўлса, бахтли бўлса, ватан тинч бўлади. Оила мен учун муқаддас. Муқаддаслиги шуки, авваломбор қаерда ишлашидан қатъий назар, ким бўлишидан қатъий назар агар оилада тарбия, оилада мухит, оилада халоллик, муносабат, тарбияга алохида эътибор берилмаса, хеч қачон натижа бўлмайди.

Дархақиқат, оила турмуш ва виждон қонунлари асосида қурилади, ўзининг кўп асрлик мустаҳкам ва маънавий таянчларига эга бўлади, оилада демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб-эҳтиёжлари ва қадриятлари шаклланади.

Оилавий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишдан асосий мақсад оиланинг мустаҳкам бўлишидан, оилавий муносабатларни ўзаро муҳаббат, ишонч, ҳурмат ва ҳамжиҳатлик замирида барча аъзоларининг масъуллиги ҳисси асосида қуришдан иборат. Ушбу мақсад оилавий муносабатларни тартибга солувчи барча қонунчилик ҳужжатларининг ғояси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 76-моддасида “Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда у жамият ва давлат муҳофазасидадир”, деган қоида мустаҳкамлаб қўйилган. [1].

Конституциямизда ушбу норманинг мавжудлиги бошқа қонунчилик ҳужжатларини ҳаётга татбиқ этишда дастуриламал бўлиб хизмат қилмоқда.

Тарихдан маълумки, оила – жамиятнинг негизи ва давлатнинг таянчи хисобланади. Масалан, Қадимги Рим давлатида оила давлат ячейкасидан иборат бўлган уй-хўжалигини бошқарувчиси, ота-она, ака-ука, опа-сингиллар, қуллар, васийлик ёки ҳомийликда бўлган шахсларнинг жамоаси бўлиб ҳисобланган. [2,3,19,20,21].

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси 8 бўлим, 30 боб, 238 та моддани ўз ичига олади. Оилавий ҳуқуқий муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси ва бошқа қонун хужжатлари билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексини 1-моддасига асосан оила тўғрисидаги қонунчиликнинг вазифалари оилани мустаҳкамлашдан, оилавий муносабатларни ўзаро муҳаббат, ишонч ва ҳурмат, ҳамжиҳатлик, бир-бирига ёрдам бериш ҳамда оила олдида унинг барча аъзоларининг масъуллиги ҳисси асосида қуришдан, бирон-бир шахснинг оила масалаларига ўзбошимчалик билан аралашишига йўл қўймасликдан, оила аъзолари ўз ҳуқуқларини тўсқинликсиз амалга оширишини ҳамда бу ҳуқуқларнинг ҳимоя қилинишини таъминлашдан иборатдир. [4].

Оилада низолар, нотинчликлар, ажримлар, эр ва хотин ўртасидаги мажбуриятлар, болалар тарбияси, жамиятда миграция, иқтисодий таъминланганлик даражасининг пастлиги, оилавий муносабатларга дахлдор ҳуқуқий механизмларнинг носозлиги, ишсизлик ва бошқалар алоҳида пайдо бўлиб, илдиз отадиган муаммолар эмас. Улар аксарият ҳолларда жамиятдаги бошқа, йирикроқ кўламдаги масалалар негизида пайдо бўлади, улардан «озиқланиб», етилади ва оғриқли ярага айланади.

Бугунги кунда жамиятда оилавий муносабатларда юзага келаётган муаммоларнинг асосий сабабларига:

ёшларнинг оила деган энг олий қадриятни тушунмаслиги, эр ва хотиннинг бурч ва масъулиятини тўлиқ ҳис этмаслиги;

айрим ота-оналарнинг фарзандлар тарбияси ва уларнинг таълимига масъулиятсизлик билан қараши, мажбуриятларини бажармаслиги;

оиланинг моддий ва маънавий ҳолати, борига қаноат қилмаслик, ўзаро бир-бирини тушуниш, сабр-тоқатнинг етишмаслиги;

эр ёки хотиннинг хиёнати, аёлга нисбатан зўравонлик ишлатиш;

интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали оила қадриятларига ёт бўлган омилларнинг таъсири;

жинсий муносабатларда тиббий нуқсонлар ва бошқа омиллар киради.

Оила ҳуқуқи оилани химоя қилишга қаратилган бўлиб амалдаги оила қонунчилигининг анъаналарига жавоб бериши керак.

Бугунги кунда мамлакатимизда оила ва уни мустаҳкамлаш Бирлашган Миллатлар ташкилотининг барқарор ривожланиш мақсади ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда 2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси доирасида амалга оширилмоқда. Республикамизда миллий қадриятларимиз асосида шаклланган ва замонавий муҳитда такомиллашиб бораётган оила муносабатлари халқаро ҳуқуқ нормалари талабларига жавоб берадиган қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Охирги йилларда Янги Ўзбекистонда амалга оширилган қатор давлат дастурлари, қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар оилани мустаҳкамлашга қаратилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасида оила институтини мустаҳкамлаш концепцияси, “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги, “Хотин -қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ва имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони шулар жумласидандир.

Хозирги кунда Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида оила ҳуқуқининг муаммолари ичида энг асосийларидан бири бу никох ва никох тузиш масаласи хисобланади

1. **Никоҳ тузиш ихтиёрийдир.** Никоҳ тузиш учун бўлажак эр-хотин ўз розилигини эркин ифода этиш қобилиятига эга бўлиши керак, демак зўрлаш, алдаш, адашиш, пўписа қилиш ва бошқа ноқонуний ҳаракатлар никоҳнинг ҳақиқий эмаслигига олиб келиши мумкин. О.С.Иоффе таъкидлашича, “никоҳ муносабатларини ўрнатишга доир асл ички хоҳишга таянмаган ироданинг ташқи ифодаси ўзи ҳеч қандай вазиятга никохдан ўтишга ҳуқуқий жиҳатдан розилик сифатида қабул қилинмайди”.[5].

Мазкур қоида халқаро ҳуқуқ нормаларига асосланган, хусусан, 1948 йилда қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг [6]. 16-моддасига кўра, вояга етган эркаклар ва аёллар ирқи, миллати ёки диний белгилари бўйича ҳеч қандай чеклашларсиз никоҳдан ўтишга ва оила қуришга ҳақли. Улар никоҳдан ўтишда, никоҳда турган вақтларида ва уни бекор қилиш вақтида бир хил ҳуқуқдан фойдаланади. Никоҳдан ўтаётган ҳар икки томоннинг эркин ва тўлиқ розилиги асосидагина никоҳ тузилиши мумкин, деб белгиланган. 1979 йилги “Хотин-қизлар камситилишининг барча шаклларига

барҳам бериш тўғрисида”ги Конвенциянинг”[7]. 16-моддасида ҳам никоҳга кириш эркинлиги, ва розилик тўғрисида қоида ўрнатилган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 136-моддасида аёлни эрга тегишга ёки никоҳда яшашни давом эттиришга мажбур қилиш ёхуд аёлнинг эркига хилоф равишда у билан никоҳда бўлиш учун ўғрилаш, шунингдек, аёлнинг эрга тегишига тўсқинлик қилишга оид белгиланган жавобгарлик учун асос бўлади.

2.Никоҳ фақат никоҳ ёшига етган, вояга етган шахслар ўртасида тузилиши мумкин. Узрли сабаблар бўлганида, алоҳида ҳолларда (ҳомиладорлик, бола туғилиши, вояга етмаган шахснинг тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиниши (эмансипация), никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра никоҳ давлат рўйхатидан ўтказиладиган жойдаги туман, шаҳар ҳокими никоҳ ёшини кўпи билан бир йилга камайтириши мумкин.

ЎзР ОКнинг 15-моддасига мувофиқ, Ўзбекистонда никоҳ ёши эркаклар ва аёллар учун ўн саккиз ёш этиб белгиланган.

Халқаро ҳуқуқ қоидаларига кўра, 1962 йилги “Никоҳга розилик бериш, никоҳ ёши ва никоҳларни қайд этиш тўғрисида”ги Конвенция ва 1965 йилги “Никоҳга розилик бериш, энг кам никоҳ ёши ва ни коҳларни қайд қилиш тўғрисида тавсиялар” га мувофиқ, иштирокчи давлатларга никоҳнинг энг кам ёшини белгилайдиган қонунчиликни қабул қилиш мажбуриятини юклаган. Белгиланган ёшга етмаган шахсга турмушга чиқишга йўл қўйилмайди. Никоҳ ваколатли органлар томонидан қайд этилади.

Оила ва никоҳ муносабатларига оид қонун ҳужжатлари талабларини бузганлик учун жавобгарлик масаласи “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 30 апрелдаги ЎРҚ-352-сонли Қонунига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига киритилган никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун маъмурий жавобгарликни белгиловчи янги 47^3-моддада Никоҳ ёшига етмаган шахс билан ҳақиқатда никоҳ муносабатларига киришиш, базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солиниши, ота-она ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар томонидан никоҳ ёшига етмаган шахсни эрга берганлик ёхуд уйлантирганлик учун базавий ҳисоблаш миқдорининг етти бараваридан ўн беш бараваригача миқдорда жарима солиниши, никоҳ ёшига етмаган шахс билан никоҳ тузишга доир диний маросимни амалга оширганлик учун базавий ҳисоблаш

миқдорининг ўн бараваридан йигирма бараваригача миқдорда жарима солинишига сабаб бўлиши белгиланган.

Шунингдек, “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 30 апрелдаги ЎРҚ-352-сонли Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликни назарда тутувчи янги 125^1-модда киритилган. Унга кўра, “никоҳ ёшига етмаган шахс билан ҳақиқатда никоҳ муносабатларига киришиш, шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этганлик учун базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан ўттиз бараваригача миқдорда жарима ёки икки юз қирқ соатгача мажбурий жамоат ишлари ёхуд бир йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланиши белгиланган бўлса, ота-она ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар томонидан никоҳ ёшига етмаган шахсни эрга бериш ёхуд уйлантириш, шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этганлиги учун кўпайттирилган миқдорда миқдорда жарима ёки икки юз қирқ соатдан уч юз соатгача мажбурий жамоат ишлари ёхуд икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланиши белгиланган. Шунингдек, мазкур модданинг учинчи қисмига кўра никоҳ ёшига етмаган шахс билан никоҳ тузишга доир диний маросимни амалга ошириш, шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этганлик учун базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч юз соатдан уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёхуд уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланиши”[8]. белгиланган.

3.**Лоақал биттаси рўйхатга олинган бошқа никохда турган шахслар ўртасида никоҳнинг тузилишига йўл қўйилмайди**. Кўпгина мамлакатларнинг қонунчилиги бир никоҳлик қоидасига асосланади. Бундай тақиқнинг келиб чиқиши ҳудуддаги мавжуд диний анъаналар ва маданият билан боғликдир.

А.М.Нечаева мазкур таъқиқни жуда фавқулодда вазиятларда, масалан, оилада хотиннинг касаллиги ёки фарзанднинг бўлмаслиги, яъни фарзанд кўрмаган ҳолларда бекор қилиш мумкин деб ҳисоблайди. [9].

Бугунги кунда 80 га яқин мусулмон мамлакатларида кўпхотинликка расман рухсат берилган. Ўз қонунчилигида расман кўп хотинлиликни тақиқлаган давлатлар ҳам бор. Жумладан, Туркияда Отатурк кўпхотинлиликни 1924 йил 5 августда расман таъқиқлаган. 1959 йилда Тунисда кўпхотинлилик таъқиқланган. Туркманистонда 2018 йил 1

сентябрдан бошлаб кўпхотинлилик таъқиқланган. Қозоғистонда ҳам кўпхотинлилик таъқиқланган. Қирғизистон Республикаси Оила Кодексининг 15-моддаси билан рухсат берилмаган.

Мамлакатимизда кўп хотинлиликка оид масала жуда мураккаб бўлгани ва у миллий урф-одатлар ҳамда турли динлар билан боғлиқ бўлгани боис, унга жуда мулоҳазали ёндашиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 126-моддасига мувофиқ, кўп хотинли бўлиш, яъни умумий рўзғор асосида икки ёки ундан ортиқ хотин билан эр-хотин бўлиб яшаш - базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади..

4.**Насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туғишган ва ўгай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида никоҳ тузишга йўл қўйилмайди.** Озарбайжон Республикаси Оила Кодексининг 12-моддасида ҳам ўхшаш нормалар мавжуд.[10] Мазкур таъқиқ тиббий нуқтаи назардан асосланган - эр ва хотин ўртасидаги жуда яқин қариндошлик фарзандларининг соғлиғига зарарли таъсир қилади.

Назаримизда мазкур бандини такомиллаштириш лозим. Хусусан хорижий мамлакатлар қонунчилигида бу борада чуқурроқ ёндашилганини кўриш мумкин. Жумладан, Германия империясининг 1875 никоҳ ҳолати ва никоҳ тузиш тўғрисидаги қонунида қуйидагилар ўртасида никоҳга йўл қўйилмаслиги келтирилиб ўтилган:

– тўғри ва ён шажарадаги қон гуруҳидаги инсонлар;
– ака-ука ва опа-сингиллар;
– ўгай ота ва ўгай қиз, ўгай она ва ўгай ўғил, қайнота ва келин, қайнона ва куёв;
– фарзандликка олувчи ва қабул қилинган шахс;
– никоҳни бузганлик учун ажрашган шахс ва унинг айбдорлари;
– васийлик ва ҳомийлик остидаги шахс ёки унинг фарзандлари. [11].

Германия Фуқаролик кодексининг 1307-моддасига кўра, никоҳ тўғридан-тўғри туташувчи қариндошлар ўртасида ҳамда туғишган қариндошлар ўртасида тузилиши мумкин эмас.

Масалан, Франция Республикаси Фуқаролик кодексининг 163-164-моддаларига мувофиқ ака-сингиллардан ташқари амаки-жиян, хола-жиянлар ўртасида никоҳ тузиш ман этилади. [12].

Яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳни Жанубий Корея қонунчилиги анча чеклаган. Корея Фуқаролик қонунининг 809-моддасига кўра, 8-даражагача бўлган яқин қариндошлар ўртасида (шу жумладан, фарзандликка олинганларнинг фарзандликка олишдан аввалги яқин қариндошлари ҳам) никоҳ тузишга йўл қўйилмайди.

Японияда ҳам яқин қариндошлар ўртасида никоҳ қанун билан тақиқланган. Япония Фуқаролик кодексининг 734-моддасига биноан, учинчи даражали қариндошлар ўртасида никоҳ тузилиши мумкин эмас. Бироқ, бу асраб олинган фарзандларга нисбатан қўлланилмайди.

735-моддага кўра, никоҳ тўғридан-тўғри туташган шахслар орасида амалга оширилиши мумкин эмас.

Туркия Фуқаролик Кодексининг 129-моддасида қайд этилганидек қуйидаги шахслар ўртасида никоҳ таъқиқланади:

- юқори ва қуйи авлодлар ўртасида;

-ака-сингил ва опа-укалар орасида;

- амаки, тоға, амма, хола ва жиянлар ўртасида.

Агар собиқ турмуш ўртоғи билан никоҳ тугаган бўлса ҳам, собиқ турмуш ўртоқлардан бири иккинчисининг авлодлари ўртасида никоҳ қура олмайди.

Оила ва никоҳ муносабатларини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарликни белгиловчи маъмурий ва жиноий қонунчилик таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, Оила кодексининг 16-моддасида никоҳ муносабатларига киришиш учун ман қилувчи ҳар бир ҳолатни бузганлик учун жавобгарлик белгиланмаган. Хусусан, никоҳ қурувчилар ўзаро қариндошлик алоқалари мавжуд бўлишига қарамасдан никоҳ қурганлиги учун ҳеч қандай жавобгарлик белгиланмаганлигини кузатиш мумкин.[13].

5. Лоақал биттасининг руҳияти бузилиши (руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги) сабабли суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахслар ўртасида ҳам никоҳнинг тузилишига йўл қўйилмайди. Мазкур таъқиқ тасодифий эмас албатта, у бир неча шартлар билан асосланган, улардан бири бундай никохда туғилган фарзандлар ҳақида ғамхўрликни назарда тутади, чунки рухий касалликнинг насл бўйича ўтиш эҳтимоли жуда каттадир. Никоҳдан олдин тиббий-генетик текширишдан ўтиш албатта, бундай носоғлом оилалар тузилишининг олдини олади, деб таъкидлайдилар В.П. Шахматов ва Б.Л. Хаскельберг. Улар “хавфли наслий мойиллиги бўлган шахслар туғишларини чекловчи чораларни” қонуний тартибда белгилашни таклиф қиладилар.[14]. Бу таклифга М.В. Антокольская қўшилмайди, унинг

таъкидлашича “ривожланган демократик жамиятда қайд этилган шахсларга бола туғишни таъқиқлаш мумкин эмас, чунки бу уларнинг энг муҳим ҳуқуқларининг бузилишига олиб келади” [15].

Бироқ, бизнинг мамлакатимизда нуқсон билан туғилган боладан аксарият ҳолларда воз кечиб кетишади ва бундай болалар давлатнинг қарамоғида қолади. (Соғлиқни сақлаш вазирлиги маълумотларига кўра [16], Республикада фарзандини ташлаб кетаётган оналар сони: 2020 йилда 90 та, 2021 йилда 76 та, 2022 йилда 75 тани ташкил этган. Рад этиш сабаблари орасида боланинг туғма нуқсонлари (мия фалажи, Даун синдроми ва бошқа касалликлар), никоҳдан ташқари исталмаган ҳомиладорлик, боланинг туғилиши фактини ота-онадан, қариндошлардан ва қўшнилардан яширишга уринишлар қайд этилган).

Бундай никоҳларни таъқиқ этилишининг иккинчи бир сабаби, улардаги меҳнатга лаёқатлик даражаси билан белгиланади. “Ўз-ўзидан маълумки, никоҳ тузишга розилик бериш фуқаролик фаолиятини амалга ошириш қобилияти мавжудлигини назарда тутади: агар бундай қобилият қандайдир шартнома тузиш учун талаб этилса, у унданда аҳамиятли, чунки гап никоҳ каби муҳим иш ҳақида бормоқда” [17]. Никохдан ўтиш вақти ҳолатига кўра шахс муомалага лаёқатсиз деб топилмаган, бироқ ўз ҳатти-ҳаракатларининг оқибатларини англамаган ҳоллардаги тузилган никоҳни бекор қилиш мураккаб иш бўлиб, бундай никоҳнинг ҳақиқийлиги умумий асосларда Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 13-17 моддалари асосида кўриб чиқилади.

Буюк Британия, Франция, Швейцария ва АҚШнинг кўпгина штатларида ақли заиф кишиларнинг никоҳ тузиши мумкин эмас [18]. Латвия Республикаси ОКнинг 62-моддаси, Тожикистон Республикаси ОКнинг 14-моддаси, Молдова Республикаси ОКнинг 15-моддаси ҳам худди шундай таъқиққа эга. Украинада, шахс ўз оғир касаллигини ёки эр (хотин) ва (ёки) унинг авлодлари учун хавфли бўлган касалликни беркитгани учун никоҳ ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин (Украина ОКнинг 41-моддаси 1-қисми).

Россия қонунчилигида муомалага лаёқатсиз шахсларнинг никоҳ тузишларига чекловлар мавжуд эмас. Тожикистон Республикасида никоҳдан ўтаётган шахслардан лоақал бири спиртли ичимликлар ёки гиёҳвандлик моддаларини суиистемол қилиши натижасида суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган бўлса, никоҳ қайд этилмайди (Тожикистон Республикаси ОКнинг 14-моддаси). Чехия Республикасида муомалага лаёқатсиз шахс билан фақат суднинг розилиги билангина никоҳ тузилиши мумкин. [22].

6.Соҳта никоҳнинг тузилишига йўл қўйилмайди. Сохта никоҳ деб шахснинг оила қуриш ниятисиз, бирор бир манфаатни ёки ғаразли мақсадни кўзлаб тузган никоҳиги айтилади.

Соҳта никоҳ тузувчи эр-хотин доимо маълум бир мақсадни кўзлайдилар. Соҳталик ҳар икки томонлама ёки фақат бир томонлама бўлиши мумкин. Агар эр ҳам хотин ҳам соҳта никоҳ тузиш ниятида бўлса, никоҳни соҳталигини исботлаб бериш жуда қийин. Сохта никоҳни ҳисобли никоҳ (расчётливый брак)дан фарқлаш зарур, бундай никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш мумкин эмас, уни фақат тугатиш мумкин.

7.Никоҳланувчи шахслардан бири таносил касаллиги ёки одамнинг иммунитет танқислиги вируси (ОИВ касаллиги) борлигини иккинчисидан яширганда бундай никоҳ ҳам ҳақиқий ҳисобланмайди. Қонун чиқарувчи қайд этилган касалликлар ва ОРВ касаллиги мавжудлиги ҳақида маълум қилишга алоҳида аҳамият беради. [23]. Агар никоҳланувчи шахслардан бири бошқасининг касаллиги ҳақида олдиндан ҳабардор бўлса, бундай никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш мумкин эмас.

Ҳақиқий бўлмаган никохда инсофсиз эр (хотин)га нисбатан ҳуқуқий санкциялар кўпгина мамлакатларнинг қонунчилигида қайд этилган.

Юқоридагиларни инобатга олган холда хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида оила хуқуқининг тегишли нормаларини такомиллаштириш оилавий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш ва никох тузиш муносабатларини янада ривожланишига ва мамлакатимизда оилага оид давлат дастурларини ҳаётга татбиқ этишда дастуриламал бўлиб хизмат қилади.

Iqtiboslar/Snoski/References:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т., 2023.
2. Топилдиев В.Р. Рим хукуки // Т., ”Янги аср авлоди”. – Т., 2013. – Б. 263.
3. Топилдиев В.Р. ва бошқалар Рим ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. –Т., «Yridik adabiyotlar publish» 2022. 204 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 йил.
5.Иоффе О.С. Советское гражданское право: Курс лекций. Л.: ЛГУ, 1965. Ч.3.С.201.
6.https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
7.https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/conmarr.shtml

8.Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 30 апрелдаги ЎРҚ-352-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 18-сон, 233-модда; 2015 й., 34-сон, 451-модда; 2016 й., 3(I)-сон, 32-модда; 2017 й., 24-сон, 487-модда.

9.Семейное право: проблемы и перспективы развития: Материалам круглого стола. С. 96.

10.Гойхбарг А.Г. Брачное, семейное и опекунское право советской республики. М.: Гос. изд-во, 1920. С. 32.

11. https://proza.ru.

12.Гражданский кодекс Франции. Часть 1. // Российский правовой портал: Библиотека Пашкова. https://constitutions.ru/?p=25011

13.Қариндошлар ўртасида никоҳ: сабаб ва оқибатлар. Услубий қўлланма. – Тошкент., 2021. – 39 б.

14.Сидорова С.А. дисс. С.108.

15.Антокольская М.В. Семейное право. -С. 123.

16.Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан сўровга асосан тақдим этилган маълумотлар асосида.

17.Мейер Д.И. Русское гражданское право: В 2 ч. М.: Статут, 1997. Ч. 2. С. 350.

18.Сакович О.М. Правоотношения супругов по зарубежному законодательству//Журн. Рос. Права. 2003. № 10. С. 160.

19.Топилдиев В.Р., ва бошқалар. Оила ҳуқуқи. Ўқув қўлланма –Б.: Дурдона нашриёти, 2024. -167 б.

20.Topildiyev V. Oila huquqida himoya choralarini qo‘llashning shartlari. Sotsiologiya va huquq**,** Ilmiy jurnali 4/1/1-сон 11-15 бетлар.

21. Topildiev V., Yarmanov F. Some Reflections on Juvenile Policy of The Republic of Uzbekistan //Ilkogretim Online. – 2021. – Т. 20. – №. 3. – С. 1657-1660.

22. http://juristpraha.cz/ru/semejnoe_pravo_1

23. Гражданское право / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Т. 3. С. 398.

Qamish turkumi o‘simliklarining tur tarkibi va bioekologik xususiyatlari.(Xorazm viloyati sharoitida.)

K.R .Yo‘ldashev,UrDU,Biologiya kafedrasi dotsenti,b.f.f.d.,
O‘.I.G‘afurova, UrDU,Biologiya yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyati sharoitidagi suv havzalarida tabiiy holda uchraydigan qamish turkumi o`simliklarining tur tarkibi va bioekologik xususiyatlari haqida malumotlar berilgan. Qamish turkumiga kiruvchi oddiy qamish (Phragmites communis),ko’l qamishi (Scirpus lacustris), tugunakli qamish (Bolboschoenus maritimus) turlarining geografik tarqalishi,bioekologik xususiyatlari va ahamiyati haqida ma`lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: oddiy qamish, ko’l qamishi, tugunakli qamish, tugunak poya, biomassa,sellyuloza sanoati.

Абстрактный. В данной статье представлены сведения о видовом составе и биоэкологических особенностях тростниковых растений, встречающихся в природе в водоемах Хорезмской области. Представлены сведения о географическом распространении, биоэкологических характеристиках и значении видов тростника обыкновенного (Phragmites communis), тростника озерного (Scirpus lacustris), тростника узловатого (Bolboschoenus maritimus), входящих в семейство тростниковых.

Ключевые слова: тростник обыкновенный, тростник озерный, тростник клубеньковый, стебель клубеньковый, биомасса, целлюлозная промышленность.

Abstract. This article provides information on the species composition and bioecological characteristics of reed plants naturally found in reservoirs in the Khorezm region. Information about the geographical distribution, bioecological characteristics and importance of common reed (Phragmites communis), lake reed (Scirpus lacustris), knotty reed (Bolboschoenus maritimus) species included in the reed family is presented.

Key words: common reed, lake reed, nodular reed, nodular stem, biomass, cellulose industry.

Kirish. Chorva fermer xo’jaliklarida boqilayotgan chorva mollarini sifatli yem- xashak maxsulotlari bilan ta’minlash uchun qishloq xo’jaligi ekinlari asosiy manbadir. Lekin qishloq xo’jaligi ekinlari chorvachilikning turli sohalarini rivojlantirish uchun yetarli manba bo’la olmaydi, ya’ni hamma chorvachilik

sohalarini sifatli, to'yimli ozuqa birligi yuqori bo'lgan yem-xashak mahsulotlari bilan ta'minlab bo'lmaydi. Chunki bu yem-xashak maxsulotlarini tayyorlash uchun juda kattta ekin maydonlari hamda ko'plagan mablag'lar talab qilinadi. Ishlab chiqarish korxonalarida tayyorlangan yem-xashak maxsulotlari fermer xo'jaliklariga iqtisodiy qimmatga tushadi. Shuning uchun olimlarimiz oldida shu vaqtgacha begona o't sifatida qaralayotgan yuqori ozuqa birligiga ega bo'lgan o'simliklarni o'rganish hozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.Ayniqsa, mahalliy sharoitda suv havzalaridagi ko'llar va zovurlarda o'sayotgan suv o'simliklarini chuqur ilmiy asosda o'rganish ,yuqoridagi ko'rsatilgan chorvachilik sohalarini arzon,to'yimli yem-xashak maxsulotlari bilan ta'minlash muammosini hal qila oladi.Shundan kelib chiqqan holda turli xil suv havzalari, ko'llar, hovuzlar kallektor va zovurlardagi suv o'simliklari, jumladan yuksak suv o'simliklarini biologiyasini ko'payishi va rivojlanishini hamda ekologiyasini, ya'ni tarqalish sabablarini har tomonlama chuqur ilmiy asosda o'rganishni taqozo qiladi.

Ahamiyati. Qamish qog'oz – sellyuloza sanoati uchun ajoyib xom-ashyodir.O'zining kimyoviy tarkibiga ko'ra qog'oz-sellyuloza olish sanoatida u qo'shimcha jarayonlarni talab qiladi. Ayrim a'lumotlarga ko'ra qamishning poyasida 65%, bargida 25% kletchatka saqlanadi. Qamishdan olinadigan qog'oz – sellyuloza sanoati mahsulotlari tan narxi daraxtlar sellyulozasidan 20-30% pastroq turadi. Novdalarida 50,43% sellyuloza tutadi. Qamishdan shu bilan birga selektiv erituvchilar, moylar, sun'iy termoreaktiv smola va boshqa ximikatlar olinadi. Qamishni quruq haydash usuli bilan 3% gacha sirka kislotasi, 1,6% atseton, 3,6% smola, 0,8% metil siprti va 34% ko'mir beradi. U chorva mollari uchun silos ko'rinishida somon yoki yashil yem-xashak ko'rinishida keng foydalaniladi. Olimlar tahlillariga ko'ra unda 6,4% eruvchan uglevodlar borligi aniqlangan. 1 ta yashil o'simlik 33,1 dan 51,5% mg/kg gacha karotin tutadi. Ildizpoyasidan tayyorlangan qamish unidan kisel tayyorlashda foydalaniladi. Yosh o'simtalari yangi holatda iste'mol qilinadi yoki ziravor sifatida ham ishlatiladi. Qamish dorivor ahamiyatga ham ega. Xalq tabobatida qamish siydik haydovchi vosita sifatida ham foydalaniladi. Qamishning vegetativ a'zolari, asosan bargi ko'p miqdorda C vitamini saqlaydi. 1 tonna qamishning quruq moddasidan 3-5 kg vitamin C olish mumkin.Qamish turli xil uy-ro'zg'or buyumlari: bo'yra, shlyapa, savatlar, supurgilar, qushlar uchun qafaslar va yengil mebellar tayyorlashda ham ishlatiladi. Dengiz bo'ylari hududlarida , dengizning sho'rlanishidan kam daraxt o'suvchi hududlarda, qamish asosiy manzarali o'simlik hisoblanadi.

Professor T. T. Taubayev ma’lumotlariga ko’ra, o’rta osiya suv xavzalaridagi qamishzorlar moydoni uch million gektar, shu jumladan , Amudaryo bo’yidagi qamishzorlar 700 ming, Sordaryo o’rta oqimidagi qamishzorlar 300 ming gektarni tashkil qiladi. Bu qamishzorlarning har gektaridan 120 tonna yashil massa olish mumkinligi aniqlangan. Qamishning yashil massasida 33.1-51.5 mg/kg karotin, 7.14% oqsil, 2 % yog’, 53% uglevodlar, shu jumladan 21.4% klechatka, 6% mineral tuzlar va boshqa moddalar borligi aniqlangan.

Natija va munozara. Qamish turkumiga kiruvchi suv o`smliklarini O`zbekistonnong deyarli barcha hududarida suv havzalarida namli sharoitlarda to`qay zonasi daryo,ko`l, zovur va ariq bo`yarida hatto g`oza va bug`doy dalalarida uchratish mumkin.

Oddiy qamish (Phragmites communis). Bu o’simlik ilmiy adabiyotlarda qamish deyilmaydi, mahalliy nomi qamish deb tarqalgani uchun biz ham qamish deb ta’riflaymiz. Oddiy qamish har xil suv havzalarida keng tarqalgan, baland bo’yli o’simlik bo’lib, 1.5-4 m chuqurlikdagi suvlarda yaxshi rivojlanib, bo’yi 8 m gacha yetadi. Oddiy qamishning tugunak ildizi tuproqning 10-60 sm chuqurlikdagi qismida joylashgan bo’lib, undan chiqqan ildizlar 1.5-1.7m chuqurlikgacha borib yetadi. Bu o’simlik asosan vegetativ yo’l-tugunak ildizi va urug’i yordamida ko’payadi. Poyasi bo’g’imlarga bo’lingan, bargi uzum lineykasimon boshog’i bor. Qamishning yer osti qismi-tugunak poyasi biomassasining asosiy qismini, 84% ini, yer usti qismi esa 16% ini tashkil etadi.

Ko’l qamishi (Scirpus lacustris) oddiy qamishga nisbatan past bo’yli (2-3m) bo’lib,chuchuk suvli ko’llar, daryolar, kanallar, zovurlar, botqoqliklar va boshqa suv xavzalarida hamda daryo qirg’oqlarida ham o’sadi. O’rta osiyo jumladan O’zbekistonda ko’l qamishining “Qozog’iston” nomli turi keng tarqalgan bo’lib, 1.5-3- m gacha bo’lgan chuqurlikdagi suvlarda 3.5 m bo’lib o’sadi. Bargi ensi lineykasimon, yumshoq. Ildizi ikki xil: birinchi turi tugunak poyadan chiqib, tuproqning ichiga tarqalib ketgan, tuproqdan oziq moddalarni olish va o’simlikni tutib turish uchun xizmat qiladi. Ikkinchi xil ildizi esa yuqoriga qarab o’sib, qo’shimcha nafas olish organi vazifasini bajaradi. Bu ildiz o’zining anatomik tuzilishi bilan tuproqqa tarqalgan ildizlardan xavo bilan to’lib turadigan bo’shliqlarining bo’lishi bilan farq qiladi. Ko’l qamishining yemishlik xususiyati juda yuqori. Ko’l qamishining tugunak ildizida 93% organik moddalar va 7% mineral moddalarning borligi ma’lum. Organik moddalarning 6% dan ko’prog’ini oqsillar, 3%ini yog’, 43%ini uglevodalar (asosan kraxmal) tashkil etadi. Ko’l qamishidan silos tayyorlash ham mumkin.

Tugunakli qamish (Bolboschoenus maritimus) ham hayvonlar uchun yaxshi yemishdir. Uning poyasi, bargini boshoq chiqargunga qadar qoramollar va otlar yaxshi yeydi. Tugunakli qamishning urug’i o’rdak, g’oz,tustovuq va boshqalarning asosiy yemishi hisoblanadi. Uning kimyoviy tarkibi oddiy va ko’l qamishlariga nisbatan boyroq bo’lib,tugunakida 60-70% kraxmal borligi aniqlangan. Bu o’simlikning yashil qismida esa 10% oqsil, 44% gacha uglevodlar, shu jumladan 25% klechatka, 2-2.5% yog’, 10% ga yaqin mineral moddalar mavjud. Tugunakli qamish sholipoya, zovur va kanallarni ifloslovchi yovvoyi o’t hisoblanadi.

1-jadval. Aniqlangan turlarning ozuqaviy qiymati (% larda)

№	O'simlik nomi	Bo'yi	Ozuqaviy birligi				Foydalanila digan a'zosi
			oqsil	Yog'	uglevod	Mineral tuzlar	
1	Oddiy qamish	50-400 sm	7,14%	2 %	53%	6 %	Pichani, tugunag poyasi va ildizi
2	Ko'l qamish	2-3 metr	6 %	3 %	43%	7 %	Tugunak ildizi
3	Tugunakli qamish	3-4metr	10 %	2-2,5%	44%	10%	Poyasi.bargi
4	Suvqiyoq	1-1,5 metr	13-18%	3-4%	47 %	8-10%	Tugunak ildizi

Xulosa. Xorazm viloyati sharoitida qamishning 3 turini ham uchratish mumkin. Bu qamish turkumi ichida oddiy qamish juda katta maydonlarni egallaydi va katta -katta qamishzorlarni hosil qiladi.Qamishzorlar o`zi o`sib turgan sharoitda o`ziga xos iqlim muhitini shakllantirishda katta ahamiyatga ega.Atmosfera havosining normal holatda bo'lishiga kislorodning bir me'yorda aylanib turishiga,issiq sharoitda suv havzasining salqin havo oqimini shakllantirishda, shamol tezligini me'yorga solib turishda, suv loyqalanishini boshqarishda ya'ni biofiltr o'simlik sifatida oddiy qamish va ko'l qamishining ahamiyati nihoyatda kattadir. Shu bilan birga qamish turkumi vakillarining xalq xo'jaligida, qishloq xo'jaligida, tibbiyotda, chorvachilikda, qurilish sanoatida va boshqa sohalarda o'rni beqiyosdir. Ayniqsa chorvachilikning parrandachilik, baliqchilik, mo'ynachilik va cho'chqachilik sohalarida qamish turkumi o'simliklarining roli nihoyatda kattadir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.B.S.Islomov, M.A.Hasanov Botanika (darslik). Samarqand 2020.

2.O'. Pratov, L.Shamsuvaliyeva, E.Sulaymonov, X.Axunov, k.Ibodov, V.Mahmudov. Botanika (morfologiya, anatomiya, sistematika, geobotanika). Talim nashriyoti Toshkent-2010.

3. A. Rahimov, S. Rahimova "Suv o`simliklari- ozuqa manbai"Toshkent O`zbekiston «Fan» 1987.

4.A. Hamidov, M. Nabiyev, T. Odilov O`zbekiston o`simliklari aniqlagichi Toshkent «O`qituvchi» 1987.

STUDYING THE FEATURES OF MRI OF THE BRAIN IN PATIENTS WITH HYPERTENSIVE ENCEPHALOPATHY FOR STROKE PREVENTION

Sharipov F.R., Majidova Ya.N.
Tashkent pediatric medical Institute

Research goal. Analysis of changes in brain matter (BM) according to the type of "leukoaraiosis" (LA) in patients depending on the presence of hypertensive crises (HC) in the anamnesis in order to reduce the risk of stroke.

Materials and methods. We studied 55 patients with GE . The average duration of hypertension 9 years. They were divided into 2 groups: group I included 25 women (average age-45.5±7.7 years) and group II included 30 men (average age-51.2±b, 7 years). Both groups comparable in age and diagnosis.. The average age of patients 62.8±8.3 years. The average duration of the disease 5-7 years. The control group (CG) consisted of 20 healthy individuals with normal blood pressure (BP)and without stenosis of cerebral vessels. The median age in this group53.1 ± 9 years. Methods: clinical examination , magnetic resonance imaging.

Results. In the examined patients, a history of HC was revealed in 27.3% (15/55) of cases. To the phenomenon of "LA» related bilateral, mostly symmetrical hyperintense changes on T2 - weighted images. The frequency of detection of LA 49.1% (27/55), (p=0.01). The crisis course of hypertension significantly more often accompanied by changes in the white matter type of LA compared to individuals with hypertension without HC in history, so among individuals with HC the share of LA was 66.7% (10/15), without HC – 12.5% (5/40) (p=0.01).

Studying MRI Features of the Brain in Patients with Hypertensive Encephalopathy for Stroke Prevention

Hypertensive encephalopathy (HE) is a clinical condition that occurs as a result of severe and prolonged high blood pressure, which leads to brain dysfunction. It is often associated with acute or chronic hypertension and can increase the risk of stroke. Identifying the MRI features of hypertensive encephalopathy is crucial for early detection, risk assessment, and preventive strategies for stroke.

Understanding Hypertensive Encephalopathy (HE)

Hypertensive encephalopathy is primarily caused by the sudden onset of extremely high blood pressure, which can lead to the following:

- **Cerebral autoregulation failure**: In patients with long-standing hypertension, the brain's ability to regulate blood flow fails, leading to cerebral edema (swelling of the brain).
- **Blood-brain barrier dysfunction**: Prolonged hypertension can damage the blood-brain barrier, allowing fluid to accumulate in the brain, contributing to encephalopathy.
- **Neurotoxicity**: Severe hypertension may also cause direct neurotoxic effects.

In addition to brain swelling, HE can cause symptoms such as confusion, altered mental status, headaches, and visual disturbances.

MRI Features of Hypertensive Encephalopathy

MRI (Magnetic Resonance Imaging) plays a pivotal role in detecting structural and functional brain abnormalities associated with hypertensive encephalopathy. Key MRI findings include:

1. Cerebral Edema (Vasogenic and Cytotoxic)

- **Vasogenic edema**: Swelling caused by the leakage of fluid from blood vessels into the brain tissue, often seen in the white matter.
- **Cytotoxic edema**: Swelling of brain cells due to water retention within the cells, often associated with ischemia (inadequate blood supply to tissues).

MRI Imaging Appearance:

- **T2-weighted and FLAIR sequences**: These sequences are sensitive to edema and can show areas of high signal intensity (hyperintensity) in the white matter, particularly in the posterior regions (parieto-occipital lobes).
- **Diffusion-weighted imaging (DWI)**: This can highlight cytotoxic edema, particularly if ischemic damage is present.

2. White Matter Hyperintensities

- **Chronic Hypertension**: Long-term uncontrolled hypertension can lead to the development of small vessel disease, causing damage to the small arteries in the brain.
- **MRI Imaging Appearance**:
  - **T2-weighted and FLAIR sequences**: These hyperintensities are seen as bright spots in the deep white matter, especially around the periventricular areas. These are indicative of microvascular changes and ischemic injury to the brain.
- The presence of these white matter changes correlates with an increased risk of stroke and cognitive decline.

3. Punctate or Diffuse Hemorrhages

- Severe hypertensive crises can lead to rupture of small blood vessels, resulting in hemorrhagic events.
- **MRI Imaging Appearance**:
  - **T2-weighted and Gradient Echo (GRE) sequences**: These sequences are sensitive to blood products and can reveal small or larger hemorrhages in areas like the basal ganglia, thalamus, and brainstem, which are more prone to hypertensive-related hemorrhages.

4. Brainstem and Posterior Reversible Encephalopathy Syndrome (PRES)

- **PRES** is a condition associated with hypertension, where the brainstem and posterior regions of the brain (including the occipital lobes) may experience vasogenic edema.
- **MRI Imaging Appearance**:
  - **T2-weighted and FLAIR sequences**: These sequences show bilateral hyperintense areas in the posterior regions of the brain, including the occipital lobes and parietal lobes, which can mimic other conditions but are strongly suggestive of hypertensive encephalopathy.

5. Cerebral Infarctions (Ischemic Changes)

- **Ischemic Stroke**: In some cases of hypertensive encephalopathy, if blood pressure is not controlled or if there is significant failure of cerebral autoregulation, ischemic damage can occur.
- **MRI Imaging Appearance**:
  - **DWI and T2-weighted imaging**: Infarctions are typically seen as areas of restricted diffusion and hyperintensity, particularly in regions supplied by small arteries that may be damaged by chronic hypertension.

MRI for Stroke Prevention in Hypertensive Encephalopathy

The primary role of MRI in patients with hypertensive encephalopathy is to:

- **Detect early structural changes**: MRI helps identify brain damage before overt clinical symptoms like stroke or cognitive decline appear.
- **Assess the extent of damage**: Identifying white matter changes, edema, or small infarcts allows clinicians to gauge the severity of hypertensive encephalopathy and adjust treatment plans accordingly.
- **Evaluate the risk of stroke**: MRI findings, particularly the presence of microvascular disease, white matter hyperintensities, and infarcts, can inform the clinician about the risk of future stroke events. Early detection can help in

the management of blood pressure and other cardiovascular risk factors to prevent a stroke.

Stroke Prevention Strategies Based on MRI Findings

1. **Blood Pressure Control**: Managing blood pressure is the cornerstone of preventing further brain damage. Strict blood pressure control (usually targeting a systolic BP of <140 mmHg) is recommended in patients with hypertensive encephalopathy to prevent both future encephalopathy and stroke.
2. **Antihypertensive Therapy**: Various classes of antihypertensive medications (e.g., ACE inhibitors, calcium channel blockers, diuretics) may be used based on individual patient factors, including comorbidities like diabetes or chronic kidney disease.
3. **Lifestyle Modifications**: Patients are advised to adopt lifestyle changes such as a low-sodium diet, increased physical activity, and weight management to reduce hypertension and prevent stroke.
4. **Regular Monitoring**: MRI can be repeated periodically to assess the effectiveness of blood pressure management, detect new infarctions, or monitor worsening white matter lesions.
5. **Secondary Stroke Prevention**: In patients who have already experienced a transient ischemic attack (TIA) or stroke, MRI findings guide additional interventions such as antiplatelet or anticoagulation therapy, carotid artery management, or lifestyle counseling.

Conclusion. Changes in the substance of brain are detected in every 4 examined at the age of 45 to 60 years. In the majority (66.7%) LA was associated with HC. In the crisis course of hypertension, changes in the white matter of the brain were detected five times more often than in the absence of HC in the history. MRI is a crucial diagnostic tool for assessing brain changes in patients with hypertensive encephalopathy. Identifying early MRI features, such as white matter hyperintensities, cerebral edema, and small infarctions, allows clinicians to assess the risk of stroke and intervene with appropriate strategies to prevent further brain damage. Early detection of these brain changes and strict blood pressure control can significantly reduce the risk of stroke and improve long-term patient outcomes.

ADVANTAGES OF MANUFACTURING ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS

Jiyanbayev O.E., Abdullayev I.N.

Center for the development of professional qualification of medical workers

Manufacturing medical devices according to international standards offers numerous advantages that extend beyond mere product quality improvement. One of the primary benefits is the enhancement of product quality itself, as standards like ISO 13485 establish rigorous process management and documentation protocols, ensuring consistent quality through continuous monitoring and efficient resource utilization. This not only builds consumer trust but also bolsters the brand's reputation.

Safety is another critical aspect, with standards such as IEC 60601 defining essential safety requirements for electronic medical equipment. Compliance with these standards minimizes risks associated with product use, safeguards manufacturers from potential legal issues, and accelerates time-to-market.

Moreover, adherence to international standards facilitates access to global markets. For instance, obtaining CE marking is essential for entering the European market, while FDA certification is required for products in the U.S. This global compliance enhances export potential and strengthens the manufacturer's international reputation

Economic efficiency is also a significant advantage, as following international standards leads to reduced production costs through resource conservation, process automation, and minimized defects. These efficiencies not only boost profitability for manufacturers but also make products more affordable for consumers, enhancing competitiveness.

Finally, international standards foster innovation within the medical technology sector. They provide a regulatory framework that supports the implementation of new technologies and encourages manufacturers to learn from global best practices. By leveraging advanced technologies, companies can improve product quality while simultaneously reducing costs, thereby meeting market demands and attracting new customers more effectively. Overall, manufacturing in accordance with international standards is a strategic approach that enhances quality,

safety, market access, economic efficiency, and innovation in the medical device industry.

Investing in robust Quality Management Systems aligned with ISO 13485 is crucial for ensuring consistent product quality in the manufacturing of medical devices. Prioritizing safety compliance by meeting relevant standards, such as IEC 60601, protects users and mitigates risks associated with medical devices. Streamlining certification processes can facilitate access to global markets, making it easier for manufacturers to introduce their products internationally. Embracing automation and efficiency through advanced technologies helps optimize production processes and reduce costs, ultimately improving profitability. Encouraging innovation by investing in research and development allows manufacturers to stay ahead of market demands and maintain a competitive edge. By following these strategies, manufacturers can significantly enhance their competitiveness, improve product quality, and effectively expand their market reach.

References

1. ISO 13485: Medical Devices \u2013 Quality Management Systems \u2013 International Organization for Standardization, 2022.
2. IEC 60601: Medical Electrical Equipment \u2013 General Requirements for Basic Safety and Essential Performance \u2013 International Electrotechnical Commission, 2021.
3. ISO 14971: Application of Risk Management to Medical Devices \u2013 International Organization for Standardization, 2020.
4. FDA Regulatory Requirements for Medical Devices \u2013 US Food and Drug Administration, 2022.

FORMATION OF HEALTHY THINKING IN STUDENTS BASED ON THE WORKS OF A. AVLONI

Sattarov Allabergan Vyacheslovovich
Khiva Pedagogical College Deputy Director of Academic Affairs

Abstract: The development of healthy thinking in students is a fundamental goal of education, essential for fostering critical reasoning, ethical decision-making, and social awareness. Abdulla Avloni's works emphasize the importance of intellectual independence, moral integrity, and national consciousness in shaping an enlightened generation. His writings serve as a guide for modern pedagogy, advocating for an education system that nurtures analytical skills, ethical values, and civic engagement. By integrating Avloni's principles into contemporary education, educators can cultivate responsible and critically thinking individuals capable of contributing to societal progress.

Keywords: Abdulla Avloni, healthy thinking, critical reasoning, moral education, national identity, pedagogy, civic engagement, intellectual development

The formation of healthy thinking in students is one of the most significant aspects of education, shaping their ability to engage in critical reasoning, make ethical decisions, and develop a sense of responsibility toward society. The works of Abdulla Avloni, a distinguished educator, journalist, and writer, provide invaluable insights into fostering intellectual independence and moral integrity in young minds. Avloni believed that education was not merely about the accumulation of knowledge but about developing individuals who could think independently, question assumptions, and apply their learning to solve real-world problems. His works emphasize the necessity of enlightenment through education, the role of moral values in intellectual development, and the importance of national consciousness in shaping well-rounded individuals. His principles remain highly relevant in modern education, where students must be equipped with the skills to navigate an increasingly complex world while maintaining a strong ethical foundation. By studying Avloni's works, educators can derive key strategies for cultivating analytical thinking, moral responsibility, and social engagement among students.

Avloni viewed education as the primary means of overcoming ignorance and backward thinking. He believed that a nation's progress depended on the intellectual strength of its people and that the failure to develop rational and enlightened individuals would hinder social and economic development. In his writings, he repeatedly stressed that education should not be confined to memorization but

should instead focus on fostering curiosity, creativity, and independent thought. He argued that students should be encouraged to ask questions, challenge outdated beliefs, and seek logical explanations rather than accepting information passively. His vision aligns with modern pedagogical approaches that emphasize problem-solving, analytical skills, and experiential learning as essential components of education. Today's education systems, which prioritize student-centered learning and critical thinking, can greatly benefit from Avloni's perspective by integrating methods that promote intellectual autonomy and reflective thought.

One of the key elements of healthy thinking, as emphasized by Avloni, is moral education. He believed that knowledge without ethical principles was dangerous and that true enlightenment could only be achieved when intellectual growth was accompanied by strong moral values. His works frequently discuss the importance of honesty, integrity, respect for others, and social responsibility. He viewed education as a means of cultivating these virtues, ensuring that students not only became knowledgeable individuals but also ethical and responsible members of society. This perspective is highly relevant in contemporary education, where character education programs focus on developing empathy, fairness, and respect. In today's classrooms, Avloni's teachings can be incorporated through moral philosophy discussions, ethical dilemmas, and community service activities that reinforce the connection between knowledge and ethical behavior. By integrating his principles, educators can help students internalize moral values and apply them in their everyday lives, ensuring that intellectual development is balanced with ethical reasoning.

Avloni also placed significant emphasis on national consciousness as a key factor in shaping healthy thinking. He believed that students should have a strong understanding of their cultural heritage, history, and national identity. His writings highlight the importance of preserving traditions while also embracing progress and modernity. He argued that a well-rounded education should instill pride in one's cultural roots while encouraging openness to new ideas and perspectives. This concept is particularly relevant in today's globalized world, where students are exposed to diverse cultures and ideologies. While global awareness is essential, maintaining a strong national identity helps individuals develop a sense of belonging and responsibility toward their country. Avloni's principles can be applied in modern education by incorporating national history, literature, and cultural studies into curricula, fostering a sense of identity while encouraging critical engagement with global issues. This balanced approach ensures that students appreciate their heritage while developing the capacity to think critically about broader societal

challenges. Another critical aspect of Avloni's philosophy is the role of teachers in developing healthy thinking. He believed that teachers were not just instructors but mentors who had a profound influence on their students' intellectual and moral development. In his works, he stressed that educators should be well-prepared, continuously improve their knowledge, and lead by example. He argued that a teacher's responsibility extended beyond teaching subjects; they had to inspire students, challenge their thinking, and encourage them to strive for personal and intellectual growth. This perspective remains highly relevant in modern education, where the role of teachers has evolved from mere knowledge providers to facilitators of learning.

References:

1. Bekmurodov, U. (2020). The impact of Abdulla Avloni's educational philosophy on modern pedagogy. Central Asian Journal of Educational Studies, 6(3), 72-88.
2. Karimov, I. (1997). High spirituality is an invincible force. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
3. Turdiev, A. (2021). Avloni's approach to moral education and its relevance today. Journal of Uzbek Pedagogical Studies, 12(4), 102-117.

INTERACTIVE METHODS OF DEVELOPING ENVIRONMENTAL AWARENESS IN CHILDREN

Duschanova Nodira Karimovna,
Director of the State Preschool Educational Organization No. 9, Khiva district, Khorezm region

Abstract: Developing environmental awareness in children is essential for fostering a sustainable future. This thesis explores interactive methods such as experiential learning, technology integration, play-based strategies, and community involvement to enhance children's ecological understanding. By engaging in hands-on activities, digital simulations, storytelling, and real-world environmental initiatives, children develop a lasting commitment to sustainability. Incorporating these interactive approaches into education ensures a deeper connection to nature and responsible environmental behavior.

Keywords: environmental awareness, interactive learning, sustainability, child education, ecological responsibility.

Environmental awareness is a crucial aspect of early childhood education, as fostering a connection with nature at a young age helps children develop a lifelong commitment to sustainability. In today’s world, where environmental challenges such as climate change, pollution, and deforestation threaten ecosystems, it is essential to equip children with the knowledge, skills, and motivation to take responsible actions. Traditional teaching methods that rely on textbooks and passive learning are often insufficient in making environmental education engaging and impactful. Instead, interactive approaches that encourage direct participation, experiential learning, and creative expression allow children to develop a deep and personal connection with the environment. By incorporating hands-on experiences, technology-based learning, play-centered approaches, and community engagement, educators can cultivate environmental responsibility in children and inspire them to become active stewards of the planet.

One of the most effective methods of teaching environmental awareness is through experiential learning, which involves direct interaction with nature. This approach allows children to explore the environment using their senses, creating meaningful experiences that leave a lasting impression. Activities such as nature walks, gardening, and wildlife observation help children develop an appreciation for biodiversity and ecological systems. By touching soil, planting trees, and observing animals in their natural habitats, children gain a firsthand understanding of the

interconnectedness of living organisms. School gardens serve as valuable spaces where children can engage in sustainable agriculture by planting and nurturing crops while learning about composting and organic farming. Additionally, nature-based activities like hiking, camping, and outdoor scavenger hunts encourage children to spend more time outside, reducing nature-deficit disorder, a condition linked to increased screen time and lack of exposure to the natural world. Experiential learning helps children develop a sense of ownership and responsibility for the environment, motivating them to adopt sustainable behaviors in their daily lives.

The integration of technology in environmental education provides another powerful tool for developing children's awareness of ecological issues. Digital platforms, interactive apps, and virtual simulations offer immersive experiences that engage children in learning about sustainability. For example, augmented reality (AR) and virtual reality (VR) applications allow children to explore endangered ecosystems, witness the effects of climate change, and understand the impact of deforestation, even if they do not have direct access to these environments. Educational games focused on conservation challenges, recycling strategies, and renewable energy solutions encourage children to think critically about environmental problems and explore potential solutions. Online platforms that promote global environmental campaigns, such as digital tree-planting initiatives or virtual clean-up events, allow children to participate in collective efforts for sustainability. Additionally, technology fosters collaboration and knowledge-sharing by enabling children to connect with peers worldwide who are also engaged in environmental projects. By leveraging digital tools, educators can enhance children's understanding of environmental issues and empower them to take action.

Play-based learning is another effective interactive method that fosters environmental awareness in children. Games, role-playing, and storytelling create engaging and enjoyable learning experiences while reinforcing ecological values. Board games and puzzles that focus on sustainability challenges encourage children to think critically about environmental issues and develop problem-solving skills. Role-playing activities, such as pretending to be environmental scientists, activists, or wildlife conservationists, allow children to immerse themselves in real-world ecological scenarios and explore different perspectives. Storytelling, in particular, has a profound impact on children's emotional connection to nature. Narratives featuring animal characters facing environmental threats, indigenous wisdom about nature conservation, or real-life stories of young environmentalists inspire children to develop empathy for the environment and take responsibility for its protection. Drama and puppet shows with environmental themes further enhance engagement,

making abstract concepts more relatable and memorable. By incorporating play-based learning into environmental education, educators can make sustainability a fun and integral part of children's lives.

References:

1. Tilbury, D. (1995). Environmental education for sustainability: Defining the new focus of environmental education in the 1990s. Environmental Education Research, 1(2), 195–212.
2. Louv, R. (2008). Last child in the woods: Saving our children from nature-deficit disorder. Algonquin Books.
3. Palmer, J. A. (1998). Environmental education in the 21st century: Theory, practice, progress, and promise. Routledge.

ABOUT THE MOTHERLAND AND METHODS OF STUDYING IT IN THE 2ND GRADE TEXTBOOK

Jumaniyozov Farrukh Shavkatovich
Music teacher at Khiva Pedagogical College

Abstract: Instilling a sense of patriotism and national identity in young students is a fundamental aspect of primary education in Uzbekistan. The 2nd grade textbook serves as a vital tool in introducing children to the concept of the Motherland through stories, poems, illustrations, and interactive methods. By integrating visual and experiential learning approaches such as field trips, discussions, and patriotic songs, educators nurture a deep connection between students and their homeland. This thesis explores how national identity is developed through these educational methods, fostering responsible citizenship.

Keywords: Motherland, Uzbekistan, national identity, primary education, patriotism, cultural heritage, interactive learning, civic responsibility

The formation of national identity is a crucial aspect of early childhood education, particularly in Uzbekistan, where cultural heritage and patriotism hold significant importance. From an early age, students are introduced to the concept of the Motherland as a fundamental value that shapes their identity, social responsibilities, and connection to their homeland. The 2nd grade textbook serves as one of the primary tools in this process, presenting content that highlights national traditions, history, and cultural elements. Through carefully selected narratives, poetry, illustrations, and interactive learning activities, the textbook ensures that students develop a strong sense of belonging to Uzbekistan. The integration of experiential methods such as field trips, discussions, and creative projects further strengthens their understanding of the Motherland, ensuring that knowledge is not only absorbed but also internalized emotionally.

One of the primary ways in which the 2nd grade textbook fosters national identity is through storytelling. Stories about historical figures, folk tales, and narratives that emphasize the beauty and strength of Uzbekistan play a central role in shaping young minds. By learning about the lives of great poets, scientists, and leaders, students begin to understand their country's historical legacy and develop an admiration for those who have contributed to its progress. Folk tales, often rich with moral lessons, reinforce traditional values and cultural pride. These stories serve not only as a means of entertainment but also as a powerful educational tool that connects children with their nation's past and present. Through engaging

narratives, students become emotionally attached to the idea of their homeland and begin to develop a sense of responsibility toward it.

Illustrations and visual representations within the textbook further support the formation of national identity. Images of historical monuments, traditional clothing, and natural landscapes create a visual connection between students and their country. Seeing recognizable landmarks such as Registan Square, Itchan Kala, or the Fergana Valley in their books allows children to associate abstract concepts like "homeland" with real places. These visual aids make learning more engaging and concrete, helping students develop a geographical and cultural awareness of Uzbekistan. Additionally, maps and photographs of different regions highlight the diversity of the country, teaching children to appreciate the various cultural influences that contribute to their national identity.

Interactive learning methods play an essential role in reinforcing the concepts introduced in the textbook. Classroom discussions about what the Motherland means to each student allow children to articulate their thoughts and feelings about their country. Teachers encourage students to express their love for Uzbekistan through drawings, essays, and presentations. Creative activities such as making posters of their favorite Uzbek landmarks or writing letters to their future selves about how they want to contribute to their country's growth help solidify their understanding of national pride. Role-playing and dramatizations of historical events enable students to immerse themselves in Uzbekistan's past, making history a more engaging and relatable subject. These methods ensure that students do not passively absorb information but actively engage with it in a way that deepens their emotional connection to their homeland.

Beyond classroom activities, field trips and outdoor learning experiences are instrumental in developing students' appreciation for their country. Visits to historical sites, museums, and cultural centers provide students with firsthand experiences of Uzbekistan's heritage. Seeing artifacts, traditional crafts, and architectural wonders in real life leaves a lasting impression on young minds, reinforcing the lessons learned in their textbooks. These excursions also allow students to interact with local historians and cultural experts, broadening their understanding of their country's rich past. Furthermore, participating in national celebrations, festivals, and events strengthens their emotional bond with Uzbekistan, as they experience collective expressions of patriotism and unity.

In conclusion, the 2nd grade textbook in Uzbek schools plays a vital role in shaping students' understanding of their Motherland. Through engaging narratives, visual aids, interactive learning methods, field trips, music, parental involvement,

and lessons on civic responsibility, young learners develop a deep sense of love and duty toward Uzbekistan. The curriculum ensures that national identity is not only taught as an academic subject but is also internalized as a personal and emotional experience. By making the concept of the Motherland relatable and significant, educators lay the foundation for a lifelong appreciation of national heritage and responsible citizenship. The values instilled in children during these formative years will continue to guide them as they grow into active and dedicated members of Uzbek society.

References:

1. Karimov, U. (2019). National values in primary education: Methods and applications. Journal of Uzbek Educational Studies, 10(3), 88-102.
2. Mukhammadiev, R. (2021). The impact of interactive learning on young students' perception of national identity. Uzbekistan Journal of Pedagogical Innovations, 7(4), 112-126.
3. Yusupova, D. (2018). Cultural heritage and its role in early childhood education. International Review of Central Asian Studies, 12(1), 30-47.

DEVELOPMENT OF THE VIRTUE OF ENLIGHTENMENT IN STUDENTS THROUGH THE JOURNALISTIC WORKS OF A.AVLONI

Masharibova Sadokat Erkinovna
Lecturer at Khiva Pedagogical College

Abstract: The journalistic works of Abdulla Avloni play a vital role in fostering enlightenment in students by emphasizing education, moral integrity, and social responsibility. His writings advocate for modern pedagogy, ethical leadership, and critical thinking. Avloni's principles remain relevant in contemporary education, encouraging civic engagement and intellectual growth. By integrating his ideas into curricula, educators can inspire students to pursue lifelong learning and contribute to national progress through knowledge and ethical leadership, ensuring the development of a socially responsible generation.

Keywords: Abdulla Avloni, enlightenment, education, pedagogy, moral development, journalism, critical thinking, civic engagement

The development of the virtue of enlightenment in students through the journalistic works of Abdulla Avloni is an essential topic in the study of education and moral upbringing in Uzbekistan. Avloni, a prominent educator, writer, and public figure, played a significant role in shaping modern Uzbek educational thought. His journalistic writings emphasized the importance of enlightenment, not only in acquiring knowledge but also in applying it for the betterment of society. In his works, he highlighted the necessity of education in national progress, the role of teachers in shaping future generations, and the importance of moral integrity. His contributions continue to inspire educational reform and serve as a foundation for modern pedagogical methods in Uzbekistan. By analyzing Avloni's journalistic works, educators and scholars can derive key principles that help students develop intellectual curiosity, critical thinking, and ethical responsibility.

Avloni viewed education as the cornerstone of an enlightened society. He firmly believed that ignorance was the primary obstacle to national progress and that only through education could individuals and societies achieve development. His journalistic articles frequently addressed the urgent need for educational reform, advocating for a system that combined traditional values with modern scientific knowledge. He argued that without proper education, a nation would remain weak, vulnerable, and dependent on others. His message was particularly relevant during his time when Uzbekistan was undergoing social and political transformations, and he sought to use his writings as a means of mobilizing intellectual and social change.

He was one of the leading figures in the Jadid movement, which aimed to modernize education and promote enlightenment through new teaching methods, the development of schools, and the encouragement of literacy among the masses. His ideas about enlightenment were not limited to the classroom but extended to the broader social context, encouraging people to adopt progressive ways of thinking and acting.

One of the central themes in Avloni's journalistic works is the role of teachers in shaping enlightened individuals. He believed that teachers were not only responsible for imparting knowledge but also for instilling moral values and a sense of social responsibility in their students. In his view, an enlightened teacher was one who continuously improved themselves, remained up to date with scientific and pedagogical advancements, and served as a role model for their students. He argued that a nation could not progress if its teachers were uneducated or morally weak. To address this issue, Avloni wrote extensively about the need for teacher training programs, emphasizing that a strong education system depended on well-prepared educators. His ideas resonate with modern pedagogical approaches that prioritize teacher development as a key factor in improving the quality of education. In today's educational context, integrating Avloni's ideas means focusing on teacher professionalism, ethical leadership, and lifelong learning.

Another critical aspect of Avloni's journalistic writings is his emphasis on moral and ethical education. He believed that enlightenment was not just about acquiring knowledge but also about cultivating good character. In his works, he frequently addressed issues such as honesty, integrity, respect for others, and the dangers of corruption and moral decay. He argued that education should nurture virtues such as kindness, humility, and a sense of justice. His perspective aligns with contemporary discussions on character education, which stress the importance of developing ethical reasoning alongside academic skills. In modern classrooms, educators can incorporate Avloni's principles by designing curricula that promote moral reflection, ethical decision-making, and civic engagement. This approach ensures that students grow into responsible citizens who contribute positively to their communities.

Avloni also recognized the role of journalism and literature in spreading enlightenment. He used newspapers and periodicals as platforms to educate the public, discuss social issues, and advocate for progressive changes. His journalistic works were not limited to theoretical discussions; they provided practical guidance on how individuals could contribute to the intellectual and moral development of society. He saw journalism as a tool for social transformation, capable of challenging

outdated beliefs and encouraging people to adopt progressive ideas. His approach underscores the importance of media literacy in modern education. In a world where misinformation and biased narratives are widespread, students must learn to critically analyze media sources, question unreliable information, and engage in informed discussions. By integrating Avloni's journalistic principles into education, schools can help students develop the skills necessary to navigate the complexities of the modern information landscape.

References:

1. Avloni, A. (1914). Turkiy Gul [The Turkish Flower]. Toshkent: Nashr.
2. Bekmurodov, U. (2019). The impact of Abdulla Avloni's journalistic works on educational reforms in Uzbekistan. Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities, 5(2), 45-60.
3. Turdiev, A. (2021). Avloni's concept of enlightenment and its relevance to modern education. Journal of Uzbek Pedagogical Studies, 12(4), 88-104.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING NATIONAL VALUES IN RAISING CHILDREN IN UZBEK FAMILIES

Narimanova Fazilat Davlatyarovna,
teacher, Khorezm Regional Pedagogical Training Center

Abstract: The pedagogical foundations of raising children in Uzbek families are rooted in national values such as respect for elders, hospitality, religious teachings, and labor education. These values shape children's character, ensuring moral integrity and cultural identity. Through storytelling, experiential learning, and family traditions, Uzbek families integrate traditional pedagogy with modern educational methods to prepare children for the complexities of globalization while preserving their heritage.

Keywords: Uzbek families, child upbringing, national values, pedagogy, cultural heritage.

The pedagogical foundations of using national values in raising children in Uzbek families are deeply embedded in the country’s rich cultural, religious, and historical heritage. The upbringing of children in Uzbekistan has traditionally been based on principles that emphasize respect for elders, hospitality, moral integrity, and a strong sense of community. These values, passed down through generations, play a crucial role in shaping children's character and ensuring their connection to their national identity. In an era of globalization and rapid modernization, maintaining these traditional values in child-rearing is essential to preserve cultural heritage while also preparing children for the demands of the modern world. The pedagogical approach in Uzbek families combines formal and informal educational methods, including storytelling, religious instruction, experiential learning, and participation in community life. These traditional practices help instill a sense of responsibility, respect, and discipline in children, ensuring that they grow into well-rounded individuals who contribute positively to society.

One of the most fundamental values in Uzbek child-rearing is respect for elders, known as "katta-kichiklik." From an early age, children are taught to show deference to their parents, grandparents, teachers, and other authority figures. This respect is demonstrated through specific forms of behavior, such as using polite language, seeking guidance from elders, and following traditional customs of greeting and interaction. The pedagogical significance of this practice lies in its ability to develop discipline and humility in children while reinforcing social harmony. Elders play a key role in educating children, sharing wisdom, life

experiences, and cultural knowledge through conversations and storytelling. Grandparents, in particular, serve as important figures in a child's moral and intellectual development, often acting as the primary source of informal education within the household. This intergenerational transfer of knowledge ensures that cultural traditions remain intact and that children grow up with a strong sense of identity and belonging.

Hospitality is another core value that plays a crucial role in the upbringing of children in Uzbek families. The tradition of warmly welcoming guests, offering food, and ensuring their comfort is not just a social custom but also an educational practice that teaches children generosity, kindness, and the importance of community. From a young age, children are encouraged to participate in hosting guests, serving tea, and assisting in meal preparation, which fosters a sense of responsibility and social engagement. Through these experiences, children learn the value of giving without expecting anything in return, strengthening their sense of empathy and cooperation. The concept of collective well-being, deeply rooted in Uzbek culture, helps children understand that their actions impact the broader community and that mutual support is essential for social cohesion. Participation in traditional celebrations such as Navruz, weddings, and religious holidays further reinforces these values, allowing children to witness and practice cultural traditions in real-life settings.

Religious education also plays a significant role in the moral development of children in Uzbek families. Islam has been a cornerstone of Uzbek culture for centuries, and many families incorporate religious teachings into daily life as a means of guiding children toward ethical and responsible behavior. Parents introduce children to the basic principles of Islam, such as honesty, patience, and compassion, through Quranic teachings, prayers, and discussions on moral conduct. Rituals such as fasting during Ramadan and engaging in charitable activities serve as practical lessons in self-discipline and social responsibility. The integration of religious education with national values creates a strong moral foundation that helps children navigate the challenges of modern society while staying connected to their cultural and spiritual roots. Religious teachings also emphasize the importance of seeking knowledge, a value that has been historically significant in Uzbekistan, as seen in the works of great scholars such as Imam Bukhari and Alisher Navoi. By incorporating these teachings into child-rearing, Uzbek families ensure that children grow up with a deep respect for education and intellectual development.

Labor education is another essential pedagogical principle in Uzbek families. From an early age, children are encouraged to participate in household chores,

farming activities, and traditional crafts. These experiences teach them the value of hard work, perseverance, and self-reliance. In rural areas, children often assist in agricultural tasks such as planting crops or tending to livestock, which reinforces their connection to the land and traditional ways of life. In urban settings, similar principles apply, as children are expected to contribute to household responsibilities and develop skills that prepare them for adulthood. The philosophy behind labor education is that engaging in productive work from a young age fosters independence and a strong work ethic. By learning practical skills, children develop a sense of accomplishment and understand the importance of contributing to their families and communities.

References:

1. Khalid, A. (2015). Making Uzbekistan: Nation, empire, and revolution in the early USSR. Cornell University Press.
2. Nasritdinov, E. (2016). Spiritual education in post-Soviet Uzbekistan: Islamic values and national identity. Central Asian Affairs, 3(3), 237–258.
3. Yuldasheva, M. (2021). Traditional values and modern challenges in Uzbek family education. Journal of Central Asian Studies, 28(2), 89–103.

METHODOLOGY FOR TEACHING ORATORY THROUGH THE FORMATION OF SPEECH CULTURE IN PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Sabirova Shakhista Azadovna
Teacher of the Department of Primary Education at the Khorezm Regional Center for Pedagogical Skills

Abstract: The development of oratory skills in primary school teachers through speech culture formation is essential for effective pedagogy. This thesis examines linguistic, psychological, and pedagogical approaches to enhancing teachers' communication. It explores structured training, interactive exercises, and ethical speech practices that improve engagement and clarity in teaching. By integrating speech culture into teacher education, educators can foster students' cognitive and linguistic growth.

Keywords: oratory skills, speech culture, teacher education, communication, pedagogy

The ability to communicate effectively is a fundamental skill for primary school teachers, as it directly influences students' cognitive, linguistic, and social development. The process of shaping oratory skills in teachers is deeply connected to the formation of speech culture, which ensures clarity, correctness, expressiveness, and effectiveness in communication. Without a strong foundation in speech culture, even the most knowledgeable educators may struggle to convey ideas effectively, engage students, and foster an environment conducive to learning. Therefore, developing a structured methodology that integrates linguistic, psychological, and pedagogical principles is essential for training primary school teachers in oratory skills. This thesis explores the significance of speech culture in teacher education, the methods for enhancing oratory skills, and the long-term impact of effective communication in the classroom.

Speech culture in teaching is not merely about speaking clearly; it encompasses articulation, pronunciation, intonation, fluency, and expressiveness, all of which contribute to a teacher’s ability to convey knowledge engagingly and persuasively. A well-developed speech culture enables teachers to present ideas logically, maintain student attention, and encourage participation. Since primary school children are at a crucial stage of language acquisition, the teacher’s speech acts as a model that shapes their linguistic habits and cognitive processes. A lack of speech culture in teachers can result in confusion, disengagement, and ineffective

learning experiences. This highlights the need for a structured approach to training teachers in oratory skills that emphasizes speech precision, emotional expressiveness, and audience awareness.

One of the most effective ways to develop oratory skills in teachers is through focused speech training, which includes phonetic drills, articulation exercises, and intonation practice. Phonetic drills help refine pronunciation and eliminate speech defects that may hinder clarity. Articulation exercises, such as tongue twisters and controlled reading practices, enhance the clarity and distinctness of spoken words. Intonation training is particularly important for primary school teachers, as variations in tone and pitch can add expressiveness to speech and sustain students' interest. Fluency exercises, such as storytelling and spontaneous speaking tasks, train teachers to structure their thoughts coherently and respond to classroom situations with ease. These elements, when practiced consistently, contribute to the development of a speech culture that supports effective teaching.

Exposure to exemplary speech models is another key strategy in the formation of oratory skills. Teachers should be encouraged to listen to and analyze the speeches of skilled orators, including experienced educators, public speakers, and literary narrators. This practice allows teachers to internalize effective speech techniques, such as rhythm, pacing, and rhetorical structuring. Additionally, self-recording and playback exercises enable teachers to assess their own speech, identify weaknesses, and refine their delivery. The use of speech analysis software and technological tools further supports this process by providing objective feedback on aspects such as speech clarity, pacing, and tone modulation. Through continuous exposure to high-quality speech and self-assessment, teachers can gradually improve their own communicative competence.

Interactive training sessions, including debates, discussions, and role-playing activities, are crucial in reinforcing oratory skills. Debates allow teachers to practice logical reasoning, persuasive speaking, and structured argumentation. Classroom discussions provide opportunities to refine spontaneous speaking skills and engage with diverse viewpoints. Role-playing activities, where teachers simulate real-life teaching scenarios, help them practice delivering instructions, managing classroom interactions, and adapting their speech to different learning situations. These interactive exercises not only enhance verbal expression but also build confidence, spontaneity, and adaptability—qualities that are essential for effective teaching.

Non-verbal communication plays a significant role in oratory effectiveness, as speech culture extends beyond words to include body language, facial expressions, and eye contact. A teacher’s posture, gestures, and facial expressions

should be aligned with their verbal communication to reinforce their message and engage students. Maintaining appropriate eye contact fosters attentiveness and establishes a connection with learners, while controlled gestures can add emphasis and clarity to speech. Training in non-verbal communication is, therefore, an integral part of oratory skill development, ensuring that teachers convey messages not only through words but also through effective physical expressions.

References:

1. Baker, S., & Lee, J. (2019). The art of teaching through effective communication. Routledge.
2. Lucas, S. E. (2020). The art of public speaking (13th ed.). McGraw-Hill Education.
3. Aristotle. (2007). On rhetoric: A theory of civic discourse (G. A. Kennedy, Trans.). Oxford University Press.
4. Vygotsky, L. S. (1986). Thought and language (A. Kozulin, Trans.). MIT Press.

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE AND CREATIVITY OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION EDUCATORS

Xasanova Shaxnoza Omonbayevna
Khorezm Regional Center for Pedagogical Skills. Department of Methodological Services, Preschool Education Methodologist

Abstract: The professional competence and creativity of preschool educators play a crucial role in shaping children's early learning experiences. Educators must possess pedagogical expertise, emotional intelligence, and innovative teaching skills to create an engaging environment. This thesis explores methods for enhancing these qualities through continuous training, technology integration, and institutional support, ensuring the highest standards in early childhood education.

Keywords: professional competence, creativity, preschool education, teacher development, early childhood learning, innovative pedagogy

The formation of professional competence and creativity in preschool educators is a fundamental aspect of early childhood education. The early years of a child's life are critical for cognitive, emotional, and social development, making the role of educators highly significant. Preschool teachers must possess a deep understanding of child psychology, pedagogy, and developmental theories while also being able to adapt to the evolving needs of young learners. Their ability to create engaging, stimulating, and supportive environments greatly influences children's early learning experiences. Creativity in teaching enables educators to introduce innovative methods that captivate young minds, while professional competence ensures structured, research-based pedagogical approaches that enhance children's development. The integration of these two elements results in an effective learning process that nurtures curiosity, independence, and a love for knowledge in young learners.

Professional competence in preschool education comprises several essential components, including knowledge of child development, curriculum planning, classroom management, and communication skills. An educator's ability to understand the physical, cognitive, and emotional growth patterns of children allows for the implementation of age-appropriate teaching methods. Vygotsky’s theory of socio-cultural development, Piaget’s cognitive development stages, and Erikson’s psychosocial development framework provide essential insights into children's learning processes. Educators must apply these theoretical foundations in real classroom settings to facilitate meaningful learning experiences. Moreover,

structured lesson planning and curriculum design enable educators to provide systematic instruction while allowing flexibility for child-led learning experiences. A well-designed curriculum integrates storytelling, play-based learning, music, art, and sensory activities that support holistic development.

Classroom management is another crucial component of professional competence. Preschool educators must create a safe, structured, and inclusive environment where children feel comfortable expressing themselves. This involves setting clear expectations, using positive reinforcement, and addressing behavioral challenges in a nurturing manner. Emotional intelligence is key to understanding children's emotions and responding effectively to their needs. Teachers with high emotional intelligence build strong, trusting relationships with children, helping them feel valued and supported in their learning journey. Effective communication skills further enhance the learning process by facilitating clear interactions with both students and parents. Strong parent-teacher partnerships contribute to children's success by ensuring consistency between home and school learning experiences.

Creativity in preschool education plays an equally significant role in fostering an engaging and effective learning environment. Young children learn best through imaginative play, exploration, and hands-on experiences. Educators who employ creative teaching strategies make learning enjoyable and memorable. Storytelling, role-playing, interactive games, and project-based learning are effective techniques that encourage children to think critically and express their ideas. Integrating multiple disciplines, such as combining music with language learning or incorporating visual arts into science lessons, allows children to explore concepts in a multifaceted way. Creative teaching approaches help develop problem-solving skills, curiosity, and a lifelong passion for learning.

The use of modern technology in preschool education has further expanded opportunities for creative and interactive teaching. Digital tools such as interactive whiteboards, educational applications, and virtual storytelling platforms provide dynamic ways to engage children. Educators who are proficient in digital literacy can enhance their teaching methods by incorporating multimedia resources, interactive games, and personalized learning experiences. However, the use of technology must be balanced with hands-on, sensory-rich activities to ensure holistic development. Training programs that equip educators with the skills to effectively integrate technology into their teaching enhance both their professional competence and creative abilities.

Collaboration among educators further strengthens professional competence and creativity. When teachers work together to develop lesson plans, share best

practices, and engage in interdisciplinary projects, they expand their knowledge and teaching strategies. Joint lesson planning, team-based problem-solving, and participation in research initiatives create an environment of continuous learning and improvement. Networking with child psychologists, curriculum specialists, and researchers also provides valuable insights that enhance teaching effectiveness. By fostering a culture of collaboration, preschool institutions ensure that educators remain engaged, inspired, and committed to delivering high-quality education.

In conclusion, the formation of professional competence and creativity in preschool educators is essential for fostering an enriching and effective learning environment for young children. Professional competence encompasses a deep understanding of child development, curriculum design, classroom management, and communication skills, while creativity enhances engagement and innovation in teaching. Integrating technology, continuous professional development, institutional support, and collaboration further strengthen these qualities. Investing in educators' growth ensures that children receive the best possible start in their educational journey, laying the foundation for lifelong learning and success.

References:

1. Bodrova, E., & Leong, D. J. (2019). Tools of the mind: The Vygotskian approach to early childhood education. Pearson Education.
2. Miller, E., & Almon, J. (2021). Crisis in the kindergarten: Why children need to play in school. Alliance for Childhood.
3. Rogoff, B. (2020). Apprenticeship in thinking: Cognitive development in social context. Oxford University Press.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORIES FOR STUDENTS

Ismoilova Dildora Rustambekovna
Teacher of the Department of Preschool Education at the Khiva Pedagogical College

ABSTRACT: This study explores the pedagogical foundations of individual educational trajectories (IETs), emphasizing constructivist learning, curriculum differentiation, and self-regulated learning. IETs enhance student motivation, autonomy, and academic success by tailoring education to individual needs. The paper highlights assessment strategies, technology integration, and collaborative approaches to implementing effective personalized learning models.

Keywords: individual educational trajectories, personalized learning, constructivism, curriculum differentiation, self-regulation.

In modern education, the growing emphasis on personalized learning has led to the development of individual educational trajectories (IETs), which are designed to cater to the unique abilities, interests, and goals of each student. The traditional, uniform approach to education often fails to accommodate diverse learning needs, resulting in gaps in student engagement and academic performance. Individual educational trajectories aim to address these challenges by providing customized learning experiences that optimize student growth. The pedagogical foundations of IETs are deeply rooted in constructivist learning theories, differentiated instruction, and self-regulated learning principles, all of which emphasize active student participation, autonomy, and adaptability. Implementing IETs requires a strategic approach that includes diagnostic assessments, curriculum flexibility, technology-enhanced learning, and collaboration among educators, students, and parents. While the concept of personalized learning is not new, the integration of modern pedagogical methodologies and digital tools has significantly enhanced the feasibility and effectiveness of IETs in contemporary education systems.

The theoretical basis for IETs stems from constructivist theories of learning, which emphasize that knowledge is actively constructed by learners rather than passively received. Lev Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD) highlights the importance of providing instructional support that challenges students while remaining within their capacity for independent growth. This theory supports the idea that individual educational trajectories should be designed to gradually advance students beyond their current skill levels with appropriate guidance.

Similarly, Jean Piaget's cognitive development theory underscores the need to tailor education to a student's cognitive readiness, ensuring that learning experiences align with their developmental stage. Howard Gardner's theory of multiple intelligences further reinforces the need for individualized learning, as students exhibit diverse cognitive strengths across areas such as linguistic, logical-mathematical, spatial, kinesthetic, and interpersonal intelligence. By incorporating these theoretical principles, IETs create personalized learning experiences that foster deeper understanding and long-term knowledge retention.

A fundamental component of developing IETs is diagnostic and formative assessment, which helps educators understand each student's current knowledge, skills, and learning preferences. Traditional assessment methods often focus on standardized testing, which may not accurately reflect an individual student's learning needs. In contrast, diagnostic assessments allow teachers to design educational trajectories based on precise data regarding students' strengths and areas for improvement. Formative assessments, which are conducted throughout the learning process, provide continuous feedback that enables necessary adjustments to students' learning paths. This dynamic approach ensures that students remain engaged and motivated, as they are consistently working on tasks that are appropriately challenging and relevant to their personal learning goals. Moreover, self-assessment and reflective learning strategies empower students to take an active role in shaping their educational trajectories, fostering a sense of ownership over their learning progress.

Another key aspect of IETs is curriculum differentiation, which involves modifying the content, instructional methods, and expected learning outcomes based on individual needs. Differentiation strategies may include tiered assignments, where students work on tasks of varying complexity based on their skill levels, or flexible grouping, which allows students to collaborate with peers who share similar learning objectives. Technology plays a crucial role in facilitating curriculum differentiation by providing access to adaptive learning platforms that adjust content delivery based on students' progress. Artificial intelligence-driven learning systems, interactive digital tools, and gamified educational experiences help create a dynamic learning environment where students can progress at their own pace. By integrating differentiated instruction with technological advancements, educators can ensure that IETs provide a personalized yet structured learning experience that meets the diverse needs of students.

In conclusion, the pedagogical foundations of developing individual educational trajectories for students are deeply rooted in constructivist learning

theories, curriculum differentiation, and self-regulated learning strategies. By recognizing students' unique strengths, interests, and learning styles, educators can create personalized educational pathways that optimize both academic success and personal development. Implementing IETs requires diagnostic assessments, adaptive learning strategies, and strong collaboration between educators, students, and parents. While challenges such as teacher workload and standardized assessment constraints exist, technological advancements and flexible educational policies can facilitate the widespread adoption of individualized learning models. Ultimately, fostering personalized educational trajectories ensures that students not only acquire knowledge but also develop the critical thinking, problem-solving, and self-management skills necessary for success in the modern world.

References:

1. Tomlinson, C. A. (2017). How to differentiate instruction in academically diverse classrooms (3rd ed.). ASCD.
2. García, E., & Weiss, E. (2019). The teacher shortage is real, large and growing, and worse than we thought. Economic Policy Institute. https://www.epi.org/publication/the-teacher-shortage-is-real-large-and-growing-and-worse-than-we-thought/
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

XXSRda matbuot tizimi, bosmaxonalar va nashriyot ishlari.

Tillaev Dilmurod Ollaberganovich – Urganch Davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi

Maqolaning qisqacha mazmuni: Bugungi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lgan Xorazmda bosmaxona, nashriyot va matbuot tizimi masalasi yozma manbalar va tarixshunoslik tadqiqotlari haligacha to'liq tahlil qilinmagan. Ayniqsa, bu sohada faoliyat yuritgan bosmaxona va nashriyotlar, ularda ishlagan matbaachilar faoliyati tarixi ancha sust o'rganilgan hamda afsuski, faqat oddiy ma'lumotnoma sifatida bizga ma'lum. SHu jihatdan olganda, mazkur maqola Xorazm tarixining dolzarb muammolaridan biriga, ya'ni Xorazm vohasida dastlabki matbuot organlarining vujudga kelishi, bosmaxonalar faoliyati va umuman nashriyot ishlari masalalari tadqiqiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Muhammad Rahimxon I, "Podshohi zamon tipolitografiyasi", toshbosma, Otajon Abdolov, Abdulla Boltaev, matbaachilik, hattotlar, qo'lyozma asarlar, "Inqilob quyoshi", "Xorazm xabarlari", "Qizil yoshlar ovozi", "Qizil Xorazm maorifi".

Аннотация: Вопрос о типографском деле, издательском деле и системе печати в Хорезме, являющийся сегодня одним из самых актуальных научных направлений, до сих пор не получил полного анализа в письменных источниках и исторических исследованиях. В частности, история типографий и издательств, действовавших в этой области, а также работавших в них печатников изучена слабо и, к сожалению, известна нам лишь по справочным данным. В связи с этим данная статья посвящена одной из актуальных проблем истории Хорезма, а именно изучению возникновения первых органов печати в Хорезмском оазисе, деятельности типографий и издательского дела в целом.

Ключевые слова: Мухаммад Рахимхан I, «Podshohi zamon tipolitografiyasi», литография, Атаджан Абдалов, Абдулла Балтаев, печать, каллиграфы, рукописи, "Inqilob quyoshi", "Xorazm xabarlari", "Qizil yoshlar ovozi", "Qizil Xorazm maorifi".

Summary: The issue of printing, publishing and the press system in Khorezm, which is one of the most relevant scientific areas today, has not yet been fully analyzed in written sources and historical studies. In particular, the history of the printing houses and publishing houses operating in this area, the activities of the printers who worked in them, has been studied rather poorly and, unfortunately,

is known to us only as a simple reference. In this regard, this article is devoted to one of the current problems of the history of Khorezm, namely the emergence of the first press organs in the Khorezm oasis, the activities of printing houses and publishing issues in general.

Keywords: Muhammad Rahimkhon I, “Podshohi zamon typolitography”, lithography, Atajan Abdalov, Abdulla Baltaev, printing, calligraphers, manuscripts, “Inqilob quyoshi”, “Xorazm xabarlari”, “Qizil yoshlar ovozi”, “Qizil Xorazm maorifi”.

1920 yilda Xorazm Xalq Respublikasi ixtiyoriga bosmaxona jihozlari, elektromotor va harflar yuboriladi[1]. 1921 yilning oktyabrida va 1922 yilning sentyabrida Xorazmga ikki juft matbaa uskunalari bilan birgalikda matbaachi mutaxassislar, 700 kg ruscha va o’zbekcha (arab alifbosida) harflar, kichik elektr yuritgich va bosma mashinasi keltirildi[2]. Ushbu uskunalar faoliyatini yo’lga tushirishda Otajon Abdalov, Aleksey Salopov va Gustav Shneydel bilan birga ishlaydi[3].

A.Boboxonov ma’lumotiga ko’ra Turkiston hukumati yo’llanmasi bilan Xorazmga kelgan Afzal Tohirov ham sohada faol ishlagan, ayni paytda “Inqilob quyoshi” gazetasiga muharrirlik qilgan.

Umuman olganda, Xorazmda nashr qilingan ilk gazetalarda asosan Sovet davlatida kechgan siyosiy, ijtimoiy – iqtisodiy hamda madaniy jarayonlar, ayniqsa, qishloq xo’jaligi ishlab chiqarishi masalalari yetakchilik qilganligini ko’rish mumkin. Umumiqtisodiyot taraqqiyotida agrar soha azaldan salmoqli o’rinni egallab, paxta va boshqa turdagi xo’jalik mahsulotlarini yetishtirishni ko’paytirish, qayta ishlash, xom ashyo ko’rinishida 5 yillik rejani bajarish masalalari shuning uchun ham matbuotning markazida turgan masalalardan bo’lgan[4].

Davriy matbuotda ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy XX asrning 20-yillaridagi masalalar ham o’rin olgan, jumladan, 1920 yillarning boshida Xorazmda 10 ta yangi usul maktablari ochilib, 1 ta maktab internat, o’qituvchilar seminariyasi, bitta shifokor hamda ikki nafar feldsherdan iborat 50 kishiga mo’ljallanganshifoxonaish boshlagan. Xonning qarorgohlaridan Toshhovli madaniyat va ma’rifat markaziga aylantiriladi[5].

[1] Тошпўлатова Д. Матбаачилик тарихидан. Воҳа солномаси. Урганч., “Хоразм”. 2010. – Б.39.
[2] Бобохонов А. Асрдан ошган зиё масканлари. Т., “Ўзбекистон”. 2011. – Б.109.
[3] Ҳаёт. Тошбосма иш бошлаганда. № 4. 28 январ – 3 феврал 2010 йил.
[4] Тошпўлатова Д. Матбаачилик тарихидан. Воҳа солномаси. Урганч., “Хоразм”. 2010. – Б.37.
[5] Погорельский И.В. История Хивинской революции и Хорезмской Народной Советской Республики 1917 – 1924 гг. – Ленинград., Издательство Ленинградского университета. 1984. – С.124.// [Elektron manba]:

1924 yilga kelib esa Xorazmda 24 ta maktab va bitta hammom bo'lgan. Matbuotda birinchi o'n yillikda Xorazmdagi maktablar soni 12 martaga oshganligi haqida ma'lumotlar keltiriladi[6]. 1925 yilda madaniy-ma'rifiy tadbirlar uchun davlat byudjetining 22, 4% sarflangan, 1935 yilda bu sohaga davlat byudjetining 42,2 % sarflanadi[7].

SHunday bo'lishiga qaramasdan 1925 yilda bo'lib o'tgan ikkinchi butun O'zbekiston qurultoyida O'zbekistondagi gazeta va jurnallar faoliyati keskin tanqid qilindi. Qurultoyda "Gazeta idoralarining yo'lga solinmaganligi, tajribali muxbir, ishchilarning kamligi firqa qo'mitalari tomonidan bu masalaga ahamiyat berilmaganligi, O'zbekistonda dehqon muhbirlari va devoriy gazetalarning shul kunga bo'lgan xoliga sababchidir" deyildi[8].

1921 yilning iyulidan "Markaziy Ijroiya Komiteti Xabarlari" ("Известия полномочного представителья РСФСР в ХНСР") gazetasi nashr etila boshlaydi, gazeta uch tilda: o'zbek, rus hamda turkman tillarida chop etilgan[9].

Bu gazetaning O'zbekiston milliy kutubxonasida 1921 yili nashri amalga oshirilgan № 1-16 sonlari (iyul-avgust) saqlanmoqda. Gazetada Xorazm respublikasining kundalik turmushiga oid jarayonlar yoritib borilgan. Gazetada xorij xabarlari "За красным рубежом" rukni ostida e'lon qilingan.

RSFSR dagi voqealar "По Советской России", Turkistondagi jarayonlar "Красный Туркестан", viloyat xabarlari "Красный Хорезм" ruknlaridan joy olgan. Gazeta muharrirlari sifatida I.Bik, M.Alfin, R.Nyurinlar keltiriladi. Umumiy tiraji 800 nusxani tashkil etgan. I.Bik, M.Alfin, R.Nyurinlarning gazeta sonlarida xabarlarni RSFSR ideologiyasi doirasida tahlil qilingan shakldagi maqolalari nashr etilib borilgan. Gazetaning o'ziga xos jihati, ba'zi sonlarda gazeta chop etilgan sana bilan sarlavha qo'yilgan o'ziga xos "Kirish so'z" vazifasini bajargan sovet tuzumi bilan bevosita bog'liq bo'lgan maqolalar bilan boshlangan. Bu holat gazetaning 5-soni, 14-soni, 15-soni, 16-sonlarida ham kuzatiladi[10]. SHu bilan birga, viloyatning ilk gazetalaridan bo'lsa ham, dastlabki sonlaridanoq e'lonlarni uchratish mumkin

https://www.shamardanov.ru/i-v-pogorelskij-istoriya-hivinskoj-revolyuczii-i-horezmskoj-narodnoj-sovetskoj-respubliki-1917-1924-gg-chast-2-glava-4.html.

[6] Хорезмская правда. Подъем народного хозяйства Хорезма за 20 лет. № 251. 24 декабря 1944 г. – С.3.
[7] Хорезмская правда. Подъем народного хозяйства Хорезма за 20 лет. № 251. 24 декабря 1944 г. – С.3.
[8] Худойберганов М. "Инқилоб қуёши" нашрлари // Хоразм ҳақиқати. 1990, 23 январь.

[9] Насыров Б.Ф. Из Истории политико-массовой и культурно-просветительной работы в Хорезме. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. № 4. Т., "Фан", 1967. – С.54.
[10] Атамуратова Д. Р. Хоразм даврий матбуотида "Инқилоб қуёши" ҳамда "Известия" газеталарининг ўрни: тарихи ва таҳлили // Ўтмишга назар. 2022, № S1-1. – Б.77.

edi. Bu e’lonlar asosan hukumat e’lonlari bo’lgan, saqlanib qolgan sonlarda e’lonlardan so’ng “Советский календарь” nomli taqvim chiqarilgan, unda milodiy hamda hijriy sanalar, ya’ni gazetaning nashri amalga oshirilgan shu son sanasi va keyingi son nashriga qadar bo’lgan sanalar keltirilgan. Haftada 3 marotaba nashr etilganligini hisobga olinsa, 2 kunlik taqvim (juma kungi sonda 3 kunlik taqvim) va shu sanalarda sodir bo’lgan muhim voqealar qayd etilgan.

Arxiv manbalarini o`rganish jarayonida Xorazmda chop qilingan birinchi gazeta “Inqilob quyoshi” gazetasi bo`lganligi yuqorida ta’kidlab o`tilgan edi. Ammo, bu gazetaning nomidan kelib chiqib shuni ta’kidlash lozimki, bu gazeta ko`proq sovet mafkurasiga xizmat qilgan. Ya’ni, ilgari jadidlar tomonidan nashr qilingan ko`pgina gazetalar asosan mahalliy siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar hamda yangiliklarga bag`ishlanganligi uchun ular faoliyati uzoqqa cho`zilmay rus ma’muriyati tomonidan bu gazetalar faoliyatiga chek qo`yilgan.

Gazeta milliy chegaralanishdan so’ng Xorazm okrugi firqa qo’mitasi, okrug ijrokomi, okrug kasabalar sho’rosi va okrug yoshlar qo’mitasining nashr afkori bo’lib chiqa boshlagan[11].

1920 yili XXSR hukumati vakillari B.Salimov rahbarligida Moskvaga tashrif buyuradi, bu voqelarni yoritib o’tgan “Советская Сибирь” gazetasining 1920 yilning 10 avgustdagi sonida Xorazmda “Inqilob quyoshi” gazetasi chop etilayotgani haqida ta’kidlab o’tilgan[12].

“Inqilob quyoshi”ning dastlabki nashrlari toshbosma o’lchamida 30x42,5 hajmda bo’lib, haftada bir marotaba chop qilingan[13]. Ushbu gazetaning 1924 yildagi 5 mart sonida tiraji 300-400 nusxada chop etilgani aytiladi[14]. Toshbosmada ishlash qulay bo’lmaganligi sababidan, bir marotaba nashr etilgan. Jumladan, Og’ir qolip (tosh)ni qo’lda bosmaga tayyorlash, navbatdagi sahifa toshni o’zgartirish, litografiya o’qini ikki matbaachi mutaxassis aylantirishi, bosish uchun bo’yoq tayyorlash ishlari matbaachidan juda og’ir qo’l mehnatini talab qilar edi[15].

[11] Зиё Саид. Ўзбек вақтли матбуоти тарихига материаллар (1870 – 1927). – Тошкент- Самарқанд: Ўздавнашр, 1927. – Б.73.
[12] Советская Сибирь. Приезд Хивинской делегации. № 177. 20 августа 1920 г. – С.1.
[13] Бобохонов А. Асрдан ошган зиё масканлари. Т., “Ўзбекистон”. 2011. – Б.108.
[14] Насыров Б.Ф. Из Истории политико-массовой и культурно-просветительной работы в Хорезме. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. № 4. Т., “Фан”, 1967. – Б.54.
[15] Бобохонов А. Асрдан ошган зиё масканлари. Т., “Ўзбекистон”. 2011. – Б.108.

“Inqilob quyoshi” 1920 yilning martidan nashr etila boshladi. Dastlab toshbosmada keyinchalik mix bosmada nashr etiladi, ilk sonlari katta formatda ikki bet ko’rinishida bo’lgan[16]. Gazeta o’zbek va turkman tillarida nashr etilgan[17].

1922 yildan boshlab “Inqilob quyoshi”ning haftada 2 martadan nashr etila boshlanganini ko’ramiz, 1940 yilda gazeta kundalik chop qilinganligini hisobga olsak, yoki dastlabki nashr haftada bir marotaba bo’lganligidan kelib chiqib, gazetaning yigirma yillik nashr faoliyatidagi yutuqlari haqiqatda ko’zga ko’rinarli ekanligini hisobga olsak arziydi. Gazetaning birinchi muharriri mulla Bekjon Rahmonov bo’lgan. Bekjon Rahmonov Nozirlar Kengashida ziyolilar vakili bo’lib, “Yosh xivaliklar” harakati a’zosi, o’z davrining ma’rifatparvarlaridan biri bo’lgan[18].

1923 yilda XNSRda “Inqilob quyoshi”, “Xorazm xabarlari”, “Qizil yoshlar ovozi”, “Qizil Xorazm maorifi” kabi gazetalar chop etilgan[19].

“Inqilob quyoshi” gazetasining 1924 yil 5 may sonida Xivada Xalq muzeyi ochiladi. Bu muzeyga Moskvadan 285 tarixiy eksponat keltirilgani xabar beriladi[20]. Gazetada savodsizlikni yo’qotish maktablari haqida doimiy xabarlar chop etilgan. Gazetaning 1924 yil 7 yanvardagi sonida bunday maktablarning soni 30 ga yetgani haqida xabar berilgan[21].

Muxbirlar K.Boltaev, Q.Beregin, O.Safaeva, U.Qurboniy, M.Ismoiliy, E.Devonov, X.Eshmuratov singari partiya xodimlari va qishloq xo’jaligi muxbirlari Faqiriy, Xorazmiy, Mutrib, Partav, CHokar, Mug’anniy, Soib Nazariy kabi yozuvchi, shoirlar gazeta faoliyatida ishtirok etishgan. 1925 yilga kelib “Inqilob quyoshi” gazetasi bir oyda 25 marta chiqa boshladi, oyiga 8600 nusxaga ko’paytirildi[22].

---

[16] Атамуратова Д. Р. Хоразм даврий матбуотида “Инқилоб қуёши” ҳамда “Известия” газеталарининг ўрни: тарихи ва таҳлили // Ўтмишга назар. 2022, № S1-1. – Б.75.

[17] История Хорезмской Народной Советской Республики (1920-1924 гг.): сборник документов: пер. с узб. / АН СССР, Среднеаз. секция Науч. совета по комплексной проблеме "История Великой Октябрьской соц. революции" ; сост.: П.А. Агафонов, С.Н. Шакирова, С.Д. Давлетшаева; авт. предисл. Х.Ш. Иноятов. – Т., “Фан”. 1976. – С.11.

[18] Погорельский И.В. История Хивинской революции и Хорезмской Народной Советской Республики 1917 – 1924 гг. – Ленинград., Издательство Ленинградского университета. 1984. – С.118.// [Elektron manba]: https://www.shamardanov.ru/i-v-pogorelskij-istoriya-hivinskoj-revolyuczii-i-horezmskoj-narodnoj-sovetskoj-respubliki-1917-1924-gg-chast-2-glava-4.html.

[19] История Хорезмской Народной Советской республики (1920-1924гг.).– С.16.

[20] Насыров Б.Ф. Из Истории политико-массовой и культурно-просветительной работы в Хорезме. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. № 4. Т., “Фан”, 1967. – С.54.

[21] Юлдашев Н. Начало строительства Советской культуры в ХНСР. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. №2. – Т., “Фан”, 1970. – С.64.

[22] Хоразм ҳақиқати. 1970 йил 3 апрель сони.

“Inqilob quyoshi” Xiva shahrida 1928 yilning iyun oyi oxirigacha chop qilinadi. 1921 yil martidan 1922 yil mayigacha “Xorazm xabarlari” nomi bilan nashr etilgan. Nashriyot 1928 yil iyulidan Urganch shahrida ish faoliyatini boshlaydi. Gazeta o’z faoliyatini boshlagan davrlarda, tahririyatda – Zokir Bekchurin, Madrahim Saydashev, Habib Samigullin, Muhammad Zokirov, Umar Qurboniylar faoliyat olib borishgan[23].

“Inqilob quyoshi” gazetasi 1939 yil avgust oyidan yangi nom bilan “Xorazm haqiqati” deb atala boshlandi. Xorazmda 30-yillar oxiriga kelib o’ttizga yaqin gazeta va jurnallar o’zbek, rus, turkman, qoraqalpoq tillarida chop etilardi.

FOYDALANILGAN MANBALAR VA ADABIYOTLAR:

1. Атамуратова Д. Р. Хоразм даврий матбуотида “Инқилоб қуёши” ҳамда “Известия” газеталарининг ўрни: тарихи ва таҳлили // Ўтмишга назар. 2022, № S1-1. – Б.73-79.
2. Бобохонов А. Асрдан ошган зиё масканлари. Т., “Ўзбекистон”. 2011. – 118 б.
3. Зиё Саид. Танланган асарлар. – Тошкент: F. Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. – 208 б.
4. Известия (“Известия полномочного представителя РСФСР в ХНСР”). О налоге. №.5. 15 июлья 1921 г. – С.1.
5. Известия (“Известия полномочного представителя РСФСР в ХНСР”). Хива, 8 августа 1921 года. №.14.– С.1.
6. Известия (“Известия полномочного представителя РСФСР в ХНСР”). Хива, 10 августа. №.15.1921г. – С.1.
7. Известия (“Известия полномочного представителя РСФСР в ХНСР”). Хива, 12 августа.№.16. 1921 г. – С.1.
8. История Хорезмской Народной Советской Республики (1920-1924 гг.): сборник документов: пер. с узб. / АН СССР, Среднеаз. секция Науч. совета по комплексной проблеме “История Великой Октябрьской соц. Революции”; сост.: П.А. Агафонов, С.Н. Шакирова, С.Д. Давлетшаева; авт. предисл. Х.Ш. Иноятов. – Т., “Фан”, 1976. – 374 с.
9. Насыров Б.Ф. Из Истории политико-массовой и культурно-просветительной работы в Хорезме.// Общественные науки в Узбекистане. № 4. Т., “Фан”, 1967. – С.53-55.
10. Погорельский И.В. История Хивинской революции и Хорезмской Народной Советской Республики 1917 – 1924 гг. – Ленинград., Издательство

[23] Тошпўлатова Д. Матбаачилик тарихидан. Воҳа солномаси. Урганч., “Хоразм”. 2010. – Б.39.

Ленинградского университета. 1984. – 228 с.// [Elektron manba]: https://www.shamardanov.ru/i-v-pogorelskij-istoriya-hivinskoj-revolyucczii-i-horezmskoj-narodnoj-sovetskoj-respubliki-1917-1924-gg-chast-2-glava-4.html.
11. Советская Сибирь. Приезд Хивинской делегации. № 177. 20 августа 1920 г. – С.1.
12. Тошпўлатова Д. Матбаачилик тарихидан. Воҳа солномаси. Урганч., “Хоразм”. 2010. – 78 б.
13. Хоразм ҳақиқати. 1970 йил 3 апрель сони.
14. Хорезмская правда. Подъем народного хозяйства Хорезма за 20 лет. № 251. 24 декабря 1944 г. – С.3.
15. Худойберганов М. “Инқилоб қуёши” нашрлари // Хоразм ҳақиқати. 1990, 23 январь.
16. Юлдашев Н. Начало строительства Советской культуры в ХНСР.// Общественные науки в Узбекистане. №2. – Т., “Фан”, 1970. – С.61-63.
17. Ҳаёт. Тошбосма иш бошлаганда. № 4. 28 январ – 3 феврал 2010 йил.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РИСКЛАРИНИ БОШҚАРИШНИ РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАСИ

Б.Алимов
АТ “Халқ банки” Ички аудит
департаменти директори

Банкларда юқори даражали янги рискларни юзага келтирувчи молиявий инструментларнинг пайдо бўлиши натижасида уларда корпоратив бошқарувнинг роли ортиб бормоқда. Бутун банк тизимида турли хилдаги рискларнинг бир-бири билан боғлиқлиги кун сайин ортиб, мураккаблашмоқда. Рискларни бартараф этиш ва ўз рақобатбардошликларини таъминлаш мақсадида ҳар бир банк ўзининг максимал даражадаги самарали бўлган корпоратив бошқарув методларини топишга интилади[1].

Акциядорлик жамиятлари шаклидаги банклар фаолиятини бевосита акциядорлар, банк кенгаши ва бошқарув менежерлари бошқаради. Масъулиятнинг катта қисми Банк кенгаши зиммасига тўғри келиб, улар акциядорлар манфаатларини ифода этади ва ҳимоя қилади. Банк кенгаши аъзолари уларнинг ишончли вакили ҳисобланиб банк активларини ҳимоя қилишга мажбур бўлиб, банк, акциядорлар ва омонатчилар манфаатларини ўз манфаатларидан ҳам юқори кўришади.

Банк фаолияти акциядорлар капиталини ошириш ва корпоратив фойдани кўпайтиришга йўналтирилган бўлиши ва бунинг натижасида ҳар бир акция баҳоси қимматлашиши лозимдир. Аммо халқаро амалиётда йирик корпорация ва тижорат банкларининг самарасиз бошқарилуви ва бошқа сабаблар туфайли акциядорлар капиталининг самарасиз айланиши, банкротлик ҳолатларининг юзага келиши кузатилмоқда.

Шу сабабли акциядорлар малакали ва профессионал раҳбарларни ёллашади, бунинг эвазига эса ўзлари томонидан сарф қилинган капитал маблағларни самарали бошқарилишини талаб этишади. Аммо худди мана шу вазиятда “манфаатлар зиддияти” номли машҳур муаммо юзага келиб, акциядорлар ва менежерлар манфаатлари бир-бирлари билан тўғри келмаслиги ёки умуман тескари бўлиши ҳам мумкин. Масалан: банк акциядорлари аниқ муддатларда қатъий тўланадиган дивиденд олишдан манфаатдордир. Бошқарувчилар нуқтаи назарида дивидендга

[1] Makhmudov S. Тижорат банкларида корпоратив бошқарувни жорий этиш хусусиятлари //архив научных исследований. – 2020. – Т. 33. – №. 1.

йўналтириладиган маблағлар кўпроқ фойда олиш учун бошқа мақсадларга инвестиция қилинишини хоҳлашади. Бундай турдаги зиддиятлар асосан лойиҳаларни тасдиқлашда юзага келиб, акциядорлар кам рискли ва ҳатто кам фойда келтирувчи соҳаларга инвестиция қилишни афзал кўришади, бошқарувчилар эса риск даражаси юқори бўлган ва натижада катта молиявий кўрсаткичларга эга бўлиши мумкин бўлган соҳаларни ёқтиришади.

Зиддиятларни минималлаштириш учун ҳам Банк кенгаши ташкил қилиниб, акциядорлар ва омонатчилар манфаатларини ҳимоя қилишга уринишади. Бундай ҳимоянинг самарали бўлиши банк ва бошқарувчи органнинг умумий манфаатлари қанчалик мос келиши билан асосланади.Манфаатлар зиддияти корпоратив бошқарувнинг ажралмас бир қисми бўлиб, унинг муҳимлигини халқаро тажриба билан таққослаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Корпоратив бошқарувнинг ривожланиши халқаро амалиятда турли хиллиги билан фарқланади. Корпоратив бошқарув тизими орасидаги турли тафовутлар кўпинча аутсайдер ва инсайдер тушунчаларини умумлаштириш билан боғлиқ.

Биринчи ҳолатда компания акциялари кўп бўлмаган, бир нечта субъектлар ўртасида жамланганда, компания бошқаруви устидан назорат ўрнатиш корпорация инсайдерларига тегишли бўлади ва бу вазиятда ташқи бошқарув тизими бўлган қўшиб олиш, эгалик қилиш ва бошқа тизимлар ҳеч қандай роль ўйнамайди. Инсайдерлар томонидан компаниялар фаолиятини назорат қилиш уларнинг кенгайиши истиқболини чеклаб қўяди ва манфаатдор шахслар таркибини кам сонли акциядорлар ташкил этади. Аутсайдерлар тизими доирасида эса компания капиталлари асосан тарқоқ, сочилган тарзда бўлади ва турли ҳолатларда фаолият назорати акциядорлар томонидан билвосита усулларда, яъни капитал бозори, мустақил директорлар орқали амалга оширилади.

Ҳалқаро амалиятда корпоратив бошқарувнинг “америкача”, “немисча”, “японча” моделлари мавжуд бўлиб, бошқарувнинг ўзига хослиги банк тизими билан боғлиқдир.

Корпоратив бошқарувнинг моделлари бир-бирларидан анча узоқда географик жиҳатдан жойлашувидан келиб чиқиб, ушбу моделлар 1-расмда белгиланганидек, ўзига хос тарзда номланади.

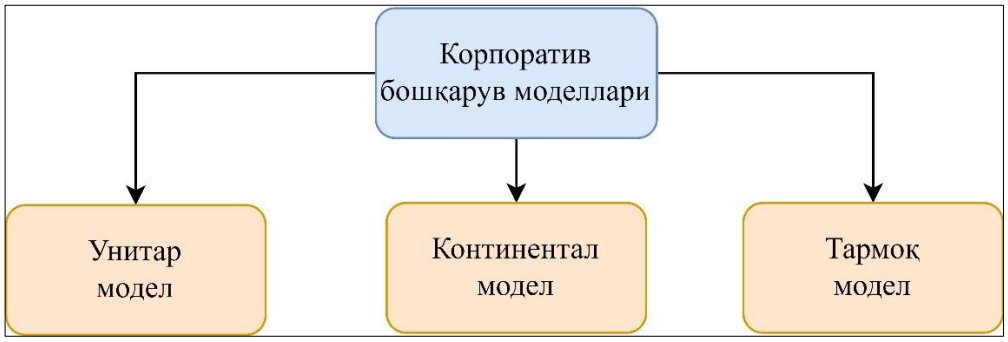

1-расм. Корпоратив бошқарув моделлари[2].

Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб, тадқиқотчилар акциядорлик компанияларни бошқаришнинг инглиз-америкача, немис ва япон моделларини ажратадилар. Уларнинг ҳар бири ҳам кучли, ҳам заиф томонларга, ўзига хос агентлик чиқимларига эга. Инглиз-америкачи моделда асосий эътибор акциядорларга берилса, немис ва япон моделларида акциядор ва бошқа манфаатдор шахслар (кредитор, ходимлар, ишбилармонлар хамжамияти, экологик ташкилотлар ва ҳ.) манфаатларининг ўзаро мутаносиблигини таъминлаш алоҳида аҳамиятга эга[3].

1. Унитар модел. Корпоратив бошқарувнинг бир бўғинли модели АҚШ, Буюк Британия, Австралия каби мамлакатлардаги компанияларга хос ҳисобланганлиги боис, ушбу моделни "англо-америкача" ва "аутсайдер" деб ҳам номланади.

Ушбу модел унитар деб аталишига сабаб, компания фаолиятларини бирлашган директорлар кенгаши (директорлар ва менеджерлар билан бирга) олиб боради. Директорлар кенгаши таркибида ижрочи директорлар (айни пайтда, компания менеджерлари ҳам бўлиши мумкин) ва жалб қилинган мутақил директорларнинг ўрталаридаги функциялари дифференциялашмаган (алоҳида ажратилмаган) бўлиб, яхлит олганда, кенгаш компаниянинг иши учун жавобгар ҳисобланади.

Мазкур давлатлардаги компанияларнинг капиталлари эгалари бўлиб, асосан, институционал ва хусусий инвесторлар ҳисобланиб, улар курсдаги фарқ ҳисобидан қисқа муддатлар ичида фойда олишни мақсад қилиб қўядилар. Шу билан бирга, ушбу моделга асосланган мамлакатларнинг қонунчилигида акциядорларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун мажбурий тарзда ошкор этиладиган маълумотлар рўйхати белгиланган бўлиб, фонд

[2] Абдуллаев Отабек Олимжон ўғли.“Ривожланган мамлакатларда корпоратив бошқарув фаолиятини Ўзбекистонда татбиқ этиш йўллари”

[3] Ш.Бобохўжаев Тижорат банкларида корпоратив бошқарув моделлари // Корхонани бошқариш журнали. №2(32)-2010. 19-б.

бозорларида листингдан ўтган компаниялар томонидан таъминланиши шартдир.

Шу билан бирга, ушбу моделга асосланган мамлакатларнинг қонунчилигида акциядорларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун мажбурий тарзда ошкор этиладиган маълумотлар рўйхати белгиланган бўлиб, фонд бозорларида листингдан ўтган компаниялар томонидан таъминланиши шартдир. Бундан ташқари, компаниялар корпоратив бошқарувида банклар унча катта аҳамият касб этмайди. 1933 йилда қабул қилинган "Гласса-Стигал" қонунига асосан банкларга бошқа компанияларнинг 5 фоизгача бўлган овоз берувчи акцияларга эгадик қилиш таъқиқлаб қўйилган.

Келтирилган маълумотларга асосан, мазкур моделнинг асосий иштирокчилари ҳисобланадиган акциядорлар, директорлар ва менеджерларнинг ҳуқуқ ва жавобгарликларини белгиловчи ҳуқуқий (чегаравий) тузулмаси мавжуд бўлиб, барча муҳим қарорлар акциядорларнинг маъқулланишидан кейин ижро этилиши борасида акциядорлар, директорлар ва менеджерларнинг муносабатларида самарали йўлга қўйилган алоқаларига (механизм) таянади.

Ушбу моделнинг фарқли жиҳатларидан бири, акциядорлик капиталининг майдалангани бир акция эгаси ўзига тегишли акция(лар)нинг бошқа шахсга сотиш ҳақидаги қарорини нисбатан осон қабул қилиши мумкин.

Банк тизимига оид “Америкача” модели тижорат ва инвестицион-банклар фаолиятига бўлиниши билан асосланади. Бундай бўлинишга бўлган зарурият аҳоли томонидан тақдим этиладиган омонатлар фавқулодда таваккалчиликларга дучор қилинмайди. Яна бир муҳим томони иштирокчиларнинг кўп сони билан ажралиб туради. Булар: бошқарувчилар, директорлар, акциядорлар (асосан институционал инвесторлар), ҳукумат тузилмалари, биржалар, консалтинг фирмалари ва бошқалардир. Ушбу моделга якка тартибдаги ва корпорациядан мустақил бўлган акциядорларнинг бўлиши, шунингдек, бошқарувчилар, директорлар ва акциядорларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи аниқ ишлаб чиқилган қонунчилик базаси хосдир. Банкларнинг ушбу моделдаги роли катта эмас, унда бошқарувнинг ягона коллегиал органи – директорлар кенгаши кўзда тутилган бўлиб, унга акциядорлар ва ижро органи раҳбарлари киради, шунингдек АҚШ қонунчилигига кўра бош директор ва компания директорлар кенгаши раиси

лавозимларини қўшиб олиб боришга рухсат берилган бўлиб, бундай ҳолатни 80 фоиз компаниялар фаолиятида кузатиш мумкин[4].

Бошқарувнинг “Немисча ёки континентал модели” уч бўғинли бўлиб, акциядорлар умумий йиғилиши, кузатув кенгаши ва бошқарувдан иборатдир. “Немисча” моделни қўлловчи мамлакатларда маълум даражадаги концентрацияни кузатиш мумкин. Йирик немис компанияларида бешта йирик компаниялар ҳиссасига уларнинг ҳар бири акцияларининг 40 фоиздан ортиқроғи тўғри келади. Бу эса инглиз фирмалари мол-мулки концентрацияси даражасидан икки баравар ва Шимолий Америка фирмалари мол-мулки концентрацияси даражасидан 60 фоизга юқоридир. Германияда акциядорлик компанияларининг 71 фоиздан кўпроғида мулкдор акцияларининг 50 фоизини назорат қилади, 35 фоиз акциядорлик компанияларида эса акцияларининг ҳамма 100 фоизи битта мулкдорга тегишли.

Германияда якка тартибдаги инвесторлар-жисмоний шахслар хиссасига 17 фоиз акциялар тўғри келади, корпоратив инвесторлар эса немис компаниялари акцияларининг 64 фоизини назорат қилади (22% молиявий институтлар, жумладан банклар, суғурта компаниялари, пенсия жамғармалари ва бошқалар, 42% номолия корпорациялари). Бундан ташқари Германия коопорациялари капитали тузилмасида хорижий инвесторларнинг (14%) ва давлатнинг (5%) ҳиссаси катта, бу эса Англиядаги худду шундай кўрсаткичлардан икки баравар юқори.

Германияда директорлар кенгашида раислик қилиш хуқуқи кўпинча банкларга берилади. Энг катта акциялар пакетлари эгаларининг манфаатларини тижорат банклари ҳимоя қилади.

Шундай қилиб, Германияда корпорациялар устидан банк назорати тизими қарор топган. Германия моделининг асосий ютуғи деб ижтимоий ўзаро таъсир тамойилининг амал қилиши деб эътироф этилади, ушбу тамойил корпоратив муносабатларда барча иштирокчиларнинг манфаатларини ўзаро мослаштиришга қаратилган. Шунингдек, барча иштирокчиларни узоқ муддатли мақсадларга бўйсундиради, корпорация барқарорлигини ва улар ўртасидаги алоқаларнинг турғунлигини оширади. Камчиликларга эса немис компанияларининг етарлича мослашувчан эмаслиги, рискдан қочишлари, айрим қарорларни тез қабул қила олмасликлари киради.

3. Тармоқ (Япон) модел. Япония (кейретсу), Корея (чаэбол) компанияларига хос бўлган модел. Японияда корпоратив бошқарувнинг

[4] Кудратов С.Р., Назарова М.Н. Банкларда корпоратив бошқарув. Ўқув қўлланма. –Т.: «IQTISODIYOT», 2019.

асосий иштирокчилари бўлиб, банклар ва молия-саноат гуруҳлари (кейрецлар)дан иборат ҳисобланади. Япон компанияларининг деярли барчаси ўзининг банки билан узвий муносабатлар ўрнатган. Бу жараёнда тегишли банк ўз корпоратив мижозларига кредит беради, яъни бош кредитор ҳисобланади, йирик акциядор, акция ва облигациялар чиқарилуви бўйича молиявий маслаҳатчи ва инвестицион таҳлилчи вазифасини бажаради. Шунингдек, инқироз пайтида бошқарувчи, кичик компанияларда ҳисоб-китобларни юритиш ва консалтинг хизматларини кўрсатувчи, венчур капиталининг манбаи ролини ўйнайди[5].

Япон модели мазмунига кўра америка моделига ҳам, германия моделига ҳам ўхшамайди, бироқ иккала моделнинг айрим хусусиятларини ўз ичига олган: - директорлар кенгаши таркибида мустақил Директорлар бўлмасдан, Кенгашнинг барча аъзолари юқори бошқарув органи вакиллари ёки эски бошқарувчилардир; - акциядорлик сармоясини асосан йирик инвесторлар ташкил қилиб, ягона саноат гуруҳига аъзо бўлган компанияларнинг ўзаро акцияларига эгалик қилиш ҳолати муҳим ўрин тутади; - компанияга ходимларни умрбод ишга қабул қилиш тартиби мавжуд; - инсайдерларнинг етакчилиги кузатилади.

Корпоратив бошқарувнинг “Японча” модели Иккинчи жаҳон уруши даврида америкалик мутахассислар тазйиқи остида шаклланган. Ушбу модель “Асосий банк тизими” номига асосланган бўлиб, банклар бошқа турли компаниялар билан ўта мураккаб бўлган муносабатларга киришади ва барча тузилманинг бошида “Асосий банк” туради. У холдинг компанияси мисолида бўлиб, бошқа компаниялар акциялари улушларига (ҳар бирининг низом жамғармасининг 5 фоиздан кўп бўлмаган ҳажмда) эгалик қилади.

Бу тизим жалб қилинган аъзолар орасида узоқ муддатли муносабатларни ўрнатишга сабаб бўлади. Асосий ютуқлардан бири банклар томонидан асосий қарздорлар тўғрисидаги батафсил маълумотларни олишга зарурат бўлмайди. Бундай маълумотларга “Асосий банк” эгалик қилади ва қолганлари эса унга эргашишади.

Тизимга кирувчи барча молиявий институтлар ва корпорациялар ўз мижозларининг салмоқли акция улушларига эгалиқ қилишади, бу, ўз навбатида, улар орасидаги муносабатларини мустаҳкамлайди ва жадаллаштиради.

[5] https://arm.sies.uz/

Айтиш жоизки, барча фарқланишларга қарамасдан самарали корпоратив бошқарувни таъминловчи умумий тамойиллар шаклланиб борди. Улардан бири компания бошқарувига акциядорлар таъсир кучининг ошиб бориши бўлди.

“Японча” моделнинг яна бир хусусияти – “немисча” моделда бўлганидек, ўзаро иш муносабатлари билан боғлиқ компаниялар акцияларига қарама-қарши эгалик қилиш, бу тадбиркорлик гуруҳлари “Кейрецу”нинг ташкил топишида ўз ифодасини топган. Бу гуруҳларга кирган компаниялар одатда ўз акцияларини унинг бошқа аъзоларига сотадилар. Акцияларга қарама-қарши эгалик қилиш “Кейрецу” аъзоларига бир-бирининг фаолиятини назорат қилиш имконини беради ва ўзаро боғланган компаниялар ўртасида яқин ҳамкорликни таъминлайди.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, корпоратив бошқарувнинг мавжуд учта модели ўртасидан битта моделни олиб универсал андоза сифатида тадбиқ этиб бўлмайди. Мазку моделлар орасида фарқли жиҳатлар бўлиши билан бирга, уларда айрим ўхшашлик томонлари ҳам бор. Масалан, манбаларда “японча модели”га ўхшашлик жиҳати бўйича корпоратив бошқарувнинг “континентал (герман) модели”га яқин туриши ҳақида алоҳида кўрсатиб ўтилган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги «2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида»ги ПФ-5992-сонли Фармони.

2. Мамадияров Зокир Тоштемирович банкларни трансформация қилиш шароитида масофавий банк хизматлари билан боғлиқ рискларни бошқариш // Экономика и финансы (Узбекистан). 2021. №5 (141).

3. Умарова М. Ўзбекистонда рақамли банк хизматларини такомиллаштириш йўллари //Economics and education. – 2021.

Мамадияров З. Т. Банкларни трансформация қилиш шароитида масофавий банк хизматлари билан боғлиқ рискларни бошқариш //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2021.

ЎЗБЕК ҲИКОЯЧИЛИГИДА БАДИИЙ ҒОЯ ВА ПОЭТИК МАҲОРАТ

Рузматова Ирода Рузматовна
Абу-Райхон Беруний номидаги Урганч давлат университети хузуридаги ихтисослашган мактабда инглиз тили фан ўкитувчиси мустақил тадқиқотчи
ruzmatovairoda341@gmail.com
+998999687929

Аннотация

Ғоя ўз-ўзидан пайдо бўладиган адабий ҳодиса эмас. чунки унинг ҳам ўзига хос илдизлари, келиб чиқиш сабаблари бўлади. Мазкур мақолада ҳикоянависнинг ғояни ташкиллаштириши, уни идроклаш тамойилларининг йўсинлари хусусида сўз боради. Ёзувчи олам ва одам муносабатини қай тарика ифодалай олганини имкон қадар талқин қилганлигида кўринади.

Abstract

An idea is not a spontaneous literary phenomenon. because it also has its own roots, causes of origin. This article talks about the organization of the idea of the story writer, the principles of its perception. It can be seen that the writer interpreted as much as possible how he was able to express the relationship between the universe and man.

Аннотация

Идея не является спонтанным литературным явлением. ведь оно тоже имеет свои корни, причины возникновения. В данной статье говорится об организации идеи рассказчика, принципах ее восприятия. Видно, что писатель максимально интерпретировал то, как ему удалось выразить взаимоотношения Вселенной и человека.

Калит сўзлар: ғоя, инсон, персонаж, образлилик, фалсафийлик, мистик, реалистик, исоира

Key words: idea, person, character, imagery, philosophy, mystic, realistic, metaphor

Ключевые слова: идея, человек, персонаж, образность, философия, мистика, реалист, метафора.

Маълумки, ҳикоя жанри эпик турнинг энг кичик жанрларидан бири экан, унда ихчамлик ва ўзига хослик биринчи ўринда туради. Қисқа эпик вақт мобайнида ёзувчи ўз маҳоратини намойиш қилишда жуда катта ижодий изланишларни бошидан ўтказади. Инсоннинг маиший ҳаётнинг бир бўлагини, унинг орзу-умидларини идроклаш, янги-янги модуслар билан талқин қилиш учун маҳорат биринчи ўринда эканлиги адабиётшунослар томонидан далолатланади. Чунки маҳорат ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, талант, илҳом ва тажриба бирлигида ривожланади, сайқалланади, тараққий этиб, теранлик касб этади. Ҳар қандай адиб ўз устида жиддий изланишлар олиб бормаса, ёзганлари ўша даврнинг (вақт) ўзидаёқа унутилиши мумкин. Эсланг, инглиз ва рус адиблари ёзган асарлар бутун дунё адабиётида катта ўзгаришларга эшик очди. Жек Лондон, Эрнест Хемингуэй, Лев Толстой, Феодор Достоевский, Франц Кафка, Албер Камю, Жейм Жойс, Марсел Пруст сингари жаҳон сўз классиклари таъсирида ўзбек адабиётида Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Шукур Холмирзаев, Мурод Муҳаммад Дўст, Назар Эшонқул, Улуғбек Ҳамдам сингари ёзувчилар пайдо бўлди. Уларнинг кўпчилиги сўзга бўлган талаби, изланишлари, иожди концепцияси қардош ҳалқлар адабиётига ҳам сезиларли даражада таъсир кўрсатдилар. Шу боисдан ҳам, поэтик маҳорат ва бадиий нутқ борасида жиддий тадқиқотлар олиб бориш эҳтиёжи пайдо бўлди. Демак, инсоннинг бугуни ва эртаси, ўтмишидан тайинли хулосалар чиқариб, янги давр ҳикоячилигининг туб илдизларини XX асрнинг тонготаридан то бугунга қадар илмий-назарий жиҳатдан асослаш адабиётшуносликнинг олдида турган муҳим масалалардан бири десак, масала моҳиятига яқинлашган бўламиз.

Инсоннинг ҳар бир интилиши, ўз устида мудоми изланишлар олиб бориши, айни ҳақиқатдир. У қайси давр ёки қайси мафкуравий тазийқлар орасида тобланмасин, ҳамиша ўзининг ботинидаги ҳақиқатга суянишга, унинг истиқболлари билан яшашга мажбур. Аллоҳ томонидан берилган гўзал истеъдод йиллар давомида ўзининг самарасини бериши тайин. Чунки ижодкор ўзининг маълум мақсад ва маслаги билан бирга ҳаракат қилади. Дунёвий билимларни пухта эгаллаш борасида тинимсиз изланишлар олиб боради. Хусусан, ҳикоячиликнинг оғир юмуш эканлиги, нисбатан қисқа вақт оралиғида изланишлар олиб бориш, сўз қўллаш, характерни индивидуаллаштириш, образли ифодалаш учун катта куч ва билим, салоҳият, маҳорат зарурдир. Шу маънода, “адабий асарнинг мазмунидаги салмоқдорлик, ўз замонаси учун муҳим бўлган ғоялар билан суғорилганлиги, ёзувчининг халқ ҳаёти билан алоқасига, халқ ҳаётида бўлаётган муҳим ҳодисаларни ўз диққат

маркаида тутишига ва тасвирлаб бера олишига боғликдир. Ҳақиқий ёзувчи ўз ижодида халқ ҳаёти учун муҳим бўлган масалаларни четлаб ўтолмайди. Ёзувчи талантининг масштаби (миқёси0 ўз замонаси учун, бутун инсоният учун муҳим ҳаётий масалаларни эҳтиросли ва бадиий маҳорат билан ўртага қўя билишида кўринади"[1]. Ҳақиқатдан ҳам, адабий асарнинг мазмунидаги залворнинг ўзиёқ ёзувчи маҳоратининг нечоғли юксаклиги, теранлиги сўзга бўлган муносабатнинг ўзига хослиги билан ўлчанади. Чунки ёзувчи бадиий асар ёзаркан жамият ҳаётининг бир узви билан боғлиқ ҳолда иш тутади. Ижтимоий-маиший муаммолар, умуминсоний масалалар билан омухталашиб, юксак тарихий силсилаларга бориб туташсагина адиб ўз мақсадига етишган, ижодий қувватини намоён қилган бўлади. Манашу қарама-қаршиликлар, кескин коллизиялар ёзувчини жиамитяда ўз ўрнини топиб олишига кенг йўл очади. Шундай экан, инсоннинг бутун борлиғи, ҳаётий ақидалари эстетик гўзаллик қаршисида ўзининг моҳиятини намоён қилишга қодир бўлиши тайин. Демак, бадиий маҳорат ўз-ўзидан юзага келмаслиги аёнлашмокда. Битта асарни қирқ мартаба таҳрир қилган А.Қаххорнинг ҳикояга бўлган талаби ҳам шуни тақозо этмокда. Сайқал бериш, уни идроклаш, қайта ёзиш борасида сўзнинг залвори ҳам, муаммонинг кўлами ҳам аста-секинлик билан очила боради. Шундай вазиятда ёзувчи ўзининг идрок оламига шўнғийди. Фалсафий-эстетик бўёқдорлик ҳикоя жанрини янги-янги уфлар томон кенг йўл очишида катта имкониятлар яратади.

Ҳозирги кунда поэтик маҳоратни ёзувчилар бир вақтнинг ўзида икки хил шаклда ифодалаш йўлидан бормокда: 1) Мистик ҳикоялар; 2) Истиоравий ҳикоялар. Буларнинг кўпчилиги мустақиллик йилларидан кейин ёзилди. Жаҳон, хусусан, Ғарб адабий-бадиий тафаккурининг таъсири натижасида ҳикоялар ўзига хос мазмун ва шакл жиҳатидан ҳам янгиланишларни бошидан кечирди. У.Ҳамдамнинг "Пиллапоя"(истиоравий ҳикоя)си, Н.Эшонқулнинг "Сибизға воласи"(мистик ҳикоя) тарзида қабул қилинди. Ҳар иккила ҳикояда тасвир элементлари бошқа-бошқа масалаларни ҳал қилишга қартилганлиги билан ажралиб туради:

"Устозни топганим яхши эдию унинг кўзларидан уққаним ўша ҳузунли маъно мени қийнай бошлаганди. Ақлим "Унга ишон!" дерди. Чунки мен пиллапоянинг илк зинасидан бошлаб неча мингтасини босиб ўтганим билан ҳеч қайсисида қўним топмагандим. Бас, шундай экан, нетиб яна ҳув осмондагисидан умидвор бўлай?! Мени ўша ёққа бошлаётган куч устозим

[1] Адабиёт назарияси, 1-жилд. Тошкент, Фан, 1978. –Б.71.

айтганидек, фақат ва фақат кўнглимнинг шу ондаги ҳолати, холос. Бор-йўғи – шу! Оламнинг мазмуни бизнинг ўз кўнглимиздаги мазмун билан қоимдир! Ахир мен ҳозир ёш ва ғайратлиман, умид ва орзу ичимда болалаб ётибди. Улар-чи, улар – ўша аёл, устоз? Уларнинг таналари қариди. Ичларидаги орзу-умидлар эса қуш мисол бирин-сирин учиб кетдилар. Шунинг учун ҳам кўзларида тиклаб бўлмас ҳорғинлик акс этган. Ахир, уларнинг қиёфаларидаги сурункали чарчоқ, аслида, кўнгилларининг ифодаси эмасми? Устознинг “юқорида ҳеч нарса йўқ”, дегани аслида, шу тобдаги бўм-бўш кўнглидан чиқаётган садо эди-да!.. Аммо… аммо биласизми, устоз энди пастдан – пиллапоя ибтидосидан нимадир кутаётган эди. Назаримда, бу унинг юрагини тарк этмаган яккаю ягона илинжи эди… Ахир, мен куни кеча ўша қуйига тушиб борганим билан кўпчилик кириб кўздан йўқолган жойга, парданинг ортига ўтмадим-да! Устознинг умиди ўша парданинг орқасидаги дунё билан боғлиқ эди энди… Ҳар ҳолда унинг кўзларида шу маъно ҳам бор эди…”[2]

Келтирилган лавҳада ёзувчи муборак устози босиб ўтган йўл ҳақида рамзий талқин қилмоқда. Ёзувчининг мақсади: нафсни енгишга қаратилганлигидадир. Чунки устозининг ўгитлари доим уни дунё ҳавасларидан омон сақлаб келади. Ички қониқиш ва панду насиҳатларга зимдан амал қилиш, ҳикоя қаҳрамонини янада юксалтиради. Ёзувчи ҳикояда кучли руҳий босим таъсирида қолган оломон руҳиятини тартиблаштиради. Кўпчилик талпинган нурли манзилларда ҳаммаси ҳам мурод-мақсадига етиш олмайди. Шунинг учун ҳам қалб ва руҳни муҳофаза қилиб, ботиний истаклар изида собит турган зотларгина бу муқаддас баландликни ишғол қилиши тайин. Қарама-қаршиликлар, зиддиятлар, кескин муносабатлар ҳар бир пиллапояга чиқаётган йўловчиларни жиддий синовдан ўтказади. Ёдимизга А.Навоийнинг “Лисон ут-тайр” (достон), Ф.Достоевскийнинг “Телба”(роман), Л.Толстойнинг “Иқрорнома”(эссе). Сомерсет Моэмнинг “Ёмон кунда йўлдошинг”(ҳикоя) каби асарларида бунинг ёрқин намуналарини кўрамиз. Бу асарларнинг кўпчилигида – нафс тарбияси аксланади. Н.Эшонқулнинг “Сибиға воласи” ҳикоясида эса мистик характердаги рамзий ишоралар намоён бўлади. Демак, шаклнинг ичидаги ҳар қандай маъно, у ёзувчининг воқеликни қай тариқа ифодалай олиши билан ўлчанади.

Проф.У.Жўрақулов: “Н.Эшонқулнинг “Сибизға воласи” асари нашр этилгани заҳоти енгил-елпи баҳс-мунозараларга сабаб бўлди. Ҳикоя халқ орасида юрадиган Искандар ҳақидаги мистик ҳикоят (чўпчак)нинг

[2] https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/ulugbek-hamdam/ulugbek-hamdam-pillapoya-hikoya/

бадиийлаштирилган бадиийлаштирилган баёнига қурилган. Натижада жўн бир мистика ҳам маъно, ҳам хронотоп кўлами нуқтаи назаридан кўламдорлик касб этган. Ҳикоя сюжети, Искандар ва сартарош образлари типологик қиёфа олган. Аммо ёзувчи шу ўринда бир нозик масалани – рецепция жараёнидаги ўқувчи ассосацив қамровининг чеки йўқ ва тизгинсизлигини, у ҳамма нарсани қўйиб, тўғридан-тўғри ҳазрат Навоий “Хамса”сидаги Искандарга, қолаверса, “Қуръони карим”да зикр этилган Зулқарнайнга қадар даҳл қилиши мумкинлигини, оқибат ўлароқ чўпчак талқини кечириб бўлмас бир ёлғонга айланиб қолишини эътиборга олмаган”[3]. Бир қарашда У.Жўрақуловнинг фикрларида жон бордек. Чунки Искандар ҳақидаги мифологик қарашлар, бир ҳикоя доирасида – **сартарош-чўпон-қудуқ ва Шоҳ** бирлигида рўй беради. Айниқса, қудуқдан ўсиб чиққан қамишнинг найга айланиши, ундан Искандарнинг шохи борлигини хиргойи қилиб нола қилиши, бу катта масалалардан биридир. Поэтик талқинда айни шу жиҳатлар бадиий маҳоратга боғлиқлиги янада аёнлашади.

Ҳикоячиликда поэтик маҳорат ўз-ўзидан юзага келмайди. Унинг ўзига хос изланиш, тараққий этиш ва ривожланиш йўсинлари бўлади. Мана шу тамойилдан олиб қарайдиган бўлсак, жамиятнинг маълум бир ҳаётини, воқеликнинг биз англамаган қирраларини “кашф этиш” принципларини тақозо этади. Шунинг учун ҳам ёзувчи қайси миллатга мансуб бўлмасин, ўзининг устида мунтазам изланиш олиб бормаса, унинг кўзланган натижаларга эришиши қийин кечиши табиийдир. Зеро, кузатишлар шундай хулоса қилишга етакламоқда.

[3] Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари. –Т: “Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа-ижодий уйи”. 2015. – Б.263.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA TA’LIM FALSAFASI

Abdunazarova ZebinisoXudoyshukurovna
Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Tabiiy fanlar maktab o'quvchilariga butun borliq to'g'risida umumiy tushunchalarni beruvchi fan bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ushbu fanni o'qitishda turli qiziqarli o'yinlar asosida va samarali o'qitish metodlaridan foydalanib dars berish muhim sanaladi. Ushbu maqolada tabiiy fanlar fanini o'qitishda ko'mak beruvchi og'zaki o'qitish metodlari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: suhbat metodi, metodik uslublar, hikoya metodi, didaktik uslublar, tabiat hodisalari.

Kirish. Tabiiy fanlar biosferaga oid ilmiy tadqiqotdir. Tabiatshunoslar odatda tajriba o'rniga kuzatuvdan foydalanishadi. Tabiiy fanlar hayot shakllarining kelib chiqishi va yashash tarzi haqidagi ma'lumotlarni to'playdi va tizimga soladi. U biologiyaning ost sohasi bo'lib, botanika, zoologiya bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir va paleontologiya, ekologiya, biokimyo, geologiya va iqlimshunoslik kabi fanlar bilan aloqadadir. Tabiiy fanlar, tabiiyot - tabiat haqidagi fanlar tizimi, tabiiy fanlar majmui. Tabiatning inson ongidagi aksi bo'lgan tabiiy fanlar jamiyatning rivojlanishi bilanmukammallashadi. Tabiiy fanlarning maqsadi - tabiat hodisalarining mohiyatini aniqlash, tabiat qonunlarini bilish hamda ulardan amalda foydalanish imkoniyatlarini ochib berish. Tabiiy fanlar, asosan, fundamental fanlar bo'lgan mexanika, fizika, kimyo va biologiyadan tashkil topgan. Astronomiya, geologiya, tibbiyot fanlari, qishloq xo'jaligi. fanlari, ekologiya kabi ko'plab bilim tarmoqlari shu fundamental fanlardan kelib chiqqan. Metodlar bilan metodik uslublarni farqlash muhimdir. Metodik uslub-bu metodning unsurlaridan biri, uning tarkibiy qismidir (ko'rgazma vositalarni, kinofilm fragmentlarini, diafilm, diapozitiv ko'rsatish, doskada sxema rasmlardan foydalanish, tajribalarni namoyish qilish, maktab o'quv-tajriba uchastkasidagi amaliy ishlar vaqtida turli xil faoliyat ko'rsatish va hokazo). Metod va metodik uslublar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, bir-biriga o'tishi mumkin. Masalan, o'quvchilarning turli xil tajribalari metod hisoblanadi, lekin o'qituvchi hikoya qilayotgan paytda tajribani namoyish qilinishi metodik uslubdir. Hikoya davomida o'qituvchining diafilm namoyish qilishi metodik uslubdir. Metod va uslublar kompleks holda qo'llaniladi, ular bir-birini to'ldiradi, tabiatushoslik tushunchalarini to'g'ri shakllantirishga xizmat qiladi. Metodlarni

qo'llashda o'qituvchi o'quvchilarga asosan so'zlar vositasida, zarurat bo'lsa mavzu mazmuniga mos ko'rgazmali qurollarni ko'rsatish bilan bilim beradi. Bu paytda o'quvchilarning yangi bilim olishlari uchun asosiy manba so'zlar (og'zaki nutq) hisoblanadi.Og'zaki metodning asosiy turlaridan biri - hikoyadir. Hikoya o'qituvchining jonli so'zidir. U kitob o'qish, jism va hodisalarni namoyish qilish, texnika vositalardan foydalanish, badiiy adabiyotlar o'qish va boshqalar bilan uyg'unlashadi. Hikoyada izchilikka qat'iy hikoya qilinadi. Tabiiy fanlar mashg'ulotlarida hikoyaning aytib berish yoki ta'riflash, xarakterlash, tushuntirish, muhokama qilish kabi turlari qo'llaniladi. Aytib berish - unda konkret fakt, voqea, jarayon harakatlar haqida gapirib beriladi. Hikoya shohid (sayyoh, yosh tabiatshunos, sayyohatchi, kashfiyotlar ishtirokchisi) nomidan olib boriladi.Ta'riflash - borliq jismlar va hodisalarning (foydali qazilmalar, o'simliklar, hayvonot dunyosi, biror tabiiy zona iqlimi xususiyatlarini) izchil bayon qilishda qo'llaniladi.Xarakterlash - ta'riflashning bir turidir, u jism yoki hodisaning belgi va xususiyatlarini sanab o'tishdan iborat (tog', daryo va tabiiy zonalar harakteristikasi).Tushuntirish - unda yangi tushunchalar, atamalar, ma'nosi ochib beriladi, sabab, oqibat bog'lanishi, u yoki bu narsaning mantiqiy tabiati (nima uchun tundrada o'zun tun va qisqa kun bo'ladi, nima uchun kun va tun, yil fasllari almashibturadi) ochib beriladi. Undan barcha darslarda foydalaniladi, u muhokama qilish bilan uyg'unlashadi.Muhokama qilish - bayon qilish asosida bo'lib, unda o'quvchilarni xulosaga olib keluvchi qoida va isbotlarning izchil rivojlanishi bilan bog'liq. Hikoyaning bu turida o'rganilayotgan hodisani (masalan, tirik mavjudodning o'zgarishiga iqlimning ta'siri, suv, metallning xususiyatlari) tahlil qilish zarurati tug'ilganda foydalaniladi. Hikoyaga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi: tanlangan o'quv materialini ilmiyligiga, mantiqiy izchillik va isbotlanishiga; o'quvchilar uchun aniq, ravon va tushunarli bo'lishiga: o'qituvchi nutqining tasviriy bo'lishiga javob berishi kerak. 12 sinflarda hikoya 5-8 minut, 3-4 sinflarda esa 10-12 daqiqa davom etishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi va tahlil natijalari. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda ta’lim falsafasining rolini o‘rganish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar va tadqiqot usullari qo‘llaniladi: Nazariy-tahliliy metod Ta’lim falsafasi, pedagogika va tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, o‘quv dasturlari va ilg‘or tajribalar o‘rganiladi. Tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida falsafiy tamoyillarning qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Dialektik yondashuv Ta’lim jarayonida bilimlarning o‘zaro bog‘liqligi, rivojlanishi va o‘zgaruvchanligi o‘rganiladi. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishdagi fundamental falsafiy muammolar tahlil qilinadi. Empirik tadqiqot metodlari Suhbat va so‘rovnoma:

O‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan suhbatlar o‘tkazilib, tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida duch kelinadigan muammolar va ta’lim falsafasining ahamiyati aniqlanadi Kuzatish: Dars jarayonlarini kuzatish orqali tabiiy fanlarni o‘qitishdagi ta’lim falsafasining samaradorligi baholanadi. Pedagogik eksperiment Falsafiy yondashuvlarga asoslangan yangi o‘qitish metodlarini sinovdan o‘tkazish va ularning samaradorligini tahlil qilish uchun eksperimentlar tashkil etiladi. Olingan natijalar asosida an’anaviy va innovatsion metodlarning taqqosiy tahlili olib boriladi Komparativ tahlil Turli mamlakatlarning ta’lim falsafasi va tabiiy fanlarni o‘qitish metodlari o‘rganilib, ularning afzallik va kamchiliklari aniqlanadi. Sistemali yondashuv Tabiiy fanlarni o‘qitishdagi falsafiy tamoyillarni ta’lim jarayoni bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish va bu tizimni yaxlit holda tahlil qilish uchun qo‘llaniladi.Ushbu metodologiya asosida boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda ta’lim falsafasining ahamiyati, asosiy muammolar va ularni hal qilish yo‘llari chuqur tahlil qilinadi.Hikoya jarayonida quyidagi didaktik uslublardan foydalanish muhim: I. Dars mavzusini e'lon qilish yangi mavzuni bayon qilish oldidan muammoli vaziyat vujudga keltiriladi. Yangi materialni o'rganish yoki tajriba o'tkazish, shuningdek, tabiatda o'tkazilgan kuzatishlarni tahlil qilish bilan boshlanadi.

II. Bayon rejasini bildirish. Bu uslub faqat o'zlashtirish jarayonini faollashtiribgina qolmasdan, balki o'quvchilarni butun bayon tizimini ko'rishga o'rgatadi, bu bilan tafakkurning mantiqiy izchilligini rivojlantirishga, o'rganilayotgan atrof hayot faktlari yoki hodisalarning o'rtasidagi muayyan bog'lanishlarni aniqlashga yordam beradi; masalan, «Cho'l tabiati» mavzusini bayon qila turib, o'qituvchi doskaga ushbu rejani yozishi mumkin: 1) tabiiy zonalar xaritasida cho'llarning geografik o'rni; 2) cho'l iqlimining xususiyatlari; 3) yuzasi; 4) vohalari; 5) cho'lda yil fasllari. O'quvchilar e'tiborini faollashtiruvchi savollarni bayon davomida berib borish.IV. O'quvchilarning idrok qilish faoliyatlarini faollashtiruvchi taqqoslash (masalan, dala, cho'l, dasht, o'rmonlarning o'simlik va hayvonot dunyosini taqqoslash va hokazolar).V. Yangi materialni bayon qilish davomida ilgari o'rganilgan mavzular turmush bilan, amaliyot bilan (masalan, «Skelet», mavzusini «Mushaklar» mavzusi bilan, jonajon o'lka tabiatini har xil zonalar tabiati mavzusi) bilan aloqasini turmushda, amaliyotda o'rganish.VI. Hikoyaga maqol, qiziqarli material yoki kitob o'qish epizodini kiritish. O'qituvchi hikoyasini tegishli maqolani o'qigandan keyin yoki undan oldin boshlashi mumkin. Qo'shimcha materialdan foydalanish hikoyani boyitadi va konkretlashtiradi. Hikoya davomida foydalanilgan maqol, matal va topishmoqlar darsni boyitib, bayon qilayotgan materialni o'quvchilar tomonidan qabul qilib olinishini osonlashtiradi.

VII. Ko'rgazmalililik (surat, jadval, texnika vositalari)ni qo'llash. Hikoya davomida ko'rgazmalilikning har xil vositalaridan foydalanish o'quvchilarda aniq tasavvurlar hosil bo'lishiga, o'rganilayotgan materialga diqqat va qiziqishni quvvatlashga, uni puxta o'zlashtirilishiga yordam beradi. Sxemalar, jadvallar, tajribalar, doska va daftardagi (atama) va xulosalar o'quv materialini o'zlashtirilishini yengillashtiradi. Suhbat savolning hal qilinishida o'quvchilar va o'qituvchilarning ishtirokida xarakterlanadi. Suhbatning maqsadga qaratilganligi o'quvchilar bilimini safarbar qilib, hal qilinishi kerak bo'lgan savollar bilan aniqlanadi.

Xulosa. Suhbat natijasida o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tegishli xulosa chiqarishlari, xulosani umumlashtirishlari kerak. Suhbat o'quvchilarga notanish bo'lmasligi lozim: hali o'quvchilar o'zlashtirmagan, bilmagan bilimlarni «aniqlash» uchun vaqtni bekorga sarflash yaramaydi. Suhbat yakunlovchi, umumlashtiruvchi va yangi bilimlarni eskilari bilan bog'lovchi darslarda alohida ahamiyatga ega. Suhbatning bosh maqsadi shundaki, bunda o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar ongida tabiat jismlari hamda hodisalari haqida to'g'ri tasavvur va tushunchalar shakllanadi. Tabiat bilan tanishtirishning birinchi bosqichida suhbat o'qituvchiningsavollar berishi va chaqirgan o'quvchilarning savollarga javob berishi shaklida kechadi. Keyin suhbat boyib, kengayib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. З.Х. Абдуназарова (2024). Tabiiy Fanlarni O‘Qitishda O‘Quvchilar Ekologik Tafakkurini Shakllantirishning O‘ziga Xos Xususiyatlari. Inter Education & Global Study, (3), 123-129.

2. Abdunazarova, Z. (2024). The Content Of Using The Heritage Of Central Asian Thinkers In The Formation Of Ecological Thinking Of Primary Class Students In The Teaching Of Natural Sciences. News Of The Nuuz, 1(1.6.1), 43-45. Https://Doi.Org/10.69617/Nuuz.V1i1.6.1.3664

3. Abdinazarova Zebiniso Khudoyshukurovna, . (2024). Pedagogical Significance Of Using The Heritage Of Central Asian Thinkers In Forming Ecological Thinking In Primary Class Natural Science Lessons. International Journal Of Pedagogics, 4(04), 95–97. Https://Doi.Org/10.37547/Ijp/Volume04issue04-18

4. Abdinazarova Zebiniso Khudoyshukurovna, & Kasimov Shavkat Urolovich.(2022). Main Tasks Of Moral Education And The Role Of Youth inlife. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(4), 547–551.

5.Abdunazarova, Z. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students'ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. World Bulletin

Of Social Sciences, 32, 80-83.

6.Al-Buxoriy, Imom Ismoil. Hadis. Al jome' as-sahih. 4-kitob. - T.: - Qomuslar bosh tahririyati, 1997.- 528 b.

7.At-Termiziy, Abu Iso. Ash shamoil an-nabaviya.- T.: Cho'lpon, 1993. -112b.

8.Avazov Sh. Maktabda ekologik tarbiya.-Toshkent: O'qituvchi, 1992. 62 b.

9. Zebiniso Abdunazarova. (2023). Formation Of The Components Of Ecological Thinking In Primary Class Students. Emergent: Journal Of Educational Discoveries And Lifelong Learning (Ejedl), 4(07), 4–9.

10. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students' Ecological Thinking In The Teaching ofnatural Sciences. World Bulletin Of Social Sciences, 32, 80-83.

11.Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities offorming Students' Ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. World Bulletin Of Social Sciences, 32, 80-83.

12.Абдуназарова Зебинисо Формирование экологическогомышления У Учащихся Начальных Классов "Экономика Исоциум" 11(114) 2023

13.Абдуназарова, З. Х. (2024). Tabiiy Fanlarni O 'Qitishda O 'Quvchilar Ekologik Tafakkurini Shakllantirishning O 'Ziga Xos Xususiyatlari. Inter Education & Global Study, (3 (1)), 123-129

14. Z.X. Abdunazarova (2024). Boshlang'Ich Sinf O'quvchilarida Ekologik Tafakkurni Shakllantirishning Falsafiy Xususiyatlarini Takomillashtirish Ahamiyati. Inter Education & Global Study, (8), 342-348.

15. Абдуназарова З.Х. (2023). Формирование Экологического Мышления У Учащихся Начальных Классов. Экономика И Социум, (11 (114)-1), 486-489.

16. Z.X. Abdunazarova (2024). Boshlang'Ich Sinf O'Quvchilarida Ekologik Tafakkurni Shakllantirishning Falsafiy Xususiyatlarini Takomillashtirish Ahamiyati. Inter Education & Global Study, (8), 342-348.

17. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students' Ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. World Bulletin Of Social Sciences, 32, 80-83. Retrieved From

18. З.Х. Абдуназарова (2024). Tabiiy Fanlarni O'qitishda O'quvchilar Ekologik Tafakkurini Shakllantirishning O'ziga Xos Xususiyatlari. Inter Education & Global Study, (3), 123-129.

19. Abdinazarova Zebiniso Khudoyshukurovna, . (2024). Formation Of Ecological Thinking In Teaching Natural Sciences. International Journal Of Pedagogics, 4(04), 91–94.

20. Abdunazarova, Z. (2024). The Content Of Using The Heritage Of Central Asian Thinkers In The Formation Of Ecological Thinking Of Primary Class Students In The Teaching Of Natural Sciences. News Of The Nuuz, 1(1.6.1), 43-45. Https://Doi.Org/10.69617/Nuuz.V1i1.6.1.3664

21.Абу Али Ибн Сина Избранное В 2-х томах . Восточная философия (ал-Хикма ал - машрикийа) Руководство по философии (Китаб ал - хидая) Трактат об определениях (ар-Рисала фи-л-худуд) Трактат об этике (ар-Рисала фи-лахлак) . Душанбе – Ашгабат.: Культурный центр Посольства ИРИ в Туркменистане - 2003.,

22.Форобий Абу Наср Фозил одамлар шаҳри. - Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1993.

TEACHING ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS TO SOLVE LOGICAL PROBLEMS IN MATHEMATICS LESSONS

Zaynabjon Habibulla-qizi Madatova,
Teacher, Department of Pedagogical,
Tashkent state Alfraganus university,
Tashkent, Uzbekistan
E-mail: madatovazaynabjon95@mail.com
Orcid: 0009-0004-6050-8436

ABSTRACT: Teaching elementary school students to solve logical problems in mathematics develops critical thinking, problem-solving skills, and analytical reasoning. This thesis explores structured problem-solving models, visual aids, puzzles, real-life applications, and technology-enhanced learning. By fostering logical reasoning through engaging methods, students build confidence and essential skills for academic and real-world challenges.

Keywords: logical problem-solving, mathematics education, critical thinking, elementary students, problem-solving strategies, visual aids.

Mathematics education at the elementary level plays a crucial role in shaping students' ability to think logically and solve problems systematically. Logical problem-solving is a foundational skill that not only enhances mathematical proficiency but also fosters critical thinking, creativity, and decision-making abilities that are applicable in everyday life. However, many young learners struggle with logical reasoning due to the abstract nature of mathematical concepts. Therefore, it is essential to use pedagogical approaches that engage students, making logical problem-solving more accessible and enjoyable. Effective methods include structured problem-solving models, visual aids, interactive activities, puzzles, real-life applications, and technology-enhanced learning. Teachers must also consider individual differences in learning styles and cognitive development to ensure that all students benefit from logical problem-solving instruction. By integrating these strategies, educators can help students develop strong analytical skills and confidence in their mathematical abilities, setting a solid foundation for future learning.

One of the most effective approaches to teaching logical problem-solving is **structured problem-solving models**. George Polya's four-step method, which consists of understanding the problem, devising a plan, carrying out the plan, and reflecting on the solution, provides a clear and systematic approach that can guide

students through the problem-solving process. When introduced at an early age, this model helps students develop a habit of thinking critically before attempting to solve mathematical problems. Teachers can reinforce this strategy by using worked examples, where they demonstrate step-by-step solutions while explaining the reasoning behind each step. Encouraging students to verbalize their thought processes while solving problems further enhances their ability to think logically and identify errors in their reasoning. Moreover, **metacognitive strategies** such as self-questioning ("What do I know about this problem?" "What strategies can I use?") help students develop a reflective approach to problem-solving, increasing their ability to apply logic effectively.

Visual representation is another key component in developing logical problem-solving skills in elementary students. Many young learners struggle with abstract mathematical concepts, making it difficult for them to identify logical relationships within problems. By incorporating visual aids such as diagrams, charts, number lines, and models, teachers can help students visualize problems and recognize patterns more easily. For example, using a **Venn diagram** to solve classification problems or employing **bar models** for word problems involving comparison can make abstract ideas more concrete. Additionally, manipulatives such as counters, base-ten blocks, and fraction strips allow students to experiment with mathematical concepts in a hands-on manner, reinforcing logical thinking. Interactive whiteboards and digital drawing tools can further enhance visualization by allowing students to manipulate objects and explore different problem-solving strategies dynamically. When students can "see" a problem, they are more likely to understand its structure and apply logical reasoning effectively.

Another powerful way to develop logical problem-solving skills is through **mathematical puzzles, games, and brain teasers**. These activities encourage students to think critically while making learning enjoyable. Sudoku, logic grids, pattern recognition tasks, and number riddles challenge students to analyze information, recognize relationships, and apply logical deductions. Board games such as chess and strategic card games also promote logical thinking by requiring players to anticipate outcomes, plan ahead, and adapt their strategies based on changing conditions. Incorporating these activities into mathematics lessons helps students develop patience, perseverance, and flexibility in their thinking. Furthermore, group-based puzzle-solving activities promote **collaborative learning**, where students discuss different approaches, justify their reasoning, and refine their problem-solving skills through peer interactions. By integrating puzzles

and games into the curriculum, teachers can make logical problem-solving more engaging and effective.

In conclusion, teaching elementary school students to solve logical problems in mathematics is essential for developing critical thinking, problem-solving abilities, and analytical skills. By using structured problem-solving models, visual aids, interactive puzzles, real-world applications, technology-enhanced learning, and collaborative activities, educators can create a stimulating environment that fosters logical reasoning. Addressing challenges such as math anxiety and ensuring appropriate assessment strategies further contribute to effective logical problem-solving instruction. When students develop strong logical reasoning skills at an early age, they gain the ability to approach challenges with confidence, creativity, and perseverance, benefiting them not only in mathematics but in all aspects of life.

References:

1. Schoenfeld, A. H. (1992). Learning to think mathematically: Problem solving, metacognition, and sense-making in mathematics. Journal of Mathematical Behavior, 10(3), 229–237. https://doi.org/10.1016/0732-3123(92)90033-4
2. Jonassen, D. H. (2011). Learning to solve problems: A handbook for designing problem-solving learning environments. Routledge.
3. Polya, G. (1957). How to solve it: A new aspect of mathematical method. Princeton University Press.

METHODS OF TEACHING STUDENTS TO FORM PHYSICAL CULTURE SKILLS IN STUDENTS

Yakubov Arslon Mahmudovich
Urgench State Pedagogical Institute
Makhmudova Madrakhimov
Teacher of the Department of "Physical Culture"

ABSTRACT: Teaching students to develop physical culture skills is essential for fostering lifelong health, fitness, and well-being. This thesis explores effective methods, including structured instruction, game-based learning, technology integration, personalized approaches, and interdisciplinary strategies. By creating an engaging and inclusive environment, educators can enhance students' motivation and confidence, ensuring long-term commitment to an active lifestyle. These approaches contribute to students' overall physical, mental, and social development.

Keywords: physical culture, physical education, fitness, active learning, motivation, health literacy, interdisciplinary teaching.

The development of physical culture skills in students is an essential aspect of education that promotes not only physical health but also mental well-being, discipline, and social interaction. Physical education plays a crucial role in shaping students' habits, attitudes, and values related to an active lifestyle. In a world where sedentary behaviors are becoming more common due to technology and lifestyle changes, it is critical to implement effective methods that encourage students to develop lifelong physical activity habits. The process of forming physical culture skills involves structured instruction, motivation techniques, personalized approaches, interdisciplinary integration, and the use of modern technology. Teachers must ensure that physical education is engaging, inclusive, and adaptable to different learning needs, making it an enjoyable and meaningful part of students' educational experiences.

One of the most traditional and widely used methods in teaching physical culture skills is direct instruction. This teacher-centered approach involves clear demonstrations, guided practice, and structured feedback, allowing students to develop foundational skills in various physical activities. Direct instruction is particularly effective for teaching fundamental movements, sports techniques, and exercise routines. Teachers act as role models, providing step-by-step guidance and correcting students' mistakes in real-time. However, while direct instruction is efficient for skill acquisition, it can sometimes limit creativity and student autonomy.

To counteract this, educators must balance structured teaching with opportunities for students to explore, experiment, and develop their own understanding of physical movements.

Task-based and problem-solving approaches offer an alternative to direct instruction, encouraging students to engage in **active learning** and critical thinking. These methods involve setting challenges, designing movement-based puzzles, and allowing students to find solutions through physical activities. For example, in a team sports setting, students can be given tactical challenges where they must strategize and collaborate to achieve specific goals. This approach not only enhances physical skills but also improves cognitive functions, decision-making abilities, and teamwork. When students are actively involved in solving problems through movement, they develop a deeper understanding of physical culture and its applications in real-life situations.

Another effective strategy in forming physical culture skills is **game-based learning**, which uses recreational activities and sports to teach fundamental movement skills, endurance, and coordination. Games make physical education enjoyable, reducing resistance to participation and increasing motivation. Activities such as obstacle courses, relay races, and fitness challenges introduce an element of fun while ensuring that students develop essential physical skills. Additionally, integrating traditional and modern sports into the curriculum helps students discover activities that suit their interests and abilities, increasing their likelihood of long-term participation in physical activities outside of school.

Technology has revolutionized physical education, providing new ways to enhance learning and engagement. The use of **fitness tracking devices, virtual simulations, online coaching programs, and interactive applications** allows students to monitor their progress, set goals, and receive real-time feedback on their performance. Video analysis tools enable students to review their movements and make adjustments, improving their technique and overall physical abilities. Furthermore, gamification through mobile apps and fitness games encourages students to stay active outside of school hours. Technology not only modernizes physical education but also caters to digital-native students, making learning more relevant and accessible.

Personalization and inclusivity are key factors in ensuring that all students, regardless of their physical abilities, can develop strong physical culture skills. Differentiated instruction allows teachers to modify activities based on students' fitness levels, interests, and specific needs. Some students may excel in endurance-based activities, while others may prefer strength training or flexibility exercises.

Providing diverse options ensures that each student finds a physical activity they enjoy, leading to increased participation and long-term adherence to an active lifestyle. Additionally, for students with disabilities or special needs, adapted physical education programs help ensure equal opportunities for skill development and engagement in movement-based learning.

Motivation plays a critical role in forming physical culture skills, as students' willingness to participate in physical activities depends on their level of interest and confidence. Teachers should implement **both intrinsic and extrinsic motivation strategies** to encourage student engagement. Intrinsic motivation can be fostered by creating a supportive environment where students feel a sense of accomplishment and personal growth. Encouraging self-improvement rather than competition helps students focus on their own progress, reducing anxiety and fear of failure. Extrinsic motivation, such as rewards, recognition, and peer encouragement, can also be useful in maintaining students' enthusiasm for physical activity. By balancing both types of motivation, teachers can cultivate a positive attitude toward physical education.

References:

1. Bailey, R. (2006). Physical education and sport in schools: A review of benefits and outcomes. *Journal of School Health*, *76*(8), 397–401. https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2006.00132.x

2. Kirk, D. (2010). *Physical education futures*. Routledge.

3. Silverman, S., & Mercier, K. (2015). Teaching for physical literacy: Implications to instructional design and assessment. *Journal of Sport and Health Science*, *4*(2), 150–155. https://doi.org/10.1016/j.jshs.2015.03.003

EKALOGIK XUSUSIYATLI FAVQULODDA VAZIYATLAR

Quvondiqov Baxodir Pardayevich,
Navoiy viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi
Hayot faoloyati o'quv markazi katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur tezisda ekalogik xususiyatli favqulodda vaziyatlar (EVV) tahlil qilingan bo'lib, ularning turlari, sabablari va oqibatlari ko'rib chiqilgan. Bunda ekalogik favqulodda vaziyatlarning insoniyat uchun ta'siri, tabiiy va texnogen xavf-xatarlar, ularni boshqarish mexanizmlari va muhim chora-tadbirlar tavsiflangan. Shuningdek, ekalogik favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularga tayyorgarlik ko'rish uchun zarur bo'lgan strategiyalar va milliy xavfsizlik choralariga e'tibor qaratilgan. Tezisning maqsadi - ekalogik favqulodda vaziyatlarga tayyorlikni kuchaytirish va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun samarali yondashuvlarni ishlab chiqishdir.

Kalit so'zlar: Ekalogik favqulodda vaziyatlar, tabiiy ofatlar, texnogen xavf-xatarlar, ekologik muammolar, xavfsizlik, tayyorgarlik, strategiya.

Kirish

Ekalogik xususiyatli favqulodda vaziyatlar - bu insoniyat va tabiiy muhit o'rtasidagi muvozanatsizliklardan kelib chiqadigan, keng miqyosli ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy zararlarni keltirib chiqaradigan hodisalardir. Bu turdagi favqulodda vaziyatlar turli xil omillar tufayli yuzaga keladi va ularning oqibatlari butun bir hududning, balki butun dunyoning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ekalogik favqulodda vaziyatlar tabiiy va texnogen toifadagi omillar bilan bog'liq bo'lib, ular ko'pincha yirik to'fonlar, suv toshqinlari, yong'inlar, kimyoviy ifloslanish va boshqa xavf-xatarlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Ekalogik favqulodda vaziyatlarni boshqarish va oldini olish uchun samarali tizimlar va strategiyalar ishlab chiqish, shuningdek, jamiyatni bu kabi tahdidlarga tayyorlash zaruriyati tobora ortib bormoqda. Teziste bu mavzular o'rganilib, ekalogik favqulodda vaziyatlarning sabablari, turlari, ta'sir doirasi va oldini olish yo'llari keltirilgan.

1. Ekalogik Favqulodda Vaziyatlarning Turlari va Sabablari

Ekalogik favqulodda vaziyatlar ikki asosiy turga bo'linadi: tabiiy va texnogen (inson faoliyati bilan bog'liq) favqulodda vaziyatlar.

Tabiiy favqulodda vaziyatlar: Bu turdagi favqulodda vaziyatlar tabiat hodisalari natijasida yuzaga keladi. Ular quyidagi turlarga bo'linadi:

Yer silkinishlari: Kattalashtirilgan silkinishlar, yer osti suvlari va gazlarning er yuzasiga chiqishi.

To'fonlar va yomg'irlar: Kuzatilgan suv toshqinlari va sel oqibatida yer yuzida keng tarqalgan yirik zararlar.

Olovli yong'inlar: Yaqin atrofdagi o'rmonlar va yerlarni qamrab olgan yong'inlar.

Qurg'oqchilik va boshqa iqlim o'zgarishlari: Suv resurslari kamayishi, ekinlarning uzilmasligi.

Texnogen favqulodda vaziyatlar: Insonning noxush faoliyatlari yoki texnik nuqsonlar tufayli yuzaga keladi. Masalan:

Kimyoviy ifloslanish: Oziq-ovqat, havoni ifloslantiruvchi sanoat chiqindilari.

Radiatsiya ifloslanishlari: Yadro inshootlari yoki boshqa texnologik noxush holatlar.

Trafik va transport halokatlari: Yirik yo'l harakati, poezd yoki samolyot halokatlari.

Ekalogik favqulodda vaziyatlarning sabablari ko'pincha tabiiy hodisalar bilan bog'liq bo'lsa-da, insonning faoliyati ham katta rol o'ynaydi. Ekologik muammolar va iqlim o'zgarishlari insoniyat uchun katta tahdid soladi. Ayniqsa, insoniyatning resurslarni behuda sarflashi, o'rmonlarning yo'qolishi, sanoatning ekologiyaga zararli ta'siri favqulodda vaziyatlarni kuchaytiradi.

2. Ekalogik Favqulodda Vaziyatlarning Oqibatlari

Ekalogik favqulodda vaziyatlarning oqibatlari ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik salbiy ta'sirlarni keltirib chiqaradi. Oqibatlarning ba'zilari quyidagilar:

Insoniyat uchun zararlar: Yirik tabiiy ofatlar ko'pincha insonlar hayotiga putur etkazadi. To'fonlar, yer silkinishlari va yong'inlar bir necha minglab odamlarni qurbon qilishga olib kelishi mumkin.

Iqtisodiy zararlar: Ekologik favqulodda vaziyatlar ko'plab iqtisodiy tarmoqlarni, masalan, qishloq xo'jaligini, sanoatni, savdoni, turizmni va boshqalarni jiddiy ravishda zarar yetkazadi.

Ekologik ta'sirlar: Tabiiy resurslar yo'qoladi, tuproqning unumdorligi kamayadi, va bunday vaziyatlar ekologik muammolarni yanada kuchaytiradi.

Sog'liqni saqlash va xavfsizlik: Epidemiyalar, yuqumli kasalliklar va noqulay iqlim sharoitlari sog'liqni saqlash tizimiga katta yuk bo'lishi mumkin.

3. Ekalogik Favqulodda Vaziyatlarni Boshqarish va Oldini Olish

Ekalogik favqulodda vaziyatlarni boshqarish va oldini olishda zamonaviy texnologiyalar, ta'lim, yuridik normativlar va xalqaro hamkorlik muhim rol o'ynaydi.

Tayyorgarlik va oldini olish: Favqulodda vaziyatlarga tayyorlikni kuchaytirish uchun asosiy yo'nalishlar o'qitish, ma'lumot olish va oldindan tayyorgarlik ko'rishni o'z ichiga oladi. Hududlar bo'yicha rejalashtirish va xavfsizlik choralarini amalga oshirish zarur.

Resurslarni samarali boshqarish: Ekologik favqulodda vaziyatlar uchun resurslarni samarali taqsimlash va boshqarish zarur. Xususan, tabiiy ofatlarni minimallashtirish uchun zarur bo'lgan texnologiyalar va infratuzilma rivojlantirilishi lozim.

Xalqaro hamkorlik: Xalqaro tashkilotlar va davlatlararo hamkorlik orqali ekologik favqulodda vaziyatlarni oldini olish va boshqarish, o'zaro yordam ko'rsatish muhimdir.

Xulosa

Ekalogik xususiyatli favqulodda vaziyatlar insoniyat va tabiat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni aks ettiradi. Ular ko'plab omillar, jumladan, iqlim o'zgarishi, texnogen xatolar va tabiiy ofatlar tufayli yuzaga keladi. Ekalogik favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni boshqarish uchun tayyorgarlik va strategiyalar zarur. Shu maqsadda, ekologik xavf-xatarlarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali favqulodda vaziyatlarning salbiy ta'sirlarini kamaytirish mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1.Xalilov, T. (2019). "Ekalogik Favqulodda Vaziyatlar: Tahlil va Boshqarish." Tabiat va Inson, 8(1), 22-30.

2.Karimov, B. (2021). "Tabiiy Ofatlar va Ularning Salbiy Oqibatlari." Iqtisodiy Xavfsizlik, 15(4), 45-55.

3.Sharipov, M. (2020). "Ekalogik muammolar va xavf-xatarlar." Tabiiy Resurslar Institutlari, 12(3), 67-78.

4.Ekalogik xavf-xatarlar bo'yicha BMT (2022). "Ekalogik Favqulodda Vaziyatlarni Boshqarish." BMT Resurslari.

Mustafoyev, R. (2021). "Iqlim O'zgarishi va Tabiiy Ofatlar: Yangi Yo'nalishlar." Ekologik Tadqiqotlar, 10(2), 90-102.

FAVQULODDA VAZIYATLARDA AHOLIGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISH

Oblokulova Firuza Kudratullayevna,
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur tezisda favqulodda vaziyatlar (FV) jarayonida aholi uchun psixologik xizmat ko'rsatishning ahamiyati, uning asosiy tamoyillari, muammolari va samarali amaliyotlari ko'rib chiqilgan. Tezisda favqulodda vaziyatlar paytida odamlar duch keladigan psixologik stress, travmalar va post-travmatik holatlar tahlil qilinadi. Bunda, psixologik yordamning qanday usullari va vositalari mavjudligi, favqulodda vaziyatlarga tayyorlik jarayonida psixologik xizmatning o'rni, shuningdek, psixologik yordamni ko'rsatishdagi eng yaxshi amaliyotlar taqdim etiladi. Tezisning maqsadi – favqulodda vaziyatlar paytida psixologik xizmatning zarurligini tushuntirish va bu sohada samarali yondashuvlarni ishlab chiqishdir.

Kalit so'zlar: Favqulodda vaziyatlar, psixologik yordam, stress, travma, psixologik xizmat, post-travmatik holat, favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik.

Kirish

Favqulodda vaziyatlar (FV) – bu insonlar, jamiyat va atrof-muhitga jiddiy xavf soladigan, o'zgarmas holatlardir. Bu kabi vaziyatlar tabiiy ofatlar, texnogen hodisalar yoki inson faoliyati bilan bog'liq har qanday kutilmagan holatlar bo'lishi mumkin. FV yuzaga kelganida nafaqat fiziki, balki psixologik ta'sirlar ham yuzaga keladi. Insonlar favqulodda vaziyatlar davrida chuqur ruhiy tushkunlik, stress va travmalarni boshdan kechiradi. Shuning uchun, favqulodda vaziyatlarda aholiga psixologik xizmat ko'rsatish, ular ruhiy va emotsional holatini tiklash uchun juda muhimdir. Psixologik yordam odamlarning favqulodda vaziyatlarga moslashuvchanligini oshiradi, qayta tiklanish jarayonini tezlashtiradi va umumiy xavfsizlikni ta'minlaydi.

1. Favqulodda Vaziyatlarda Psixologik Xizmatning Ahamiyati

Favqulodda vaziyatlarda psixologik xizmat ko'rsatishning asosiy vazifasi – odamlarning psixologik holatini barqarorlashtirish va ularga og'ir ruhiy jarayonlarni

yengish uchun yordam berishdir. Favqulodda vaziyatlar, masalan, tabiiy ofatlar (yer silkinishlari, to'fonlar), texnogen hodisalar (avariyalar, kimyoviy ifloslanishlar) yoki ijtimoiy-kultural muammolar (urushlar, terrorchilik xurujlari) odamlar uchun katta psixologik bosim yaratadi. Bu bosim, o'z navbatida, stress va travmalarga olib keladi.

Favqulodda vaziyatlar davomida odamlar quyidagi psixologik holatlarni boshdan kechirishi mumkin:

Stress va xavotir: Tez-tez yuzaga keladigan xavf-xatarlar va kutilmagan vaziyatlar odamlarni doimiy ruhiy bosim ostida qoldiradi.

Post-travmatik stress (PTSD): Favqulodda vaziyatlar natijasida jismoniy va ruhiy jarohatlar yuzaga kelishi mumkin, bu esa odamlarning uzoq muddatli psixologik sog'lig'iga ta'sir qiladi.

Kuchli tashvish: Kutilmagan holatlarda odamlar o'zlarining hayotiga va yaqinlariga nisbatan qo'rquvni boshdan kechirishi mumkin.

Depressiya: Favqulodda vaziyatlardan keyin odamlar befarqlik, umidsizlik va tashvish holatida bo'lishi mumkin.

Favqulodda vaziyatlarda psixologik yordam – bu individual va guruh yondashuvlarni o'z ichiga olgan kompleks tizimdir. U yordamga muhtoj odamlarni psixologik stressdan chiqarishga va qayta tiklanishga yordam beradi.

2. Favqulodda Vaziyatlarda Psixologik Xizmat Ko'rsatish Usullari va Yondashuvlari

Favqulodda vaziyatlarda psixologik xizmat ko'rsatishda bir qator usullar va yondashuvlar mavjud. Bular orasida eng ko'p qo'llaniladigan usullar quyidagilardir:

Konsultatsiya va maslahat berish: Favqulodda vaziyatdan keyin, psixologik xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislar odamlarni tinglab, ularga individual maslahatlar beradi. Bu usul yordamida, odamlar o'zlarining hissiy holatlarini ifodalashadi va stressni boshqarish yo'llarini o'rganishadi.

Gruppaviy terapiya: Favqulodda vaziyatlar tomonidan ta'sirlangan jamoalar bilan ishlashda gruppaviy terapiya samarali usuldir. Bu yondashuvda, odamlar bir-birlariga yordam ko'rsatib, birgalikda hissiy qo'llab-quvvatlashni amalga oshiradilar.

Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi: Bu terapiya odamlarni salbiy fikrlarni va noto'g'ri xulq-atvorlarni boshqarishga o'rgatadi. Favqulodda vaziyatlarda kognitiv

terapiya stressni kamaytirish va odamlarni salbiy holatlarni yengish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Relaksatsiya va meditatsiya: Psixologik xizmatlar jarayonida, stressni kamaytirish uchun meditatsiya va boshqa relaksatsiya usullari ham qo'llaniladi. Bu usullar odamlarni tinchlantirish va ruhiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi.

Simptomlarni boshqarish va normalizatsiya: Favqulodda vaziyatlardan keyin odamlar psixologik travmalarga duch kelishi mumkin. Psixologlar bu simptomlarni normal holat sifatida qabul qilish va davolash yo'llarini taqdim etadi.

3. Favqulodda Vaziyatlarga Tayyorlik va Psixologik Xizmatlar

Favqulodda vaziyatlarga tayyorlik jarayonida psixologik yordam muhim o'rin tutadi. Psixologik tayyorgarlik jamiyatda og'ir holatlar yuzaga kelganda yordam ko'rsatish uchun zaruriy amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi. Quyidagi strategiyalar psixologik tayyorgarlikda muhim hisoblanadi:

Psixologik tayyorlikni o'qitish: Favqulodda vaziyatlar uchun tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish va aholiga psixologik yordam ko'rsatish ko'nikmalarini o'rgatish.

Treninglar va simulyatsiyalar: Favqulodda vaziyatlarda psixologik yordam ko'rsatish uchun maxsus treninglar tashkil etish. Bu odamlar tajriba va ko'nikmalarni amalda sinab ko'rishlariga yordam beradi.

Aholi va mutaxassislarni tayyorlash: Favqulodda vaziyatlarda psixologik yordamni amalga oshirish uchun psixologlar, tibbiyot xodimlari va boshqa mutaxassislar tayyorlanadi.

Xulosa

Favqulodda vaziyatlarda psixologik xizmat ko'rsatish odamlarning ruhiy holatini yaxshilash va ularga jarohatlarni yengishga yordam berishda muhim o'rin tutadi. Bu xizmatlar nafaqat odamlarning shaxsiy hayotini tiklashga, balki jamiyatning umumiy barqarorligini ta'minlashga ham hissa qo'shadi. Favqulodda vaziyatlarda psixologik xizmatlarning samarali ishlashi uchun tayyorgarlik, o'qitish va amaliy yondashuvlar zarur. Psixologik yordam ko'rsatish usullarini joriy qilish orqali odamlarning stressga chidamliligi va ijtimoiy xavfsizligi oshiriladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1.Rakhmonov, S. (2020). "Favqulodda Vaziyatlarda Psixologik Xizmatlar." Psixologiya va Jamiyat, 14(2), 34-45.

2.Hasanov, A. (2021). "Psixologik yordam: Favqulodda vaziyatlar va travmalar." Yangi Davr Psixologiyasi, 9(1), 12-22.

3.Tursunov, D. (2022). "Psixologik Stress va Uning Boshqarilishi." Tibbiyot Psixologiyasi, 8(3), 48-60.

4.BMT Psixologik Xizmatlar Bo'yicha Hisobot (2021). "Favqulodda Vaziyatlarda Psixologik Yordam: Xalqaro Amaliyotlar." BMT.

5.Bekmurodov, R. (2019). "Favqulodda Vaziyatlar va Ularni Psixologik Ta'siri." Psixologik Tadqiqotlar, 16(4), 27-38.

TABIIY TUSDAGI FAVQULODDA VAZIYAT HISOBLANGAN ZILZILA NATIJASIDA JAROHATLANGANLARGA BIRINCHI YORDAM

Bozorov Umidjon Negboyevich.
Navoiy viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi
Hayot faoloyati o'quv markazi o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur tezisda zilzila kabi tabiiy favqulodda vaziyatlarda jarohatlanganlarga birinchi yordam ko'rsatishning ahamiyati, usullari va texnikalari ko'rib chiqiladi. Zilzila kabi tabiiy ofatlar ko'plab odamlarning jismoniy va ruhiy salomatligiga zarar yetkazadi, shu boisda favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda birinchi yordam ko'rsatish katta ahamiyatga ega. Tezisda jarohatlarning turlari, birinchi yordam ko'rsatishning to'g'ri yondashuvlari va jarohatlanganlarni samarali tarzda davolash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar taqdim etiladi. Shuningdek, tezisda favqulodda vaziyatlar uchun tayyorgarlik, psixologik qo'llab-quvvatlash va jamoaviy ishlashning ahamiyati ham o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Zilzila, birinchi yordam, favqulodda vaziyatlar, jarohatlar, tibbiy yordam, zudlik bilan yordam, favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik.

Kirish

Tabiiy favqulodda vaziyatlar orasida zilzila eng keng tarqalgan va odamlar uchun eng xavfli hodisalardan biridir. Zilzila jarayonida yer yuzida yuzaga keladigan shiddatli silkinishlar nafaqat jismoniy jarohatlar, balki psixologik jarohatlarga ham olib keladi. Bunday favqulodda vaziyatlarda jarohatlanganlarga birinchi yordam ko'rsatish o'lim va og'ir jarohatlar natijasida nogironlikning oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

Zilzila paytida zudlik bilan birinchi yordam ko'rsatish zarur, chunki tezkor tibbiy yordam ko'rsatish jarohatlanganlarning sog'lig'ini tiklashda va qayta tiklanish jarayonini tezlashtirishda katta ahamiyatga ega. Birinchi yordam ko'rsatishda asosiy e'tibor jarohatlarning turlariga qarab to'g'ri amallarni bajarish va zarur resurslarni samarali taqsimlashga qaratiladi.

1. Zilzila Natijasida Yuzaga Keladigan Jarohatlar va Ularning Turlari

Zilzila paytida yuzaga keladigan jarohatlar bir necha turga bo'linadi va ular jismoniy holatga qarab farqlanadi. Jarohatlar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

Mushak-skelet jarohatlari: Zilzila paytida halokatli inshootlar yoki ob'ektlar qulashi, odamlarni qamrab olish va turli xil suyaklar singanlari, yirtilgan ligamentlar va teri jarohatlariga olib keladi.

Suyak sinishlari: Eng ko'p uchraydigan jarohatlardan biri. Bu turdagi jarohatlar oyoq yoki qo'lning sinishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Dislokatsiyalar va chiqishlar: Silkinishlar natijasida suyaklar o'z o'rnidan siljishi mumkin.

Yumshoq to'qimalar jarohatlari: Qovushgan suyaklar va terining kesilgan yoki yirtilgan qismlari.

Ichki jarohatlar: Zilzila paytida odamlarning ichki organlari zarar ko'rishi mumkin. Masalan, yurak, o'pkalar yoki bachadon kabi muhim organlarning jarohatlanishi.

Ichki qon ketishlar: Qon tomirlarining yirtilishi yoki shikastlanishi oqibatida ichki qon ketish yuzaga kelishi mumkin.

Organning shikastlanishi: Ichki organlar, masalan, o'pka yoki jigar, shikastlanishi va og'ir holatga olib kelishi mumkin.

Nafas olish tizimi va nafas yo'llari bilan bog'liq jarohatlar: Zilzila vaqtida yong'inlar va chang zarbalari odamlarning nafas olish tizimiga zarar etkazishi mumkin.

Kumush gazlar va chang inhalatsiyasi: Zilzila natijasida yuzaga kelgan changlar va kimyoviy gazlar odamning nafas olish tizimiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kislota va gaz bilan zaharlanishlar: Inshootlarning yonishi yoki gazlarning chiqishi tufayli odamlar zaharlanishi mumkin.

Psixologik jarohatlar: Zilzila kabi tabiiy ofatlar insonlar uchun psixologik travmalarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu jarohatlar kutilmagan hodisalar va omon qolganlik hissi bilan bog'liq.

Post-travmatik stress (PTSD): Zilzila paytida odamlar og'ir psixologik zarba olishi mumkin, bu esa uzoq muddatli ruhiy salomatlik muammolariga olib keladi.

2. Zilzila Natijasida Jarohatlanganlarga Birinchi Yordam Ko'rsatish Usullari

Zilzila paytida birinchi yordamning asosiy maqsadi jarohatlanganlarni tezda tibbiy yordamga muhtoj bo'lgan holatlardan qutqarish va hayotini saqlab qolishdir. Birinchi yordamni ko'rsatishda quyidagi muhim qadamlar amalga oshiriladi:

Zaruriy xavfsizlikni ta'minlash: Zilzila tugagach, birinchi navbatda xavfsizlikni ta'minlash kerak. Zilzila joyi qurilishlarda qo'llaniladigan xavfsizlik choralariga to'g'ri rioya qilish zarur. Jarohatlanganlar uchun xavfsiz hududga o'tish kerak.

Hayotiy alomatlarni tekshirish: Buning uchun jarohatlanganlarning nafas olishini va yurak urishini tekshirish kerak. Agar nafas olish yoki yurak urishi to'xtagan bo'lsa, tezda hayotni saqlash uchun reanimatsiya (yurakni massaj qilish va nafas chiqarishni davom ettirish) amalga oshiriladi.

Jarohatlarni tibbiy yordam ko'rsatilgunga qadar boshqarish: Agar jarohat biron bir joyda qon ketishini keltirib chiqargan bo'lsa, qon ketishini to'xtatish uchun bosim qilish kerak. Boshqa jarohatlar, masalan, suyak sinishlari, immobilizatsiya qilish (suyakni harakatlantirmaslik) va tibbiy yordamni kutish kerak.

Nafas olish tizimi bilan bog'liq yordam: Agar jarohatlangan nafas olishda qiynalayotgan bo'lsa, nafas yo'llarini tozalash kerak. Zarur bo'lsa, sun'iy nafas berish amalga oshiriladi.

3. Favqulodda Vaziyatlarda Birinchi Yordamga Tayyorlik

Zilzila kabi tabiiy favqulodda vaziyatlarga tayyorlik – hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan jarayon. Favqulodda vaziyatlar uchun tayyorlikda quyidagi muhim omillarni e'tiborga olish lozim:

Trening va o'qitish: Jamiyatni favqulodda vaziyatlarga tayyorlash, shu jumladan, birinchi yordam bo'yicha treninglar o'tkazish zarur. Odamlar zudlik bilan yordam ko'rsatish va o'zini xavfsiz saqlashni o'rganishlari kerak.

Tibbiy yordam resurslari: Favqulodda vaziyatlar uchun zarur bo'lgan tibbiy vositalar, dori-darmonlar va yordam ko'rsatish vositalarining mavjudligi muhimdir.

Psixologik yordam: Zilzila natijasida jarohatlanganlarga nafaqat jismoniy, balki psixologik yordam ko'rsatish ham zarur. Psixologlar jarohatlanganlarga qo'llab-quvvatlash va ruhiy tiklanish jarayonida yordam beradi.

Xulosa

Zilzila kabi tabiiy favqulodda vaziyatlar jismoniy va psixologik jarohatlar keltirib chiqarishi mumkin. Jarohatlanganlarga birinchi yordam ko'rsatishning samarali usullari va to'g'ri yondashuvlari odamlarning hayotini saqlab qolishga, jarohatlarni davolashga va tiklanish jarayonini tezlashtirishga yordam beradi. Favqulodda vaziyatlarga tayyorlik va kerakli yordam ko'rsatish zarurati har bir jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1.Karimov, B. (2019). "Zilzila va Tabiiy Ofatlar: Birinchi Yordam." Tibbiyot va Favqulodda Vaziyatlar, 12(3), 34-45.

2.Tursunov, D. (2020). "Tabiiy Favqulodda Vaziyatlarda Birinchi Yordam: Nazariya va Amaliyot." Tibbiy Yordam, 8(1), 50-60.

3.BMT Favqulodda Vaziyatlar Hisoboti (2021). "Zilzila Natijasida Jarohatlanganlarga Birinchi Yordam." BMT Resurslari.

4.Sharipov, R. (2018). "Zilzila va Inson Sog'lig'iga Ta'sir." Ekstremal Tibbiyot, 5(2), 77-88.

Yong'inlar Profilaktikasi

Rajabov Omonboy G'afforovich
Navoiy viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi
Hayot faoloyati o'quv markazi o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur tezisda yong'inlarning profilaktikasi, ularning oldini olish va xavfsizligiga doir chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Yong'inlar inson hayoti, mulk va ekologiyaga jiddiy zarar yetkazuvchi tabiiy va texnogen hodisalardir. Ularning oldini olish va xavfsizligini ta'minlashda muhim o'rin tutadigan profilaktika choralarini aniqlash, ular bilan kurashish usullari va ijtimoiy mas'uliyatni tushuntirishga qaratilgan. Tezisda yong'inlarni profilaktika qilishda foydalaniladigan texnik vositalar, yong'in xavfsizligi bo'yicha qonunchilik va axborot tarqatishning roli o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Yong'in, profilaktika, xavfsizlik, texnik vositalar, qonunchilik, yong'inni oldini olish.

Kirish

Yong'in — bu olovning kutilmagan va nazoratsiz tarzda tarqalishi, bu esa odatda odamlar, mulk va atrof-muhitga jiddiy zarar etkazishi mumkin. Yong'inlar ko'plab tabiiy va texnogen omillar tufayli yuzaga kelishi mumkin. Ularning oldini olish va xavfsizlikni ta'minlash uchun profilaktik choralar ko'rish zarur. Yong'inlarni profilaktika qilish har bir insonning mas'uliyatiga aylanishi kerak bo'lib, bu chora-tadbirlar yong'in xavfini kamaytirish va hayotni saqlab qolish uchun muhim ahamiyatga ega.

Yong'inlarning oldini olishda asosiy e'tibor xavfsizlikni ta'minlash va tizimli yondashuvlarni amalga oshirishga qaratilgan bo'lib, bu maqsadda quyidagi asosiy yo'nalishlar shakllantirilgan: yong'in xavfsizligi bo'yicha qonunchilikni kuchaytirish, texnik vositalar bilan ta'minlash, jamiyatni yong'in xavfsizligi bo'yicha o'qitish va profilaktik tadbirlarni amalga oshirish.

1. Yong'inlarni Profilaktika Qilishning Asosiy Yondashuvlari

Yong'inlarni profilaktika qilishda bir necha asosiy yondashuvlar mavjud. Ular quyidagilardir:

Texnik vositalar va uskunalar: Yong'inlarni oldini olishda texnik vositalar va uskunalarning roli katta. Yong'in xavfini kamaytirish uchun zamonaviy yong'in o'chirish uskunalaridan foydalanish, yong'inni aniqlovchi tizimlar va signalizatsiyalarni o'rnatish zarur. Bu vositalar yordamida yong'inning boshlanishi tezda aniqlanadi va unga tezkor ravishda aralashish mumkin bo'ladi.

Qonunchilik va normativ hujjatlar: Yong'in xavfsizligi bo'yicha qonunchilikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Qonunlar va normativ hujjatlar yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilishni nazorat qiladi, xususan, binolarni qurishda, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishda xavfsizlik choralariga alohida e'tibor beriladi. Yong'in xavfsizligi bo'yicha ta'lim va sertifikatlash tizimlari ham samarali profilaktika choralaridir.

Jamiyatni o'qitish va axborot tarqatish: Jamiyatni yong'in xavfsizligi bo'yicha o'qitish, yong'inning kelib chiqish sabablarini tushuntirish, xavfsizlik choralariga rioya qilish zarurligini targ'ib qilish – profilaktikaning muhim elementlaridir. Odamlar yong'in xavfini tushunib, zarur choralarni ko'rishlari kerak. Yangi texnologiyalar va metodlardan foydalanish orqali axborot tarqatish ham samarali usuldir.

Yong'in xavfsizligi standartlarini joriy etish: Har bir sektor uchun yong'in xavfsizligi standartlarini ishlab chiqish va joriy etish zarur. Bu me'yorlar barcha sohalarda yong'in xavfini kamaytirishga va xavfsizlikni ta'minlashga yordam beradi.

2. Yong'inlarni Oldini Olishning Texnik Yondashuvlari

Yong'inlarni oldini olishda texnik vositalar va uskunalardan foydalanish muhim rol o'ynaydi. Ular orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Yong'in o'chirish tizimlari: Yong'inni boshlanishida tezkor ravishda o'chirishga imkon beradigan tizimlar mavjud. Misol uchun, avtomatik suvli yong'in o'chirish tizimlari yoki gazli tizimlar, ular yuqori darajada samarali hisoblanadi. Yong'in o'chirish tizimlarini muntazam ravishda tekshirish va ularni yangilab turish zarur.

Yong'inni aniqlash tizimlari: Yong'inni tezda aniqlash va odamlarni ogohlantirish uchun avtomatik yong'in signalizatsiya tizimlari o'rnatilishi lozim. Bu tizimlar foydalanuvchilarga o'z vaqtida ogohlantirishlar berib, yong'inni o'chirish jarayonini boshlash imkonini yaratadi.

Evakuatsiya tizimlari: Yong'in paytida odamlarning xavfsiz joylarga evakuatsiyasi muhim ahamiyatga ega. Evakuatsiya yo'llari toza, keng va yaxshi belgilanmagan bo'lishi kerak. Evakuatsiya tizimlari maxsus yong'inni o'chirish uskunalari va himoya vositalari bilan ta'minlanishi zarur.

Yong'inni nazorat qilish va monitoring qilish tizimlari: Yong'in xavfini kamaytirish uchun o'z vaqtida monitoring va nazorat tizimlarini joriy etish zarur. Bu tizimlar yordamida binolarni va boshqa obyektlarni muntazam ravishda tekshirib turish va yong'in xavfini aniqlash mumkin.

3. Yong'inlar Profilaktikasida Qonunchilik Va Normativ Hujjatlarning Ahmiyati

Yong'in xavfsizligini ta'minlashda qonunchilikning roli juda katta. Quyidagi qonunchilik va normativ hujjatlar yong'in xavfsizligi sohasida amalga oshiriladigan profilaktik choralar asosidir:

Bino va inshootlar qurilishida xavfsizlik talablariga rioya qilish: Bino qurilishida yong'inga chidamli materiallar ishlatish, xavfsiz chiqish yo'llari va yong'inni o'chirish tizimlarini o'rnatish majburiy hisoblanadi.

Yong'in xavfsizligi bo'yicha sertifikatlash: Qurilish kompaniyalari, ishlab chiqarish ob'ektlari va boshqa tashkilotlar yong'in xavfsizligi bo'yicha sertifikat olishlari kerak. Bu sertifikatlash jarayoni xavfsizlik talablariga muvofiqligini ta'minlaydi.

Yong'in xavfsizligi bo'yicha normativ hujjatlar: Barcha sohalarda yong'in xavfsizligi bo'yicha maxsus normativ hujjatlar ishlab chiqilgan bo'lib, ularning bajarilishi majburiydir. Bu hujjatlar binolarda, ishlab chiqarishda, transportda va boshqa sohalarda xavfsizlikni ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa

Yong'inlarning oldini olish va xavfsizligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega, chunki yong'inlar inson hayotiga, sog'lig'iga va mulkka katta zarar etkazishi

mumkin. Yong'inlarni profilaktika qilishda texnik vositalar, qonunchilik, o'qitish va axborot tarqatish tizimlari samarali yondashuvlarni ta'minlaydi. Yong'in xavfsizligi sohasida har bir insonning mas'uliyati va faoliyatini kuchaytirish yong'in xavfini kamaytiradi va jamiyatni xavfsizroq qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1.Xusainov, B. (2019). "Yong'inlar va Ularning Oldini Olishning Asosiy Yondashuvlari." Texnik Xavfsizlik, 11(4), 23-34.

2.Tursunov, R. (2020). "Yong'in Xavfsizligi va Uning Profilaktikasi." Tibbiyot va Xavfsizlik, 14(2), 45-58.

3.Boshqaroq, D. (2021). "Yong'inni Profilaktika Qilish va Texnik Vositalar." Arxitektura va Qurilish Xavfsizligi, 19(1), 30-40.

4.Qonunchilik va Normativ Hujjatlar bo'yicha Hisobot (2022). "Yong'in Xavfsizligi bo'yicha Huquqiy Me'yorlar." O'zbekiston Respublikasi Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi.

5.Bekmurodov, A. (2018). "Yong'in Xavfsizligi Standartlari: Amaliy Asoslar." Boshqaruv va Texnika, 13(3), 55-64.

OUTLINE
VOLUME-02, ISSUE-02

1.	Fiscal significance of taxes and fees levied on export-import transactions ISLAMOV ERKIN GAYRATOVICH	5-7
2.	ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАРНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ХАРАЖАТЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ Умурзоқов Элёр Худайқулович	8-10
3.	ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МАВЖУД МУАММОЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ Муминов Бобур Эргашалиевич	11-15
4.	ДАВЛАТ АКТИВЛАРИНИ БОШҚАРИШГА РАҚАМЛИ ТЕНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИЛИШ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ Хакимов Шерзодбек Набиджонович	16-19
5.	Iqlimlashtirilgan suv o‘simliklari va ularning bioekologik xususiyatlari. (Xorazm viloyati sharoitida) Sh.R.Bekchanov M.O.Abdullayeva	20-24
6.	УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕНТНЫМ РИСКОМ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ УЗБЕКИСТАНА: РЕГУЛИРОВАНИЕ И СПОСОБЫ ЕГО АВТОМАТИЗАЦИИ О.Ф.Аликориев [1], Д.А.Джалилов [2]	25-29
7.	Saudiya Arabistoni va Markaziy Osiyo: yangi strategik hamkorlik yo‘nalishlari Shahlo Egambergan qizi Rajabova	30-37
8.	NATIONAL IN GLOBAL TRADE PROCESSES ECONOMIC DEVELOPMENT Almuradov Nemat Abdullaevich	38-41
9.	O‘zbekistonda plastik chiqindilarni inventarizatsiya qilish: natijalar, muammolar va tavsiyalar Shahina Narzullayevna Jo’rayeva	42-44

10.	ДОЛГОЖИТЕЛИ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ОРГАНА ЗРЕНИЯ Камилов Х.М.,[1] Хакимова З.К.,[2] А.А.Шерматов.,[3] И. Ж. Жахонгиров.,[4] И.И.Исомов [5]	45-49
11.	ЗНАЧЕНИЕ УСВОЕНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОК Курбанова Гузал Маматкаримовна	50-54
12.	O‘ZBEKISTONDA FAOLIYAT OLIB BORAYOTGAN OILAVIY KORXONALAR TAHLILI Mo‘ydinjon Abduraxmonovich Arziyev	55-59
13.	THE MAIN TASKS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS AT THE UNIVERSITIES Salokhiddinova Nigora Inomjonovna	60-63
14.	Keksalarning ruhiy va emotsional salomatligini yaxshilashga qaratilgan takliflar Razakova Rayxan Saylaubekovna	64-67
15.	KOMPOZIT ARALASHMADAN TAYYORLANGAN MAKARON XAMIRINING QORISH VAQTI VA PRESSLASH TEZLIGINI O‘RGANISH Azamatov Umid Zokirovich Sanayev Ermat Shermatovich Rahmatov Furqat Eshpo‘lat o‘g’li	68-71
16.	QIZIL LAVLAGI CHIQINDILARINING O‘YUCH QIZDIRISH JARAYONINI O‘RGANISH VA UNING RATSIONAL REJIMINI ASOSLASH Uzoqova Shirin Ibrohimovna Sanayev Ermat Shermatovich	72-74
17.	O‘ZBEKISTONDA JAMOATCHILIK NAZORATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONLARI Najimov Farxodjon Biloldinovich	75-78
18.	COMPARATIVE ANALYSIS OF ETHICAL CONSIDERATIONS IN TRANSLATING SENSITIVE MEDIA TEXTS Zikirova Nozima Muzaffar qizi	79-84

19.	“Ingliz tilining rivojlanish bosqichlari” Abduraimova Muxlisa	85-86
20.	KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT MOLIYAVIY QO‘LLAB-QUVVATLASH TIZIMI VA KREDITLARNING O‘RNI Valiyev Abdug‘ulom Soyibovich	87-89
21.	Development of fire-resistant special clothing made from basalt fibers K.V. Kabulovna, Y.M. Yusupova, X.Q. Madaminovich, Z. Erkinov, Erkinboy o’g’li, A.X.Abduvoxidovich	90-92
22.	МАМЛАКАТНИНГ ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШДА МАХСУС ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИНГ ЎРНИ Кадиров Камил Маликович	93-100
23.	Гибридное обучение: углубленный анализ Янгибоев Мардон Рузикулович	101-103
24.	ЭТИОПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РАССТРОЙСТВ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА У ДЕТЕЙ. Дониёрова Ф.А.	104-105
25.	IKKI O’ZGARUVCHILI GIPERGIOMETRIK FUNKSIYANING UMUMIY YECHIMLARI Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o‘g‘li Alijonov Azizbek Raufjon o'g'li Shuxratova Muattarxon Abbosjon.qizi Muhammedov Avazbek Azizjon o'g'li Ibrohimov Muhammadyusuf Iqboljon o'g'li	106-114
26.	JAMOAVIY O’YIN VA LIDERLIK QOBILYATLARI. BASKETBOLCHILARNING PSIXOLOGIK OMILLARI Mirzalimov Muslimbek Soatjon o’g’li	115-117
27.	ҲУДУДЛАРДА БАНДЛИК МУАММОСИНИ ҲАЛ ҚИЛИШДА АГРАР СОҲАДАГИ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ АМАЛДАГИ ҲОЛАТИ Улугова мастура Пардаевна	118-122
28.	BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MA’NAVIY-MA’RIFIY TADBIRLARNI TASHKIL	123-125

	ETISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI **Salimova Mahfuza Umidullo qizi**	
29.	**DEVELOPMENT AND SCIENTIFIC AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF LASER TECHNOLOGIES** **Tuyboyev Fazliddinjon Faxriddin ugli**	**126-129**
30.	**FAVQULODDA VAZIYATLARDA BIRINCHI YORDAM KO‘RSATISH** **Bozorov Umidjon Negboyevich.**	**130-132**
31.	**ИНФОРМАЦИОННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ СТРАН В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ** **Нилуфар Ибрагимходжаева**	**133-138**
32.	**EKSTREMAL XOLATLATLARDAGI TEZKOR PSIXOLOGIK YORDAM** **Durdiyev Sirojiddin Maqsudbekovich**	**139-143**
33.	**Synthesis of GChMA and Its Infrared Spectroscopic Analysis** **Gafurova Gulnoz Alikhanovna** **Olimov Bobir Bahodirovich**	**144-149**
34.	**THE IMPORTANCE AND CONDITIONS OF THE COMPETITIVE SYSTEM IN HIRING PEDAGOGICAL STAFF IN HIGHER EDUCATION** **Xasanova Sevara Baymuradova**	**150-156**
35.	**FAVQULODDA VAZIYATLAR XODIMLARIDA STRESSBARDOSHLILIKNI SHAKLLANTIRISH** **Oblokulova Firuza Kudratullayevna**	**157-159**
36.	**BOLALARNING JISMONIY RIVOJLANISHINI INDIVIDUAL BAHOLANISHI** **F.A.Ibragimov, M.I.Kosimhojiev, D.I.Sadikova**	**160-161**
37.	**OLOV DO‘ST, OLOV DUSHMAN** **Rajabov Omonboy G'afforovich**	**162-164**
38.	**EKOLOGIK MUAMMOLAR** **Quvondiqov Baxodir Pardayevich,**	**165-167**
39.	**Ижтимоий тармоқларнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсирини бартараф этиш йўллари** **Рахмонбердиев Давлатбек Ўктам ўғли**	**168-176**

40.	ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA DISKURS TAHLILI VA UNING TASNIFI Eshchonov Sanjar Erkinbayevich	177-183
41.	Bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ salohiyatni rivojlantirish an’analari, mohiyati, tuzilmasi va ilmiy tamoyillari Ravshanova Gulnoza Asqar qizi	184-189
42.	Bola nutqi rivojlanishida axborot vositalarining ta’siri. Iminjonova Moxichexra Alimardon qizi	190-194
43.	Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish mazmuni XUDOYBERDIYEVA FERUZA G’ANISHER QIZI	195-198
44.	“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida bolalarning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan davrida jismoniy rivojlanish va va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish Xamzayeva N	199-203
45.	MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA O’TKAZILADIGAN DIDAKTIK O`YINLARDAN FOYDALANISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI Ahunbabayeva Sh. Sh.	204-209
46.	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНЧИЛИГИДА ОИЛА ХУҚУҚИНИНГ МУАММОЛАРИ В.Р.Топилдиев	210-220
47.	Qamish turkumi o‘simliklarining tur tarkibi va bioekologik xususiyatlari.(Xorazm viloyati sharoitida.) K.R .Yo‘ldashev O‘.I.G‘afurova,	221-226
48.	STUDYING THE FEATURES OF MRI OF THE BRAIN IN PATIENTS WITH HYPERTENSIVE ENCEPHALOPATHY FOR STROKE PREVENTION Sharipov F.R., Majidova Ya.N.	227-230
49.	ADVANTAGES OF MANUFACTURING ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS Jiyanbayev O.E., Abdullayev I.N.	231-232
50.	FORMATION OF HEALTHY THINKING IN STUDENTS BASED ON THE WORKS OF A. AVLONI	233-235

	Sattarov Allabergan Vyacheslovovich	
51.	**INTERACTIVE METHODS OF DEVELOPING ENVIRONMENTAL AWARENESS IN CHILDREN** **Duschanova Nodira Karimovna,**	**236-238**
52.	**ABOUT THE MOTHERLAND AND METHODS OF STUDYING IT IN THE 2ND GRADE TEXTBOOK** **Jumaniyozov Farrukh Shavkatovich**	**239-241**
53.	**DEVELOPMENT OF THE VIRTUE OF ENLIGHTENMENT IN STUDENTS THROUGH THE JOURNALISTIC WORKS OF A.AVLONI** **Masharibova Sadokat Erkinovna**	**242-244**
54.	**PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING NATIONAL VALUES IN RAISING CHILDREN IN UZBEK FAMILIES** **Narimanova Fazilat Davlatyarovna,**	**245-247**
55.	**METHODOLOGY FOR TEACHING ORATORY THROUGH THE FORMATION OF SPEECH CULTURE IN PRIMARY SCHOOL TEACHERS** **Sabirova Shakhista Azadovna**	**248-250**
56.	**FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE AND CREATIVITY OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION EDUCATORS** **Xasanova Shaxnoza Omonbayevna**	**251-253**
57.	**PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORIES FOR STUDENTS** **Ismoilova Dildora Rustambekovna**	**254-256**
58.	**XXSRda matbuot tizimi, bosmaxonalar va nashriyot ishlari.** **Tillaev Dilmurod Ollaberganovich**	**257-263**
59.	**ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РИСКЛАРИНИ БОШҚАРИШНИ РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАСИ** **Б.Алимов**	**264-270**
60.	**ЎЗБЕК ҲИКОЯЧИЛИГИДА БАДИИЙ ҒОЯ ВА ПОЭТИК МАҲОРАТ**	**271-275**

	Рузматова Ирода Рузматовна	
61.	**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA TA’LIM FALSAFASI** **Abdunazarova ZebinisoXudoyshukurovna**	**276-281**
62.	**TEACHING ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS TO SOLVE LOGICAL PROBLEMS IN MATHEMATICS LESSONS** **Zaynabjon Habibulla-qizi Madatova,**	**282-284**
63.	**METHODS OF TEACHING STUDENTS TO FORM PHYSICAL CULTURE SKILLS IN STUDENTS** **Yakubov Arslon Mahmudovich** **Makhmudova Madrakhimov**	**285-287**
64.	**EKALOGIK XUSUSIYATLI FAVQULODDA VAZIYATLAR** **Quvondiqov Baxodir Pardayevich,**	**288-290**
65.	**FAVQULODDA VAZIYATLARDA AHOLIGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISH** **Oblokulova Firuza Kudratullayevna,**	**291-294**
66.	**TABIIY TUSDAGI FAVQULODDA VAZIYAT HISOBLANGAN ZILZILA NATIJASIDA JAROHATLANGANLARGA BIRINCHI YORDAM** **Bozorov Umidjon Negboyevich.**	**295-298**
67.	**Yong'inlar Profilaktikasi** **Rajabov Omonboy G'afforovich**	**299-302**
68.	**MUNDARIJA**	**303-309**